

АГРОСВІТ

№20 жовтень 2024

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Василенко Леся Олексіївна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Грибчук Оксана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кадирус Ірина Григорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ІТТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуґушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Курбацька Лариса Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сегеда Сергій Андрійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу та бізнес-аналітики, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 20 жовтень 2024 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 458-10-73

(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.nayka.com.ua

www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позиції авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 17.10.24 р.

Підписано до друку 17.10.24 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 23.2

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення №1710/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2024

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 20 жовтень 2024 р.

У НОМЕРІ:

<u>Жук В. М., Бездушна Ю. С., Скуратов О. С.</u> Експорт українського меду: особливості організації та оподаткування	4
<u>Павлова Г. Є., Атамас О. П., Вінніченко Н. Ю.</u> Організація внутрішньогосподарського контролю в умовах воєнного стану	13
<u>Захарчук О. В., Навроцький Я. Ф., Петров В. М., Кравченко М. А., Яренко С. О.</u> Забезпечення аграрного виробництва сільськогосподарською технікою для рослинництва в умовах війни та повоєнного відновлення	18
<u>Сітковська А. О., Полегенька М. А., Нікітіна Я. А.</u> Економічна ефективність діяльності аграрних підприємств	27
<u>Котвицька Н. М., Ткаченко О. В., Кашульський О. М.</u> Інтеграція програмно-цільового підходу антикризового управління підприємством до стратегічного розвитку та фінансової безпеки України	34
<u>Сахно А. А., Тарасюк Т. Т.</u> Оцінка ефективності природоохоронних заходів у контексті вирішення екологічних проблем	40
<u>Качула С. В., Романова К. А.</u> Ефективність фінансової діяльності підприємства в умовах військових конфліктів	52
<u>Приходько І. П., Бобір О. М., Білий С. С.</u> Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: методи дослідження та моделювання	59
<u>Гаврик О. Ю.</u> Організаційні підходи до формування облікового процесу фермерських господарств	66
<u>Бойко А. О.</u> Конкурентоспроможність нішевих культур в агробізнесі в умовах невизначеності	72
<u>Панченко О. Д.</u> Трансформація звітності в умовах сталого розвитку	78
<u>Нетребя І. О.</u> Сутнісна характеристика методів діагностики загрози банкрутства підприємства	87
<u>Коваль А. В., Резніченко Р. В.</u> Формування фінансового результату операційної діяльності аграрного підприємства	93
<u>Підвальна О. Г., Антипенко Я. Д.</u> Сучасні технологічні підходи у сфері управління персоналом	102
<u>Пронько А. М., Просеков А. Д.</u> Дослідження впливу діджиталізації на бізнес-процеси підприємств	109
<u>Пархоменко О. С., Кулешова О. С.</u> Детермінанти експорту зернових культур в Україні: кількісна оцінка впливу ключових факторів	117
<u>Тарасович А. В., Яремова М. І., Буднік О. М., Ратніков М. Ю.</u> Формування маркетингової стратегії антикризового управління підприємством: технології, інструменти, моделі	124
<u>Коваль О. В., Подоляничук О. А.</u> Удосконалення обліку витрат бджільництва через впровадження сучасних технологій	131
<u>Гноєвий В. Г., Арістаров Є. М., Бугайчук Т. В.</u> Дослідження впливу сучасних тенденцій у товарознавстві на формування маркетингових стратегій	139
<u>Кравець О. В.</u> Маркетингове управління конкурентоспроможністю продукції	146
<u>Баруліна І. Ю.</u> Міські агросистеми в Україні: адаптація міжнародних концепцій та розробка національного визначення	156
<u>Сауляк О. С.</u> Особливості зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією в умовах військової агресії росії проти України	167
<u>Шульга А. Д., Муха І. О.</u> Особливості контролю нарахування та сплати податків до місцевих громад	174
Нові видання	
<u>Пушак Я. Я.</u> Рецензія на монографію "Цифрова трансформація організаційної культури підприємств" (автори: Ю. С. Ремига, Н. В. Приймак, Н. В. Трушкіна, Н. С. Ринкевич)	181

CONTENTS:

Zhuk V., Bezdushna Y., Skuratov O. EXPORT OF UKRAINIAN HONEY: PECULIARITIES OF ORGANISATION AND TAXATION	4
Pavlova H., Atamas O., Vinichenko N. ORGANIZATION OF DOMESTIC ECONOMIC CONTROL UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE	13
Zakharchuk O., Navrotskyi Y., Petrov V., Kravchenko M., Yarenko S. PROVIDING AGRICULTURAL PRODUCTION WITH AGRICULTURAL MACHINERY FOR CROP PRODUCTION DURING THE WAR AND POST-WAR RECOVERY	18
Sitkovska A., Polehenka M., Nikitina Y. ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	27
Kotvytska N., Tkachenko O., Kashulskyi O. INTEGRATION OF THE PROGRAM-TARGETED APPROACH OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE TO THE STRATEGIC DEVELOPMENT AND FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE	34
Sakhno A., Tarasyuk T. ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION MEASURES IN THE CONTEXT OF SOLVING ENVIRONMENTAL PROBLEMS	40
Kachula S., Romanova K. THE EFFECTIVENESS OF A COMPANY'S FINANCIAL OPERATIONS IN THE CONTEXT OF MILITARY CONFLICTS	52
Prikhodko I., Bobir O., Belyi S. MANAGEMENT OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE: RESEARCH AND MODELING METHODS	59
Havryk O. ORGANIZATIONAL APPROACHES TO THE FORMATION OF FARMS ACCOUNTING PROCESS	66
Boiko L. COMPETITIVENESS OF NICHE CROPS IN AGRIBUSINESS UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY	72
Panchenko O. TRANSFORMATION OF REPORTING IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	78
Netreba I. ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE METHODS OF DIAGNOSING THE THREAT OF BANKRUPTCY OF THE ENTERPRISE	87
Koval L., Reznichenko R. FORMATION OF THE FINANCIAL RESULT OF THE OPERATIONAL ACTIVITY OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE	93
Pidvalna O., Antypenko Y. THE MODERN TECHNOLOGICAL APPROACHES IN THE FIELD OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT	102
Pronko L., Prosekov A. STUDY OF THE INFLUENCE OF DIGITIZATION ON THE BUSINESS PROCESSES OF ENTERPRISES	109
Parkhomenko O., Kulieshova O. DETERMINANTS OF GRAIN EXPORT IN UKRAINE: QUANTITATIVE ASSESSMENT OF THE IMPACT OF KEY FACTORS	117
Tarasovych L., Yaremova M., Budnik O., Ratnikov M. CREATING A MARKETING STRATEGY FOR THE ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AN ENTERPRISE: TECHNOLOGY, TOOLS, AND MODELS	124
Koval O., Podolianchuk O. IMPROVING BEEKEEPING COST ACCOUNTING THROUGH THE INTRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGIES ...	131
Hnoievyi V., Aristarov Y., Buhaichuk T. RESEARCH OF CURRENT TRENDS IN COMMODITY ON THE FORMATION OF MARKETING STRATEGIES	139
Kravets O. MARKETING MANAGEMENT OF PRODUCT COMPETITIVENESS	146
Barulina I. URBAN AGROSYSTEMS IN UKRAINE: ADAPTATION OF INTERNATIONAL CONCEPTS AND DEVELOPMENT OF A NATIONAL DEFINITION	156
Sauliak O. SPECIAL FEATURES OF AGRICULTURAL TRADE IN THE CONTEXT OF RUSSIA'S MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE	167
Shulha L., Mukha I. PECULIARITIES OF CONTROLLING THE CALCULATION AND PAYMENT OF TAXES TO LOCAL COMMUNITIES	174

NEW BOOKS

Pushak Y. REVIEW OF THE BOOK "DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ENTERPRISES' ORGANIZATIONAL CULTURE" (AUTHOR: REMYHA YULIIA, PRYIMAK NATALIIA, TRUSHKINA NATALIIA, RYNKEVYCH NATALIA)	181
---	-----

УДК 351; 657

В. М. Жук,

д. е. н., професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу обліку та оподаткування, ННЦ "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1367-5333>**Ю. С. Бездушна,**

д. е. н., професор, завідувачка відділу обліку та оподаткування, ННЦ "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5924-0805>**О. С. Скуратов,**

аспірант, ННЦ "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-2883-0028>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.4

ЕКСПОРТ УКРАЇНСЬКОГО МЕДУ: ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

V. Zhuk,

Doctor of Economics Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Chief Researcher of the Department of Accounting and Taxation, National Research Center "Institute of Agrarian Economics"

Y. Bezduzhna,

Doctor of Economics Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting and Taxation, National Research Center "Institute of Agrarian Economics"

O. Skuratov,

Postgraduate student, National Research Center "Institute of Agrarian Economics"

EXPORT OF UKRAINIAN HONEY: PECULIARITIES OF ORGANISATION AND TAXATION

У статті досліджено динаміку виробництва та експорту українського меду. Визначено зацікавлених суб'єктів господарювання ринку меду. Наведено ключові інструменти (засоби) регулювання на ринку. Проаналізовано законодавчо-нормативні регламенти регулювання операцій з експорту вітчизняного меду. Узагальнено види меду за походженням та способами виробництва. Установлено, що до критеріїв визначення та складу меду відносяться: обов'язкове маркування походження меду; узгоджені методи аналізу для виявлення фальсифікації меду цукром; можливість адаптації критеріїв складу для меду. Наголошується, що в рамках своїх зусиль щодо захисту споживачів Європейський Союз здійснює регулярний офіційний контроль на кордоні та на всіх наступних етапах продажу. Для швидкого оповіщення про харчові продукти та корми, що не відповідають вимогам ЄС використовують RASFF. Визначено специфіку оподаткування ПДВ операцій експорту меду. Описано особливості заповнення податкових накладних та їх реєстрації в ЄРПН. Наведено умови та етапи коригування податкових накладних (РК 1, РК 2, РК 3).

Ukraine's honey exports play a key role in the agricultural sector, opening up new opportunities on the international market for Ukrainian producers. Due to the high quality of its products, favourable climatic conditions and diverse vegetation, Ukraine has the potential to become a leader in honey supply to other countries. However, in order to successfully enter foreign markets, it is important to take into account specific requirements related to certification, packaging and logistics, which may vary depending on the importing country. Export operations are also significantly affected by taxation and customs clearance, which can both facilitate and complicate the export process. Therefore, the purpose of this study is to summarise the requirements for organising and taxing the export of Ukrainian honey.

The article studies the dynamics of production and export of Ukrainian honey. It is established that in 2023 the European Union remained the main foreign market for Ukrainian honey. The most significant sales of Ukrainian honey were to Germany, Poland, France, Spain, Italy, Greece, and Romania. The article identifies the stakeholders of the honey market. The key instruments (means) of regulation in the market are presented. The legislative and regulatory framework for the regulation of domestic honey export operations is analysed. The types of honey by origin and production methods are specified. It is established that the criteria for determining the composition of honey include: mandatory labelling of the origin of honey; agreed methods of analysis to detect honey falsification with sugar; and the possibility of adapting the composition criteria for honey. It is noted that as part of its efforts to protect consumers, the European Union carries out regular official controls at the border and at all subsequent stages of sale. The RASFF is used to provide quick notification of food and feed that does not meet EU requirements. Recent changes in Ukrainian legislation on honey exports are analysed. The specifics of VAT taxation of honey export operations are determined. The features of filling in tax invoices and their registration in the Unified Register of Tax Invoices are described. The conditions and stages of adjustment of tax invoices (RK 1, RK 2, RK 3) are presented.

Ключові слова: бухгалтерський облік, оподаткування, бджільництво, експорт, сільсько-господарська продукція.

Key words: accounting, taxation, beekeeping, exports, agricultural products.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Експорт українського меду є важливою складовою аграрного сектору України, що відкриває численні можливості для розвитку на міжнародному ринку. Україна займає одне з провідних місць у світі за обсягом виробництва та якістю меду, що зумовлено сприятливими кліматичними умовами та багатим рослинним різноманіттям. Проте, вихід на зовнішні ринки передбачає не лише виробництво високоякісного продукту, а й урахування специфічних вимог щодо сертифікації, упаковки та логістики. Окрім того, особливості оподаткування та митного оформлення можуть суттєво вплинути на успішність експортних операцій. У цьому контексті важливо розглянути основні аспекти організації експорту меду з України, щоб забезпечити відповідність міжнародним стандартам та підвищити конкурентоспроможність українського меду на світовій арені.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Специфічні питання економіки, внутрішнього ринку та експорту меду є предметом досліджень багатьох українських вчених. Т. Куць та О. Макаручук аналізують ринок меду в Україні, зокрема динаміку його виробництва і споживання, та вплив війни на дані показники [1]. А. Чміль зосередилася на теоретико-методологічному й практичному обґрунтуванні наукових засад формування й розвитку ринку експорт-

ного меду та обґрунтуванні напрямів реалізації потенціалу галузі [2]. Н. Луців, Г. Жолинська, Л. Сенік вивчають стан та проблеми розвитку вітчизняного ринку натурального меду. Автори відображають обсяги виробництва, експорту та імпорту меду в Україні [3]. В. Гриценко на основі економетричної моделі часткової рівноваги визначили перспективні обсяги споживання та експорту меду, а також напрями розвитку ринку [4]. Д. Балдик досліджує можливості застосування альтернативних напрямів виробництва продукції бджільництва, розглядає підходи до розвитку потенціалу галузі [5]. А. Старостіна, О. Біловодська, А. Шкіря визначають особливості бізнес-середовища виробників натурального меду на прикладі аналізу макро- і мікросередовища ТОВ "Асканія-Пак" [6].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в узагальненні вимог щодо організації та оподаткування експорту українського меду.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виробництво меду в Україні має давні традиції, які сягають глибини століть. Завдяки сприятливим кліматичним умовам, багатим природним ресурсам та великій різноманітності рослинності, країна стала одним з провідних виробників меду у світі. Сьогодні українські бджолярі використовують сучасні технології, щоб забезпечити високу якість про-

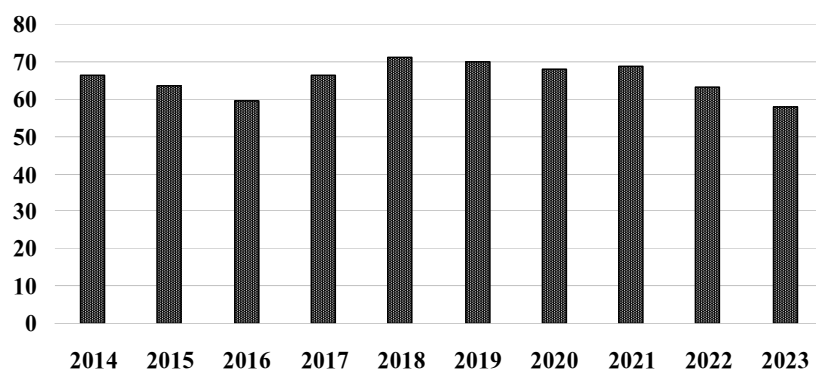

Рис. 1. Динаміка виробництва меду в Україні, тис. т

Джерело: побудовано за даними [7].

дукції, що відзначається натуральністю та різноманіттям смаків. В Україні мед не лише є важливим продуктом харчування, але й займає значну роль у економіці, зокрема в експорті. Країна славиться своїми різноманітними сортами меду, такими як гречаний, липовий та соняшниковий, які користуються популярністю не лише на внутрішньому ринку, а й за кордоном. Цей сектор продовжує розвиватися, впроваджуючи нові технології та підходи до ведення бджільництва, що дозволяє забезпечувати стабільні обсяги виробництва та зберігати високу якість продукції. На Рис. 1 представлено обсяги виробництва меду в Україні.

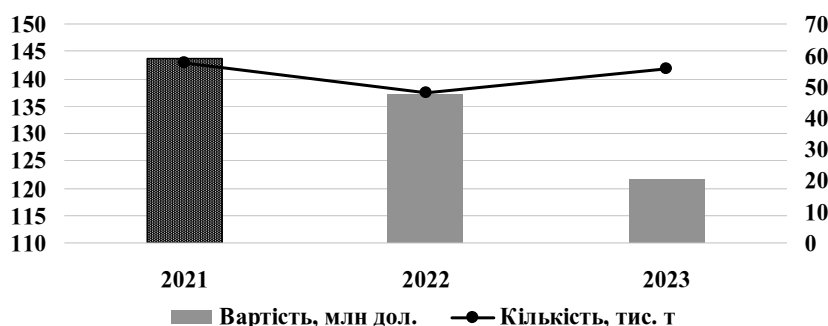
Протягом 2014—2023 років найбільші обсяги виробництва меду припадають на 2018 рік — 71,3 тис. т. Мінімальне значення одержано в 2023 році — 57,9 тис. т. За регіональним виробництвом домінує у 2021 році Житомирська область (6151 т або 9,0%), 2022 і 2023 роках — Хмельницька обл. (6645 т та 7365 т, що становить 10,5% та 12,7% відповідно). Найменша кількість у 2021—2023 роках припадає на Волинську — 274 т (0,4%); 290 т (0,5%); 256 т (0,4%) відповідно.

У 2023 році Україна досягла зростання обсягів експорту меду на 15%, перевищивши

55 тисяч тонн. Проте, незважаючи на це, виручка від експорту скоротилася на 11%, становивши трохи більше 121 млн дол. Причиною такого дисбалансу стало зниження середньої експортної ціни українського меду — з 2853 дол. за тону у 2022 році до 2193 дол. за тону у 2023 році (Рис. 2) [8].

Минулого року основним закордонним ринком для українського меду залишився Європейський Союз, де закупівлі склали 112 мільйонів доларів, що становить 92% від загального експорту. Найзначиміші обсяги продажів українського меду склалися у таких країнах: Німеччина — 14,1 тис. т, Польща — 8,8 тис. т, Франція — 5,9 тис. т, Іспанія — 3,3 тис. т, Італія — 3,2 тис. т, Греція — 2,8 тис. т та Румунія — 2,6 тис. т. Український мед також знаходився на інших міжнародних ринках, зокрема в США, Туреччині, Великобританії, Японії, Швейцарії, Канаді, Катарі та Йорданії [8].

На початку 2024 року експорт меду з України показує позитивні результати в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Протягом перших трьох місяців було реалізовано приблизно 23 тис. т меду, що на 93% більше, ніж торік, з загальною вартістю 44 мільйони доларів, що на 39% перевищує показники попе-

Примітки: шкала для вартості меду розташована ліворуч, для кількості — праворуч.

Рис. 2. Динаміка експорту меду з України

Джерело: побудовано за даними [8].

реднього року. Водночас, середня ціна на мед продовжує знижуватися і наразі становить 1909 доларів за тону. Основні доходи експортерів формуються завдяки постачанням до Німеччини, Польщі та Франції, які разом забезпечують майже половину валютних надходжень [8].

Українська Асоціація Аграрного Експорту підкреслює важливість розвитку продажів меду на традиційних міжнародних ринках, таких як США, Канада, Саудівська Аравія, Японія та Об'єднані Арабські Емірати. Наразі вітчизняний експорт до цих країн не відповідає його потенціалу. Тому дане питання стає особливо актуальним у контексті ризику встановлення ЄС обмежувальних заходів на імпорту певних продуктів українського виробництва. У разі перевищення обсягів поставок над середніми показниками за другу половину 2021 року та 2022—2023 років, можливе швидке введення тарифних квот і зупинка лібералізації торгових умов. З огляду на це, кількісні обсяги експорту українського меду до ЄС за останні роки були такими: у 2021 році — 51 тис. т, у 2022 році — 43 тис. т, а в 2023 році — 52 тис. т [8].

Відповідно до Зеленої книги регулювання ринку меду зацікавленими суб'єктами господарювання ринку є Міністерство аграрної політики та продовольства України, Держпродспоживслужба, оператори ринку (виробники) та експортери меду, домогосподарства-виробники, асоціації та споживачі [9].

Ключовими інструментами (засобами) регулювання на ринку є: ветеринарні документи (міжнародні сертифікати, свідоцтва); дозволи на спеціальне використання об'єктів тваринного світу; експлуатаційні дозволи для операторів ринку харчових продуктів; ліцензія на виробництво алкогольних напоїв; сертифікати з перевезення товару; реєстрація потужностей операторів ринку; сертифікати про походження товару; міжнародні сертифікати; ветеринарні довідки; ветеринарно-санітарні паспорти пасіки; дозволи на ввезення нерайонованих порід; бджіл в наукових цілях; експертні висновки ветеринарно-санітарної експертизи меду; сертифікати відповідності для експорту; ТТН; заборони вирубки дерев та поліпшення санітарного стану лісів; заборона руйнування медоносних угідь; облік осіб, що здійснюють операції з товарами; затвердження експортних потужностей; реєстрація пасік; руйнування порід бджіл; виконання вимог харчових стандартів; дозволи на імпорту; державна й місцева підтримка. За оцінками корупційних ризиків домінують ветеринарно-санітарні паспорти

пасік і дозволи на ввезення нерайонованих бджіл по 9,6 балів; реєстрація пасік і висновки ветеринарно-санітарних експертиз по 9,3 бали [9].

Додаток 38 до Глави 17 Розділу IV Угоди про Асоціацію з ЄС містить перелік гармонізаційних актів [10], до яких Україна повинна адаптувати своє законодавство. Серед них особливу увагу приділено Директиві Ради ЄС 2001/110 "Про мед", яка регулює вимоги щодо показників безпеки, класифікації меду, його складу та правил маркування, що дозволяє Україні забезпечити високі стандарти якості та безпечності медової продукції на ринку ЄС.

За походженням виокремлюють квітковий (нектарний) мед, який отримано з нектару рослин, та падовий мед, котрий одержують з виділень комах, які живляться частинами певних рослин.

За способами виробництва мед може бути стільниковий (зберігається в стільниках чи листках, що зроблені з бджолиного воску); стільниковий-розділений (складається з одного чи більшої кількості частин стільникового меду); висушений (одержують за рахунок висушування стільників); екстракт меду (відбувається вижимка стільників); пресований (одержують методом пресування стільників); кондитерський або промисловий (застосовують у промислових чи харчових цілях може бути з присмаком, піддаватися бродінню чи перегріванню).

Для виходу на європейський продовольчий ринок необхідно дотримуватися ряду правил, які забезпечують безпеку харчових продуктів. Одним із основних нормативних актів є Загальний закон про харчові продукти (Регламент (ЄС) № 178/2002) [11]. Він визначає вимоги до відстеження, гігієни та контролю, що гарантує, що мед буде безпечним для споживання, а також що всі допустимі рівні забруднювачів не перевищуватимуться.

13 червня 2024 року актуалізована Директива щодо меду (2001/110). Весь мед, що продається в ЄС, повинен відповідати правилам щодо якості та маркування, викладеним у цій Директиві, яка встановлює критерії визначення та складу меду та інші правила, зокрема:

— він передбачає обов'язкове маркування походження меду. З 2026 року країни походження медових сумішей повинні вказуватися на етикетці в порядку спадання з відсотковою часткою кожного походження. Країни ЄС матимуть можливість вимагати відсотки для чотирьох найбільших часток лише тоді, коли на них припадає понад 50% суміші;

— він уповноважує Комісію запроваджувати узгоджені методи аналізу для виявлення фальсифікації меду цукром. Триває 3-річна адміністративна домовленість щодо гармонізації цих методів тестування в Спільному дослідницькому центрі Комісії;

— він наділяє Комісію повноваженнями адаптувати критерії складу для меду, щоб гарантувати, що він не перегрівається, пилок не видаляється з меду, а також застосовуються методи для відстеження його географічного походження, включаючи вивчення можливості відстеження в ЄС від пасічника чи імпортера до кінцевого споживача [12].

Переглянута директива встановлює створення платформи Honey для консультування Комісії з цих питань [12].

У рамках своїх зусиль із захисту своїх споживачів ЄС проводить регулярний офіційний контроль на кордоні та на всіх подальших етапах продажу. Про випадки, які не відповідають законодавству ЄС, повідомляють через систему швидкого оповіщення про харчові продукти та корми (RASFF). У більшості випадків продукцію вилучали з ринку, і європейські імпортери або не платять за товар, або вимагають повернення коштів. Проблеми безпеки харчових продуктів також зашкоджують репутації експортера на ринку. Прикладом даного факту є нітрофуран в меді та органічний мед, що зберігається в нехарчових (окислених) бочках, які експортувала Україна. За останні роки RASFF повідомила про близько 20 випадків вмісту в меді та продуктах бджільництва залишків недозволених речовин [13].

У той час як доступ до RASFF надається виключно органам влади країн-членів і Європейській комісії, інтерактивна онлайн-база даних з можливістю пошуку під назвою "Вікно RASFF" пропонує публічний доступ до підсумкової інформації про останні передані повідомлення RASFF і дозволяє шукати інформацію про будь-яке видане повідомлення в минулому (наразі обмежено 2020 роком і пізніше). Європейська комісія створила цю базу даних, щоб зробити інформацію доступною для споживачів, бізнес-операторів та органів влади в усьому світі. Однак сповіщення у вікні RASFF не розкривають комерційних деталей, таких як бренди та бізнес-оператори [14].

Мед та інші бджолині продукти, призначені для людського споживання, дедалі частіше стають об'єктом шахрайства та підробок, зокрема через додавання сторонніх цукрів. За інформацією Європейської комісії, під час перевірок імпортованого меду виявлено, що 46% вантажів

мали певні невідповідності, а 57% експортерів з інших країн визнані підозрілими через можливу фальсифікацію меду. У відповідь на ці проблеми, Європейський Союз посилює контроль за ланцюгом постачання меду. Від 30 листопада 2024 року мед та інші бджолині продукти можуть бути імпортовані до ЄС лише з установ, які внесені до спеціального списку компетентних органів країни-експортера. Тобто виробники меду повинні заздалегідь (принаймні за місяць) звернутися до територіального органу Держпродспоживслужби для включення своїх виробництв до цього списку, щоб забезпечити легкість експорту до ЄС [15].

Критерії для таких операторів визначені наказами Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08 серпня 2023 року № 1503 "Про затвердження форм актів, складених за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного контролю (інспектування) стосовно дотримання операторами ринку вимог законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин, а також інших форм розпорядчих документів" [16] та від 15 листопада 2023 року № 1968 "Про затвердження Гігієнічних вимог до потужностей, на яких здійснюється виробництво та/або обіг продуктів бджільництва" [17].

На сьогодні в Україні зареєстровано 72 оператори ринку, які мають право на експорт меду та продуктів бджільництва, з них 65 спрямовують свою продукцію до країн Європейського Союзу. У 2023 році експорт меду здійснювали 12 операторів, а з початку 2024 року ця кількість зросла до понад 20 [18].

Законом України від 9 травня 2024 року № 3706-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей експорту окремих видів товарів під час дії воєнного стану" (Закон № 3706-IX) [19], опублікованим 20 червня 2024 року, тимчасово введено особливі правила здійснення та оподаткування ПДВ для експорту певних товарів у період воєнного стану в Україні в рамках режиму експортного забезпечення (РЕЗ).

Рішення про введення РЕЗ ухвалює Кабінет Міністрів України після того, як усі необхідні нормативно-правові акти будуть приведені у відповідність і забезпечено обробку інформації, зазначеної в Законі № 3706-IX, ЦОВВ. Протягом дії РЕЗ оподаткування ПДВ на операції з вивезення певних товарів за межі митної території України в митному режимі екс-

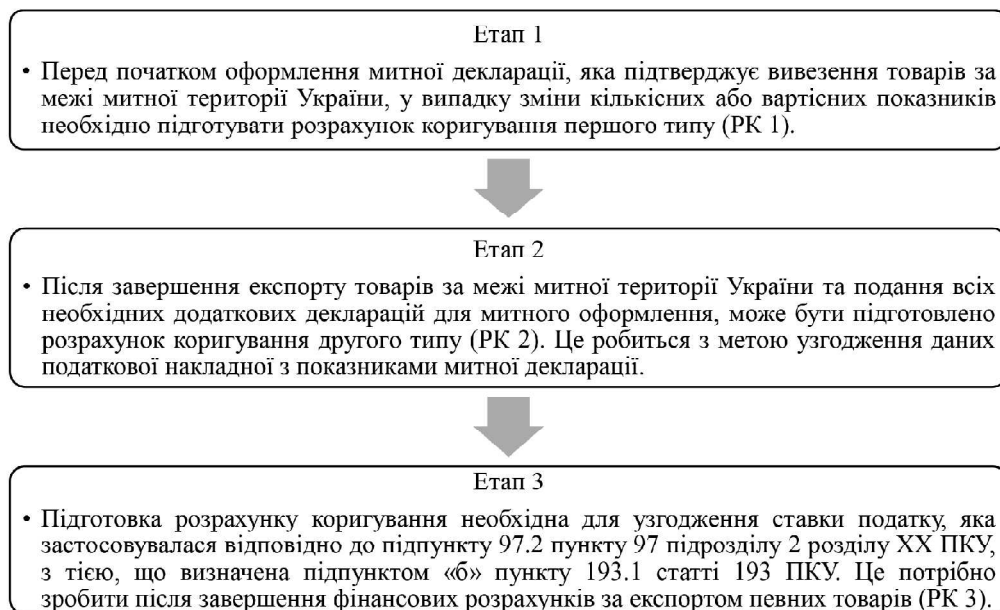

Рис. 3. Етапи коригування податкової накладної

Джерело: побудовано за даними [22].

порту відбувається з урахуванням особливостей, визначених пунктом 97 підрозділу 2 розділу XX ПКУ. Експорт окремих видів товарів можливий лише для зареєстрованих платників ПДВ. Суб'єктам підприємницької діяльності, які не мають реєстрації як платники ПДВ, заборонено здійснювати експорт цих товарів у період дії РЕЗ.

Згідно з підпунктами 97.1 та 97.2 пункту 97 підрозділу 2 розділу XX ПКУ, платники ПДВ, які планують вивезення певних товарів за межі митної території України в режимі експорту, зобов'язані оформити окрему податкову накладну для кожного товару та зареєструвати її в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН) в дні, що передують поданню митної декларації для оформлення даної групи товарів [20].

У такій податковій накладній можна вказувати лише один товар з одним кодом згідно з УКТ ЗЕД. Одиниці виміру товарів повинні бути зазначені в кілограмах. Крім того, в документі обов'язково вказується дата та номер договору (контракту) на вивезення товарів за межі митної території України. Якщо накладна оформлюється на основі форвардного контракту, слід зробити відповідну відмітку про це [21].

Вивезення зазначених товарів за межі митної території України в режимі експорту після оформлення податкової накладної не буде вважатися окремою оподатковуваною операцією.

У податковій накладній, що оформлюється для вивезення товарів за межі митної території

України, потрібно вказати дату та номер митної декларації, за винятком випадків, коли мова йде про операції з вивезення окремих товарів під час дії режиму експортного забезпечення. Також слід зазначити дату та номер договору (контракту) на вивезення цих товарів. Якщо накладна складається на основі форвардного контракту, обов'язково необхідно зробити відповідну відмітку.

Якщо податкова накладна складена з порушенням вимог, вона не буде зареєстрована в ЄРПН.

Відповідно до Податкового кодексу України експорт меду оподатковується за ставкою 20%.

Базою оподаткування для експортних операцій з вивезення окремих видів товарів за межі митної території України є їхня договірна (контрактна) вартість. Ця вартість не повинна бути нижчою за мінімально допустимі експортні ціни, які встановлюються центральним органом виконавчої влади, що відповідає за формування і реалізацію державної аграрної політики, та публікуються на його офіційному веб-сайті [22].

Реєстрація податкової накладної в ЄРПН, оформленої для експорту окремих видів товарів під час дії режиму експортного забезпечення, може бути призупинена, незалежно від вказаної в ній ставки податку. Це відбувається відповідно до порядку та підстав, встановлених Кабінетом Міністрів України згідно з пунктом 201.16 статті 201 розділу V ПКУ [20].

Податкова накладна, оформлена для експорту окремих товарів під час дії режиму екс-

портного забезпечення і не зареєстрована в ЄРПН, не дозволяє платнику податків розпочати митне оформлення цих товарів.

Якщо з моменту реєстрації в ЄРПН податкової накладної, оформленої для експорту окремих товарів за межі митної території України, минуло 30 календарних днів, і митна декларація на ці товари не була оформлена, реєстрація цієї податкової накладної в ЄРПН анулюється. Це також стосується розрахунків коригування, складених до накладної за зазначений період [22].

Після оформлення податкової накладної для експорту окремих видів товарів під час дії режиму експортного забезпечення та її реєстрації в ЄРПН, коригування цієї накладної можливе лише за виконання певних умов і здійснюється в кілька етапів шляхом складання розрахунків коригування (Рис. 3).

Обсяг експортної операції, для якої складається митна декларація, не має перевищувати той, що вказаний у податковій накладній, враховуючи внесені коригування. Розрахунок коригування першого типу повинен бути зареєстрований в ЄРПН до початку процесу митного оформлення.

Про формуванні РК 2 ставки оподаткування не змінюються. Вона складається виключно на зменшення та повинна бути зареєстрована в ЄРПН. Обов'язковою умовою є відповідність даних розрахунку митній декларації. РК 2 та РК 3 в ЄРПН не блокується.

Після завершення фінансових розрахунків за експорт окремих товарів за межі митної території України банк повідомляє Державну податкову службу, надсилаючи відповідне сповіщення, яке потім передається платнику податків через електронний кабінет.

Операції з експорту окремих видів товарів за межі митної території України відображаються у податковій декларації за звітний період, що відповідає даті оформлення митної декларації, яка підтверджує факт перетинання митного кордону України. Даний факт стосується документів, оформлених відповідно до вимог митного законодавства, незалежно від дати складання податкової накладної на цю операцію.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Експорт українського меду має значний потенціал для розвитку, але для його реалізації необхідно враховувати специфічні особливості організації та оподаткування. Важли-

во забезпечити відповідність міжнародним стандартам якості, сертифікації та упаковки, що сприятиме конкурентоспроможності на світовій арені. Крім того, глибоке розуміння податкових нюансів і митних процедур є ключовим для оптимізації експортних операцій та максимізації вигоди від продажу меду за кордоном.

Література:

1. Куць Т. В., Макаруч О. Г. Аналітична оцінка виробництва та споживання меду в Україні. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023. Т. 8. № 3. С. 256—264.
2. Чміль А. С. Динаміка виробництва та експорту меду в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. № 28. Ч. 2. С. 131—134. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2019-28-55>.
3. Луців Н., Жолинська Г., Сенік А. Ринок меду натурального. Товари і ринки. 2020. № 4. С. 43—56. DOI: [https://doi.org/10.31617/tr.knute.2020\(36\)04](https://doi.org/10.31617/tr.knute.2020(36)04).
4. Гриценко В. А. Економічне моделювання ринку меду. Економіка АПК. 2017. № 4. С. 97—106.
5. Балдик Д. О. Альтернативні напрями підприємництва у бджільництві. БІЗНЕСІН-ФОРМ. 2020. № 11. С. 171—176. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-11-171-176>.
6. Старостіна А. О., Біловодська О. А., Шкіря А. Р. Особливості бізнес-середовища виробника натурального меду на споживчому українському ринку. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія Міжнародні економічні відносин. Економіка. Краєзнавство. Туризм. 2021. № 14. С. 96—106. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-10>.
7. Офіційний сайт державної служби статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Доходи українських експортерів меду значно залежать від динаміки цін. URL: <https://uaexport.org/2024/05/02/dohodi-ukrayinskih-eksporteriv-medu-znachno-zalezhat-vid-dinamiki-tsin/>.
9. Офіс ефективного регулювання. Зелена книга регулювання ринку меду. 2018, 105 с.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
11. General Food Law. URL: https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/general-food-law_en.

12. Honey. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/farming/animal-products/honey_en.

13. What requirements must honey comply with to be allowed on the European market? URL: <https://www.cbi.eu/market-information/honey/what-requirements-should-your-product-comply>.

14. Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF). URL: https://food.ec.europa.eu/food-safety/rasff_en.

15. Держпродспоживслужба. З 30 листопада змінюються правила експорту меду до країн ЄС. URL: <https://dpss.gov.ua/news/z-30-lystopada-zminiuiutsia-pravy-la-eksportu-medu-do-kra-in-ies>.

16. Про затвердження форм актів, складених за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного контролю (інспектування) стосовно дотримання операторами ринку вимог законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин, а також інших форм розпорядчих документів: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08 серпня 2023 року № 1503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1597-23#Text>.

17. Про затвердження Гігієнічних вимог до потужностей, на яких здійснюється виробництво та/або обіг продуктів бджільництва: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 15 листопада 2023 року № 1968. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2262-23#Text>.

18. З 30 листопада змінюються правила експорту меду до країн Європейського Союзу. URL: <https://agro.od.gov.ua/2024/07/19/z-30-lystopada-zminuyutsya-pravy-la-eksportu-medu-do-krayin-yevropejskogo-soyuzu/>.

19. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей експорту окремих видів товарів у період дії воєнного стану: Закон України від 9 травня 2024 року № 3706-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3706-20#Text>.

20. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

21. Державна податкова служба України. Про особливості здійснення та оподаткування ПДВ операцій з експорту окремих видів товарів. URL: <https://tax.gov.ua/nove-pro-podatki-novini-/797661.html>.

22. Експорт окремих видів товарів у період дії воєнного стану: у податковій назвали головні особливості. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/306833-eksport-otdelnykh-vidov-tovariv-v-period-deystviya-voennogo-polozheniya-v-nalogovoy-nazvali-glavnye-osobennosti>.

товарів у період дії воєнного стану: у податковій назвали головні особливості.

References:

1. Kuts, T. and Makarchuk, O. (2023), "Analytical assessment of honey production and consumption in Ukraine". *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, vol. 8, no 3, pp. 256—264.

2. Chmil, A. (2019), "Dynamics of production and export of honey in Ukraine". *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 28, pp. 131—134. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2019-28-55>.

3. Lutsiv, N., Zholunsjka, G. and Senyk, L. (2020), "Natural honey market". *Tovary i rynky*, vol. 4, pp. 43—56. DOI: [https://doi.org/10.31617/tr.knute.2020\(36\)04](https://doi.org/10.31617/tr.knute.2020(36)04).

4. Hrytsenko, V. (2017), "Economic modelling of the honey market". *Ekonomika APK*, vol. 24, no 4, pp. 97—106.

5. Baldyk, D. O. (2020), "The Alternative Directions of Entrepreneurship in Beekeeping". *BIZNESINFORM*, vol. 11, pp. 171—176. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-11-171-176>.

6. Starostina, A. O., Bilovodska, O. A. and Shkiria A. (2021), " Peculiarities of the business environment of the producer of natural honey on the Ukrainian consumer market". *Visnyk Khar'kovskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm*, vol. 14, pp. 96—106. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-10>

7. The official website of the State Statistics Service of Ukraine (2024), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 September 2024).

8. Ukrainian Agrarian Export Association (2024), "Revenues of Ukrainian honey exporters are heavily dependent on price dynamics", available at: <https://uaexport.org/2024/05/02/dohodi-ukrayinskih-eksporteriv-medu-znachno-zalezhat-vid-dinamiki-tsin/> (Accessed 30 September 2024).

9. Better Regulation Delivery Office. (2018), *Green Paper on honey market regulation*.

10. The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine (2014), "Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (Accessed 27 September 2024).

11. The official website of the European Union (2024), "General Food Law", available at: https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/general-food-law_en (Accessed 3 November 2024).

12. The official website of the European Union (2024), "Honey", available at: https://agriculture.ec.europa.eu/farming/animal-products/honey_en (Accessed 1 November 2024).

13. The official website CBI (2024), "What requirements must honey comply with to be allowed on the European market?", available at: <https://www.cbi.eu/market-information/honey/what-requirements-should-your-product-comply> (Accessed 2 November 2024).

14. The official website of the European Union (2024), "Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF)", available at: https://food.ec.europa.eu/food-safety/rasff_en (Accessed 25 September 2024).

15. State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection (2024), "From 30 November, the rules for exporting honey to the EU will change", available at: <https://dpss.gov.ua/news/z-30-lystopada-zminiuiutsia-pravyla-eksportu-medu-do-krain-ies> (Accessed 21 September 2024).

16. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2023), "On Approval of Forms of Acts Drawn up as a Result of Scheduled (Unscheduled) State Control (Inspection) Measures Concerning Compliance by Market Operators with the Requirements of Legislation on Food, Feed, Animal By-Products, Animal Health and Welfare, as well as Other Forms of Administrative Documents", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1597-23#Text> (Accessed 25 September 2024).

17. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2023), "On Approval of Hygienic Requirements for Facilities for the Production and/or Circulation of Beekeeping Products", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2262-23#Text> (Accessed 26 September 2024).

18. Department of Agrarian Policy, Food and Land Relations of the Odesa Regional State Administration (2024), "From 30 November, the rules for exporting honey to the European Union will change", available at: <https://agro.od.gov.ua/2024/07/19/z-30-lystopada-zminyuyutsya-pravyla-eksportu-medu-do-krayin-yevropejskogo-soyuzu/> (Accessed 26 September 2024).

19. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine Concerning Peculiarities of Export of Certain Types of Goods during the Period of Martial Law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3706-20#Text> (Accessed 29 September 2024).

20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 27 September 2024).

21. State Tax Service of Ukraine (2024), "On the peculiarities of carrying out and taxation of VAT on exports of certain types of goods", available at: <https://tax.gov.ua/nove-pro-podatki--novini-/797661.html> (Accessed 23 September 2024).

22. Judicial and legal newspaper (2024), "Exports of certain types of goods during martial law: the tax authorities named the main features", available at: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/306833-eksport-otdelnykh-vidov-tovarov-v-period-deystviya-voennogo-polozheniya-v-nalogovoy-nazvali-glavnye-osobennosti> (Accessed 25 September 2024).

Стаття надійшла до редакції 03.10.2024 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 657.633

Г. Є. Павлова,
д. е. н., професор, декан факультету обліку і фінансів,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1400-7348>
О. П. Атамас,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування
та управління фінансово-економічною безпекою
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7511-8586>
Н. Ю. Вінніченко,
здобувач вищої освіти,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-5698-9473>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.13

ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШЬОГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

H. Pavlova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Accounting and Finance,
Dnipro State Agrarian University of Economics, Dnipro, Ukraine
O. Atamas,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Financial and Economic Security Management
Dnipro State Agrarian University of Economics, Dnipro, Ukraine
N. Vinichenko,
Student of higher education, Dnipro State Agrarian University of Economics, Dnipro, Ukraine

ORGANIZATION OF DOMESTIC ECONOMIC CONTROL UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Внаслідок введення воєнного стану в Україні було порушено порядок ведення бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю, особливо структурних елементів активів та підприємств, які формуються в цілому. Деякі з підприємств були зруйновані або пошкоджені; частина з них залишилася на тимчасово окупованих територіях, а решта майна була або захоплена, або вивезена силою. Слід зазначити, що постає питання про необхідність запровадження ефективного внутрішньогосподарського контролю.

Визначено, що внутрішньогосподарський контроль за ключовою роль в управлінні підприємством забезпечує перевірку ефективності реалізації управлінських рішень, виявлення та усунення відхилень у фінансово-господарській діяльності та системі обліку, а також контроль за станом і використанням матеріальних ресурсів та активів підприємства. Він включає систему спостережень та перевірок, що оцінює відповідність діяльності підприємства, прийнятим рішенням із застосуванням об'єктивного аналізу ефективності діяльності, законності господарських операцій, збереження власності, достовірності звітності, а також виявлення внутрішніх резервів.

Currently, a reliable internal control system supports the role of a reserve for improving management efficiency, which reduces the company's costs and creates conditions for its further development. Implementation of controls on enterprises is the ultimate goal to be achieved. Sometimes, in ensuring the effective use of resources to achieve the whole work and material measures used to obtain results are of much greater importance than the results obtained.

The question arises about the need to introduce effective internal economic control. This question arises in connection with the relevance of the research and a number of problematic issues for many Ukrainian accountants regarding the organization of internal economic control at enterprises during the war in Ukraine.

In the conditions of total war, when accounting is conducted through an uninterrupted continuous record of all economic transactions, it becomes difficult. Its purpose is to record and summarize data on the state of assets, liabilities and equity of the enterprise. During the martial law, many accounting principles and methods were changed, which had a negative impact on the internal economic discipline of the enterprise. Improving the organization of internal control is motivated by: increasing the level of trust on the part of business partners, reduction of entrepreneurial risk.

As a result of the study of the system of internal economic control at enterprises, it can be concluded that little attention is paid to regulatory support and its quality: establishment of job instructions, rules and performance of control functions in them.

It is worth noting that despite the urgency of the issue, the establishment of an effective internal control system remains unresolved at many enterprises. Weaknesses in the organization often lead to significant financial losses. At the same time, an enterprise that pays due attention to the internal control system achieves better results in its activities. More and more managers are beginning to realize the importance of quality control.

The conducted research showed that the issue of internal control at Ukrainian enterprises, especially in the conditions of armed aggression, needs improvement both at the legislative level and in organizational and methodological aspects.

Ключові слова: організація, бухгалтерський облік, внутрішньогосподарський контроль, воєнний стан, удосконалення.

Key words: organization, accounting, intra-economic control, martial law, improvement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наразі надійна система внутрішнього контролю підтримує роль резерву підвищення ефективності управління, що зменшує витрати підприємства та створює умови для її подальшого розвитку. Впровадження контролю на підприємства є кінцевою платою, яку необхідно досягти. Іноді при забезпеченні ефективного використання ресурсів для досягнення цілої праці та матеріальних заходів, які використовують для отримання результатів, мають значно більше значення, ніж отримані результати.

Внаслідок введення воєнного стану в Україні було порушено порядок ведення бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю, особливо структурних елементів активів та підприємств, які формуються в цілому. Деякі з підприємств були зруйновані або пошкоджені; частина з них залишилася на тимчасово окупованих територіях, а решта майна була або захоплена, або вивезена силою. Питання організації внутрішньогосподарського контролю на підприємствах є актуальним в умовах війни в законодавчому забезпеченні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукова проблематика ефективності інструменту внутрішньогосподарського контролю відображена в працях вчених С.М. Петренка, С.В. Бардаш, М.В. Борисенко, Р.О. Костир-

ко, Н.Г. Виговська, І.К. Дрозд, В.П. Пантелєєв, В.О. Шевчук, Є.В. Калюга. Внутрішнє економічне регулювання України в умовах воєнного стану, що стосовно внутрішньогосподарського контролю є актуальною проблемою, тому це питання присвячено так багато праць провідних економістів, бухгалтерів-практиків, науковців, аналітиків. Проте це питання потребує детальної розробки, проблеми організації та здійснення внутрішньогосподарського контролю в умовах війни є новими для всіх бухгалтерів України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Постає питання про необхідність запровадження ефективного внутрішньогосподарського контролю. Це питання виникає у зв'язку з актуальністю дослідження та низки проблемних питань для багатьох українських бухгалтерів щодо організації внутрішньогосподарського контролю на підприємствах під час війни в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління — це процес господарської діяльності. Це один із способів просування та розвитку підприємства, водночас не завжди можна бути впевненим, що всі фінансові ресурси знаходяться в "надійних руках і під захистом". Існують різні причини, чому керівництво

не завжди знає негативні аспекти, що відповідні до ризику, або знижує показники ефективності в майбутньому. На великих і середніх підприємствах вищому керівництву одночасно важко визначити координацію операцій із великими помилками.

В умовах нестабільності, поглиблення інтеграційних процесів в країні, а сьогодні ще й дії воєнного стану, що призводять до кризових явищ, постає питання забезпечення управління інформаційними потребами в процесі прийняття оптимальних рішень. Це має базуватися на функціонуванні внутрішньогосподарського контролю. Тому, зрештою, зміна економічних умов унаслідок військової агресії вимагає від системи управління гнучкості та чутливості до факторів навколишнього середовища, а також для забезпечення досягнення операційних цілей підприємства та цілого розвитку під час виявлення економічних ризиків, як локальних, так і загальних у характері, вчасно і правильно; тому одним із напрямків забезпечення ефективної діяльності підприємств є якісне вдосконалення організації внутрішньогосподарського контролю.

У результаті дослідження системи внутрішньогосподарського контролю на підприємствах можна зробити висновок, що на них мало уваги приділяється нормативному забезпеченню та його якості: встановлення посадових інструкцій, правил і виконання в них контрольних функцій.

Результати ефективної системи внутрішньогосподарського контролю в умовах воєнного стану є основою ефективного управління підприємством шляхом: підтвердження достовірності бухгалтерської інформації та законності діяльності суб'єкта господарювання, а також забезпечення соціального захисту не лише працівників підприємства, але й власників.

В умовах тотальної війни, коли облік ведеться через безперебійний суцільний запис усіх господарських операцій, він стає складним. Його мета — фіксація та узагальнення даних про стан активів, зобов'язань і власного капіталу підприємства. Під час воєнного стану було змінено багато принципів і методів ведення бухгалтерського обліку, що негативно вплинуло на дотримання внутрішньої господарської дисципліни підприємства. Удосконалення організації внутрішнього контролю мотивується: підвищенням рівня довіри з боку ділових партнерів, зниженням підприємницького ризику та ін. Суть і основні причини необхідності вдос-

коналення організації внутрішнього контролю такі: власники підприємств бажають незалежної та об'єктивної оцінки дій керівників кожного рівня підприємства; недосяжні довірчі відносини з діловими партнерами; зниження ризику та ін. У нових умовах слід запроваджувати сферу застосування функцій управління та організації підприємства, де передбачається внутрішній контроль. Це не можна лише отримати інформацію про якість діяльності, але є рекомендації щодо її покращення, забезпечення стабільності фінансового стану підприємства та запобігання ризикам [3].

У разі втрати або знищення первинних документів, облікових реєстрів та звітності керівник підприємства створює комісію для встановлення переліку відсутніх документів і з'ясування причини їх втрати або знищення. До відповідності комісії рекомендовано запросити представників слідчих органів, служби охорони, а також державного пожежного нагляду, якщо сталося загоряння. Результати роботи комісії фіксуються в актах, які підписують усіх її членів та затверджує керівник підприємства. Копія цього акта протягом 10 днів з моменту його підписання надсилається органу, який керує підприємством, а також органу, що займається справою про втрату або знищ [2].

Організація внутрішньогосподарського контролю на підприємствах потребує вирішення таких ключових питань, як вибір форми організації, визначення функціональних обов'язків осіб, які підлягають контролю, підпорядкування внутрішнього контролю в системі управління підприємством, а також напрямки його діяльності. Вирішення цих питань має забезпечити до утримання інтересів та захисту прав усіх сторінок. До суб'єктів, які розглядають внутрішньогосподарський контроль, є одна з основних відмінностей цього виду контролю, особливу увагу слід приділити правильній організації, яка впливає на ефективність, оперативність і здатність впливати на управління [2].

Пропонуємо такі варіанти організації системи внутрішнього контролю на підприємствах: виконання контрольних функцій посадовими особами згідно з їхніми посадовими інструкціями, створення окремого відділу внутрішнього контролю, запровадження посади внутрішнього контролера або об'єднання цих підходів (рис. 1).

Основними критеріями для формування системи внутрішнього контролю є розмір підприємства та обсяги виробництва, які впливають на його організаційну структуру та систе-

Рис. 1. Варіанти побудови ефективної системи внутрішньогосподарського контролю на підприємствах

му управління. Внутрішній контроль слід організувати з дотриманням принципів доцільності та економічності. Для невеликих підприємств, де кількість працівників і виробнича потужність обмежені, доцільно поєднувати контрольні функції з основними обов'язками кількох управлінців. Для середніх підприємств рекомендуємо запровадити посаду внутрішнього контролера, який зможе виконати перевірку різних напрямків та об'єктів контролю [6].

Якщо підприємство має значні розміри, високі виробничі потужності та кількість працівників, або потребує підвищеного рівня контролю, доцільним рішенням є створення окремого підрозділу внутрішнього контролю.

Організація внутрішньогосподарського контролю на підприємствах залежить від кількох факторів: правової форми підприєм-

ства, типів та масштабів його діяльності, складності організаційної структури, наявності наявних фінансових ресурсів, а також від необхідності охоплення контролю різними аспектами роботи.

Варто відзначити, що попри актуальність питання, на багатьох підприємствах налагодження ефективної системи внутрішнього контролю залишається невирішеним. Недоліки в організації часто контролюють призводять до значних фінансових втрат. Водночас підприємство, яке приділяє належну увагу системі внутрішнього контролю, досягає кращих результатів у своїй діяльності. Усі більше керівників починають усвідомлювати важливість і якісно налагодженого.

Підпорядкованість та сфера впливу підрозділу внутрішнього контролю зображено на рис. 2.

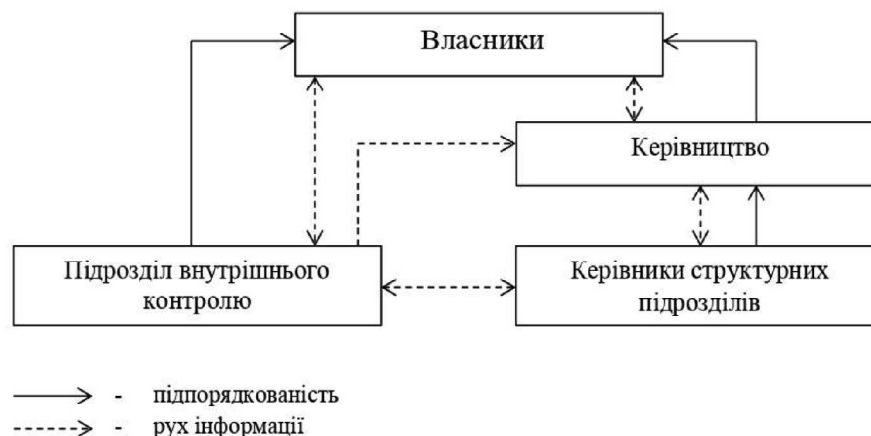

Рис. 2. Підпорядкованість та сфера впливу підрозділу внутрішнього контролю

Створення підрозділу внутрішнього контролю на підприємствах з метою керівництва децентралізувати управлінські процеси, передає відповідальність за результати діяльності окремої структурної одиниці. Це також сприяє зосередженню всієї необхідної інформації для планування, прогнозування та управління в одному місці, забезпечуючи оперативний збір даних і швидше досягаючи цілей у сферах планування, обліку, аналізу та управління [4].

Враховуючи єдину концепцію внутрішнього контролю, на великих підприємствах зростає важливість формування такого підрозділу. Проте, головним викликом залишаються необхідні значних фінансових ресурсів і залучення кваліфікованих спеціалістів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Внутрішньогосподарський контроль за ключовою роль в управлінні підприємством забезпечує перевірку ефективності реалізації управлінських рішень, виявлення та усунення відхилень у фінансово-господарській діяльності та системі обліку, а також контроль за станом і використанням матеріальних ресурсів та активів підприємства. Він включає систему спостережень та перевірок, що оцінює відповідність діяльності підприємства, прийнятим рішенням із застосуванням об'єктивного аналізу ефективності діяльності, законності господарських операцій, збереження власності, достовірності звітності, а також виявлення внутрішніх резервів. Проведене дослідження показало, що питання внутрішнього контролю на підприємствах України, особливо в умовах збройної агресії, потребує вдосконалення як на законодавчому рівні, так і в організаційно-методичних аспектах.

Література:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби" затверджено наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 № 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#>.
2. Наказ Міністерства фінансів України від 24.05.1995 № 88 "Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95#>.
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 лип.

1999 року № 996-XIX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#>.

4. Про передачу, примусове відчуження або вилучення основної в умовах правового режиму воєнного часу чи надзвичайного стану: Закон України від 17 трав. 2012 року № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#>.

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 № 998 "Деякі питання здійснення повної компенсації за основним, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного часу чи надзвичайного стану". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#>.

6. Озерова О. Майно юрособи забрали на потреби оборони: що з обліком та податками. Головбукх — Завуч, № 10. 2022. С. 1—7. URL: <https://egolovbuh.mcfr.ua/960396>.

References:

1. Ministry of Finance of Ukraine (2000), Order "National regulation (standard) of accounting 7 "Fixed assets", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#to> (Accessed 25 Sept 2024).
 2. Ministry of Finance of Ukraine (1995), Order "On approval of the Regulation on documentary support of accounting records", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95#Text> (Accessed 25 Sept 2024).
 3. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "About accounting and financial reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (Accessed 25 Sept 2024).
 4. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On the transfer, forced alienation or seizure of property under the conditions of the legal regime of wartime or a state of emergency", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (Accessed 25 Sept 2024).
 5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Resolution "Some issues of full compensation for property forcibly alienated under the legal regime of wartime or a state of emergency", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#Text> (Accessed 25 Sept 2024).
 6. Ozerova, O. (2022), "The property of a legal entity was taken for defense purposes: what about accounting and taxes", Holovbukh, vol. 10, pp. 1-7, available at: <https://egolovbuh.mcfr.ua/960396> (Accessed 25 Sept 2024).
- Стаття надійшла до редакції 04.10.2024 р.*

УДК 338.1: 631.173

О. В. Захарчук,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення,

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Я. Ф. Навроцький,

к. е. н., старший дослідник, старший науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення,

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4677-5306>

В. М. Петров,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1693-2545>

М. А. Кравченко,

аспірант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1039-2054>

С. О. Яренко,

аспірант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-3961-8085>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.18

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ТЕХНІКОЮ ДЛЯ РОСЛИННИЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

O. Zakharchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding member of the National Academy of Agrarian Sciences, Head of the Department of Investment, Material and Technical Ensuring,

National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics",

Y. Navrotskyi,

PhD in Economics, Senior Research Fellow, Senior Researcher of the Department of Investment,

Material and Technical Ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics",

V. Petrov,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnological University,

M. Kravchenko,

Postgraduate student, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics",

S. Yarenko,

Postgraduate student, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

PROVIDING AGRICULTURAL PRODUCTION WITH AGRICULTURAL MACHINERY FOR CROP PRODUCTION DURING THE WAR AND POST-WAR RECOVERY

У статті досліджено сучасний стан забезпечення рослинництва сільськогосподарською технікою, визначені шляхи його удосконалення у воєнний період та після його закінчення. Визначено загальну тенденцію до скорочення частки господарств населення, які мають окремі види техніки. Виявлено диспропорції між великими та малими формами

господарювання у забезпеченні технікою, а також обмеження доступу до фінансових ресурсів малих сільськогосподарських підприємств. У процесі дослідження визначено загальне скорочення обсягів ринку української сільськогосподарської техніки через втрату виробничих потужностей на сході та півдні країни а також значне скорочення її імпорту. Здійснено аналіз державної підтримки сільськогосподарського машинобудування та аграрних підприємств. Запропоновано ефективні заходи щодо удосконалення системи забезпечення аграрного виробництва сільськогосподарською технікою під час війни та у повоєнний період, що передбачають: здійснення протекціоністської політики держави; збереження кадрового потенціалу; релокацію підприємств сільськогосподарського машинобудування із зони бойових дій, спрощення ведення бізнесу для стимулювання інвестиційної діяльності, державну підтримку малих фермерських господарств тощо.

The article examines the current state of provision of crop production with agricultural machinery, identifies ways to improve it during the war period and after its end. The following methods were used in the research process: dialectical method of scientific cognition, monographic, statistical and economic, economic and mathematical, expert evaluation, graphical. The general tendency to reduce the share of households with certain types of machinery is determined. Disproportions between large and small forms of management in the provision of equipment, as well as restrictions on access to financial resources of small agricultural enterprises are revealed. A comparative analysis of the availability of certain types of agricultural machinery for farms in Poland and agricultural producers in Ukraine is carried out, which shows a significant lag in this area of domestic agricultural production. The study identified a general decline in the volume of the Ukrainian agricultural machinery market due to the loss of production capacity in the east and south of the country. There is also a negative trend in imports of most types of agricultural machinery. However, in general, the level of dependence of Ukrainian agriculture on imported machinery remains quite high. It is determined that the export potential of domestic agricultural machinery has significantly decreased.

It is noted that the production of mini-machinery by Ukrainian enterprises, including tractors and moto blocks for cultivation of small areas by households and small farms, could become a promising direction for the development of domestic agricultural machinery and effectively compete with cheap products from China. The analysis of state support for agricultural machinery and agricultural enterprises is carried out. The author proposes effective measures to improve the system of providing agricultural production with agricultural machinery during the war and in the post-war period, which include: implementation of the State's protectionist policy; preservation of human resources; relocation of agricultural machinery enterprises from the combat zone; simplification of doing business to stimulate investment activity; State support for small farms, etc.

Ключові слова: матеріально-технічне забезпечення, сільськогосподарська техніка, імпорт, експорт, державна підтримка, господарства населення, сільськогосподарські підприємства.

Key words: logistics, agricultural machinery, imports, exports, state support, households, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Для отримання максимального економічного ефекту аграрному виробництву необхідна високопродуктивна, економна, технологічна та екологічна техніка на рівні провідних світових виробників. Вітчизняна техніка не завжди відповідає світовим стандартам якості та безпечності, не в повній мірі задовольняє національного сільськогосподарського виробника, хоча й цілком доступна по ціні. Воєнні дії безпосередньо вплинули на ефективність функціонування усіх ланок матеріально-технічного забезпечення. В умовах дефіциту державного бюджету та зростання державного боргу, викликаних зростанням витрат на армію, відбулося скорочення або припинення державного фінансування програм, спрямова-

них на розвиток матеріально-технічної бази аграрного виробництва та зростання податкового тиску.

Через високий рівень інфляції та ризики втрати урожаю і знищення майна сільськогосподарських підприємств вартість фінансових послуг значно зросла та доступ до них став більш обмеженим. Зростання цін на сировину та енергетичні ресурси, падіння цін на продукцію рослинництва, зростання логістичних витрат та збільшення шляхів поставок, скорочення державної підтримки негативно вплинули на усіх суб'єктів аграрного сектору економіки і призвели до зменшення обсягів продаж сільськогосподарської техніки.

З огляду на зазначене, для України особливо актуальною є проблема підвищення ефективності аграрного сектору економіки через забезпечення його сільськогосподарською технікою різних виробників.

Таблиця 1. Динаміка наявності окремих видів сільськогосподарської техніки у підприємствах (одиниць)

Вид техніки	Роки					
	2016	2017	2018	2019	2023*	2023 до 2016 ±, %
Трактори, всього	132686	129272	128697	130529	112345	-15,3
Вантажні автомобілі	85417	81158	78077	78678	68779	-19,5
Причепи та напівпричепи	67928	65239	63244	64800	56326	-17,1
Плуги	49306	49072	49924	51447	44835	-9,1
Культиватори	71659	70100	70505	71633	70474	-1,7
Борони	192029	181386	161129	160004	140508	-26,8
сівалки	67157	66272	65070	66511	55594	-17,2
картоплесаджалки	1573	1513	1310	1305	1101	-30,0
Розкидачі ґною і добрив	21634	21923	22642	23878	21195	-2,0
Машини для захисту рослин	20227	20727	22229	23487	20114	-0,6
Сінокосарки	11283	10929	9920	10196	8840	-21,7
Жатки валкові	14477	15389	15977	16862	14249	-1,6
Прес-пакувальники та прес-підбирачі	7675	7547	8114	8226	7187	-6,4
Комбайни зернозбиральні, кукурудзозбиральні та кормозбиральні, включаючи причіпні	33761	32883	31501	31588	26925	-20,2
Комбайни картоплезбиральні, вкл. картоплекопачі	1239	1090	947	953	804	-35,1
бурякозбиральні	2278	2028	1642	1568	1376	-39,6

*розрахунково.

Джерело: сформовано на основі [8; 9, с. 52—54].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями розвитку матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва в цілому та забезпечення сільськогосподарською технікою зокрема займалися такі вчені як, О.В. Захарчук [1], О.В. Вишневецька [2], В.В. Нечитайло [3] В.М. Петров [4], Ю.О. Лупенко [5], М.М. Могилова [6] В.Є. Скоцик [7] та багато інших. Проте, незважаючи на наявність вагомої наукової бази стосовно матеріально-технічного забезпечення підприємств АПК, ця проблема ще недостатньо досліджена вітчизняною економічною наукою.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є визначення ефективних шляхів забезпечення аграрного виробництва сучасною високопродуктивною технікою, зокрема рослинництва, в умовах воєнних дій та після їх закінчення. Завданнями дослідження стали: аналіз динаміки забезпеченості підпри-

ємств сільськогосподарською технікою, її виробництва та імпорту; вплив війни на розвиток ринку; узагальнення висновків та надання практичних рекомендацій щодо удосконалення системи забезпечення аграрного виробництва сільськогосподарською технікою.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

До початку війни ринок сільськогосподарської техніки України був насичений самою різноманітною технікою, вітчизняною та іноземною, що відповідала вимогам покупців залежно від технологій виробництва сільськогосподарської продукції, фінансового стану господарства, якості, тощо.

У 2023 році порівняно з довоєнними роками і в сільськогосподарських підприємствах, і в господарствах населення, через окупацію та знищення техніки, зниження прибутковості, скорочення обігових коштів відбулося помітне зменшення придбання сільськогосподарських машин (Табл. 1, 2).

Таблиця 2. Наявність сільськогосподарської техніки в господарствах населення (тис. одиниць)

Вид техніки	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2023*	2023 до 2021 ±, %
Трактори	101	135	172	182	249	180	184	199	174	-12,6
Комбайни	2	13	21	19	17	15	15	14	13	-7,1

*розрахунково.

Джерело: сформовано на основі [8; 9, с. 52-54].

Таблиця 3. Динаміка виробництва окремих видів сільськогосподарської техніки

Вид техніки	Роки							± 2023 до 2011, разів
	2011	2018	2019	2020	2021	2022*	2023*	
Трактори колісні з понад 59 кВт (тис. одиниць)	5,4	2,4	1,4	0,9	1,2	0,5	0,4	13,4
Комбайни зернозбиральні (одиниць)	399	47	к	к	к	—	—	—
Плуги (тис. одиниць)	6,1	3	2,5	2,7	2,3	1,2	1,0	6,4
Розпушувачі та культиватори (тис. одиниць)	7,4	2,9	3,9	2,5	3,0	1,4	1,1	6,6
Борони дискові (тис. одиниць)	7,4	2,2	2,1	2,3	3,5	1,7	1,3	5,7
Борони (крім дискових) (тис. одиниць)	11,1	10,4	5,1	5,6	6,7	3,5	2,6	4,3
Сівалки, саджалки та машини розсадопосадильні (тис. одиниць)	7,4	3,8	3,2	3,3	5,5	2,7	2,1	3,5
Косарки тракторні (тис. одиниць)	1,7	1,6	1,1	0,6	0,4	0,3	0,2	7,0
Розбризкувачі та розпилювачі тракторні (одиниць)	844	1298	1058	1366	1942	986	760	1,1

*розрахунково.

Джерело: сформовано на основі [11; 12].

Забезпеченість тракторами у підприємствах скоротилася на 15,3%. Кількість комбайнів зернозбиральних, кукурудзозбиральних та кормозбиральних у підприємствах скоротилася на 20,2%. Найбільше у сільськогосподарських підприємствах скоротилася кількість бурякозбиральної (-39,6%), картоплезбиральної техніки (-35,1%) та картоплесаджалок (-30,0%). Також значне скорочення в аграрних підприємствах спостерігається для борін (-26,8%), сінокосарок (-21,7%) та вантажних автомобілів (-19,5%). Незначне скорочення відбулося розкидачів гною та добрив (-2,0%), культиваторів (-1,7%), жаток валкових (-1,6%).

Лише у 2023 році у порівнянні з довоєнним, одним із найкращих 2021 роком з придбання техніки та отримання фермерських прибутків, скорочення кількості тракторів склало 12,7%, а комбайнів зернозбиральних — 7,1%.

У господарствах населення наявність техніки також значно скоротилася у 2023 році у порівнянні з довоєнним 2021 роком — тракторів на 12,6%, комбайнів зернозбиральних — на 7,1%.

Розрахункові дані динаміки кількості господарств населення — власників різних видів сільськогосподарської техніки свідчать що із самохідної техніки господарства населення найкраще забезпечені тракторами: максимум — 237,2 тис. одиниць у 2017 році. Високий рівень забезпеченості господарств населення плугами та боронами: найвищий — 301,8 тис. одиниць та 280,8 тис. власників відповідно у 2005 році; найнижчий — 208,7 тис. одиниць 168,4 тис. влас-

ників у 2023 році. У порівнянні з довоєнним 2021 роком кількість господарств населення — власників тракторів у 2022 році скоротилася на 5,6%, а у 2023 році на 7,0%, комбайнів зернозбиральних — на 8,6% та 10,2% відповідно, сівалок — на 4,2% та 6,3% відповідно.

Рівень забезпеченості сільськогосподарською технікою фермерів Польщі значно вищий ніж підприємств та господарств населення в Україні. набагато вищий. Так, на одне господарство (у тому числі індивідуальне) припадає 1,1 трактор, 0,13 зернозбиральних комбайнів. (слід врахувати, що розміри земельних угідь на 1 сільськогосподарського товаровиробника у Польщі (11,3 га) значно менші ніж в Україні (близько 120 га).

Найбільш характерними показниками є кількість тракторів на 1000 га ріллі та комбайнів на 1000 га посівних площ. В Україні ці показники становлять відповідно 9,5 тракторів та 3,4 комбайни, при цьому у Польщі згадані показники становлять 134,8 тракторів та 19,9 комбайнів відповідно, або у 14,2 та 5,8 разів відповідно більше.

Польськими фермерами у 2023 році було придбано 10,3 тис. нових тракторів. Обсяги придбання тракторів в Україні у 2023 році різко скоротилися — до 3,4 тис. одиниць, в той час, як у довоєнному 2021 році їх купівля складала близько 12 тис. одиниць, що негативно позначається на виробництві сільськогосподарської продукції: порушення технологій, збільшення витрат на паливе та ремонт, зниження продуктивності тощо.

Таблиця 4. Динаміка обсягів імпорту сільськогосподарської техніки у 2019–2023 роках

Вид техніки	2019		2020		2021		2022		2023	
	тис. од.	млн USD	тис. од.	млн USD	тис. од.	млн USD	тис. од.	млн USD	тис. од.	млн USD
Мотоблоки	31,2	7,6	40,1	9,2	34,8	10,4	28,4	7,3	33,6	8,7
Мінітрактори колісні *	16,3	40,8	18,8	46,4	18,7	53,5	11,6	36,3	15,1	45,3
Трактори колісні**	7,9	304	7,7	271,8	11,6	493,8	5,1	278,1	3,1	247,2
Комбайни зернозбиральні	2,1	168,4	1,9	155,1	3	283,8	2,1	176,9	1,9	131,2
Плуги	3,6	18,8	2,4	15,7	2	25,9	2,8	11,2	1,3	14,2
Культиватори	43,9	36,1	64,7	37,1	61,5	53,5	37,5	29,5	21,3	21,4
Борони дискові	0,7	17	4,6	17,8	0,8	30,6	0,4	15,0	0,4	19,6
Посівна техніка	5,2	106,6	4,9	103,2	5,9	160,3	4,5	79,7	2,7	76,7
Косарки тракторні	6,9	5,3	13,4	5,7	8,6	8,6	6,2	3,7	5,1	5,4
Всього	X	721,8	X	674,9	X	1141,6	X	648,5	X	552,1

*з потужністю двигуна до 37 кВт, **з потужністю двигуна понад 37 кВт.

Джерело: сформовано на основі [14].

В залежності від потужності виробництва найбільшим попитом серед сільськогосподарських підприємств користуються трактори з потужністю понад 59 кВт. Саме в цьому сегменті відбувається різке падіння виробничого та експортного потенціалу національного тракторобудування. За останні 10 років, найвищі обсяги виробництва тракторів цієї потужності спостерігалися ще у далекому 2011 році — 5,4 тис. одиниць. Після цього, відбувся різкий спад, деяке пожвавлення спостерігалось лише у 2015—2016 та 2021 роках. Лише протягом останніх п'яти років з 2017 по 2021 рік виробництво скоротилося майже у 4 рази — з 3,3 тис. до 0,8 тис. одиниць [10, с. 162].

За обмеженими наявними даними нами здійснений розрахунок очікуваного виробництва окремих видів сільськогосподарської техніки з врахуванням втрат виробничих потужностей через воєнні дії (Табл. 3).

У 2023 році порівняно з 2011 роком відбулося найбільше скорочення виробництва тракторів у 13,4 раза та косарок тракторних — у 7 разів. По інших видах техніки скорочення виробництва не було таким значним.

На сучасний розвиток сільськогосподарського машинобудування, як і на інші галузі економіки, негативний вплив справляють повномасштабні воєнні дії, що почалися 24 лютого 2022 року.

Економічними чинниками негативного впливу на виробничу діяльність підприємств стали інфляція, порушення логістичних зв'язків та співпраці з постачальниками, зростання цін на енергетичні ресурси, проблеми забезпечення виробництва кваліфікованими кадрами. Крім цього, через війну частина виробничих потужностей підприємств галузі була знище-

на, пошкоджена, опинилася під окупацією або знаходиться у зоні бойових дій [13].

Враховуючи негативний вплив війни, подальший розвиток українського сільськогосподарського машинобудування буде сповільнений рядом важких проблем, які подолати буде не під силу без активної допомоги держави. Внаслідок знищення та пошкодження слід очікувати втрату низки високотехнологічних підприємств, відновлення яких потребуватиме значних інвестицій, як приватних так і державних. Через міграцію та загибель на фронті виникне дефіцит висококваліфікованих кадрів, що позначиться на якості техніки та її асортименті — наявні кадри зможуть забезпечити виробництво лише простої техніки для обробки ґрунту. Відновлення логістичних ланцюгів, зв'язків із постачальниками також вимагатиме значних витрат. Зростання вартості енергоносіїв знизить цінову конкурентоспроможність на ринку техніки.

В сучасному сільському господарстві країни значною мірою, оновлення машино-тракторного парку здійснюється за рахунок іноземної техніки, яка домінує на ринку і її питома вага становить 70 до 90%, насамперед на ринку тракторів.

В Україні до початку повномасштабної війни впевнено просуvalи свою продукцію провідні країни-виробники тракторної та іншої сільськогосподарської техніки — США, Китай та країни Євросоюзу (Німеччина, Франція та Нідерланди). Їх частка складала 40—60%. Українські поля у довоєнний період використовувалися як своєрідний полігон, де демонстрували своє вміння кращі сільськогосподарські машини всієї планети.

З початком війни ситуація дещо змінилася: найбільш популярні в Україні трактори Мінського тракторного заводу у категорії потужності двигуна 37—75 кВт практично не імпортуються — їх місце впевнено зайняла продукція китайського виробництва (39,4% імпорту тракторів цієї категорії у 2023 році). Завдяки низькій ціні та зростанню якості сільськогосподарська техніка вироблена в Китаї (не лише трактори) стала більш популярною не лише в господарствах населення, а й у підприємств, прибутковість яких значно зменшилася з початком війни.

Значні обсяги імпорту техніки сприяють відтоку валюти з країни, втраті позицій продукції вітчизняних машинобудівників на внутрішньому ринку, міграції кваліфікованої робочої сили за кордон та підризу економіки в цілому через виникнення критичної імпортозалежності.

Особливим попитом у господарств населення та малих фермерських господарств користуються міні трактори і мотоблоки. У кількісному виразі, впродовж 2017—2021 років, щорічно їх ввозилося в Україну від 31,2 тис. одиниць у 2019 році до 47,5 тис. одиниць у 2018 році, але у вартісному виразі їх обсяги імпорту незначні — від \$7,6 млн до \$10,7 млн відповідно. У 2022 році імпорт їх скоротився до 28,4 тис. одиниць (\$7,3 млн), а у 2023 році — зріс до 33,6 тис. одиниць (\$8,7 млн). Подібна тенденція зберігається щодо імпорту міні-тракторів.

Щодо імпорту більшості видів сільськогосподарської техніки зберігається чітка тенденція до скорочення її обсягів (Табл. 4).

В цілому, рівень залежності сільського господарства України від імпортової техніки залишається досить високим.

Довоєнний експортний потенціал вітчизняного сільськогосподарського машинобудування був високий за окремими видами техніки, хоча часто досить нестабільний. Найбільш перспективним був напрямок експорту ґрунтообробної та посівної техніки.

Слід відмітити, що власне виробництво міні-техніки, у тому числі тракторів та мотоблоків для обробітку невеликих площ господарствами населення та малими фермерськими господарствами міг би стати перспективним напрямком розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та скласти ефективну конкуренцію дешевій продукції з Китаю.

Війна внесла корективи у розвиток вітчизняного сільськогосподарського машинобудування — через втрату частини підприємств, що були знищені, пошкоджені або залишилися під

Таблиця 5. Обсяги придбання сільськогосподарської техніки за програмою часткової компенсації її вартості (одиниць)

Вид техніки	2017	2018	2019	2020	2021	2017-2021	2024 план
Трактори	88	305	214	156	170	933	343
Комбайни зернозбиральні	0	9	10	1	5	25	17
Зерновози	1	37	4	0	0	42	30
Посівна та ґрунтообробна техніка	870	3552	4123	6009	5394	19948	3359
Інша техніка та обладнання	1947	13279	20724	8780	25639	70369	6045
Всього	2906	17182	25075	14946	31208	91317	9794

Джерело: сформовано на основі [15; 16].

окупацією експортний потенціал значно зменшився.

В різний час в Україні приймалися законодавчі акти та програми, спрямовані на стимулювання техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва, у тому числі через стимулювання попиту на вітчизняну сільськогосподарську техніку. Однією із найбільш ефективних, на наш погляд, виявилася відновлена у 2024 році програма після дворічної перерви Програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва (Табл. 5). У 2022—2023 роках через повномасштабні військові дії програма не фінансувалася, але вже у бюджеті 2024 року передбачено 1 млрд грн на її відновлення.

Останній для фінансування довоєнний 2021 рік був досить вдалим для реалізації програми: при бюджеті 991,4 млн грн 5789 сільськогосподарських товаровиробників змогли придбати понад 30 тис. одиниць техніки та обладнання.

У 2024 році дія програми була відновлена. З державного бюджету для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва станом на 30.08.2024 року з 1 млрд гривень використано лише 152,63 млн гривень, зокрема: за квітень — 220,1 тис. грн; за травень — 18,6 млн грн; за червень — 72,2 млн грн; за липень — 61,6 млн грн.

Програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва стала досить ефективним інструментом стимулювання виробництва та купівлі сільськогосподарської техніки в Україні. Однак, недоліком програми є те, що вона не впливає на розвиток інновацій та запровадження нових технологій у виробництво техніки.

Також існує проблема забезпечення малих підприємств з площею угідь до 500 га відповідною за продуктивністю та недорогою сільсько-

господарською технікою. У середньому у 2019—2021 роках лише 10% підприємств цієї категорії брали участь у програмі. Причинами цього стали недостатній рівень виробництва вітчизняної техніки для невеликих обсягів виробництва та занадто висока її вартість навіть при 25% компенсації.

На наш погляд, програма часткової компенсації вартості техніки повинна стати базовою для підтримки вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, фінансування якої здійснюється на постійній основі у обсягах не менше 1 млрд грн щороку, корегуватися залежно від рівня інфляції та попиту. Прибуток, отриманий від реалізації вітчизняної техніки за програмою часткової компенсації її вартості у повному обсязі спрямовується підприємствами сільськогосподарського машинобудування на модернізацію виробництва, впровадження інноваційних технологій та організацію виробництва малогабаритної техніки для особистих селянських господарств та дрібних сільськогосподарських товаровиробників що відповідають світовим стандартам. Вартість техніки та обладнання що включена до "переліку вітчизняної техніки та обладнання для агропромислового комплексу, вартість яких частково компенсується за рахунок бюджетних коштів" не повинна перевищувати ринкової вартості техніки, що реалізується через дилерську мережу без залучення програми.

Також з 2023 року найбільшим попитом у сільськогосподарських підприємств користується державна програма підтримки бізнесу "Доступні кредити 5-7-9%". Протягом 2023 року майже 14 тисяч виробників сільськогосподарської продукції одержали 78,8 мільярдів гривень банківських кредитів на розвиток. З них за державною програмою "Доступні кредити 5-7-9%" — 10,9 тисяч господарств профінансовано на 44,5 мільярдів гривень.

Прямі втрати сільського господарства внаслідок війни станом на початок 2024 року склали \$10,3 млрд. Зокрема втрати від знищення та пошкодження сільськогосподарської техніки склали \$5,8 млрд та зерносховищ \$1,8 млрд, внаслідок викрадення та втрати факторів виробництва та готової продукції — майже \$2 млрд тощо.

Втрати ж від недоотриманого доходу виробників сільськогосподарської продукції та збільшення її собівартості склали 69,8 мільярдів доларів. Враховуючи те, що частина підприємств сільськогосподарського машинобу-

дування знищена, пошкоджена або знаходиться під окупацією, а фізичні обсяги імпорту техніки для аграрних підприємств скорочуються, ситуація з оновленням їх машинопарку тракторного парку значно погіршується [9].

Внаслідок використання зношеної техніки та збільшення витрат на її обслуговування і ремонт зростає собівартість продукції сільськогосподарства та значно знижується ефективність аграрного виробництва, зрештою може призвести до значних втрат врожаю.

Спадна тенденція щодо імпорту агротехніки буде зберігатися й у 2024 році, хоча темпи її будуть сповільнюватися. На тлі цих та інших негативних чинників цього року продовжиться зростання ринку вживаної техніки, при чому не лише за рахунок її імпорту, а й через її обіг на внутрішньому ринку. Зростатиме попит на запасні частини та продовжуватиметься практика відновлення та реставрація наявної в господарствах техніки.

Для подолання негативних наслідків впливу війни для розвитку ринку сільськогосподарської техніки та матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва в повоєнний період необхідно:

1. створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення інвестицій у розвиток та відновлення виробництва вітчизняної техніки, організація спільних підприємств для виробництва інноваційної, високопродуктивної та екологічної техніки не нижче 4 покоління;
2. спрощення ведення бізнесу та дозвільної системи, скорочення бюрократичних процедур та ліквідація корупційної складової в процесі створення підприємств сільськогосподарського машинобудування;
3. здійснення державою протекціоністської політики для обмеження імпорту неякісної техніки за демпінговими цінами через запровадження квот та підняття ставок мита;
4. стимулювання державою нарощення обсягів виробництва міні техніки вітчизняного конструювання для господарств населення та дрібних фермерських господарств;
5. широке залучення господарств населення та малих фермерських господарств до участі у державних цільових програмах розвитку аграрного сектору економіки;
6. фінансування у повному обсязі державних програм, спрямованих на відбудову та розвиток вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та модернізацію машинопарку тракторного парку аграрних товаровиробників, для забезпечення максимальної ефек-

тивності Програми доцільним є підняття рівня часткової компенсації вартості техніки з 25% до 40%, що передбачено законом України "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу;

7. сприяння органів влади релокації підприємств сільськогосподарського машинобудування та їх працівників із зони бойових дій, організація підготовки нових фахівців.

Лише прийняття та чітке виконання комплексної програми відновлення галузі сільськогосподарського машинобудування та підтримки сільськогосподарських товаровиробників сприятиме сталому розвитку аграрного сектору економіки у повоєнний період.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Забезпечення аграрного виробництва у повному обсязі сучасною та продуктивною сільськогосподарською технікою є запорукою його ефективності. Однак, під час війни виникає ряд викликів, які потребують їх вирішення через поліпшення інвестиційного клімату в державі, організацію спільного виробництва з провідними світовими лідерами сільськогосподарського машинобудування, здійснення протекціоністської політики державою, постійне фінансування державної підтримки відбудови та розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, підтримка розвитку технічного забезпечення малого бізнесу у сільській місцевості. Перспективою подальших досліджень стане вивчення стану та визначення шляхів розвитку українського сільськогосподарського машинобудування, а також дослідження системи збуту техніки для аграрного виробництва.

Література:

1. Захарчук О.В. Технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. Економіка АПК, 2019. № 2. С. 48—56. doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902048>

2. Захарчук О. В., Вишневецька О. В., Заболотня В. А. Теоретичні основи інноваційної діяльності в сільському господарстві. Вісник університету "Україна", серія: економіка, менеджмент, маркетинг. 2021. № 5 (32). С. 26—38. doi: [10.36994/2707-4110-2021-5-32-03](https://doi.org/10.36994/2707-4110-2021-5-32-03)

3. Нечитайло В. В. "Діяльність фермерських господарств України в умовах війни", Сталій розвиток економіки, 2024. № 3(50). С. 365—370. doi: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-54>

4. Navrotskyi, Ya., Petrov, V., (2023), "Production as a link in the market of agricultural machinery for crop farming in Ukraine", *Ekonomika APK*, Vol. 5 (30), pp. 19—32. doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202305019>

5. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Могилова М. М., "Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні", Економіка АПК, 2017. № 5. С. 5—12.

6. Могилова М.М., Єфімцева Л.О. Відтворення основних засобів у частині їх формування як об'єкт менеджменту підприємств багатоскладової аграрної економіки України. *Empirio*. 2024. № 1. С. 101—111. doi: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.101-111>

7. Скоцик В.Є. Теоретико-методологічні засади функціонування ринку сільськогосподарської техніки. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5332> (дата звернення 28.09.2024).

8. Наявність сільськогосподарської техніки у підприємствах за регіонами. Сільське господарство України: статистичний збірник за 2022 рік. Київ: Державна служба статистики України, 2023. С. 52—54.

9. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. Київська Школа Економіки: веб-сайт. https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (дата звернення 03.10.2024).

10. Navrotskyi, Ya., Zakharchuk, O., Vyshnevetska, O., Glinkowska-Krauze, B., Kuchmieiev, O. (2023), "The agricultural machinery market for crop production and prospects for its development in the postwar period", *Scientific Horizons*, vol. 26 (9), pp. 153—166. doi: <https://doi.org/10.48077/scihor9.2023.153>

11. Виробництво промислової продукції за видами. Державна служба статистики: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.10.2024).

12. Реалізація промислової продукції за видами. Державна служба статистики: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.10.2024).

13. Які заводи в Харкові найбільше постраждали від обстрілів — дані ХОБА. Об'єктив: веб-сайт. URL: <https://www.objectiv.tv/uk/objectively/2023/12/06/yaki-zavodi-v-harkovi-najbilshhe-postrazhdali-vid-obstriliv-dani-hova/> (дата звернення 29.09.2024).

14. Товарообіг у розрізі УКТЗЕД. Державна митна служба України: веб-сайт. URL: <https://>

/bi.customs.gov.ua/uk/trade/value-of-goods-hs-code (дата звернення: 04.10.2024).

15. Звіти про виконання паспортів бюджетних програм. Мінагрополітики: веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/byudzhethnij-proces/zviti-pro-vikonannya-pasportiv-byudzhethnih-program> (дата звернення: 05.10.2024).

16. Інформація про паспорти бюджетних програм на 2024 рік. Міністерство Економіки України: веб-сайт. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8f50f74e-f16d-4e40-a844-e51a96c12eab&title=InformatsiiaProPasportiBiudzhethnikhProgramNa2024-Rik&showMenuTree=true> (дата звернення: 07.10.2024).

References:

1. Zakharchuk, O. (2019), "Technical maintenance of agricultural enterprises in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 26 (2), pp. 48—56. doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902048>

2. Zakharchuk O. V., Vyshnevetska O. V. and Zabolotnia V.A. (2021), "Theoretical foundations of innovative activities in agriculture", *Vestnik of the University "Ukraine", series "Economics, Management, Marketing"*, vol. 5 (32), pp. 26—38. doi: 10.36994/2707-4110-2021-5-32-03

3. Nechytailo, V. (2024), "Activities of ukrainian farms enterprises in the conditions of war", *Sustainable Development of Economy*, vol. 3 (50), pp. 365—370. doi: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-54>

4. Navrotskyi, Ya. and Petrov, V. (2023), "Production as a link in the market of agricultural machinery for crop farming in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 5 (30), pp. 19—32. doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202305019>

5. Lupenko, Yu., Zakharchuk, O. and Mohylova, M. (2017), "Scientific support for technical and technological renewal of agricultural production in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 24 (5), pp. 5—12.

6. Mohylova, M. and Yefimtseva L. (2024), "Reproduction of Fixed Assets in the Part of Their Formation As an Object of Management of Enterprises of the Complex Agrarian Economy of Ukraine", *Empirio*, vol. 1 (1), pp. 101—111. doi: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.101-111>

7. Skotsyk, V. Ye. (2016), "Theoretical and methodological bases of functioning of market of agricultural machinery", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5332> (Accessed 28 September 2024).

8. State Statistics Service of Ukraine (2023), "Availability of agricultural machinery in enterprises by region", *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy: statystychnyj zbirnyk za 2022 rik [Agriculture of Ukraine: statistical collection for 2022]*, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine, pp. 52—54.

9. Kyiv School of Economics (2024), "Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of early 2024", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (Accessed 03 October 2024).

10. Navrotskyi, Ya., Zakharchuk, O., Vyshnevetska, O., Glinkowska-Krauze, B. and Kuchmieiev, O. (2023). "The agricultural machinery market for crop production and prospects for its development in the postwar period", *Scientific Horizons*, vol. 26 (9), pp. 153—166. doi: <https://doi.org/10.48077/scihor9.2023.153>

11. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2024), "Production of industrial products by type", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 03 October 2024).

12. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2024), "Sales of industrial products by type", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 03 October 2024).

13. The lens (2024), "Which factories in Kharkiv have suffered the most from shelling — data from KHOVA", available at: <https://www.objectiv.tv/uk/objectively/2023/12/06/yaki-zavodi-v-harkovi-najbilshe-postrazhdali-vid-obstriliv-dani-hova/> (Accessed 29 September 2024).

14. The official site of State Customs Service of Ukraine (2024), "Trade turnover in terms of UKTZED", available at: <https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/value-of-goods-hs-code> (Accessed 04 October 2024).

15. The official site of Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2024), "Reports on the implementation of budget program passports", available at: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/byudzhethnij-proces/zviti-pro-vikonannya-pasportiv-byudzhethnih-program> (Accessed 05 October 2024).

16. The official site of Ministry of Economy of Ukraine (2024), "Information on the passports of budget programs for 2024", available at: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=-8f50f74e-f16d-4e40-a844-e51a96c12eab&title=-InformatsiiaProPasportiBiudzhethnikhProgramNa2024-Rik&showMenuTree=true> (Accessed 07 October 2024).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2024 р.

УДК 330:10.15

A. Sitkovska,
 Doctor of Economic Sciences,
 Dnipro State Agrarian and Economic University
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1892-6314>
 M. Polehenka,
 PhD in Economics, Associate Professor,
 Dnipro State Agrarian and Economic University
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5866-668X>
 Y. Nikitina,
 Student group MrEK3-1-23,
 Dnipro State Agrarian and Economic University
 ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1054-9285>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.27

ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

A. O. Сітковська,
 д. е. н., професор кафедри економіки
 Дніпровський державний аграрно-економічний університет
 М. А. Полегенька,
 к. е. н., доцент кафедри економіки
 Дніпровський державний аграрно-економічний університет
 Я. А. Нікітіна,
 здобувач групи MrEK3-1-23,
 Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

The article studies theoretical approaches to the economic efficiency of agricultural enterprises. Approaches to the definition of the essence of the category "economic efficiency", which is a rather complex category, are generalized, since it is a determining factor in the economic and social development of society at the present stage of economic development and is an important prerequisite for accelerating the development of agricultural enterprises. It has been determined that "efficiency" is a concept that has different moves to definition and is directly dependent on the quality of management of resources, costs and views lacks the ratio between the benefits received and the costs of their achievement. Economic efficiency reflects the degree of implementation of industrial relations at all stages of production and is a key factor in view of lack of economic security and competitive position of the enterprise.

The features of agricultural production are allocated, which must be taken into account when studying this category. The main types of economic efficiency of production are generalized and their essence is disclosed. The key factors are substantiated, such as: the degree of intensification the implementation of the results of scientific and technological progress and innovative product, in particular technology, in the production of agricultural products; degree of integration vany of the subject in the macro— and microenvironment, which form the impact on the economic activity of agricultural enterprises.

The main indicators that characterize the activity of agrarian enterprises are analyzed, which makes it possible, first of all, to assess the efficiency of the economic activity of agrarian enterprises through the ratio of the volume of output and the corresponding costs in the material and natural forms of manifestation, which will lead to the achievement of the desired effect through the introduction of interrelated organizational, economic and agrotechnological measures and in the future to determine the priority directions of their development. In the course of the study, it was found that enterprises that funk in the market environment should consider all approaches to the selection and evaluation of the "efficiency" category in order to form a competitive strategy for the successful development of production and economic activity.

У статті досліджено теоретичні підходи економічної ефективності діяльності аграрних підприємств. Узагальнено підходи до визначення сутності категорії "економічна ефективність", яка є досить складною категорією, оскільки є визначальним фактором економічного і соціального розвитку суспільства на сучасному етапі розвитку економіки і є важливою передумовою прискорення розвитку аграрних підприємств. Встановлено, що "ефективність" — поняття, яке має різні підходи до визначення та знаходиться у прямій залежності від якості управління ресурсами, витратами та відображає співвідношення між отриманими вигодами та витратами на їх досягнення. Економічна ефективність відображає ступінь реалізації виробничих відносин на всіх стадіях виробництва та є ключовим фактором відображення економічної безпеки та конкурентної позиції підприємства.

Виокремлено особливості сільськогосподарського виробництва, які необхідно враховувати при дослідженні даної категорії. Узагальнено основні види економічної ефективності виробництва та розкрито їхню сутність. Обґрунтовано ключові фактори, такі, як: ступінь інтенсивності впровадження результатів науково-технічного прогресу та інноваційного продукту, зокрема технологій, у виробництво аграрної продукції; ступінь інтегрованості суб'єкта в макро- та мікросередовище, які формують вплив на господарську діяльність аграрних підприємств.

Проаналізовано основні показники, які характеризують діяльність аграрних підприємств, що дає змогу передусім оцінити ефективність економічної діяльності аграрних підприємств через співвідношення обсягу випуску й відповідних витрат у матеріальній та натуральній формах прояву, що призведе до досягнення бажаного ефекту через упровадження взаємозв'язаних організаційно-господарських і агротехнологічних заходів та в подальшому визначити пріоритетні напрями їх розвитку. В процесі дослідження з'ясовано, що підприємствам, які функціонують у ринковому середовищі, варто розглядати всі підходи до вибору та оцінки категорії "ефективності", щоб сформувати конкурентоспроможну стратегію вдалого розвитку виробничо-господарської діяльності.

Key words: agricultural enterprise, efficiency, effect, effectiveness, costs, economy.

Ключові слова: аграрне підприємство, ефективність, ефект, результативність, витрати, економіка.

INTRODUCTION

The state of agricultural production is an important indicator of the development of the socio-economic system. The agro-industrial sector is the main source of the formation of food resources, which, in accordance with the special production significance and specifics of the sectoral structure, plays the role of a stabilizer of the socio-economic situation, contributes to the creation of its own potential and conditions for expanded reproduction in most sectors of the national economy.

The problem of economic efficiency of agrarian enterprises of various sectors of the national economy of Ukraine was and is relevant. Today, at a time of low solvency of the population, currency fluctuations in the market, rising energy prices, military operations, intensive migration of labor abroad, special attention is paid to the problem of economic efficiency of enterprises. This problem should be solved on the basis of substantiation of promising directions of their activity, transition to a quali-

tatively higher level of development, development of appropriate measures that would allow them to adapt to the existing economic environment and strengthen their competitive position in the market.

ANALYSIS OF KEY STUDIES AND PUBLICATIONS

Improving the economic efficiency of any business entity has a prominent role in its activities, so it is important to constantly monitor and look for ways to grow. To achieve this, various approaches can be used, such as the introduction of effective management systems, optimization of business processes, improving the quality of products or services, attracting innovative solutions, etc. The main task is to ensure sustainable growth and success of the enterprise in a changing market environment. Constant control over the efficiency of activities and the search for new ways to improve it allow enterprises to achieve competitive advantages and ensure sustainable functioning in the market.

Research and study of the effective functioning of agricultural enterprises pay attention to many leading foreign and domestic scientists. Among them: M. Mescon, M. Albert, F. Hedouri, M. Doshny, S. Eilon, L. Ermolovich, D. Zaruba, I. Katz, A. Kuzmin, K. Leikina, K. McConnell, B. Miziuk, S. Mocherny, S. Pokropivny, M. Putilova, Yu. Cezan, V. Chernyk, I. Shvets, A. Sheremet and others. The published works highlight the views of the authors on the essence of the concept of "economic efficiency," investigated the factors of formation of the main economic indicators, approaches to the management of economic efficiency, proposed methods for assessing the economic efficiency of enterprises. Despite the large number and variety of studies, the problem of economic efficiency of agricultural enterprises is quite relevant, especially in modern conditions of management.

The article is aimed at generalizing the theoretical aspects of the economic efficiency of agricultural enterprises, determining the essence of this economic category, as well as the types of efficiency and impact factors.

RESULTS OF THE STUDY

In the process of implementing production activities, land, human and material and technical resources are consumed, the rational use of which involves obtaining certain economic results in order to ensure expanded reproduction and meet the relevant needs of people. That is, any production process involves the expenditure of resources and the receipt of certain results. However, with the same amount of spent resources, enterprises receive not the same size results, and therefore, the production process is carried out with different efficiency. The effectiveness of production and economic activity is largely determined by the optimal ratio of the presence of the main elements of production and resource potential and the volume of production and sale of certain types of products in agro-industrial enterprises of various organizational and legal forms of management. The economic efficiency of agricultural enterprises is the main indicator of their economic activity, so the concept of "efficiency" is a complex definition associated with the action of objective economic laws and the influence of external factors that create conditions of uncertainty and have a direct impact on the final results of economic activity of economic entities.

Efficiency as one of the general and main concepts in the economy is formed under the influence of factors and relations in society. In a market economy, the main principles and institutions that create the prerequisites for ratio-

nalizing costs and results are private property, freedom of enterprise and choice, competition, a system of market prices, and state regulation. The economic content of economic efficiency is to increase the positive result (effect) from the unit of total labor costs. The category of "efficiency" at the enterprise level characterizes the relationship between the value of the result of its activities and the number of resources invested or spent in production. Efficiency in general is characterized by the ratio between the volume of production and the resources necessary for its production, that is, it is determined as an internal parameter of the functioning of the enterprise, reflecting the efficiency of resource use. In modern economic science, efficiency is a reflection of the successful management of resources and costs of the enterprise in the long term. This vision is based on the study of the approaches of V. Andriychuk, V. Bazilevich, P. Drucker [1; 2; 4]. Thus, V. Bazilevich [2] considers efficiency as a return, the effectiveness of the enterprise, which indicates not only an increase in production volumes, but also at what price, what costs of resources this increase is achieved, that is, it reflects the quality of economic growth. P. Drucker [4] views efficiency as "doing things right". The scientist emphasizes that first managers determine the correct target of the enterprise, and then try to achieve it using the minimum amount of resources. V. Andriychuk [1] interprets efficiency as an economic category that reflects the ratio between the results obtained and the resources spent on their achievement, and during the measurement of efficiency, resources can be represented either in a certain amount at their original cost, or part of their cost in the form of production costs.

According to S. Pokropivny, "... a meaningful interpretation of efficiency (productivity) as an economic category is determined by the objectively acting law of saving working time, which is the fundamental substance of wealth and the measure of the costs necessary for its accumulation and use by society. That is why the increase in the efficiency of production must be considered a concrete form of this law..." [10].

American scientists defined efficiency in production as a situation in which, with these production resources and the existing level of knowledge, it is impossible to produce a larger amount of one product without sacrificing the ability to produce a certain amount of another product. Other researchers agree with them and supplement that efficiency in production is determined by a state of affairs in which it is impossible to change anything in order to more fully

satisfy the desires of one person without touching the satisfaction of the desires of another. This is how the social aspect of efficiency manifests itself [9].

Summarizing the theoretical achievements of many scientists, we can conclude that the efficiency of production is a complex economic category, which reflects the action of objective economic laws. According to many economists, it is a form of reflection of the goal of production, means effectiveness, a measure of benefit. A common definition of the efficiency criterion is the maximization of products and income while minimizing costs. Specifying it, it can be argued that all improvements in the organization of production ultimately have one goal — to increase their own income and improve the living conditions of workers [3, 7, 8, 11, 12, 13, 14]. However, some researchers believe that this criterion does not sufficiently correspond to the nature of market relations. In modern conditions, manufactured products should be sold, so be sure to take into account market demand [5].

On the other hand, the criterion of efficiency is the degree of fulfillment of a specific social order, which puts society to a specific commodity producer. This order is constantly changing with the development and changes in the needs of society. Therefore, we believe that the efficiency of production can be interpreted as the best yield of quality products at the lowest cost of funds and labor, which involves meeting the needs of the population in cheap food and raw materials for the processing industry. This criterion of socio-economic efficiency is unique in its basis and is determined by comparing the result and effect with the costs and resources involved [13].

This position is especially important now, when the functioning of the market is carried out in the presence of four main elements of the market mechanism: demand, supply, competition and price system [8]. The logic of interaction of elements of the market mechanism is explained as follows. The desire to make a profit forces the manufacturer to use resources in the production of those goods and services that society needs most, for which consumers are willing to pay. Supply and demand determine the quantity of goods bought and sold and form a system of prices for them. Prices, in turn, are a signal informing about the conditions in the market for both consumers and producers, that is, about the availability of necessary goods, costs, the level of technology of their production. Through prices through the mechanism of competition, numerous individual economic decisions are summed up and balanced.

Competition orients production to better meet needs, stimulates lower prices, improving quality, expanding the range of products, introducing the achievements of scientific and technological progress, limited resources are used more sparingly and more efficiently. Thanks to the law of supply and demand, on the basis of the interaction of profit, competition and the price system, a number of economic problems are solved regarding what and how much to produce, how to effectively organize production, for whom the goods and services produced are intended. In this sense, efficiency characterizes all aspects of social development. So, in our opinion, the category — production efficiency — reflects the nature of social relations, the purpose and method of production. The more products necessary for society are produced, the higher its quality and lower costs, the more efficient the production.

In this regard, many researchers define the concept of efficiency as a socio-economic category associated with the development of productive forces and the nature of production relations inherent in a certain method of production [3]. Other scientists agree with him, emphasizing that in some historical eras, with a different level of development of productive forces and the nature of production relations, efficiency will be different. That is, the authors associate the understanding of the efficiency category with the existing social structure.

The modern toolkit for assessing the efficiency of enterprises is quite wide: from a set of classical financial indicators to new concepts of economic added value and a balanced system of indicators. However, as enterprises develop and their management system improves, it becomes more and more difficult for managers to understand which factors, processes affect business efficiency.

Factors are elements, factors that affect an indicator or a number of indicators. In this sense, economic factors, as well as economic categories reflected by indicators, are objective. The difference between the concepts of "indicator" and "factor" is conditional, since almost every indicator can be considered as a factor of another indicator of a higher order, and vice versa.

The economic literature considers a large number of factors that affect the improvement of efficiency and can be classified according to various characteristics. The main classification characteristics can be presented as follows: according to the degree of indirect impact — direct and indirect; by sources of influence — internal and external; by the sphere of activity of enterprises — general and specific; with the possibility

of influencing the productivity of labor and capital — intensive and extensive.

The agro-industrial sector is a complex socio-economic, multi-purpose system with functional and organizational subsystems. The first (technological, economic, social) reflect the content of production, the second (forms of management, ownership, organization of production) — its functioning. Consequently, the study of the effectiveness of agro-industrial production involves the use of a systematic approach to socio-economic processes, based on the theory of reproduction. The essence of the reproductive approach is reduced to taking into account the components of agro-industrial production (productive forces and production relations), the stages of the reproduction process (production, distribution, exchange, consumption), the continuity and probability of the production process. The effectiveness of the latter is an economic category that reflects a wide range of conditions for the functioning of productive forces and industrial relations, together providing the process of expanded reproduction at the stages of the cycle: capital (monetary — preparation and creation of conditions for production); production — production; commodity — sales of products. Each of them has a functional purpose and goal, the degree of achievement of which determines the efficiency of agro-industrial production [1].

The widespread concept of efficiency as the ratio of the effect (production, income) to a unit of resource or production costs (land, labor, material, value). It characterizes the resource-cost efficiency, which is part of the reproductive efficiency system, reflecting the conditions for reproduction of products, labor resources, land-natural potential, industrial relations. Consequently, the essence of the efficiency of agro-industrial production is to form a set of conditions for ensuring the reproduction process based on the production of products necessary for society.

Studying the works of scientists, we come to the conclusion that to fully define the category of "efficiency" should consider its main types. So, in the economy, the kind of scold four types of efficiency: economic, technological, social and environmental. In particular, economic efficiency involves achieving the maximum effect of the financial and economic activities of enterprises at the minimum cost of resources, it reflects the influence of a set of factors that form its level and determine the trends in the development of the industry. The achieved level of technological efficiency of production significantly affects economic efficiency, primarily due to the existence

of fixed costs, which, as you know, producers in the short term can not influence. It is also important that the indicators of technological efficiency reflect the specifics and features of agriculture associated with the functioning in this area of the main means of production — land and living organisms as means of production. They make it possible to carry out a comparative assessment of the effectiveness of production in dynamics and in the territorial aspect for individual enterprises and regions.

Social efficiency reflects the improvement of people's social living conditions. It is aimed at implementing a set of measures, namely: increasing the level of employment and reducing unemployment, a gradual increase in wages, the interest of employees in the results of the enterprise, creating conditions for increasing the level of education and professional growth, improving working conditions, replacing heavy and prestigious manual labor with means of mechanization and automation, social benefits for recovery. Social efficiency is essentially a derivative of economic efficiency. It, under the same other conditions, will be the higher the higher the level of economic efficiency has been achieved. At the same time, with the increase in social efficiency, the productivity of workers increases, and therefore the economic efficiency of production, that is, the action of the multiplicative lever takes place here.

The allocation of environmental efficiency in an independent form is due to at least two reasons. Firstly, it is the need to create an environment that is environmentally safe for people, in which biological balance is maintained, the production of environmentally friendly products is carried out and environmental pollution by chemical means of destination is not allowed; secondly, the need for an indicator to determine the harmonious development of production.

Among the four types of efficiency, it is most fully transformed into the concept of economic efficiency of production, which can reflect the effect obtained from activities both in value and in natural terms, which, in turn, prisms leads to a more successful assessment of the functioning of economic entities. Therefore, economic efficiency is the achievement by production of the highest results at the lowest cost of living and sensible work in the cost them and natural indicators [53].

Taking into account all the approaches and the of the torus, the assessment of the efficiency production is possible only on the basis of an in-depth analysis of the production and economic activity of the sub capacity using a system of

economic indicators: target-valued (the level of satisfaction of market needs, gross and net profit, profitability of production) and indicators of resource use (labor productivity, stock yield, material consumption of products, costs per unit of commodity production, etc.). At the same time, the main and main indicator during the assessment of the activities of any enterprise is profit, since it reflects the reserves of all glasses additional elements of the functioning of the economic entity: production and sale, quality and grades rent, use of production resources, cost of production.

The analysis of the activity of agrarian enterprises on the indicators listed above makes it possible not only to assess the results of the enterprise's activities, but also to determine the priority areas of production, to develop strategy development and improve the management system. Improving the economic efficiency of the enterprise to a large extent depends on the degree of ability of business entities to put into action the existing ranks production and comprehensively address the rational use of labor, land, material and financial resources.

Also, when considering the effectiveness of agricultural enterprises, it is necessary to take into account their important role in social production. Increasing the volume of production is extremely important for society. This is due to the fact that it is the main, indispensable source of food and raw materials for the processing industry. The rise of the economy of agricultural production is associated with an increase in production on the basis of rational use of land, fixed assets and capital investments, increasing labor productivity and rational use of material resources. Society is interested not only in obtaining significant volumes, but also in reducing the cost of funds and labor for the production of a unit of production. The efficiency of production depends on how successfully these tasks are solved.

Thus, the efficiency of agricultural enterprises is the achievement of strategic profit at each stage of development of capacity to ensure financial sustainability and plateau of capacity, the optimal ratio of rent whiteness and risk.

CONCLUSIONS

On the basis of the above research material, it can be concluded that efficiency is one of the key categories of the economy, which is directly related to the achievement of the ultimate goal of the development of social production in general and of each enterprise or industry separately. In

the most general form, the economic efficiency of agricultural enterprises is a quantitative ratio of two values — the results of economic activity and production costs. Increasing economic efficiency means that for each unit of costs and used resources, receive more products and income, which is crucial for each agricultural enterprise. This is explained by the fact that the less labor and resources are spent on a unit of production, the more products can be obtained in the presence of the same means of production, which will lead to a decrease in cost. Thus, increasing efficiency contributes to increasing production and more complete satisfaction of the needs of the population of efficiency and acts as a comprehensive characteristic of the results of agricultural enterprises and the basis for making important strategic decisions.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. Київ, 2013. 779 с.
2. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія: підручник. 7-е вид., стер. К.: Знання-Прес, 2008. 719 с.
3. Вініченко І.І., Крючок С.І. Економічна стійкість підприємства та її складові. Агросвіт. № 24. 2016. С. 15—20.
4. Ключові показники ефективності. Вікіпедія. Вільна енциклопедія Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Дідур Г. І. Ефективність сільськогосподарського виробництва та її визначення в ринкових умовах. Аграрний вісник Причорномор'я. 2007. Вип. 37. С. 91—94.
6. Кісіль М. І. Критерії і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі. Економіка АПК. 2001. № 8. С. 59—64.
7. Краснова В.В., Ахновська І.О., Бандура М.В. Економіка підприємства: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Донецьк, 2012. 502 с.
8. Кудельський В. Е. Економічні засади виробництва сільськогосподарської продукції підприємствами аграрного сектора: монографія. Економіка та управління підприємством: сучасні підходи, методи та моделі. 2013. С. 133—161.
9. Підгорний А.В. Ефективність виробництва — головний показник результативності функціонування сільськогосподарського підприємства. Продуктивність агропромислового виробництва: економічні науки. 2014. Вип. 25. С. 126—131.

10. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: підруч.; вид. 2 — ге, перероб. та доп. Київ, 2006. 528 с.

11. Полегенька М.А. Теоретична сутність економічної категорії "ефективність". Агросвіт. 2016. № 10. С. 69—74.

12. Пугач А.М. Теоретичні засади економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2012/Economics/12_96742.doc.htm (дата звернення 13.11.2019).

13. Черевко Г.В., Горбонос Ф.В., Іваницька Г.Б., Павленчик Н.Ф. Економіка підприємств: Навч. Посіб. Львів, 2004. 384 с.

14. Навольська Н.В. Теоретичні аспекти забезпечення економічної ефективності діяльності підприємств. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв, 2017. № 18. С. 266—271.

References:

1. Andriychuk, V.H. (2004), *Ekonomika ahrarykh pidpryemstv* [The economy of agrarian enterprises], 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Bazylevych, V.D. (2008), *Ekonomichna teoriia: Politekonomiia* [Economic theory: Political economy], 7nd ed, Znanie-Press, Kyiv, Ukraine.

3. Vinichenko, I.I. and Kriuchok, S.I. (2016), Economic sustainability of the enterprise and its components, *Ahrosvit*, vol. 24. pp. 15—20.

4. Free encyclopedia Wikipedia (2024), "Key performance indicators" available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Accessed 25 September 2024).

5. Didur, H. I. (2007), "Efficiency of agricultural production and its definition in market conditions", *Ahrarnyj visnyk Prychornomor'ia*, vol. 37, pp. 91—94.

6. Kisil', M. I. (2001), "Criterion and indicators of economic efficiency of small and medium-sized businesses in the countryside", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 59—64.

7. Krasnova, V.V. Akhnovs'ka, I.O. and Bandura, M.V. (2012), *Ekonomika pidpryemstva* [Enterprise Economics], DonNU, Donets'k, Ukraine.

8. Kudel's'kyj, V. E. (2013), "Economic principles of agricultural production by agricultural enterprises", *Ekonomika ta upravlinnia pidpryemstvom*, pp. 133—161.

9. Pidhornyj, A.V. (2014), "Production efficiency is the main indicator of the performance of an agricultural enterprise", [Online], available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pav_2014_25_21A (Accessed 25 September 2024).

10. Pokropyvnyj, S. F. (2001), *Ekonomika pidpryemstva* [Enterprise Economics], 2nd ed, KNEU, Kyiv, Ukraine.

11. Polehen'ka, M.A. (2016), Theoretical essence of the economic category "efficiency", *Ahrosvit*, vol. 10. pp. 69—74.

12. Puhach, A.M. (2012), "Theoretical principles of economic efficiency of agricultural production", [Online], available at: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2012/Economics/12_96742.doc.htm (Accessed 23 September 2024).

13. Cherevko, H.V. Horbonos, F.V. Ivanyts'ka, H.B. Pavlenchuk, N.F. (2004), *Ekonomika pidpryemstv* [Enterprise Economics], Apriori, L'viv, Ukraine.

14. Navolskaya, N.V. (2017) "Theoretical Aspects of Ensuring Economic Performance of Enterprises", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 18, pp. 266—271.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2024 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 338.3

Н. М. Котвицька,

д. е. н., доцент кафедри економіки, фінансів та обліку,

Приватний вищий навчальний заклад "Європейський університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0864-1470>

О. В. Ткаченко,

аспірант кафедри економіки, фінансів та обліку,

Приватний вищий навчальний заклад "Європейський університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-1993-2644>

О. М. Кашульський,

аспірант кафедри менеджменту та маркетингу,

Приватний вищий навчальний заклад "Європейський університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6508-6455>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.34

ІНТЕГРАЦІЯ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО ПІДХОДУ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ ДО СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

N. Kotvytska,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of

Economics, Finance and Accounting,

Private Higher Education Institution "European University"

O. Tkachenko,

Postgraduate student of the Department of Economics, Finance and Accounting

Private Higher Education Institution "European University"

O. Kashulskyi,

Postgraduate student of the Department of Management and Marketing,

Private Higher Education Institution "European University"

INTEGRATION OF THE PROGRAM-TARGETED APPROACH OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE TO THE STRATEGIC DEVELOPMENT AND FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE

У статті розглядається питання інтеграції антикризового управління підприємством, програмно-цільового підходу до стратегічного розвитку та формування системи фінансової безпеки України. Досліджено взаємозв'язок між стратегіями управління кризовими ситуаціями на підприємстві та їх довгостроковим розвитком в умовах нестабільної економічної ситуації. Програмно-цільовий підхід визначено як ключовий елемент для забезпечення сталого розвитку підприємства, що сприяє адаптації до змін ринкових умов. Окремо проаналізовано роль національної системи фінансової безпеки у створенні сприятливого середовища для стабільного функціонування бізнесу та підвищення його конкурентоспроможності. У результаті запропоновано модель інтегрованого підходу, що поєднує антикризові заходи, стратегічне планування та державні механізми фінансової безпеки, яка спрямована на забезпечення стійкості підприємств та зміцнення економічної безпеки країни в цілому. Стаття присвячена також вирішенню актуального питання, що стосується управління нестабільною стійкістю підприємства. Оцінка нестабільної стійкості є одним з найважливіших принципів діяльності підприємства, який надає інформацію про фінансові можливості компанії на момент її оцінки та на майбутнє. Це вимога до діяльності підприємства, що забезпечує високий рівень конкурентоспроможності, ефективності та інтенсивності. Таким чином, відновлення та зміцнення стійкості є пріоритетним завданням для підприємства, що є основною передумовою його ефективного функціонування. Антикризове управління створює необхідні умови для стабілізації, подальшого розвитку та активізації діяльності підприємства не тільки на внутрішньому ринку, але й на зарубіжних ринках.

The article examines the issue of integration of anti-crisis management of the enterprise, a programmatic approach to strategic development and design of the financial security system of Ukraine. We investigate the relationship between corporate crisis management strategies and their long-term development in unstable economic conditions. Programmatic approaches are defined as a key element to ensure the sustainable development of companies and to facilitate their adaptation to changing market conditions. The role of the national financial security system in creating a favorable environment for stable business operation and increasing competitiveness will be analyzed separately. As a result, a model of an integrated approach combining national mechanisms of crisis preparedness, strategic planning and financial security with the aim of ensuring corporate stability and strengthening national economic security as a whole is proposed. This article is also devoted to solving the current problems related to the management of the company's fragile sustainability. Volatility assessment is one of the most important business principles and provides information about the company's financial performance at the time of assessment and in the future. This is a necessary condition for conducting business and guarantees a high level of competitiveness, efficiency and purposefulness. Therefore, restoring and strengthening sustainability is a priority for the company and a basic requirement for its effective functioning. Anti-crisis management creates conditions necessary for stabilization, further development and revitalization of corporate activities not only in the domestic market, but also in foreign markets. Implementation of effective anti-crisis management is one of the conditions for successful business.

Ключові слова: антикризове управління, криза, кризова ситуація, підприємство, нестабільне середовище, фінанси, функціонування.

Key words: anti-crisis management, crisis, crisis situation, enterprise, unstable environment, finances, functioning.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Впровадження ефективного антикризового управління є однією з умов успішного ведення бізнесу. У глобалізованій економіці компанія постійно стискається кризами різного роду і ступеня складності, а діяльність на міжнародному рівні особливо чутлива до раптових змін. Тому необхідність антикризового управління — це система управління компанією, яка може полегшити наслідки кризи, зберегти функціонування компанії і вивести компанію з кризи з мінімальними втратами. На довіру та репутацію організацій сильно впливає сприйняття їхніх реакцій під час кризових ситуацій. Організація та комунікація, що беруть участь у своєчасному реагуванні на кризу, створює виклик для бізнесу. Повинна бути відкрита і послідовна комунікація по всій ієрархії, щоб сприяти успішному процесу комунікації з кризою. Перспективою подальших досліджень у цій галузі є розробка системи цілей економічної діагностики (діагностики діяльності) підприємства (установи, організації) з урахуванням представлених результатів дослідження та графічної інтерпретації удосконалення ефективності антикризового управління підприємством у сис-

темі управлінської діагностики. Кризове управління стало визначальною рисою сучасного управління. У часи кризи громади та члени організацій сподіваються, що їхні громадські діячі зможуть мінімізувати вплив кризи, а критики та бюрократичні конкуренти намагаються скористатися моментом, щоб звинувачувати існуючих правителів та їх політику. У цьому екстремальному середовищі політики повинні якось встановити почуття нормальності і сприяти колективному навчанню в умовах кризи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні підприємства стикаються з численними викликами у сфері управління, серед яких кризи, економічна нестабільність та постійні зміни ринкових умов. Для успішного функціонування та розвитку підприємств необхідно застосовувати комплексні підходи до управління, що об'єднують антикризові стратегії, програмно-цільовий підхід до стратегічного розвитку та принципи забезпечення фінансової безпеки на макроекономічному рівні. Значний внесок у розвиток теорії кризи займалися такі економісти-науковці, як І. А. Бланк [1], В. А. Василенко [2], В.М. Орел, І.Ф. Комарницький [4], О.О. Красноручський, А.М. Ганущак-Єфіменко, Н.М. Тюріна [10], А.Д. Чернявський [11]. та ін.

Їх дослідження дали значний приріст для практичної роботи та подальших досліджень. Особливості нестабільного середовища функціонування та розвитку організацій висвітлювали здатність організувати виконання планованих ідей керівництвом та здатністю ризиків. Дана тенденція зумовлена відсутністю ефективних управлінських інструментів планування та контролю, які адекватні сучасним моделям управління, а також спробою вирішення проблем сучасного управління традиційними методами та механізмами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є аналіз особливості, контроль стратегічної та антикризової системи управління вивчення ролі контролю в стратегічному та антикризовому управлінні на основі їх характеристик та розробка загальних підходів до формування ефективного контролю в системі нестабільного середовища функціонування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку України свідчать про посилення ролі діяльності її суб'єктів. Антикризове управління, як і будь-який інший вид діяльності, вимагає використання найбільш ефективних підходів до управління всіма процесами, що відбуваються в процесі підприємства. Однією з проблем, що виникають у процесі трансформації економіки України, є криза та банкрутство суб'єктів господарювання. Істотними причинами цього процесу на сучасному етапі є економічна і політична нестабільність, неадекватний ринок товарів і послуг все частіше відкривають внутрішній ринок для іноземних виробників. Все це викликало підвищений інтерес до проблем вивчення кризи на вітчизняних підприємствах. Скорочення кризи на підприємствах може бути зумовлене не тільки кращими умовами макроекономічного управління, а й підвищеною спроможністю підприємств оцінювати кризу і здатністю розробляти та впроваджувати ефективні антикризові рішення. Це вимагає єдності бачення основних положень теорії кризового стану підприємства, вдосконалення методологічних підходів до оцінки та прогнозування кризи.

Кризу легше прогнозувати, ніж ліквідувати, а успіх антикризового управління визначається ступенем готовності компаній до потенційних загроз і кризи, наявністю резервів,

рівнем підготовки керівників і ступінь профілактичних заходів, методи управління ефективністю, що застосовуються на практиці. Для цього є антикризова програма — це спеціально підготовлений внутрішній документ, в якому систематично викладено перелік основних заходів, запланованих в межах підприємства. План антикризових заходів є формою конкретної антикризової програми. Вона повинна містити перелік конкретних заходів, які необхідно здійснити, розпочати та завершити, необхідні ресурси та очікувані результати впровадження, а також визначити осіб, відповідальних за виконання та виконавців.

На діяльність підприємства впливає багато факторів. Адже виникнення кризових ситуацій, можуть погіршити виконання діяльності, а саме:

— техніко-економічні фактори (відсутність фінансових і матеріальних технічних засобів, недостатня інфраструктура, фінансування та стимулювання інноваційної діяльності, інфляція, завищені процентні ставки, економічний ризик, відсутність попиту на труднощі з сировиною та матеріалами, відсутність експериментальних установок);

— правові (недосконалість законодавства та нездатність відповідати стандартам);

— організаційне управління (недоліки витрат з планування, чутливість до наслідків глобальної кризи, необхідність координації більшості нових ідей, постійний моніторинг кожного кроку новатора);

— соціально-психологічні (зниження опору змінам, що викликано відсутністю кваліфікованих кадрів і може призвести до зміни статусу новаторів, страху, невизначеності, страху покарання у разі невдачі, небажання змінити традиційні способи роботи, моделі поведінки).

У нестабільному середовищі компанія стикається з такими проблемами:

— розкрити основи антикризового менеджменту для корпоративної діяльності;

— оцінка стану та перспектив антикризового управління компанією;

— визначення цілей та функцій антикризового управління компанією;

— висвітлення ключових елементів антикризового менеджменту компанії;

— аналіз існуючих методів оцінки антикризової готовності компанії;

— обґрунтування необхідності корпоративного управління кризою в сьогодишньому нестабільному середовищі;

— розробка комплексної методологічної основи оцінки корпоративного антикризового менеджменту на основі існуючих методів;

— практичні поради компаніям, які займаються реагуванням на кризи.

Вона була розроблена спочатку на основі фундаментальних теоретичних досліджень, а потім на основі аналізу практичних досліджень. Для експериментальної оцінки теоретичних результатів та формування фундаменту подальших досліджень, необхідні практичні результати проведеної класифікації джерел кризи на підприємствах, які створюють умови для прогресивного стану кризового менеджменту при розробці та впровадженні підприємствами радикальних розробок. У цьому випадку встановлюються основні положень організації управління в системі управління, а також встановлюються теорії та глобальні практики управління. Пропонується механізм контролю, який ґрунтується як на системних, так і на технологічних підходах до організації управління, в якому місце і роль контрольних процедур розглядається поетапно. Процес стратегічного контролю являє собою набір взаємодіючих замкнених ланцюгів на стратегічному та операційному рівнях: стратегічний контроль базується на методах і механізмах управління на оперативному рівні, які забезпечують інструментарій для управління реалізацією стратегічних цілей. При розгляді криз як руйнування існуючих параметрів системи діяльності організації та переходу до нової держави, максимально відповідного зміненим характеристикам середовища функціонування та розвитку організацій, роль контролю виявляє, з одного боку, переважаюча самостійна творча діяльність персоналу, а з іншого — примусове жорстке управління. Формуються також вимоги до контролю в антикризовій системі управління, що базуються на аналізі криз і специфіці в умовах антикризового управління. Розробляються також моделі та плани керуючих дій у системах стратегічної та антикризової системи управління, засновані на системному підході до управлінських процесів та контролю, які враховують вплив зовнішніх факторів та внутрішнього потенціалу організації.

Роль самої держави в ринковій економіці принципово відрізняється на різних етапах її становлення. Відсутність будь-якої регулюючої бази на стадії трансформації неминує призводити до негативних процесів. Значне зростання ролі держави в економіці відзначено особливо в останні десятиліття. Сьогодні одностайно визнається необхідність державного регулювання

основних соціально-економічних процесів. І саме однією з основних функцій держави є антикризове управління та розробка антикризових заходів. Політика держави у сфері вирішення кризових ситуацій полягає у розробці та реалізації стратегії розвитку держави та суспільства, спрямованої на подолання кризових ситуацій та забезпечення збалансованого стану інститутів державної та економічної систем.

В даний час глобалізація економічних взаємозв'язків країн призводить до актуальності та необхідності вдосконалення аналізу управління стратегічними суб'єктами господарювання. Кожна країна має свої критичні економічні зони, які відповідають за ефективну та безперервну діяльність економічної системи держави в цілому, забезпечують економічну безпеку та незалежність. Через це вищезазначені причини призводять до ситуації, коли наявність іноземних компаній у деяких галузях економіки обмежена або заборонена. Проте, економіка якої на сучасному етапі її розвитку відкрита для зарубіжних країн, пов'язані з управлінням та перспективами діяльності стратегічних суб'єктів господарювання є досить актуальними. Сучасна ж специфіка міжнародних економічних відносин, заснована на цілісності економічних процесів і характеризується високою міждержавною конкуренцією, призвела до того, що сутність "стратегічних суб'єктів" стає дедалі більш невизначеною. Відповідно до деяких критеріїв стратегічні об'єкти включають, як правило, військові утворення. За іншими показниками такі суб'єкти включають досить широкий перелік територій і господарських одиниць, недостатнє функціонування яких загрожує національній безпеці країни.

Фактично термін "стратегічний суб'єкт господарювання", незалежно від того, пов'язаний він з економічною зоною або окремим підприємством, ґрунтується на понятті стратегії, що трактується як спеціальна програма заходів, запланованих на досить тривалий період часу, або метод досягнення поставленої мети. Взагалі, стратегія є наслідком планування найбільш ефективного використання наявних ресурсів національної економіки для найбільш прискореної економіки в потрібному напрямку. Неправильне прийняття крайових умов призводить до того, що піддається теоретичному аналізу не той процес, який планується, а видозмінений [7, с. 58]. Тому, завдання стратегії полягає, з одного боку, у ефективному використанні наявних ресурсів, а з іншого боку, це придбання додаткових ресурсів для досягнення поставлених цілей.

Більшість наукових досліджень, присвячених антикризовому управлінню, визнають економічний моніторинг як найважливіший елемент державного регулювання економіки [8]. Необхідно підкреслити, що моніторинг відіграє особливу роль у антикризовому управлінні, оскільки від його точності та надійності залежить рівень ефективності функціонування цілісної системи державного регулювання. У найбільш загальному розумінні, моніторинг визначається як безперервне спостереження за діяльністю суб'єктів господарювання та аналіз їх функціонування. У процесі його виконання контролюються показники, що характеризують результати діяльності спостережуваного суб'єкта. При впровадженні системи державного антикризового моніторингу стратегічних об'єктів економіки стратегічний антикризовий моніторинг реалізації соціально-економічного потенціалу стратегічних господарюючих суб'єктів може стати основою інноваційного єдиного комплексу антикризового регулювання. стратегічні господарюючі суб'єкти, що відповідають вимогам сучасності в умовах кризових явищ і відсутності макроекономічної стабільності. Необхідно також направляти інформаційно-аналітичні та оціночні функції, а також функції контролю, прогнозування та коригування на ті, які визначають базовий діапазон цілей антикризового управління. Ігнорування будь-якої з перерахованих вище функцій може призвести до зниження ефективності інших заходів процесу антикризового управління, оскільки інформація, отримана в процесі моніторингу, втратить свою послідовність. Тому, виключно в цілісності всієї сукупності його ролей, антикризове управління може повністю виконати свою основну мету — значно вплинути на ефективність державного антикризового управління в умовах недостатньої передбачуваності перспектив, пов'язаних з розвитком зовнішнього середовища.

Антикризове управління та контроль діяльності підприємства відрізняється від традиційного моніторингу за темою, цілями та методами дослідження об'єкта моніторингу. У випадку традиційного моніторингу аналізуються кількісні показники. Вони характеризують різні частини функціонування досліджуваної системи: економічну, фінансову, виробничу тощо. Традиційний моніторинг є основою прогнозування та розробки рекомендацій, які мають бути спрямовані на нейтралізацію негативних і сприяють позитивним тенденціям розвитку об'єкта моніторингу. У свою чергу, антикризове управління зосереджується на широкому

спектрі управлінських рішень, і перш за все на наданні рекомендацій щодо нестабільного середовища. Як правило, методології традиційного моніторингу зосереджуються на аналізі коливань оціночних показників з контрольних, визначених на етапі стратегічного планування.

Тому процес стратегічного управління не може аналізувати реальні можливості для досягнення цільового стану об'єкта моніторингу. Сутність антикризового управління визначається, перш за все, завданням повного аналізу програмно-цільового стану стратегічного господарюючого суб'єкта, а по-друге, завданням проектування цієї держави в результаті діяльності тих, хто приймає управлінські рішення з питань державного антикризового регулювання.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, стратегічне антикризове управління стратегічних суб'єктів економіки як єдиної системи безперервного спостереження та аналізу є необхідним елементом процесу підготовки, прийняття та контролю управлінських рішень у процесі антикризового регулювання. Його практичне застосування в процесах антикризового регулювання та управління зосереджується на зниженні економічних втрат, скороченні часу адаптації стратегічних суб'єктів господарювання до роботи в сучасних кризових умовах і пошуку шляхів їх перспективного розвитку після закінчення кризи. Підприємству легше пережити кризу, якби вона була готова до кризи. Це основне завдання антикризового управління. Для бізнесу в нашій країні, на жаль, характерна економічна і політична нестабільність, що зайвий раз підтверджує необхідність створення антикризових програм, що враховують аспекти та екологічні фактори організації. Для успішного функціонування як на національному, так і на світовому ринках, керівництво організації повинно враховувати ряд аспектів, які можуть призвести до кризи, і вжити заходів, щоб не тільки припинити свою діяльність, але й отримати максимально позитивні результати. Так, великий бізнес, порушуючи на своєму міжнародному рівні свою діяльність, не може досягти результату кризи, набагато перевищує витрати, які він поніс для створення антикризової системи управління.

Література:

1. Бланк І.А. Антикризове фінансове управління підприємством. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2006. 672 с.

2. Карпунь І. Н. Антикризіві заходи на підприємстві: управління, стратегія, цілі та завдання: монографія. Львів: Магнолія 2008. 440 с.

3. Комарницький І. Ф. Антикризіві управління підприємством: теорія та практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. 243 с.

4. Красноручський О., Маренич Т., Прусова Г. Співвідношення економічних категорій "потенціал підприємства", "ресурсний потенціал", "виробничий потенціал" та "економічний потенціал". Український журнал прикладної економіки та техніки. 2024. № 2. С. 113—121.

5. Кривов'язюк І. В. Антикризіві управління підприємством: навч. посіб. Київ: Кондор, 2012. 366 с.

6. Лігоненко Л. О. Антикризіві управління підприємством. Київ: КНТЕУ, 2005. 824 с.

7. ОREL А.М., Корнієцький О.В. Ефективність використання теоретичних та експериментальних досліджень в обліку та аналізі. Актуальні проблеми інноваційної економіки. Всеукраїнський науковий журнал. 2016. № 4. С. 56—61.

8. ОREL В.М. Вплив глобалізації на економічні системи та виникнення між ними конкуренції. Актуальні проблеми інноваційної економіки. № 3. 2017. С. 52—58.

9. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: теорія та практика: навч. посіб. Київ: Кондор, 2009. 200 с.

10. Тюріна Н. М. Антикризіві управління: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2012. 448 с.

11. Чернявський А.Д. Антикризіві управління фірмою: навч. посіб. Київ: Зовнішня торгівля, 2005. 328 с.

References:

1. Blank, I.A. (2006), Antykryzove finansove upravlinnya pidpryyemstvom [Anti-crisis financial management of the enterprise], Elga, Nika Center, Kyiv, Ukraine.

2. Karpun, I. N. (2008), Antykryzovi zakhody na pidpryyemstvi: upravlinnya, stratehiya, tsili ta zavdannya [Anti-crisis measures at the enterprise: management, strategy, goals and objectives], Magnolia, Lviv, Ukraine.

3. Komarnytskyi, I. F. (2010), Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom: teoriya ta praktyka [Anti-crisis management of the enterprise: theory and practice], Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.

4. Krasnorutskyi, O. Marenich, T. and Prusova, G. (2024), "Correlation of economic categories "enterprise potential", "resource potential",

"production potential" and "economic potential", Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky ta tekhniky, vol. 2, pp. 113 — 121.

5. Kryvyovyyazyuk, I. V. (2012), Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom [Anti-crisis management of the enterprise], Condor, Kyiv, Ukraine.

6. Ligonenko, L. O. (2005), Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom [Anti-crisis management of the enterprise], KNTU, Kyiv, Ukraine.

7. Orel, A.M. and Kornietskyi, O.V. (2016), "The effectiveness of using theoretical and experimental research in accounting and analysis", Aktual'ni problemy innovatsiynoyi ekonomiky, vol. 4, pp. 56—61.

8. Orel, V.M. (2017), "The impact of globalization on economic systems and the emergence of competition between them", Aktual'ni problemy innovatsiynoyi ekonomiky, vol. 3, pp. 52—58.

9. Starostina, A. O. (2009), Ryzik-menedzhment: teoriya ta praktyka [Risk management: theory and practice], Condor, Kyiv, Ukraine.

10. Tyurina, N. M. (2012), Antykryzove upravlinnya [Anti-crisis management], TsUL, Kyiv, Ukraine.

11. Chernyavsky, A.D. (2005), Antykryzove upravlinnya firmoyu [Anti-crisis management of the company], Foreign trade, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 330.3:504

А. А. Сахно,

д. е. н, професор, професор кафедри економіки та підприємницької діяльності,
Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6135-2371>

Т. Т. Тарасюк,

магістрант, Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-1452-4234>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.40

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗАХОДІВ У КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

A. Sakhno,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics
and Entrepreneurship, Vinnytsia National Agrarian University

T. Tarasyuk,

Graduate student, Vinnytsia National Agrarian University

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION MEASURES IN THE CONTEXT OF SOLVING ENVIRONMENTAL PROBLEMS

У статті досліджено особливості оцінювання ефективності природоохоронних заходів у контексті вирішення екологічних проблем. Доведено необхідність природоохоронних заходів, що ґрунтуються на екологічних та економічних підходах забезпечення господарських відносин. Обґрунтовано доцільність оцінювання ефективності природоохоронних заходів з точки зору видів економічної діяльності, оскільки економічні потреби формуються через необхідність вирішення екологічних проблем у всіх сферах суспільного життя. Запропоновано для проведення оцінювання використовувати метод аналізу середовища функціонування, оскільки цей метод відноситься до непараметричних граничних методів аналізу, що дозволяє використовувати відносні показники (коефіцієнти) для обґрунтування позицій видів економічної діяльності. У процесі дослідження розраховано коефіцієнти покриття обсягом реалізованих послуг природоохоронного призначення поточних витрат та капітальних інвестицій, що дозволило провести аналіз середовища функціонування щодо ефективності надання природоохоронних послуг. Виявлено чотири групи видів економічної діяльності виходячи з коефіцієнтів покриття, що дозволило зробити висновок про рівень здатності до покриття поточних витрат та капітальних інвестицій обсягом реалізованих природоохоронних послуг. Для усіх чотирьох груп видів економічної діяльності побудовано лінії ефективності та розраховано коефіцієнти ефективності з метою виявлення максимально сприятливого покриття щодо реалізації природоохоронних послуг та понесених витрат. Доведено, що найкращим покриттям є випадок, коли відповідні коефіцієнти знаходяться у межах одиниці або навіть менші цього показника, однак для більшості видів економічної діяльності, коефіцієнти покриття характеризували перевищення поточних витрат та капітальних інвестицій над обсягом реалізованих послуг у декілька разів. Особливо у даному контексті є проблемними сільське, лісове та рибне господарство, добувна промисловість і розроблення кар'єрів та освіта.

The article examines the peculiarities of evaluating the effectiveness of environmental protection measures in the context of solving environmental problems. The need for environmental protection measures based on ecological and economic approaches to ensuring economic relations has been proven. The expediency of assessing the effectiveness of environmental protection measures from the point of view of types of economic activity is substantiated, since economic needs are formed due to the need to solve environmental problems in all spheres of social life. It is proposed to use the method of analysis of the operating environment for the assessment, since this method refers to non-parametric marginal methods of analysis, which allows the use of relative indicators (coefficients) to justify the positions of types of economic activity. In the process of research, the coefficients of coverage of current costs and capital investments by the volume of implemented nature protection services were calculated, which allowed to conduct an analysis of the operating environment regarding the effectiveness of the provision of nature protection services. Four groups of types of economic activity were identified based on coverage coefficients, which made it possible to draw a conclusion about the level of ability to cover current costs and capital investments by the volume of implemented environmental services. For all four groups of types of economic activity, efficiency lines were constructed and efficiency coefficients were calculated in order to identify the most favorable coverage for the implementation of environmental protection services and incurred costs. It has been proven that the best coverage is the case when the corresponding ratios are within one or even less than this indicator, however, for most types of economic activity, the coverage ratios characterized the excess of current costs and capital investments over the volume of realized services by several times. Especially problematic in this context are agriculture, forestry and fisheries, mining and quarrying, and education.

Ключові слова: екологія, обсяг реалізованих послуг природоохоронного призначення, поточні витрати, капітальні інвестиції, ефективність, коефіцієнти покриття, види економічної діяльності.

Key words: ecology, volume of implemented environmental protection services, current costs, capital investments, efficiency, coverage ratios, types of economic activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток економіки вимагає додаткових зусиль з боку суспільства щодо необхідності забезпечення природоохоронних заходів. На тепер, екологічне середовище є найбільш вразливою системою, що страждає внаслідок інтенсифікації економіко-господарської діяльності. Більш того, потреба у природоохоронних заходах характеризує усі види економічної діяльності.

Україна є однією з найбільш постраждалих країн світу внаслідок екологічних катастроф, що були спричинені діяльністю людини. Спочатку катастрофа на ЧАЕС, потім наслідки військових дій через агресію росії — все це є проблемами, що на багато років вплинуть на розвиток нашої держави.

Разом з тим, важливо визначити не тільки аспекти значущості природоохоронних заходів та екологічних потреб — у даному напрямку є багато різноманітних досліджень, а й запропонувати варіанти оцінювання їх ефективності в сучасних умовах. Необхідно врахувати, що реалізація природоохоронних заходів стосується

ся фактично усіх видів економічної діяльності, а тому важливо визначити рівень покриття обсягом наданих послуг поточних витрат та капітальних інвестицій на задоволення екологічних потреб.

Таким чином, сучасна ефективність природоохоронних заходів визначається екологічними потребами, економічними можливостями та суспільними запитами у державі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Досліджуючи питання ефективності природоохоронних заходів, як правило здійснюється наголос на екологічності та економічності обґрунтованості. Кравчик В.М. розглядає ефекти від впровадження екологічного проекту. Поліщук І.Р. навела очікувані позитивні результати виконання природоохоронних заходів на основні бізнес-процеси. Глухова В.І. приділяє увагу екологічним фінансам України в умовах сталого розвитку. Ковшун Н.Е. провела аналіз сучасного стану фінансування природоохоронних заходів в Україні. Логоша Р.В. та Гарбар Ж.В. визначають екологічні параметри щодо використання та відтворення родючості ґрунту. Лабенко О.М. досліджує фінан-

сове забезпечення сталого розвитку суспільства.

Разом з тим, вважаємо за необхідне дослідити ефективність природоохоронних заходів виходячи з існуючих екологічних проблем.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Формулювання цілей статті (постановка завдання) оцінювання ефективності природоохоронних заходів по видах економічної діяльності у контексті вирішення екологічних проблем, що дозволить виявити достатність обсягу реалізації послуг від здійснення природоохоронних заходів поточним витратам та капітальним інвестиціям.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Природоохоронні заходи в сучасних умовах можуть здійснюватися виходячи з екологічних проблем та економічних можливостей. При розробці фінансового та організаційного плану екологічних проектів надзвичайно важливою є орієнтація видатків на досягнення специфічних цілей і оцінка їх ефективності на основі цільових показників (індикаторів). При цьому слід зазначити, що для природоохоронних заходів повинна проводитися обов'язкова оцінка їх позитивного впливу на навколишнє природне середовище. Крім того, оцінка їх ефективності вимагає обліку природно-кліматичних особливостей регіону [1]. Природоохоронні заходи повинні оцінюватись виходячи із здатності відновити екологічні втрати шляхом залучення необхідних ресурсів.

Деякі дослідники пропонують використовувати наступні критерії для визначення оптимального розміру витрат на природоохоронні заходи: відповідно до вартісної оцінки відходів та викидів, розміру екологічного податку за видами шкідливого впливу на навколишнє середовище [2]. Проблема полягає у визначенні величини справедливого податку для усіх учасників господарського процесу, оскільки екологічні втрати є одними з найбільш мінливих, що переносяться на майбутнє.

Поняття фінансів у сфері екології характеризується необхідністю захисту природного середовища. Таким чином, екологічні фінанси — це система економічних відносин, які виникають у процесі розподілу і перерозподілу вартості ВВП у зв'язку з формуванням і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів на охорону навколишнього природного середовища з метою забезпечення сталого розвитку. За матеріальним

змістом — це фінансові ресурси, що необхідні для здійснення природоохоронної діяльності [3]. Природоохоронна діяльність передбачає економічне підґрунтя у вигляді формування ресурсної бази як основи гарантування процесу відновлення екологічних втрат.

Ковшун Н. Е. та П'ятка Н. С. відзначають, що незважаючи на зростання обсягів поточних витрат і капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища, інвестиційне забезпечення охорони навколишнього середовища в Україні перебуває на низькому рівні, обсяги природоохоронних інвестицій є недостатніми. Необхідно мобілізувати інвестиції у природоохоронну діяльність з усіх можливих джерел, збільшити державні інвестиції, активізувати альтернативне інвестування, стимулювати притік іноземних інвестицій у природоохоронну діяльність. Доцільно переглянути структуру видатків, а саме: збільшити частку капітальних видатків у загальному обсязі, поступово скорочуючи поточні [4, с. 248]. Вважаємо, що у даному випадку необхідно дотримуватись принципу пропорційності між поточними витратами та капітальними інвестиціями, оскільки є екологічні питання, вирішувати які необхідно вже сьогодні.

Досліджуючи питання екологічного розвитку, здійснюють пошук у аграрній сфері оптимального балансу між рентабельністю сільського господарства й збереженням природних ресурсів, зокрема родючості ґрунту. У результаті пропонується модель врахування використання органічних добрив і введення системи державного моніторингу за відтворенням родючості земель сільськогосподарського призначення, що сприятиме збереженню родючості ґрунту для сталого розвитку сільського господарства й охорони навколишнього середовища [5, с. 31]. Відтворення родючості земель є найбільш важливою задачею у системі природоохоронних заходів для сільського господарства.

Забезпечення екологічної стійкості у відносинах економічного та соціального розвитку на усіх рівнях є проявом гармонізації будь-якого суспільства. До основ екологічної стійкості можна віднести: захист води, зменшення відходів, енергозбереження, захист флори й фауни, скорочення використання пластику, повторне використання предметів і засобів тощо. Прикладом екологічної стійкості є місто Стокгольм, яке відоме інвестуванням у стійку інфраструктуру, високою якістю повітря та низьким рівнем викидів і досягненням балансу між економічним розвитком й охороною навко-

лишнього середовища. Економічна стійкість означає здатність підприємства керувати своїми ресурсами й отримувати прибуток у перспективі [6, с. 90]. Як наслідок, природоохоронні заходи повинні завжди бути доцільними та прибутковими.

На теперішній час Україна знаходиться під прямим впливом російської агресії, що значно впливає як на екологію, так і на можливості здійснювати природоохоронні заходи. Разом з тим, вважаємо особливо актуальним в умовах бойових дій, провести оцінювання ефективності природоохоронних заходів у контексті реалізації екологічних потреб за 2023 рік по видах економічної діяльності (КВЕД-2010).

Основою дослідження є використання методу аналізу середовища функціонування як такого, що дозволяє максимально об'єктивно визначати вплив на результат (надання необхідного обсягу природоохоронних послуг) ресурсних (факторних) показників у вигляді витрат (зокрема поточних витрат та капітальних інвестицій).

Метод аналізу середовища функціонування є непараметричним граничним методом, що дозволяє визначити ефективність використання факторів (ресурсів) з метою досягнення певного результату. Його сутність полягає у побудові лінії ефективності, за допомогою якої вимірюється ефективність діяльності суб'єктів, що аналізуються. Таким чином, суб'єкти поділяються на дві групи: перша — суб'єкти, позиції яких складають лінію ефективності (приймаються як "ефективні", тобто є еталонними для суб'єктів другої групи), друга — інші суб'єкти (для яких розраховується коефіцієнт ефективності).

Уперше метод аналізу середовища функціонування було використано М. Фарреллом [7], що дозволило його застосовувати для аналізу ефективності діяльності природних монополій. На тепер, цей метод застосовується для досліджень багатьох аспектів економічних відносин, причому не тільки природних монополій чи інших підприємств та установ в умовах конкуренції. Апробування методу аналізу середовища функціонування [8; 9; 10; 11; 12; 13] свідчить про універсальність його застосування для оцінювання різноманітних економічних явищ.

Інші вчені досліджували аналогічні питання, для вирішення яких застосовувався метод аналізу середовища функціонування. Зокрема, Долгих Я.В. вважає, що для сільськогосподарських підприємств, що працюють в умовах відомого обмеженого (наприклад, договорами та іншими умовами) попиту на сільськогоспо-

дарську продукцію доцільніше використання моделі, яка мінімізує витрати ресурсів при фіксованому обсязі виробництва (input-oriented model). Використання моделі, що максимізує обсяги виробництва за наявним обсягом ресурсів (output-oriented model), може потребувати пошуку додаткових каналів збуту продукції, збільшення витрат на її зберігання. Використання вказаної моделі також можливе за іншими умовами [14, с. 16]. Зазначимо, що максимізація обсягу реалізації може також обмежуватись ресурсними показниками, а тому тут важлива оптимізація як співвідношення між збільшенням обсягу реалізації продукції та зменшенням витрат ресурсів.

Негрей М.В. та Кучерява О.В. провели експеримент на основі емпіричних даних про наявні ресурси та виробництво продукції сільськогосподарськими підприємствами, що дозволило побудувати межу ефективності виробництва (технологічна крива), за допомогою якої проводиться оцінка результатів діяльності кожного з розглянутих господарюючих суб'єктів. Крім того, застосування методу DEA дало змогу визначити функцію оцінки відстані для багатопродуктової виробничої системи. Обробка даних авторами проводилася в середовищі "RStudio" з використанням бібліотек "dplyr" та "Benchmarking", які дають змогу отримати розв'язання поставленої задачі [15, с. 606]. Відстані, що досліджували автори дозволяють розрахувати коефіцієнти ефективності для позиції кожного аналізованого суб'єкта. Відзначимо сучасні програмні можливості розрахунку показників середовища функціонування через застосування бенмаркінгу.

Благун І.С. на відміну від попередніх авторів, здійснював оцінку ефективності комерційних банків. Він зазначив, що вибір відповідних вхідних і вихідних даних залежить від мети аналізу. У цьому аналізі активи банку та кількість працівників були обрані з урахуванням ресурсів. З іншого боку, результатом стала досягнута вартість депозитів, вартість позик, кількість клієнтів банку та забезпеченість даного банку, визначена коефіцієнтом платоспроможності [16, с. 195]. Як і в інших прикладах, автор обирає ті показники, що можна використати для оптимізації банківської діяльності, зокрема покращення платоспроможності.

У нашому випадку забезпечення ефективного природокористування можливе при наявності поточних витрат та здійсненні капітальних інвестицій. Основними статтями витрачання коштів є [17]:

Таблиця 1. Факторні та результативний показники природоохоронного призначення за видами економічної діяльності

№	Вид економічної діяльності	Поточні витрати, тис грн (X_1)	Капітальні інвестиції, тис грн (X_2)	Обсяг реалізованих послуг природоохоронного призначення, тис грн (Y)
1	Сільське, лісове та рибне господарство	1007331,4	58231,0	555,9
2	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5546985,8	1622102,6	3301,5
3	Переробна промисловість	4230298,5	3337284,2	166264,5
4	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1684909,3	618186,4	241674,6
5	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	14399613,1	1961632,6	15603987,9
6	Будівництво	132711,0	864,4	100389,6
7	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	74965,3	101186,9	3092,5
8	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	690896,6	55859,0	137256,1
9	Тимчасове розміщування й організація харчування	2019,4	-	467,9
10	Інформація та телекомунікації	1604,2	8771,8	-
11	Фінансова та страхова діяльність	38323,9	2096,9	29104,1
12	Операції з нерухомим майном	91038,0	7443,1	62803,9
13	Професійна, наукова та технічна діяльність	476081,9	24393,5	9809,3
14	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	462247,3	116476,1	416128,1
15	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	108086,6	156075,2	2224,4
16	Освіта	16231,1	955,4	36,1
17	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	14892,5	466,0	958,5
18	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	316489,2	210188,3	-
19	Надання інших видів послуг	18919,1	1814,0	2948,3

Джерело: сформовано за даними [17].

- охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату;
- очищення зворотних вод;
- поводження з відходами;
- захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод;
- інші заходи.

Головна мета здійснення поточних витрат та капітального інвестування полягає у збільшенні обсягу реалізованих послуг природоохоронного призначення.

При проведенні аналізу середовища функціонування, розраховують три види ефективності: технічну ефективність, ефективність використання ресурсів та загальну ефективність. У нашому дослідженні буде розрахована виключно технічна ефективність, оскільки необхідно визначити відповідність екологі-

чним потребам наявних можливостей забезпечувати заходи природоохоронного призначення. Ефективність використання ресурсів важлива у випадку конкретизації природоохоронних послуг.

У табл. 1 наведено факторні та результативний показники природоохоронного призначення за видами економічної діяльності. Таким чином, першим факторним показником (X_1) є поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища. Другий факторний показник (X_2) — капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища. Результативний показник (Y) — обсяг реалізованих послуг природоохоронного призначення.

З дев'ятнадцяти видів економічної діяльності, відсутні дані по обсягу капітальних інвестицій для тимчасового розміщування й організації харчування (позиція 9) та по обсягу реалізованих послуг природоохоронного призначення для інформації та телекомунікації (10), мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (18). Відповідно, позиції цих трьох видів економічної діяльності не буде враховано протягом нашого дослідження.

Виходячи з особливостей методу аналізу середовища функціонування, розрахуємо коефіцієнти покриття обсягом реалізованих послуг природоохоронного при-

значення поточних витрат (X_1 / Y) та капітальних інвестицій (X_2 / Y) (табл. 2).

Найбільш прийнятним варіантом є достатність обсягу реалізованих послуг природоохоронного призначення, що проявляється як покриття поточних витрат та капітальних інвестицій.

Таким чином, перша група видів економічної діяльності характеризується виконанням умов: $0 < X_1 / Y < 1$ та $0 < X_2 / Y < 1$. Що було витрачено внаслідок здійснення природоохоронних заходів, то було повністю компенсовано реалізацією відповідних послуг.

Виходячи з наведених даних, умова $X_1 / Y < 1$ виконується тільки для одного виду економічної діяльності — водопостачання; каналізація, поводження з відходами. Умова $X_2 / Y < 1$ виконується для наступних видів економічної діяльності:

- водопостачання; каналізація, поводження з відходами;
- будівництво;
- транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність;
- фінансова та страхова діяльність;
- операції з нерухомим майном;
- діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування;
- охорона здоров'я та надання соціальної допомоги;
- надання інших видів послуг.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок про здатність досягнути рівновагу при здійсненні природоохоронних заходів між обсягом реалізованих послуг з одного боку та поточними витратами та капітальними інвестиціями з іншого за п'ятьма видами економічної діяльності:

- водопостачання; каналізація, поводження з відходами;
- будівництво;
- фінансова та страхова діяльність;
- операції з нерухомим майном;
- діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування.

Пропонуємо позиції даних видів економічної діяльності навести на графіку, що дозволить проаналізувати середовище функціонування виходячи з критерія граничної ефективності щодо виконання умов $0 < X_1 / Y < 1$ та $0 < X_2 / Y < 1$ (рис. 1).

Лінія ефективності — це лінія, позиції якої максимально наближені до осей абсцис та ординат. У нашому випадку — це лінія 5 (водопостачання; каналізація, поводження з відходами) — 6 (будівництво).

Оскільки види економічної діяльності з водопостачання, каналізації, поводження з відходами (5) та будівництва (6) приймаємо за "еталонні", то при реалізації природоохоронних заходів у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (14), нерухомого майна (12), фінансів та страхування (11) спостерігається певна неефективність. Коефіцієнт ефективності для позицій видів економічної діяльності, що складають лінію ефективності дорівнює одиниці ($K_{ef5} = 1$; $K_{ef6} = 1$).

Таблиця 2. Коефіцієнти покриття обсягом реалізованих послуг природоохоронного призначення поточних витрат (X_1 / Y) та капітальних інвестицій (X_2 / Y)

№	Вид економічної діяльності	X_1 / Y	X_2 / Y
1	Сільське, лісове та рибне господарство	1812	105
2	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	1680	491
3	Переробна промисловість	25	20
4	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	7	3
5	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,92	0,13
6	Будівництво	1,32	0,009
7	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	24	33
8	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5	0,40
9	Тимчасове розміщування й організація харчування	4	-
10	Інформація та телекомунікації	-	-
11	Фінансова та страхова діяльність	1,32	0,07
12	Операції з нерухомим майном	1,45	0,12
13	Професійна, наукова та технічна діяльність	49	2
14	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,11	0,28
15	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	49	70
16	Освіта	450	26
17	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	16	0,49
18	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-	-
19	Надання інших видів послуг	6	0,62

Джерело: розраховано за даними табл. 1.

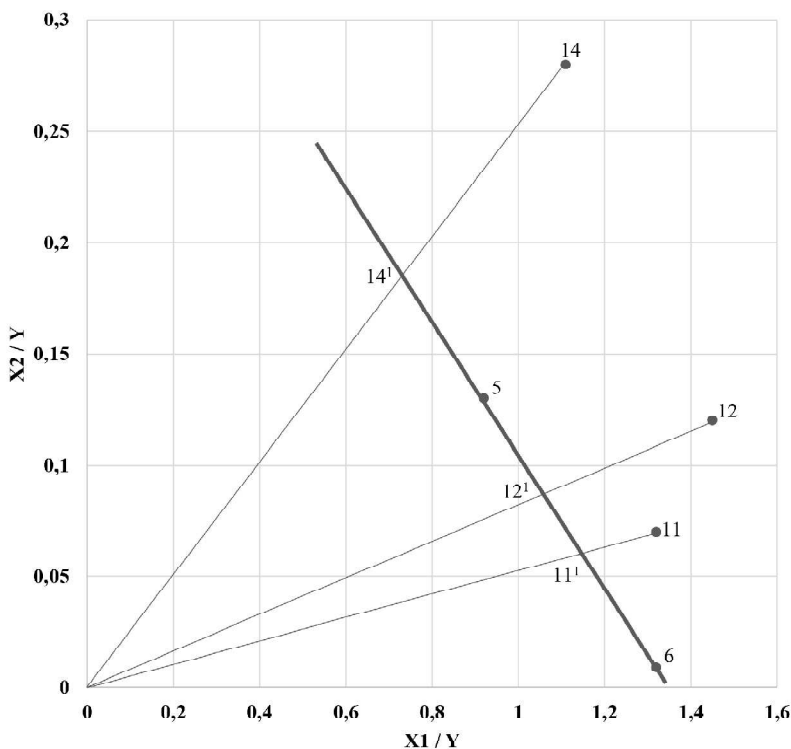

Рис. 1. Аналіз середовища функціонування щодо ефективності надання природоохоронних послуг за умов $0 < X_1 / Y < 1$ та $0 < X_2 / Y < 1$

Джерело: сформовано за даними табл. 2.

Таблиця 3. Коефіцієнти ефективності з надання природоохоронних послуг за умов $0 < X_1 / Y < 1$ та $0 < X_2 / Y < 1$

№	Вид економічної діяльності	$K_{\text{еф}}$
5	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1,00
6	Будівництво	1,00
11	Фінансова та страхова діяльність	0,87
12	Операції з нерухомим майном	0,73
14	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,66
Разом		2,26

Джерело: сформовано на основі рис. 1.

Коефіцієнт ефективності для інших позицій знаходиться у межах від нуля до одиниці. Чим він ближчий до одиниці, тим ефективнішою є діяльність і навпаки — чим ближчий до нуля, тим діяльність неефективніша. Для нашого випадку коефіцієнти ефективності розраховуються за наступними співвідношеннями:

- фінансова та страхова діяльність (11): довжина відрізка $0-11^1$ / довжина відрізка $0-11$;
- операції з нерухомим майном (12): довжина відрізка $0-12^1$ / довжина відрізка $0-12$;
- діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (14): довжина відрізка $0-14^1$ / довжина відрізка $0-14$.

Результати розрахунку коефіцієнтів ефективності з надання природоохоронних послуг за умов $0 < X_1 / Y < 1$ та $0 < X_2 / Y < 1$ наведено у табл. 3.

Сумарне значення коефіцієнтів ефективності (позиції 11, 12, 14) дорівнює 2,26. З поміж трьох видів економічної діяльності, найбільшу ефективність має фінансова та страхова діяльність — 0,86. Відповідно коефіцієнт неефективності дорівнює 0,14 ($1-0,86$).

Недостатність обсягу надання природоохоронних послуг проявляється у значному перевищенні поточних витрат та обсягу капітальних інвестицій результативного показника. Результати наведені у табл. 2 показують, що більшість видів економічної діяльності мають значне перевищення:

- по коефіцієнту X_1 / Y від 4 разів до 1812 разів;
- по коефіцієнту X_2 / Y від 2 разів до 491 разу.

Виходячи з цього, пропонуємо другу групу видів економічної діяльності виокремлювати поперше, з наявності принаймні одного коефіцієнта покриття, що відповідає умові $0 < X_1 / Y < 1$ або

$0 < X_2 / Y < 1$; по-друге — рівень перевищення поточними витратами та капітальними інвестиціями обсягу реалізованих послуг природоохоронного призначення повинен бути не більше 10 разів. Таким чином, до цієї групи видів економічної діяльності відносяться наступні:

- постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря;
- транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність;
- охорона здоров'я та надання соціальної допомоги;
- надання інших видів послуг.

Два варіанти аналізу середовища функціонування щодо ефективності надання природоохоронних послуг за умов $0 < X_{1\text{або}2} / Y < 1$ та $1 < X_{1\text{або}2} / Y < 10$ наведено на рис. 2 та рис. 3.

На рис. 2 лінія ефективності складається з позицій двох видів економічної діяльності: 4 (постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря) — 8 (транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність).

На рис. 3 лінія ефективності складається також з позицій двох видів економічної діяльності: 8 (транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність) — 17 (охорона здоров'я та надання соціальної допомоги).

Розрахуємо коефіцієнти ефективності для першого варіанту (табл. 4).

Для позиції 17: довжина відрізка $0-17^1$ / довжина відрізка $0-17$.

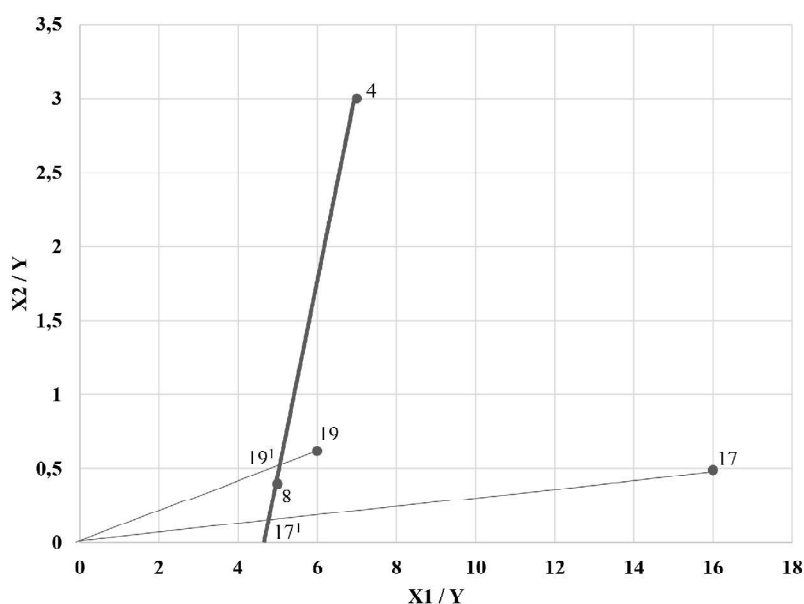

Рис. 2. Аналіз середовища функціонування щодо ефективності надання природоохоронних послуг за умов $0 < X_{1\text{або}2} / Y < 1$ та $1 < X_{1\text{або}2} / Y < 10$ (варіант 1)

Джерело: сформовано за даними табл. 2.

Для позиції 19: довжина відрізка 0-19¹ / довжина відрізка 0-19.

Сумарне значення коефіцієнтів ефективності (позиції 17 та 19) дорівнює 1,12.

Розрахуємо коефіцієнти ефективності для другого варіанту (табл. 5).

Для позиції 4: довжина відрізка 0-4¹ / довжина відрізка 0-4.

Для позиції 19: довжина відрізка 0-19¹ / довжина відрізка 0-19.

Сумарне значення коефіцієнтів ефективності (позиції 4 та 19) дорівнює 0,75.

Таким чином, варіант 1 є більш прийнятним, оскільки сумарне значення коефіцієнта ефективності більше ніж у випадку з варіантом 2.

Третя група видів економічної діяльності складається з тих найменувань, по яких перевищення поточних витрат та / або капітальних інвестицій над обсягом наданих природоохоронних послуг знаходиться у межах від 10 до 100 разів ($10 < X_{1 \text{ та/або } 2} / Y < 100$).

Таких видів економічної діяльності за досліджуваний період чотири:

- переробна промисловість;
- оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів;
- професійна, наукова та технічна діяльність;
- державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування.

Виходячи з позицій видів економічної діяльності, можна виокремити три варіанти щодо формування середовища функціонування за умови $10 < X_{1 \text{ та/або } 2} / Y < 100$. Варіант 1 передбачає лінію ефективності 3 (переробна промисловість) — 13 (професійна, наукова та технічна діяльність) (рис. 4).

Розраховані коефіцієнти ефективності для видів економічної діяльності з оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (7) та державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування (15) наведені у табл. 6.

Для позиції 7: довжина відрізка 0-7¹ / довжина відрізка 0-7.

Для позиції 15: довжина відрізка 0-15¹ / довжина відрізка 0-15.

Сумарне значення коефіцієнтів ефективності (позиції 7 та 15) дорівнює 1,13.

Таблиця 4. Коефіцієнти ефективності з надання природоохоронних послуг за умов $0 < X_{1 \text{ або } 2} / Y < 1$ та $1 < X_{1 \text{ або } 2} / Y < 10$ (варіант 1)

№	Вид економічної діяльності	К _{еф}
4	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1,00
8	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1,00
17	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,29
19	Надання інших видів послуг	0,83
Разом		1,12

Джерело: сформовано на основі рис. 2.

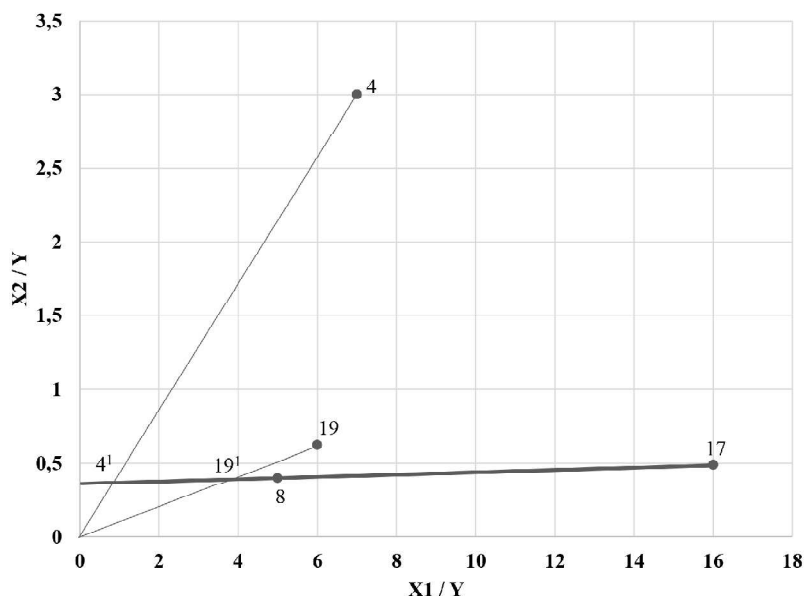

Рис. 3. Аналіз середовища функціонування щодо ефективності надання природоохоронних послуг за умов $0 < X_{1 \text{ або } 2} / Y < 1$ та $1 < X_{1 \text{ або } 2} / Y < 10$ (варіант 2)

Джерело: сформовано за даними табл. 2.

Варіант 2 передбачає лінію ефективності 3 (переробна промисловість) — 7 (оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів) (рис. 5).

Розраховані коефіцієнти ефективності для професійної, наукової та технічної діяльності (13) та державного управління й оборони; обо-

Таблиця 5. Коефіцієнти ефективності з надання природоохоронних послуг за умов $0 < X_{1 \text{ або } 2} / Y < 1$ та $1 < X_{1 \text{ або } 2} / Y < 10$ (варіант 2)

№	Вид економічної діяльності	К _{еф}
4	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	0,12
8	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1,00
17	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,00
19	Надання інших видів послуг	0,63
Разом		0,75

Джерело: сформовано на основі рис. 3.

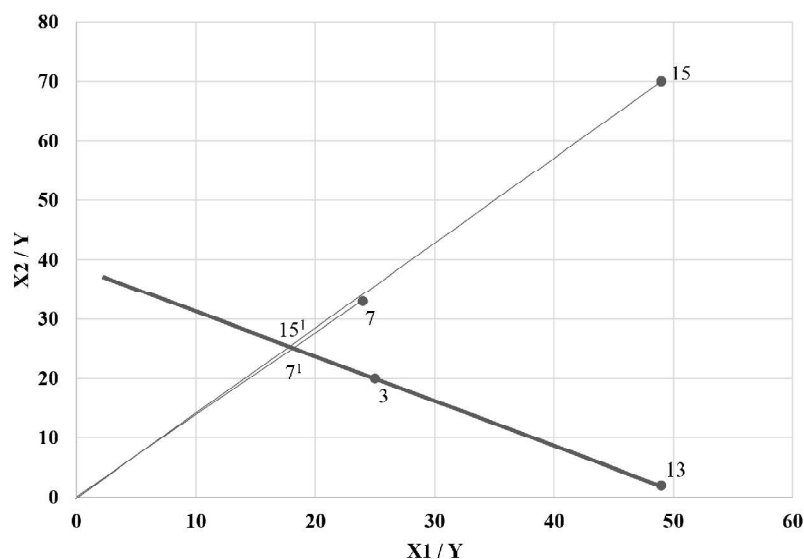

Рис. 4. Аналіз середовища функціонування щодо ефективності надання природоохоронних послуг за умови $10 < X_{1 \text{ та/або } 2} / Y < 100$ (варіант 1)

Джерело: сформовано за даними табл. 2.

Таблиця 6. Коефіцієнти ефективності з надання природоохоронних послуг за умови $10 < X_1$ та/або $2 / Y < 100$ (варіант 1)

№	Вид економічної діяльності	K_{ef}
3	переробна промисловість	1,00
7	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,76
13	професійна, наукова та технічна діяльність	1,00
15	державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,37
Разом		1,13

Джерело: сформовано на основі рис. 4.

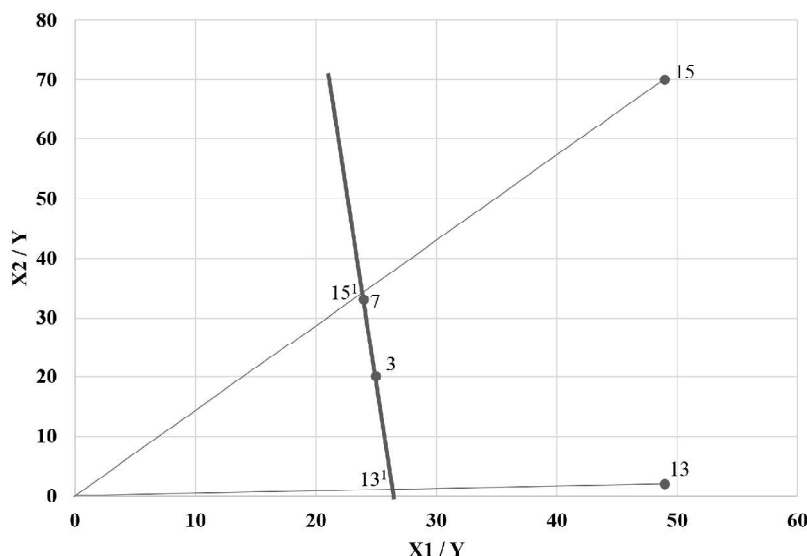

Рис. 5. Аналіз середовища функціонування щодо ефективності надання природоохоронних послуг за умови $10 < X_{1 \text{ та/або } 2} / Y < 100$ (варіант 2)

Джерело: сформовано за даними табл. 2.

в'язкового соціального страхування (15) наведені у табл. 7.

Для позиції 13: довжина відрізка 0-13¹ / довжина відрізка 0-13.

Для позиції 15: довжина відрізка 0-15¹ / довжина відрізка 0-15.

Сумарне значення коефіцієнтів ефективності (позиції 13 та 15) дорівнює 1,02.

Варіант 3 передбачає лінію ефективності 7 (оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів) — 15 (державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування) (рис. 6).

Розраховані коефіцієнти ефективності для переробної промисловості (3) та професійної, наукової та технічної діяльності (13) наведені у табл. 8.

Для позиції 3: довжина відрізка 0-3¹ / довжина відрізка 0-3.

Для позиції 13: довжина відрізка 0-13¹ / довжина відрізка 0-13.

Сумарне значення коефіцієнтів ефективності (позиції 3 та 13) дорівнює 0,12.

Таким чином, варіант 1 є більш прийнятним, оскільки сумарне значення коефіцієнта ефективності більше ніж у випадку з варіантами 2 та 3.

Четверта група видів економічної діяльності складається з тих найменувань, по яких перевищення поточних витрат та / або капітальних інвестицій над обсягом наданих природоохоронних послуг знаходиться у межах від 100 разів ($X_{1 \text{ та/або } 2} / Y > 100$).

Таких видів економічної діяльності за досліджуваний період три:

- сільське, лісове та рибне господарство;
- добувна промисловість і розроблення кар'єрів;
- освіта.

Виходячи з позицій видів економічної діяльності, можна виокремити три варіанти щодо формування середовища функціонування за умови $X_{1 \text{ та/або } 2} / Y > 100$. Лінія ефективності має вигляд: 2 (добувна промисловість і розроблення кар'єрів) — 16 (освіта) (рис. 7).

Розрахований коефіцієнт ефективності для діяльності у сільсько-

Таблиця 7. Коефіцієнти ефективності з надання природоохоронних послуг за умови $10 < X_{1 \text{ та/або } 2} / Y < 100$ (варіант 2)

№	Вид економічної діяльності	$K_{\text{еф}}$
3	переробна промисловість	1,00
7	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1,00
13	професійна, наукова та технічна діяльність	0,54
15	державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,48
Разом		1,02

Джерело: сформовано на основі рис. 5.

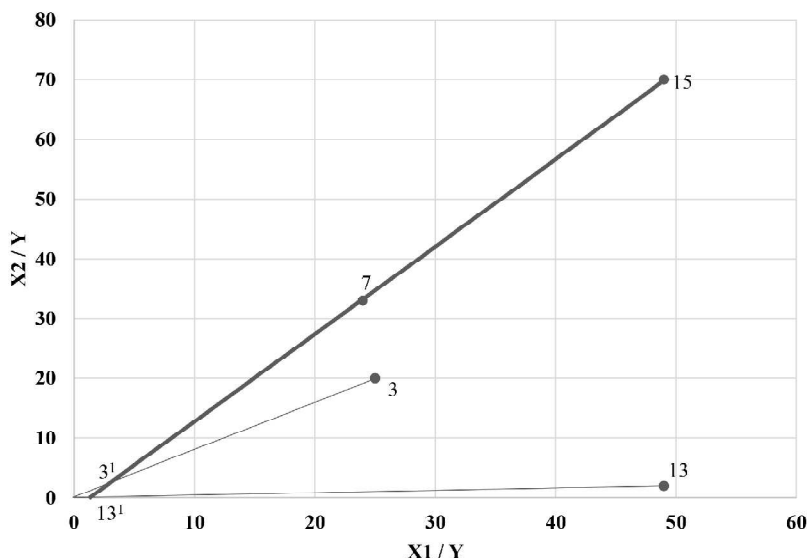

Рис. 6. Аналіз середовища функціонування щодо ефективності надання природоохоронних послуг за умови $10 < X_{1 \text{ та/або } 2} / Y < 100$ (варіант 3)

Джерело: сформовано за даними табл. 2.

Таблиця 8. Коефіцієнти ефективності з надання природоохоронних послуг за умови $10 < X_{1 \text{ та/або } 2} / Y < 100$ (варіант 3)

№	Вид економічної діяльності	$K_{\text{еф}}$
3	переробна промисловість	0,09
7	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1,00
13	професійна, наукова та технічна діяльність	0,03
15	державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1,00
Разом		0,12

Джерело: сформовано на основі рис. 6.

му, лісовому та рибному господарстві (1) наведено у табл. 9.

Для позиції 1: довжина відрізка $0-1^1$ / довжина відрізка $0-1$.

Сумарне значення коефіцієнтів ефективності (позиція 1) дорівнює 0,25.

Таким чином, виходячи із сумарного значення коефіцієнтів ефективності по усіх чотирьох групах видів економічної діяльності, можна зробити висновок, що найбільший показник

2,26 досягається за умов $0 < X_1 / Y < 1$ та $0 < X_2 / Y < 1$. Це означає, що при плануванні будь-яких природоохоронних заходів, необхідно намагатись забезпечувати ефективність не шляхом скорочення витрат, а через максимізацію обсягу надання природоохоронних послуг.

У нашому випадку, за результатами 2023 року, найбільш прийнятними видами діяльності з точки зору досягнення ефективного природокористування є водопостачання; каналізація, поводження з відходами та будівництво. Крім

того, спостерігаються усі можливості досягти ефективності у фінансовій та страховій діяльності, операціях з нерухомим майном, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У результаті оцінювання ефективності природоохоронних заходів у контексті вирішення екологічних проблем шляхом використання методу аналізу середовища функціонування за видами економічної діяльності у 2023 році виокремлено чотири групи видів економічної діяльності виходячи з достатності обсягу реалізації природоохоронних послуг для покриття поточних витрат та капітальних інвестицій. Доведено, що максимальна ефективність при здійсненні природоохоронних заходів досягається у галузях водопостачання, каналізації, поводження з відходами та будівництва. Разом з тим, для переважної більшості видів економічної діяльності спостерігається нестача реалізації природоохоронних послуг, а тому є проблеми як з поточними витратами, так і капітальними інвестиціями.

Найменша ефективність, що обумовлюється низьким рівнем покриття характеризує діяльність у сфері сільського, лісового, рибного господарства, добувної промисловості, розроблення кар'єрів та освіти. Наявність подібного явища можна обґрунтувати наслідками військових дій на території України, що призводить до екологічних втрат та відсутності можливостей інвестування у природоохоронні заходи.

Подальші дослідження повинні проводитись для оцінювання потенціалу природоохоронних заходів виходячи з оптимізованих по-

зицій видів економічної діяльності на лінії ефективності.

Література:

1. Кравчик Ю.В. Методологічні підходи до оцінки ефективності реалізації природоохоронних заходів. Ефективна економіка. 2012. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1505> (дата звернення: 27.06.2024 р.).

2. Поліщук І.Р., Перін А.В. Витрати на природоохоронні заходи у статистичній звітності та звіті про управління підприємства як індикатори реалізації концепції сталого розвитку під час військового стану. Економіка та суспільство. 2024. Випуск 61. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3747/3668> (дата звернення: 27.06.2024 р.).

3. Глухова В.І., Кравченко Х.В. Екологічні фінанси України в умовах сталого розвитку. Ефективна економіка. 2022. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/74.pdf (дата звернення: 7.06.2024 р.).

4. Ковшун Н.Е., П'ятка Н.С. Сучасний стан фінансування природоохоронних заходів в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2019. № 4. С. 241—249.

5. Логоша Р.В., Гарбар Ж.В. Управління екологічними параметрами галузі овочівництва за критерієм показника використання та відтворення родючості ґрунту. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2023. № 4 (66). С. 20—34.

6. Лабенко О.М. Фінансове забезпечення сталого розвитку суспільства. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2023. № 1 (63). С. 88—97.

7. Farrell M.J. The Measurement of Productive Efficiency. Journal of Royal Statistical Society. 1957. Series A, CXX. Part 3. P. 253—290.

8. Sakhno A., Hryvkivska O., Salkova I., Kucher L. Evaluation of the Efficiency of Enterprises by the Method of Analysis of Functioning Environment. Journal of Environmental Management and Tourism. 2019. Vol. 10. No 3 (35). P. 499—507.

9. Sakhno A., Salkova I., Polishchuk N., Stashko I. Efficiency of managing liabilities of enterprises of different types of economic activities. European Journal of Sustainable Development. 2020. No 9 (1). P. 423—431.

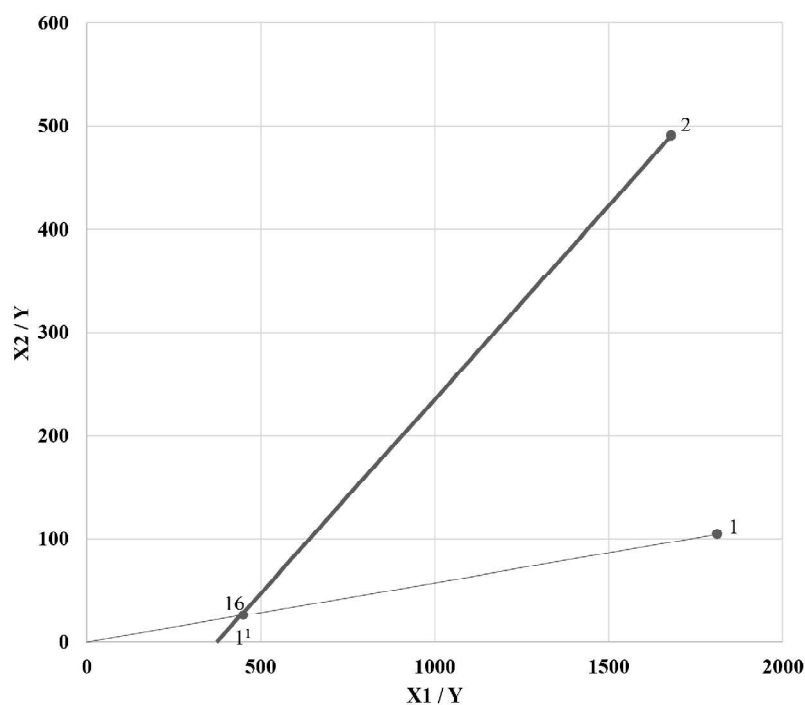

Рис. 7. Аналіз середовища функціонування щодо ефективності надання природоохоронних послуг за умови (X_1 та/або $Y > 100$)

Джерело: сформовано за даними табл. 2.

Таблиця 9. Коефіцієнти ефективності з надання природоохоронних послуг за умови X_1 та/або $Y > 100$

№	Вид економічної діяльності	K_{ef}
1	Сільське, лісове та рибне господарство	0,25
2	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	1,00
16	Освіта	1,00
Разом		0,25

Джерело: сформовано на основі рис. 7.

10. Sakhno A., Salkova I., Broyaka A., Priamukhina N. A Methodological Analysis for the Impact Assessment of the Digitalisation of Economy on Agricultural Growth. International Journal of Advanced Science and Technology. 2020. Vol. 29. No 8. P. 242—249.

11. Sakhno A., Salkova I., Abuselidze G., Yanchuk T., Buha N. Evaluation of Efficiency of Small Agricultural Enterprises Economic Activity Under Sustainable Development Conditions. Lecture Notes in Networks and Systems. 2023. Vol. 575 (2). P. 2262—2271.

12. Sakhno A., Salkova I., Petruk N., Popovych Y., Vychivskyi P., Zarichniak A., Abuselidze G. The Efficiency Evaluation of Providing Excursion Services in the Tourist Activity of Ukraine. Lecture Notes in Networks and Systems. 2023. Vol. 574 (1). P. 1216—1224.

13. Pryshliak N., Sakhno A., Tokarchuk D., Shevchuk A. Peculiarities of assessing the possibilities of increasing the yield of biofuels from agricultural crops on the example of Ukraine. *Polityka Energetyczna — Energy Policy Journal*. 2022. Vol. 25 (1). P. 155—174.

14. Долгіх Я.В. Оцінка та аналіз ефективності виробництва зерна та зернобобових культур в Україні методом DEA. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 14—20.

15. Негрей М.В., Кучерява О.В. Аналіз ефективності сільськогосподарських підприємств України: метод DEA. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2017. № 19. С. 605—608.

16. Благун І.С. Оцінка ефективності комерційних банків за допомогою методу DEA. *БізнесІнформ*. 2020. № 11. С. 192—197.

17. Економічна статистика / Навколишнє природне середовище. Державна служба статистики України. 2024. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 27.06.2024 р.).

References:

1. Kravchyk, Yu.V. (2012), "Methodological approaches to the assessment of the effectiveness of the implementation of environmental protection measures", *Efektivna ekonomika*, vol. 10, available at: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1505 (Accessed: 27 Jun 2024).

2. Polishchuk, I.R. and Perin, A.V. (2024), "Expenditures for environmental protection measures in statistical reporting and enterprise management reports as indicators of the implementation of the concept of sustainable development during martial law", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 61, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3747/3668> (Accessed: 27 Jun 2024).

3. Hlukhova, V.I. and Kravchenko, H.V. (2022), "Environmental finance of Ukraine in conditions of sustainable development", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/74.pdf (Accessed: 27 Jun 2024).

4. Kovshun, N.E. and Pyatka, N.S. (2019), "The current state of financing of environmental protection measures in Ukraine", *Ukrayinskyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky*, vol. 4, pp. 241—249.

5. Logosha, R.V. and Garbar, Zh.V. (2023), "Management of ecological parameters of the vegetable growing industry according to the criterion of the indicator of soil fertility use and reproduction", *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannya nauky i praktyky*, vol. 4, pp. 20—34.

6. Labenko, O.M. (2023), "Financial provision of sustainable development of society", *Ekono-*

mika, finansy, menedzhment: aktualni pytannya nauky i praktyky, vol. 1, pp. 88—97.

7. Farrell, M.J. (1957), "The Measurement of Productive Efficiency", *Journal of Royal Statistical Society*, vol. 3, pp. 253—290.

8. Sakhno, A., Hryvkivska, O., Salkova, I. and Kucher, L. (2019), "Evaluation of the Efficiency of Enterprises by the Method of Analysis of Functioning Environment", *Journal of Environmental Management and Tourism*, vol. 10, pp. 499—507.

9. Sakhno, A., Salkova, I., Polishchuk, N. and Stashko, I. (2020), "Efficiency of managing liabilities of enterprises of different types of economic activities", *European Journal of Sustainable Development*, vol. 9, pp. 423—431.

10. Sakhno, A., Salkova, I., Broyaka, A. and Priamukhina, N. (2020), "A Methodological Analysis for the Impact Assessment of the Digitalisation of Economy on Agricultural Growth", *International Journal of Advanced Science and Technology*, vol. 29, pp. 242—249.

11. Sakhno, A., Salkova, I., Abuselidze, G., Yanchuk, T. and Buha, N. (2023), "Evaluation of Efficiency of Small Agricultural Enterprises Economic Activity Under Sustainable Development Conditions", *Lecture Notes in Networks and Systems*, vol. 575, pp. 2262—2271.

12. Sakhno, A., Salkova, I., Petruk, N., Popovych, Y., Vychivskyi, P., Zarichniak, A. and Abuselidze, G. (2023), "The Efficiency Evaluation of Providing Excursion Services in the Tourist Activity of Ukraine", *Lecture Notes in Networks and Systems*, vol. 574, pp. 1216—1224.

13. Pryshliak, N., Sakhno, A., Tokarchuk, D. and Shevchuk, A. (2022), "Peculiarities of assessing the possibilities of increasing the yield of biofuels from agricultural crops on the example of Ukraine", *Polityka Energetyczna — Energy Policy Journal*, vol. 25, pp. 155—174.

14. Dolgikh, Ya.V. (2019), "Assessment and analysis of the effectiveness of grain and leguminous crops production in Ukraine by the DEA method", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 14—20.

15. Negrei, M.V. and Kucheryava, O.V. (2017), "Analysis of the efficiency of agricultural enterprises of Ukraine: the DEA method", *Mykolaivskyi natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho*, vol. 19, pp. 605—608.

16. Blagun, I.S. (2020), "Evaluation of the efficiency of commercial banks using the DEA method", *BiznesInform*, vol. 11, pp. 192—197.

17. State Statistics Service of Ukraine (2024), "Economic statistics. The surrounding natural environment", Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed: 29 Jun 2024).

Стаття надійшла до редакції 07.10.2024 р.

УДК 330.3:338.1

С. В. Качула,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2540-862X>

К. А. Романова,

магістрант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-9256-6807>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.52

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

S. Kachula,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Finance, Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University

K. Romanova,

Master's student of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University

THE EFFECTIVENESS OF A COMPANY'S FINANCIAL OPERATIONS IN THE CONTEXT OF MILITARY CONFLICTS

В статті досліджено ефективність фінансової діяльності підприємства як індикатора його успішності, який охоплює такі показники, як рентабельність, ліквідність, фінансова стійкість і економічна ефективність. Встановлено, що досягнення стабільного розвитку підприємства потребує комплексного підходу до фінансового управління, включаючи планування, аудит, диверсифікацію джерел доходів і управління ризиками. Наголошено на важливості оптимізації витрат, раціонального використання ресурсів та контролю на всіх етапах діяльності підприємства. Проведений SWOT-аналіз підприємства в умовах військових загроз виявив, що незважаючи на загрози, підприємства мають можливості в державних замовленнях, нових ринках і міжнародній підтримці, що може сприяти їхньому розвитку навіть у кризових умовах. Розглянуто шляхи вдосконалення фінансової діяльності підприємств в умовах військових конфліктів шляхом впровадження тактичних і стратегічних заходів як з боку управлінців, так і держави.

The article examines the effectiveness of the company's financial activity as an indicator of its success, which includes metrics such as profitability, liquidity, financial stability, and economic efficiency. It establishes that achieving stable development of the enterprise requires a comprehensive approach to financial management, including planning, auditing, diversification of income sources, and risk management. The importance of cost optimization, rational use of resources, and control at all stages of the enterprise's operations is emphasized. The results of the conducted SWOT analysis of the enterprise in the context of military threats made it possible to identify strengths such as financial stability, flexibility, income diversification, and export opportunities that help adapt to crises; weaknesses, including declining demand, supply volatility, rising operating costs, and the risk of asset loss. Despite these threats, enterprises have opportunities in government contracts, new markets, and international support, which can contribute to their development even in crisis conditions. The analysis of loss-making enterprises for the period from 2022 to 2024 showed that in 2022, 34.2% of enterprises suffered losses, which is an increase compared to 2021. The pre-tax profit of enterprises in 2022 almost halved, with a shortfall of UAH 541.8 million. However, in 2023, the share of unprofitable enterprises decreased to levels observed

between 2015 and 2021, and for the first three months of 2024, it stands at 26.9%. The article considers ways to improve the financial activities of enterprises amid military conflicts by implementing tactical and strategic measures from both managers and the state. The main activities of enterprises include cost optimization, liquidity management, partnership development, and risk management. Government support is crucial for ensuring the stability of the economy, which can include tax incentives, access to financial resources, and the stabilization of the macroeconomic environment. Special attention should be given to small and medium-sized enterprises, which are more vulnerable to crises.

Ключові слова: ефективність, фінанси, фінансова діяльність, фінансовий аналіз, підприємство, війна, військовий конфлікт.

Key words: efficiency, finance, financial activity, financial analysis, enterprise, war, martial law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Пошук шляхів підвищення ефективності фінансової діяльності підприємств у умовах військових конфліктів зумовлено низкою факторів, серед яких значна нестабільність економічного середовища, що викликає непередбачувані зміни у ринкових умовах, зокрема зниження попиту, збільшення витрат і порушення логістичних ланцюгів. Військові конфлікти призводять до втрати активів та пошкоджень інфраструктури, що негативно впливає на фінансові результати підприємств, які в свою чергу потребують адаптації фінансових стратегій до нових реалій. У таких умовах критично важливим стає ефективне управління ризиками, оскільки підвищений рівень невизначеності вимагає системного оцінювання ризиків і розробки заходів для їх мінімізації. Забезпечення фінансової стійкості в кризових ситуаціях є пріоритетом для підприємств та потребує виявлення ключових чинників, які б сприяли стабільності і їх розвитку, що підкреслює важливість і актуальність проведеного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналізом фінансової стійкості підприємств віслюму та в умовах військових конфліктів займались науковці: В. Капустян, С. Венгеренко [2], Ю. Костенко, О. Короленко, М. Гузь [5], Т. Левчук, І. Кривов'язюк [6], Н. Матвеева, П. Первухін [7], І. Сіліна, М. Хацер [8], О. Старинець [9], І. Ткаченко [11], О. Яцух, Н. Захарова [12] та інші. Їх праці присвячені вивченню характеристик аналізу фінансової стійкості підприємств, які функціонують в умовах війни;

уточненню питань, пов'язаних з досягненням ефективності їх роботи; розгляду визначення терміну "ефективність" та виокремленню підходів, змісту і проблем, що розглядаються в рамках сучасних концепцій ефективності управління.

І хоча існує безліч наукових відкриттів, пошук шляхів підвищення ефективності фінансової діяльності підприємств в умовах військових конфліктів актуальне питання сьогодення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета даної статті полягає у визначенні основних аспектів фінансової діяльності підприємств в умовах військових конфліктів та формуванні механізмів підвищення їх фінансової стійкості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективність фінансової діяльності підприємства є ключовим показником, що відображає успішність використання фінансових ресурсів для досягнення поставлених цілей і забезпечення прибутковості. Цей показник включає в себе аналіз рентабельності, яка вимірює прибуток від витрат або капіталу; ліквідності, що оцінює здатність підприємства виконувати короткострокові зобов'язання; фінансової стійкості, що вказує на можливість подолання фінансових труднощів та економічної ефективності, яка визначає, як підприємство використовує свої ресурси для виробництва товарів або послуг. Комплексний аналіз ефективності фінансової діяльності дозволяє виявляти слабкі місця в управлінні, оптимізувати витрати та приймати обґрунтовані управлінські рішення, що в кінцевому підсумку сприяє стабільному розвитку підприємства.

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
Фінансова стабільність Гнучкість і адаптивність Диверсифікація джерел доходів. Експортні можливості	Зменшення платоспроможності клієнтів Нестабільність постачання Підвищення операційних витрат Ризик втрати активів
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
Державні замовлення Доступ до міжнародної фінансової допомоги Можливості для диверсифікації Зміцнення позицій на внутрішньому ринку	Фізичне руйнування активів Перебої в логістиці та постачанні Евакуація персоналу Інфляція та економічна нестабільність Зміна податкової політики

Рис. 1. SWOT-аналіз фінансової стійкості і ефективності діяльності підприємства, в умовах військових конфліктів

Джерело: сформовано авторами.

На думку Т. Левчук та І. Кривов'язюк, поняття "ефективність" є комплексною категорією з багатограним значенням, що відображає здатність досягати бажаних результатів, ефектів і наслідків. Вона проявляється у збільшенні результативності за незмінного рівня витрат, враховуючи оцінку всіх можливих чинників, які можуть вплинути на підвищення цього показника [6].

В своїх дослідженнях Н.Матвеева та П.Первухін дійшли висновку, що для забезпечення ефективної фінансової діяльності підприємству необхідно регулярно залучати позикові кошти. Використання позикового капіталу сприяє значному розширенню масштабів господарської діяльності, покращенню ефективності використання власних фінансових ресурсів, прискоренню створення різних цільових фінансових фондів та підвищенню ринкової вартості компанії [7].

Ми згодні з дослідниками і вважаємо, що ефективна фінансова діяльність підприємства передбачає комплексний підхід, який охоплює фінансове планування, оптимізацію витрат, управління грошовими потоками та оборотним капіталом, регулярний фінансовий аналіз та аудит, диверсифікацію джерел доходів і інвестицій, а також управління ризиками. Розробка фінансового плану та складання бюджету дозволяють чітко визначити фінансові цілі та контролювати виконання планових показників, забезпечуючи оперативне реагування на відхилення від заданого стандарту.

У роботі І.Сіліна та М.Хацер окреслено, що фінансовий стан підприємства являє собою багатогранне поняття, яке відображає забезпеченість необхідними фінансовими ресурсами для стабільної діяльності виробничих та інших господарських суб'єктів, ефективність і доцільність їх використання і розподілу, а також фінансові відносини з іншими учасниками ринку, платоспроможність і фінансову стабільність підприємства [8].

На нашу думку, важливою складовою є оптимізація витрат шляхом раціоналізації використання ресурсів та впровадження систем контролю на всіх етапах діяльності. Проведення регулярного фінансового аналізу допомагає виявляти сильні та слабкі сторони підприємства, а внутрішні або зовнішні аудити сприяють підвищенню точності обліку.

Фінансовий аналіз є складовою частиною комплексного аналізу господарської діяльності, що включає два взаємопов'язаних аспекти: фінансовий аналіз і аналіз виробничо-управлінських процесів [9]. У сучасних умовах для аналізу ефективності фінансової діяльності підприємств недостатньо лише вести виробничу діяльність та отримувати прибутки, уникати ризиків. Важливо також враховувати етап життєвого циклу підприємства і на цій основі ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення, що стануть інтегральним чинником покращення ефективності [6]. Основною метою аналізу фінансового стану компанії є створення і впровадження дій, які сприятимуть зміцненню і зростанню потенціалу та розширенню можливостей підприємства вести господарську діяльність за рахунок підвищення рівня прибутковості [12].

Дослідники використовують SWOT-аналіз для оцінки різних аспектів діяльності підприємства, включаючи фінансову діяльність. А отже його проведення допоможе виявити сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози, які можуть вплинути на фінансову стійкість і ефективність діяльності підприємства, особливо в умовах військових конфліктів, адже військова загроза впливає на всі аспекти оцінки фінансової діяльності підприємства. Такий фактор не тільки ускладнює бізнес-операції, але й створює додаткові ризики та можливості, які варто врахувати (рис. 1).

Згідно проведеного SWOT-аналізу, сильні сторони підприємства дозволяють ефективніше долати виклики, пов'язані з військовими загрозами, включають фінансову стабільність, що забезпечує кращу адаптацію до кризових ситуацій завдяки наявності резервів або стійкого фінансового стану; гнучкість і адаптивність, що дозволяє швидко реагувати на зміни ринку та економічних умов; диверсифікацію джерел доходів, яка знижує вразливість до економічних шоків через залученість у кількох галузях або на різних ринках; та експортні можливості, що зменшу-

ють ризики, пов'язані з локальними конфліктами, завдяки орієнтації на міжнародні ринки. Слабкі сторони підприємств в умовах військових конфліктів включають кілька аспектів: зменшення платоспроможності клієнтів, що веде до падіння рівня споживання та зниження попиту на продукцію і послуги; нестабільність постачання, яка виникає через розриви у ланцюгах постачання, що негативно впливає на виробництво і продажі; підвищення операційних витрат, зокрема на охорону, страхування та логістику через загрози безпеці; а також ризик втрати активів через пошкодження інфраструктури або окупацію територій, що може призвести до втрати фізичних активів підприємства.

В свою чергу, у період військової загрози виникають значні можливості для підприємств, серед яких зростаючий попит на товари та послуги, що підтримують армію та національну безпеку, включаючи логістику, техніку, продукти харчування та медикаменти, а також доступ до міжнародної фінансової допомоги у вигляді кредитів та грантів, що сприяють підтримці бізнесу в умовах конфлікту. Також підприємства можуть розглядати можливості диверсифікації, прагнучи знайти нові ринки чи змінити напрямки діяльності з метою адаптації до кризових умов. Зміцнення позицій на внутрішньому ринку може стати реальністю, якщо частина конкурентів зазнає значних втрат внаслідок війни, що дозволить підприємству зайняти їхню частку ринку. Але не можливо обійтись і без загроз. Так загрози, які можуть вплинути на підприємство в умовах військових дій, включають фізичне руйнування активів, оскільки внаслідок конфлікту можливі втрати виробничих потужностей, складів або офісів, що призведе до значних фінансових збитків. Крім того, перебої в логістиці та постачанні можуть виникнути через пошкодження інфраструктури, закриття транспортних шляхів або блокування портів, що ускладнить доступ до необхідних ресурсів. Військові загрози також можуть спровокувати масовий відтік працівників або їх евакуацію, що негативно позначиться на продуктивності та функціонуванні підприємства. Економічні наслідки, такі як інфляція та економічна нестабільність, можуть призвести до різкого зростання цін і коливань національної валюти, що погіршить фінансові показники бізнесу. Окрім того, військові дії можуть викликати перегляд податкової політики, що вплине на чистий прибуток підприємства.

Проведений SWOT-аналіз дозволив зробити висновок, що військова загроза значно підвищує ризики для фінансової діяльності

підприємства, але вона також відкриває нові можливості, наприклад, у сфері державних замовлень чи міжнародної підтримки. Підприємство повинно бути гнучким та адаптивним, щоб оперативно реагувати на зміни в умовах війни, зберігати фінансову стійкість та шукати нові способи розвитку.

Ефективність роботи підприємств у перспективі, їх зростання та підвищення конкурентоспроможності значною мірою залежать від рівня використання фінансових ресурсів. Тому одним із ключових аспектів фінансової політики на сьогодні є розробка стратегії забезпечення фінансовими ресурсами, яка має бути націлена на досягнення високих темпів росту прибутку, зменшення фінансових ризиків та підтримання необхідного рівня ліквідності. Вирішення цих завдань у контексті розвитку ринкових відносин є однією з основних умов для виживання підприємств і досягнення їх стабільного та збалансованого розвитку [11].

Оцінка ефективності фінансової діяльності підприємства включає в себе кілька критеріїв: економічність, адаптивність, гнучкість, швидкість реакції та надійність. Застосування конкретного критерію повинно позитивно позначатися на ефективності інших і в цілому сприяти підвищенню результативності реалізації всієї фінансово-економічної політики підприємства.

Основною метою успішного функціонування підприємства є формування потенціалу для стабільного, конкурентоспроможного та прибуткового розвитку як у сучасних умовах, так і в перспективі. Аналіз ефективності фінансової діяльності дає змогу визначити: загальну ефективність фінансово-господарської діяльності підприємства, а також результативність використання фінансових ресурсів; рівень кредитоспроможності підприємства як позичальника для забезпечення господарської діяльності; ступінь підприємницького ризику стосовно здатності погашати зобов'язання, збільшувати активи й залучати інвестиції; ключові напрями якісного планування, прогнозування й бюджетування; політику щодо розподілу та використання прибутку для потреб підприємства; причини відповідних змін, а також тенденції й пріоритетні напрями розвитку підприємства на основі показників його фінансового стану [12].

Ефективність фінансової діяльності підприємства визначається низкою факторів, які впливають на прибутковість, фінансову стійкість та здатність підприємства здійснювати свою діяльність у довгостроковій перспективі. До основних факторів можна віднести:

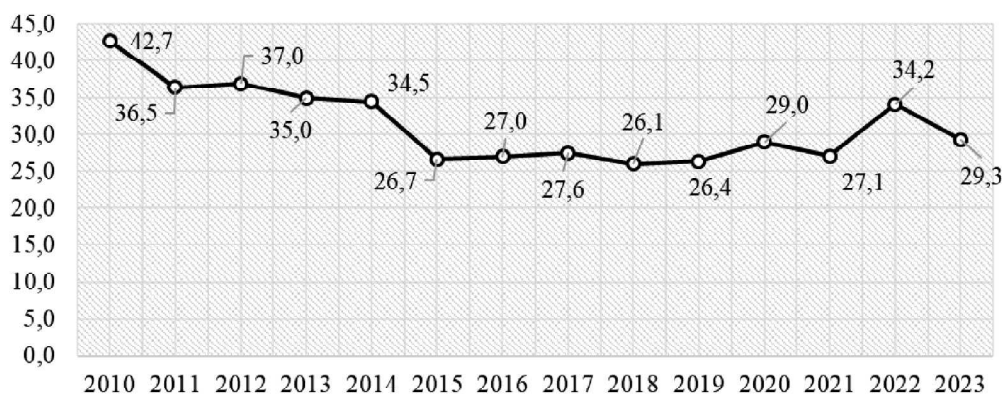

Рис. 2. Підприємства, які отримали збиток в 2010—2023 рр., %

Джерело: сформовано авторами на основі даних [1].

1. Прибутковість (рентабельність), адже зростання прибутку свідчить про ефективність діяльності. Прибуток залежить від обсягу реалізації, собівартості продукції, операційних та фінансових витрат. Показники рентабельності (рентабельність продажів, активів, капіталу) є основними для оцінки ефективності.

2. Фінансова стійкість та ліквідність. Ліквідність підприємства відображає його здатність вчасно виконувати короткострокові фінансові зобов'язання. В свою чергу коефіцієнти фінансової стійкості показують співвідношення власного капіталу до загального обсягу залучених коштів, що впливає на незалежність підприємства від кредиторів.

3. Капітал та його структура, адже оптимальне співвідношення між власними та позиченими коштами дозволяє мінімізувати ризики та забезпечувати стабільну діяльність. Висока вартість позикових ресурсів знижує ефективність, тому управління борговим капіталом є критично важливим.

4. Оборотність активів. Висока швидкість обороту активів свідчить про ефективне використання ресурсів, а підприємства з швидкою оборотністю активів мають кращі фінансові показники.

5. Управління витратами. Оптимізація витрат підвищує конкурентоспроможність та збільшує чистий прибуток.

6. Фінансове планування та аналіз. Підприємства, які планують фінансові потоки та прогнозують можливі ризики, мають вищі шанси на фінансову стабільність, а постійний аналіз ключових показників діяльності підприємства допомагає своєчасно виявляти проблеми та коригувати фінансові стратегії.

7. Кон'юнктура ринку. Зміни у попиті або пропозиції, конкуренція та загальні економічні умови, значно впливають на фінансову діяльність підприємства, а правильне формування ціни на продукцію або послуги безпосередньо

впливає на прибутковість і конкурентоспроможність.

8. Інвестиційна діяльність. Ефективність вкладень в оновлення технологій та модернізацію обладнання підвищує продуктивність та знижує витрати, а показники окупності інвестиційних проєктів є індикатором ефективності.

9. Оптимізація оподаткування. Правильне податкове планування та управління податковими зобов'язаннями допомагає зменшити витрати та підвищити фінансові результати.

10. Ефективність управління.

Кожен із цих факторів взаємодіє один з одним і вимагає комплексного підходу для досягнення фінансової стабільності та ефективності діяльності підприємства, особливо в умовах військових конфліктів.

За даними Державної служби статистики України, кількість підприємств (у відсотковому значенні до загальної кількості підприємств), що отримали збиток в 2022 р. у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення росії, становила 34,2%, що на 7,1% більше ніж в 2021 р. (рис. 2), прибуток до оподаткування підприємств в 2022 р. знизився, в порівнянні з 2021 р. майже вдвічі (в грошовому еквіваленті недоотримано 541,8 млн грн [1]).

З 2015 р. по 2021 р. частка підприємств, які отримали збиток знаходилась в межах 26,1 — 29,0%. Спостерігається збільшення збиткових підприємств в 2022 р., але в 2023 р. їх кількість виходить на рівень 2015—2021 рр. За січень-березень 2024 р. частка підприємств, які отримали збиток становить 26,9%.

Удосконалення фінансової діяльності підприємства в умовах військових конфліктів потребує як тактичних, так і стратегічних дій і з боку управлінців та/або власників підприємства, так і з боку держави. Дії з боку управлінців та/або власників підприємства включають оптимізацію витрат, фінансову реструктуризацію, уп-

равління ліквідністю, диверсифікацію доходів, підвищення ефективності управління, впровадження ризик-менеджменту та розвиток партнерських відносин. Для виконання перелічених дій в першу чергу необхідно провести аудит витрат з метою їх скорочення та оптимізації, розглянути можливість аутсорсингу, перегляду умов постачання, а також реструктуризації боргових зобов'язань через переговори з кредиторами. Крім того, важливим аспектом є контроль грошових потоків і створення фінансового резерву для покриття непередбачуваних витрат, що дозволить забезпечити стабільну ліквідність. Розширення ринків збуту, включаючи міжнародні, та розробка нових продуктів чи послуг, що відповідають потребам ринку, сприятиме зменшенню залежності від внутрішніх економічних факторів. Водночас впровадження сучасних ІТ-рішень для автоматизації процесів, підвищення кваліфікації персоналу та розвиток гнучкості в управлінських стратегіях дозволить підвищити ефективність управління. Також управлінцям та/або власникам підприємства необхідно організувати проведення оцінки та мінімізувати ризики, які можуть виникнути. Одним із напрямів зниження ризиків, що можуть виникати в процесі фінансової діяльності підприємства в умовах воєнних конфліктів є співпраця з іншими підприємствами щодо спільного використання ресурсів і реалізації проєктів.

Підтримка підприємств з боку держави в умовах воєнних конфліктів є необхідною і має важливе значення для забезпечення стабільності економіки в цілому. Держава, з метою мінімізації ризиків для фінансового стану підприємств, може забезпечити створення сприятливих умов для бізнесу, що включає надання податкових пільг, доступ до фінансових ресурсів, програм кредитування та грантів, а також підтримку через механізми державного замовлення або субсидії. Крім того, Уряд повинен сприяти стабілізації макроекономічного середовища, що дозволить підприємствам краще адаптуватися до умов невизначеності. На нашу думку, особливу увагу слід приділити малим і середнім підприємствам, які є більш вразливими до кризових явищ. Також важливо забезпечити підприємствам доступ до міжнародних ринків та ресурсів, що може допомогти знизити залежність від внутрішньої нестабільності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, для підприємств ефективне функціонування є структурованим процесом якісного

прогресу та раціонального використання всіх доступних ресурсів. У сфері підвищення ефективності фінансової роботи не існує загальних рекомендацій, як теоретичних, так і практичних, що могли б слугувати рішенням всіх завдань або дій у різних ситуаціях. Проте постійні зміни в оточуючому середовищі спонукають підприємство до безперервного вдосконалення процесу виробництва. Одним з ключових аспектів фінансової діяльності підприємств в умовах військових конфліктів є розробка стратегії управління фінансовими ресурсами. Вона має бути спрямована на подолання збитковості, мінімізацію фінансових ризиків, підтримання належної ліквідності та покращення ефективності використання фінансового потенціалу підприємства. Для успішної фінансової роботи підприємства важливо чітко сформулювати як стратегічні, так і тактичні цілі, при цьому тактичні цілі повинні бути узгоджені зі стратегічними.

Література:

1. Державна служба статистики: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 04.10.2024).
2. Капустян В. О., Венгеренко С. А. Моделювання економічної ефективності підприємства з урахуванням ризиків військової загрози. *Ефективна економіка*. 2023. № 12. doi: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.12.28>
3. Качула С.В., Погорелов Б.В. Ліквідність як характеристика фінансового стану сільськогосподарського підприємства. *Агросвіт*. 2022. № 22. С. 40—45. DOI: [10.32702/2306-6792.2022.22.40](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.22.40)
4. Качула С.В., Кагожкіна К.К. Удосконалення інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств України. *Ефективна економіка*. 2023. № 1. doi: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.1.10> URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1012/1022>
5. Костенко Ю. О., Короленко О. Б., Гузь М. М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка і суспільство*. 2022. Вип. 43. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77>.
6. Левчук Т. М., Кривов'язюк І. В. Проблеми забезпечення ефективності діяльності підприємства та їх вирішення в сучасних концепціях господарювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2017. Вип. 23 (2). С. 50—53.
7. Матвеева Н. В., Первухін П. К. Напрями підвищення ефективності використання фінансових ресурсів підприємств. *Наука й економіка*. 2016. Вип. 2. С. 17—21.

8. Сіліна І. В., Хацер М. В. Управління фінансовим станом підприємства в кризових умовах. Економіка та держава. 2015. № 11. С. 85—88.

9. Старинець О. Г. Методи фінансового аналізу діяльності підприємств у системі антикризового управління. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 17 (2). С. 87—91.

10. Тарасенко Л. О. Ефективність діяльності підприємства: сутність, генезис, зміст підходів. Фінанси, облік, банки. 2019. № 1 (24). С. 148—157.

11. Ткаченко І. П. Фінансові ресурси підприємств: управління ефективністю формування та використання. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 19. С. 46—52.

12. Яцух О. О., Захарова Н. Ю. Фінансовий стан підприємства та методика його оцінки. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2018. Т. 29 (68), № 3. С. 173—180.

13. Khalatur S., Kachula S., Oleksiuk V., Kravchenko M., Klymenko S. Anti-crisis management as a basis for the formation of a financial mechanism for the sustainable development of agricultural business. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2023. Vol. 5 (52). P. 413—432. doi: 10.55643/fcaptp.5.52.2023.4169

14. Khalatur S., Masiuk Y., Kachula S., Brovko L., Karamushka O., Shramko I. Entrepreneurship development management in the context of economic security. Entrepreneurship and Sustainability. 2021. Vol. 9 (1). P. 558—573. doi: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35))

References:

1. The official site of State Statistics Service (2024), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 4 Oct 2024).

2. Kapustian, V. and Venherenko, S. (2023), "Modeling the efficiency of enterprise economic activity in conditions of military risks", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2702> (Accessed 4 Oct 2024).

3. Kachula, S. V. and Pohorelov, B. V. (2022), "Liquidity as a characteristic of the financial condition of an agricultural enterprise", *Ahrosvit*, vol. 22, pp. 40—45 doi: 10.32702/2306-6792.-2022.22.40.

4. Kachula, S. and Kahozhkina, K. (2023), "Improvement of investment support for the development of agricultural enterprises of

Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1012/1022> (Accessed 2 Oct 2024).

5. Kostenko, Y., Korolenko, O. and Huz, M. (2022), "Financial stability analysis of the enterprise under martial law", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 43, available at: <https://economyand-society.in.ua/index.php/journal/article/view/1758> (Accessed 4 Oct 2024).

6. Levchuk, T. M. and Kryvovyazyuk, I. V. (2017), "Problems of ensuring the efficiency of enterprise activity and their solutions in modern concepts of economic activity", *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho Universytetu*, vol. 23 (2), pp. 50—53.

7. Matveeva, N. V. and Pervukhin P. K. (2016), "Areas for increasing efficiency of the use of financial resources at the enterprises", *Nauka i ekonomika*, vol. 2, pp. 17—21.

8. Silina, I. and Khatser, M. (2015), "Management of financial state of the enterprise in the crisis", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 85—88.

9. Starynec, O. G. (2018), "Methods of financial analysis of activity of enterprises in system of anti-crisis management", *Naukovyj visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu*, vol. 17 (2), pp. 87—91.

10. Tarasenko, L. (2019), "Efficiency of enterprise's activity: essence, genesis, content of approaches", *Finansy, oblik, banky*, vol. 1 (24), pp. 148—157.

11. Tkachenko, I. P. (2013), "Financial resources of enterprises: management of forming and use efficiency", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 19, pp. 46—52.

12. Yatsukh O. O. and Zakharova N. Yu. (2018), "Financial state of the enterprise and method of its evaluation", *Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho*, vol. 29 (68), 3, pp. 173—180.

13. Khalatur, S., Kachula, S., Oleksiuk, V., Kravchenko, M. and Klymenko, S. (2023), "Anti-crisis management as a basis for the formation of a financial mechanism for the sustainable development of agricultural business", *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 5 (52), pp. 413—432. doi: 10.55643/fcaptp.5.-52.2023.4169

14. Khalatur, S., Masiuk, Y., Kachula, S., Brovko, L., Karamushka, O. and Shramko, I. (2021), "Entrepreneurship development management in the context of economic security", *Entrepreneurship and Sustainability*, vol. 9 (1), pp. 558—573. doi: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35))
Стаття надійшла до редакції 07.10.2024 р.

УДК 338.652:163.44

І. П. Приходько,
д. держ. упр., професор, професор кафедри обліку, оподаткування
та управління фінансово-економічною безпекою,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8630-2568>
О. М. Бобір,
здобувач вищої освіти,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-6249-2668>
С. С. Білий,
здобувач вищої освіти,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-4814-6437>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.59

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ

I. Prikhodko,
Doctor of Science in State Administration, Professor,
Dnipro State Agrarian University of Economics, Dnipro, Ukraine
O. Bobir,
Student of higher education, Dnipro State Agrarian University of Economics, Dnipro, Ukraine
S. Belyy,
Student of higher education, Dnipro State Agrarian University of Economics, Dnipro, Ukraine

MANAGEMENT OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE: RESEARCH AND MODELING METHODS

Стратегія управління підприємством повинна з самого початку враховувати аспекти економічної безпеки. У зв'язку з цим, питання дослідження та моделювання управління фінансово-економічною безпекою підприємства стають все більш актуальними.

Слід зазначити, що моніторинг основних показників діяльності підприємства полягає в постійному спостереженні за ключовими фінансовими показниками в умовах динамічних змін на фінансовому ринку. Виходячи з цього, провівши порівняльний аналіз наявних підходів до моделювання управління фінансовою складовою безпеки підприємства, можна стверджувати, що найчастіше використовуються методи кореляційно-регресійного аналізу та оптимізаційні методи, які дозволяють розробити нормативні моделі системи фінансової безпеки підприємства. У зв'язку з цим питання моделювання управління економічною безпекою підприємства загалом і фінансовою безпекою зокрема є надзвичайно актуальними та потребують подальшого розвитку.

The study of financial and economic stability is a long-term process, and many leading economists have devoted their efforts to analyzing different aspects of business security in different settings.

However, modern literature often focuses either on issues of strategic planning and diagnosis, or exclusively on theoretical aspects of financial and economic security of enterprises. There are almost no works that simultaneously cover approaches to modeling the financial and economic security of an enterprise, which emphasizes the relevance of this study.

To assess the state of the financial security component of the enterprise, it is necessary to use various methods that depend on the available information on the relevant indicators. The level of financial security is also determined by the purpose of analyzing the financial security system.

When modeling the economic security of the enterprise, optimization methods should be used, which consist in choosing the best solution option among many possible (acceptable) options. The admissibility of each decision with the help of the possibility of realizing its consequences with the available resources. Resource limitations are mainly reflected in the system of equations and (or) inequalities, which describes the internal technological and economic processes of the functioning and development of the production and economic system, as well as external factors affecting the performance of this system. The optimality of the problem solution is provided by a certain system of goals, which is reduced by optimality criteria.

The approximation of the activity of the economic system to the defined goal of functioning and development is described with the help of a target function.

Therefore, the system of economic and mathematical models for managing the economic security of the enterprise is able to increase the efficiency of the functioning of both individual subsystems and the enterprise as a whole, by accelerating the reaction to various factors. Having conducted a comparative analysis of the available approaches to modeling the management of the financial security component of the enterprise, it can be stated that the methods of correlation-regression analysis and optimization methods are most often used, which allow developing normative models of the financial security system of the enterprise.

In this regard, the issues of modeling the management of the economic security of the enterprise in general and financial security in particular are extremely relevant and require further development.

Ключові слова: управління, фінансово-економічна безпека, підприємство, методи дослідження, моделювання.

Key words: management, financial and economic security, entrepreneurship, research methods, modeling.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідність постійної адаптації до сучасних умов ринкової діяльності, нестача фінансових ресурсів для підтримки ліквідності та значна кількість збиткових або збанкрутілих підприємств ставлять перед керівництвом підприємств завдання, пов'язані з раціональним використанням фінансових ресурсів і визначенням перспектив розвитку. Стратегія управління підприємством повинна з самого початку враховувати аспекти економічної безпеки. У зв'язку з цим, питання дослідження та моделювання управління фінансово-економічною безпекою підприємства стають все більш актуальними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження фінансової та економічної стабільності є тривалим процесом, і багато провідних економістів присвятили свої зусилля аналізу різних аспектів безпеки бізнесу в різних умовах. Серед найбільш відомих вчених можна виокремити таких, як О.В. Ареф'єв, О.І. Бара-

новський, Т.Г. Васильців, В.М. Геєць, К.С. Горячова, М.М. Єрмоlesa, І.В. Кудрявка та інші. На основі аналізу наукових робіт можна зазначити велику кількість досліджень у цій сфері. Проте, сучасна література часто зосереджується або на питаннях стратегічного планування та діагностики, або виключно на теоретичних аспектах фінансово-економічної безпеки підприємств. Праці, що одночасно охоплюють підходи до моделювання управління фінансово-економічною безпекою підприємства, майже відсутні, що підкреслює актуальність цього дослідження.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою цієї роботи є обґрунтування застосування різних методів та підходів до дослідження і моделювання управління фінансово-економічною безпекою підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно створити власну сис-

Рис. 1. Характеристика системи економічної безпеки

тему безпеки [1]. Описуючи систему економічної безпеки підприємства, можна запропонувати відповідну схему, наведену на рис. 1.

1. Система економічної безпеки підприємства не може бути універсальною. Вона повинна бути унікальною для кожного підприємства, оскільки залежить від його особливостей, таких як рівень розвитку, структура, розміри, виробничий потенціал і ефективність його використання, сфера діяльності, кваліфікація персоналу, виробнича дисципліна, конкурентне середовище, місце розташування, ступінь ризику виробництва, наявність секретних матеріалів та рівень їх конфіденційності тощо.

2. Система безпеки підприємства має бути автономною і відокремленою від подібних систем інших виробничих підрозділів. Проте, ця автономність є відносною. Багато завдань, які постають перед системою безпеки підприємства, не можуть бути вирішені самостійно без залучення рішень на вищих рівнях, зокрема на державному. Окрім того, служба безпеки підприємства залежить від активних дій служб безпеки конкурентів, особливо їх розвідувальних підрозділів. Вона функціонує на основі чинного законодавства, доступних засобів захисту, а також кваліфікації та підготовки персоналу.

3. Система безпеки підприємства повинна мати комплексний характер. Її завдання полягає в забезпеченні економічної, науково-технічної, кадрової, інтелектуальної, екологічної, інформаційної, фізичної, техногенної, пожежної безпеки та безпеки зв'язку. Відповідно, до складу системи економічної безпеки мають входити відповідні структури, органи, сили та засоби. Лише комплексний підхід може гарантувати надійний захист підприємства.

4. Водночас, головним критерієм є ефективність і дієвість економічної безпеки. Унікальність, автономність і комплексність систе-

ми не забезпечують автоматичної гарантії її функціонування, тим більше ефективного [5].

Для оцінки стану фінансової складової безпеки підприємства необхідно використовувати різні методи, які залежать від наявної інформації щодо відповідних показників. Рівень фінансової безпеки також визначається метою аналізу системи фінансової безпеки.

Можна виділити такі методи оцінки фінансової безпеки підприємства:

- методи прогнозування;
- методи теорії штучних нейронних мереж;
- методи аналізу та обробки сценаріїв;
- методи оптимізації;
- теоретико-ігрові методи;
- економетричні методи;
- моніторинг фінансової діяльності суб'єкта господарювання;
- методи експертних оцінок;
- методи нечіткої логіки [3].

Моніторинг основних показників діяльності підприємства полягає в постійному спостереженні за ключовими фінансовими показниками в умовах динамічних змін на фінансовому ринку [2].

Структура системи моніторингу фінансової діяльності підприємства повинна базуватися на використанні таких функцій:

- функція вибору найбільш значущих показників фінансової діяльності для спостереження, які зможуть відобразити пріоритетні напрями роботи підприємства та забезпечити відповідний фінансовий контроль;
- функція розробки системи інтегральних показників, що будуть відображати реальні результати фінансової діяльності в різних її аспектах;
- функція встановлення періодичності своєчасного проведення внутрішнього контролю за окремими аспектами фінансової діяльності;

— функція визначення критичних розмірів відхилень фактичних результатів фінансової діяльності від попередньо встановлених, з урахуванням специфіки та характеру діяльності підприємства. Необхідно визначити допустимі межі таких відхилень. Розмір відхилень повинен зменшуватися зі збільшенням періоду спостереження. Наприклад, для декади допустимі відхилення можуть становити близько 20 %, для місяця — приблизно 15 %, а для кварталу — близько 10 % [3].

У разі виявлення відхилень фактичних результатів фінансової діяльності від запланованих можна застосовувати такі стратегії дій:

— бездіяльність — використовується лише в ситуаціях, коли величина відхилень значно менша за допустиме критичне значення;

— усунення відхилень — доцільно розробити та впровадити відповідні управлінські рішення, необхідні для досягнення планових і нормативних показників діяльності підприємства;

— зміна планової та нормативної системи показників — це можливо лише в тих випадках, коли досягнення встановлених показників є неможливим і потребує перегляду відповідних критичних значень [4].

Функція виявлення резервів, спрямована на нормалізацію фінансової діяльності та підвищення її ефективності, пов'язана із застосуванням стратегії "усунення відхилень". У цьому випадку аналіз резервів здійснюється з урахуванням окремих аспектів фінансової діяльності підприємства. Така система організації моніторингу фінансової безпеки може використовуватися як у поточній діяльності підприємства, так і для диверсифікації та зміни його стратегічних цілей розвитку.

Методи експертного оцінювання застосовуються для опису кількісних та якісних характеристик досліджуваних процесів, зокрема для розробки логічних правил вибору рішень, що базуються на знаннях та уявленнях про конкретну проблему. Вони також використовуються для створення бальної оцінки рівня фінансової безпеки шляхом аналізу фактичних індикаторів фінансової безпеки за допомогою послідовних правил вибору, які формуються після навчання на запропонованих наборах індикаторів. Основними причинами використання методів експертного оцінювання є неможливість отримання достатнього обсягу статистичної інформації, відсутність аналогів подій, наявність невизначеності в середовищі функціонування об'єкта, а також значний вплив зовнішніх факторів на його розвиток [6].

Обмеженість використання методів експертних оцінок полягає в їхній суб'єктивності, що може призводити до помилок. Експерти формують свою думку на основі особистих переваг і досвіду, які можуть бути несвідомими. Іноді експерт може не брати до уваги нові факти або гіпотези, якщо вони суперечать його поглядам чи науковим переконанням. У межах традиційних експертних процедур вирішуються такі завдання:

— прогнозування можливих варіантів розвитку подій;

— виявлення причин і джерел загроз фінансовій безпеці підприємства, оцінка ймовірності виникнення цих загроз;

— аналіз результатів досліджень інших експертів;

— розробка сценаріїв дій щодо нейтралізації загроз фінансовій безпеці підприємства.

Невід'ємним етапом використання експертних методів для дослідження системи фінансової безпеки підприємства є оцінка ступеня надійності результатів експертизи. Важливою умовою надійності колективної оцінки є узгодженість думок експертів. Для цього використовуються такі показники, як коефіцієнт конкордації та коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Метод аналізу та обробки сценаріїв (сценарний підхід) передбачає розгляд фінансової безпеки підприємства через кілька варіантів розвитку ситуацій. Сценарій — це динамічна модель майбутнього, яка описує розвиток подій і ймовірність їх реалізації. Відмінність сценарію від прогнозу полягає в тому, що прогноз фокусується на передбаченні конкретної ситуації, яка може бути прийнята або відкинута з урахуванням її переваг і недоліків. Сценарій є інструментом для визначення видів прогнозів з урахуванням усіх основних факторів [4].

Для удосконалення початкових прогнозів та розробки нових сценаріїв у межах створеної моделі доцільно використовувати методи математичного моделювання. Підхід дозволяє формувати ефективні системи підтримки цих рішень для багатьох завдань, пов'язаних із забезпеченням фінансово-економічного прогнозування та аналізу результатів дослідження ефективності та формування оптимальних рішень.

При моделюванні економічної безпеки підприємства слід використовувати методи оптимізації, які полягають у виборі найкращого варіанту рішення серед багатьох можливих (допустимих). Допустимість кожного рішення за

допомогою можливості реалізації його наслідків за наявних ресурсів. Обмеження ресурсів переважно відображаються у системі рівнянь і (або) нерівностей, що описує внутрішні технологічні та економічні процеси функціонування та розвитку виробничо-економічної системи, а також зовнішні фактори, що впливають на результати діяльності цієї системи. Оптимальність розв'язки задачі забезпечується певною системою цілей, що знижується критеріями оптимальності. Наближення діяльності економічної системи до визначеної мети функціонування та розвитку описується за допомогою цільової функції.

Використання методів оптимізації в управлінні фінансовою безпекою підприємства дозволяє вибрати оптимальний режим його функціонування, що сприяє досягненню екстремального значення цільової функції системи фінансової безпеки. Оскільки стан цієї системи характеризується великою кількістю показників (індикаторів), під цільовою функцією зазвичай розуміють один із показників ефективності діяльності підприємства, наприклад, обсяги прибутку або доходу.

Теорія ігор застосовується для аналізу багатосторонніх конфліктних ситуацій, коли інтереси учасників конфлікту є протилежними або не збігаються. Умовами використання теоретико-ігрових методів є невизначеність та неповнота інформації. До цих методів належить теорія статистичних рішень, що використовується в ситуаціях, коли невизначеність середовища зумовлена об'єктивними випадковими чинниками, а також теорія ігор, яка застосовується, коли невизначеність викликана свідомими діями розумного опонента. Теоретико-ігрові методи демонструють добрі результати, коли реальні процеси можна формалізувати в ігровій постановці [5].

Методи ігрового моделювання доцільно застосовувати для вирішення завдань визначення позиції підприємства на ринку, зокрема для розрахунку частки ринку, яку займає підприємство, за умов обмеженого набору допустимих стратегій поведінки. Оскільки динаміка кожного показника системи фінансової безпеки підприємства обумовлена впливом численних, часто випадкових, чинників, цю систему можна представити у вигляді багатовимірної випадкового вектора, компоненти якого складають індикатори фінансової безпеки підприємства.

Для аналізу стану та поведінки таких багатовимірних об'єктів ефективно використовувати розвинений апарат економетрики, зокрема

методи кореляційно-регресійного аналізу. Економетричне дослідження системи фінансової безпеки підприємства дозволяє вивчати взаємозв'язки між окремими чинниками цієї системи, а також аналізувати характеристики швидкості та інтенсивності динаміки стану фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Для успішної реалізації цих завдань необхідно мати:

- достатній обсяг даних для виявлення статистичних закономірностей;

- забезпечити методологічну порівняльність даних;

- обґрунтувати можливість перенесення закономірностей минулого на обраний період прогнозування на основі змістовного аналізу досліджуваного показника;

- створити адекватну математичну модель і на її основі розробити точкові та інтервальні прогнози.

Наступним етапом після оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства є прогнозування її подальшого розвитку. Прогноз визначається як науково обґрунтоване судження про можливі стани об'єкта в майбутньому, альтернативні напрямки та терміни їх реалізації.

Цей прогноз має випадковий характер і базується на аргументованих наукових уявленнях про стан і розвиток об'єкта, тому його реалізація є досить ймовірною. Розробники прогнозу вважають його очікуваним і ймовірним станом об'єкта в майбутньому. При прогнозуванні рівня системи фінансової безпеки підприємства важливо враховувати динаміку як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

В залежності від джерел інформації про майбутнє, можна виділити кілька методів прогнозування, які взаємно доповнюють один одного:

- експертний метод прогнозування, що базується на залученні професійного досвіду та інтуїції висококваліфікованих експертів для отримання прогнозів, які не містять кількісних характеристик;

- екстраполяція, яка полягає в аналізі ретроспективних даних про розвиток об'єкта і перенесенні закономірностей цього розвитку на майбутнє.

Нейронні мережі є обчислювальними структурами, які моделюють прості біологічні процеси, асоційовані з функціонуванням людського мозку. Вони являють собою паралельно розподілені системи, здатні до адаптивного навчання, збереження та репрезентації дослідницького знання. Нейронні мережі використовуються для виявлення складних залежностей,

навіть за відсутності апіорних знань про досліджувану систему чи процес.

Завдяки своїм можливостям у моделюванні складних нелінійних залежностей, методи теорії штучних нейронних мереж активно застосовуються для аналізу динаміки економічної безпеки. Крім того, нейронні мережі можуть бути використані для вирішення завдань, які також можуть розглядатися за допомогою лінійних методів, алгоритмів і статистичних методів аналізу, таких як кореляційно-регресійний, кластерний, дискримінантний аналіз та аналіз часових рядів.

Математична теорія нечітких множин і нечітка логіка є розширенням класичної теорії множин і формальної логіки. Методи нечіткої логіки застосовуються для моделювання фінансових систем в умовах суттєвої невизначеності, а також для інтерпретації класичних ймовірнісних і експертних оцінок рівня фінансової безпеки підприємства. Теорія нечітких множин надає дослідникам потужний формальний апарат, який дозволяє адекватно перетворювати якісні висловлювання експертів у певні кількісні значення.

Сучасні умови функціонування підприємств характеризуються високим рівнем невизначеності, динамічністю, а також наявністю численних загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Це пов'язано з низьким рівнем споживчого попиту, нестабільною податковою політикою держави, зменшенням ресурсного потенціалу, зниженням рівня інвестиційної та інноваційної активності, а також недостатньо розвиненим ринком довгострокового банківського кредитування [3].

Вплив таких загроз призводить до істотних втрат і збитків, що в свою чергу може призвести до кризового стану підприємства. У зв'язку з цим, у системах управління підприємством ключовою стає проблема підвищення швидкості реагування на негативні впливи з боку зовнішнього середовища та забезпечення економічної безпеки підприємства. Одним із напрямків вирішення цієї проблеми є розробка комплексу моделей управління економічною безпекою, що дозволяє своєчасно виявляти загрози стабільному функціонуванню та розвитку підприємства, а також створювати комплексні превентивних заходів для їх локалізації.

Окрім зазначених вище методів, на кожному етапі процесу управління системою фінансової безпеки підприємства використовуються специфічні методи дослідження. Формування системи показників полягає у відборі з попереднього списку показників фінансової безпе-

ки найбільш значущих індикаторів для оцінки рівня економічної безпеки підприємства, що здійснюється за допомогою експертних методів і методів факторного аналізу, зокрема методу головних компонентів.

Процедура комплексного оцінювання рівня фінансової (економічної) безпеки підприємства полягає у створенні інтегрального показника, що дозволяє отримати кількісну оцінку цього рівня, відображаючи різноманітний вплив великої кількості показників. У цьому контексті постає задача визначення рівнів фінансової безпеки підприємства.

Моделювання процесу формування умов функціонування підприємства дозволяє виділити режими стійкого, нестійкого та кризового стану, для яких можуть бути застосовані диференційовані стратегії локалізації загроз.

Ідентифікація режиму функціонування здійснюється на основі оцінювання значень інтегрального показника економічної безпеки. Прикладне значення моделювання та прогнозування рівня економічної безпеки підприємства полягає в поясненні тенденцій його розвитку [1].

Призначення моделі визначення пріоритетних напрямків відновлення фінансової (економічної) безпеки полягає у виборі заходів для локалізації загроз, враховуючи сферу життєдіяльності та ступінь розвитку кризових явищ. Для створення такої моделі застосовують експертні методи, які допомагають сформувати вагові коефіцієнти для вектора пріоритетних компенсаційних заходів у кожній конкретній ситуації.

Модель грошових потоків підприємства використовується для розробки плану діяльності, що забезпечує стабільне функціонування і розвиток фінансової, виробничої та соціальної підсистем, а також відновлення загального рівня економічної безпеки підприємства.

Моделювання завдань вибору стратегії локалізації загроз для економічної безпеки дозволяє оцінити втрати, пов'язані з нестійким функціонуванням підприємства, а також визначити обсяг ресурсів, необхідних для відновлення стабільного режиму роботи за різних варіантів керуючих впливів.

ВИСНОВКИ

Отже, система економіко-математичних моделей для управління економічною безпекою підприємства здатна підвищити ефективність функціонування як окремих підсистем, так і підприємства в цілому, шляхом прискорення реакції на різноманітні чинники.

Провівши порівняльний аналіз наявних підходів до моделювання управління фінансовою складовою безпеки підприємства, можна стверджувати, що найчастіше використовуються методи кореляційно-регресійного аналізу та оптимізаційні методи, які дозволяють розробити нормативні моделі системи фінансової безпеки підприємства. У зв'язку з цим питання моделювання управління економічною безпекою підприємства загалом і фінансовою безпекою зокрема є надзвичайно актуальними та потребують подальшого розвитку.

Література:

1. Ареф'єва О.В. Планування економічної безпеки підприємств. / О.В. Ареф'єва, Т.Б. Кузенко. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. — 170 с.
2. Барановський О. Визначення показників економічної безпеки. Економіка. Фінанси. Право. — 2012. — № 8. — С. 14-16.
3. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2018. — 386 с.
4. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / В.М. Гець, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, Т.С. Черняк / Н-д. центр індустр. пробл. розвитку НАН України. Харків: ВД "ИНЖЭК", 2021. — 240 с.
5. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація та управління підприємствами" / К.С. Горячева-Київ: Вид-во КНУТД, 2006. 17 с.
6. Ермошенко М.М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: монографія / М.М. Ермошенко, К.С. Горячева — Нац. академія управління. Київ: НАУ, 2010 — 232 с.

References:

1. Arefieva, O. V. and Kuzenko, T. B. (2005), Planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv [Planning of economic security of enterprises], Vyd-vo Yevrop, Kyiv, Ukraine.
2. Baranovskyi, O. (2012), "Determination of indicators of economic security", Ekonomika. Finansy. Pravo, vol. 8, pp. 14—16.
3. Vasylytsiv, T. H. (2018), Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zmitsnennia: monohrafiia [Economic security of Ukrainian entrepreneurship: strategy and strengthening mechanisms: monohrafiia], Aral, Lviv, Ukraine.
4. Heiets, V. M., Kyzym, M. O, Klebanova, T. S. and Cherniak. T. S. (2021), Modeliuvannia

ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo: monohrafiia [Modeling of economic security: state, region, enterprise: monograph], VD "YNZhEK", Kharkiv, Ukraine.

5. Horiacheva, K. S. (2006), "The mechanism of managing the financial security of the enterprise", PhD Thesis, Economy, organization and management of enterprises. KNUITD of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

6. Yermoshenko, M. M. and Horiacheva, K. S. (2010), Finansova skladova ekonomichnoi bezpeky: derzhava i pidpriemstvo: monohrafiia [The financial component of economic security: the state and the enterprise: monohrafiia], NAU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2024 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 338.43.02:631.162:657.37

О. Ю. Гаврик,
к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9816-0253>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.66

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОГО ПРОЦЕСУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

О. Havryk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of
Accounting and Taxation, Bila Tserkva National Agrarian University

ORGANIZATIONAL APPROACHES TO THE FORMATION OF FARMS ACCOUNTING PROCESS

Ефективне управління фермерським господарством (ФГ) можливе лише за наявності повної інформації, що характеризує всі сфери виробничо-господарської діяльності. Основним джерелом оперативної та об'єктивної інформації про розвиток виробництва, виконання господарських операцій є облік та звітність. Ведення бухгалтерського обліку в ФГ є свідченням високої культури діяльності. Вірно організований обліковий процес сприяє охороні майнових прав і законних інтересів фермерів; забезпечує необхідний обсяг інформації для прийняття виважених управлінських рішень; дозволяє проводити аналіз діяльності та оцінку рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції та операційної діяльності господарства в цілому; створює умови контролю з боку фіскальних органів щодо діяльності фермерських господарств щодо сплати податків та зборів до загальнодержавних фондів, тощо.

Необхідно наголосити, що на даних бухгалтерського обліку будується і процес управління, формується інформація про майновий стан фермера, його зобов'язання, господарські процеси. Облік необхідний для успішного впровадження підприємницької діяльності, для проведення аналізу та виявлення резервів, обґрунтування спеціалізації, планування нових проєктів, формування податкової та статистичної звітності. Дані необхідні і зовнішнім користувачам. Вибір форми побудови бухгалтерського обліку фермерських господарств нині є досить важливим і водночас дискусійним питанням. Складнощі виникають у результаті специфічних особливостей організації та господарювання, одночасному функціонуванні їх у різних статусах.

Облік дозволяє фермеру провести аналіз виробничої діяльності та рівня рентабельності господарства, визначити рівень виробничих витрат та доходів від реалізації сільськогосподарської продукції та надання послуг, що забезпечує планування виробничо-господарської діяльності фермерського господарства.

Запропоновані напрями вдосконалення організації обліково-аналітичної роботи будуть ефективними при виконанні на підприємстві таких умов: створення ефективної системи управління; реалізація заходів щодо зниження витрат; автоматизація системи бухгалтерського обліку бухгалтерського обліку за рахунок впровадження окремих програмних комплексів, що повністю автоматизують окремі ділянки обліку, це дозволяє полегшити працю бухгалтера.

Effective farm management (FM) is only possible when complete information that characterize all sectors of production and economic activity is available. Recording and reporting are the main source of operational and objective information about the production development and the conduction of economic operations.

Accounting in FM is a testament to high business culture. Properly organized accounting process: helps to protect the property rights and legal interests of farmers; provides the necessary amount of information for making proper management decisions; allows conducting activity analysis and assessment of profitability level of the agricultural production and overall farm operating activity; creates conditions for control by fiscal authorities regarding the payment of taxes and fees to state funds by farmers, etc.

It should be noted that management process, information about the farmer's property status, his obligations and economic processes are built on the accounting data. Accounting is necessary for the successful implementation of business activities, for analysis and identification of reserves, substantiation of specialization, planning of new projects, formation of tax and statistical reporting. The data is also necessary for external users. The choice of accounting form in farm holdings is now very important and at the same time controversial issue. Difficulties arises from specific characteristics of organization and management, their simultaneous functioning in different statuses.

Accounting allows the farmer to conduct an analysis of production activity and the profitability level, to determine the level of production costs and income from agricultural products sale and the services provision, which ensures the planning of the production and economic activities of the farm.

The proposed directions for improving the organization of accounting and analytical work in the enterprise will be effective upon fulfillment of such conditions: creation of an effective management system; implementation of cost-saving measures; automation of the accounting system through the implementation of individual software packages, which fully automates individual accounting, what makes the accounting easier.

Ключові слова: фермерське господарство, облік, інформація, управління, виробничо-господарська діяльність.

Key words: farming, accounting, information, management, production and economic activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Ефективне управління фермерським господарством (ФГ) можливе лише за наявності повної інформації, що характеризує всі сфери виробничо-господарської діяльності. Основним джерелом оперативної та об'єктивної інформації про розвиток виробництва, виконання господарських операцій є облік та звітність. Ведення бухгалтерського обліку в ФГ є свідченням високої культури діяльності. Вірно організований обліковий процес сприяє охороні майнових прав і законних інтересів фермерів; забезпечує необхідний обсяг інформації для прийняття виважених управлінських рішень; дозволяє проводити аналіз діяльності та оцінку рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції та операційної діяльності господарства в цілому; створює умови контролю з боку фіскальних органів щодо діяльності фермерських господарств, сплати податків та зборів до загальнодержавних фондів, тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання організації обліку і вибору облікової політики у фермерських господарствах розглядаються у працях відомих вітчизняних науковців, таких як М.Я. Дем'яненко, В.А. Дерій, Г.Г. Кірейцев, М.М. Коцупатрий, М.Ф. Кропивко, В.Б. Моссаковський, М.Ф. Огійчук, Н.А. Правдюк, О.Д. Радченко, Л.К. Сук, П.Я. Хомин та ін. Однак швидкоплинні зміни зовнішнього середовища функціонування досліджуваного суб'єкта господарювання вимагає перегляду організаційних підходів щодо ведення облікового процесу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

На основі узагальнення досліджень науковців та практичної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу запропонувати практичні рекомендації щодо удосконалення ведення облікового процесу в фермерських господарствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині фермерські господарства значно різняться як у своїх розмірах, і по організаційно — правовій формі діяльності. На основі чинного законодавства вони можуть мати статус як юридичної так і фізичної особи суб'єкта підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу. Всі ці компоненти впливають на документування бухгалтерської діяльності [1].

При наявності відповідних підстав, що зазначено в Законі України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність" фермерське господарство можна віднести до суб'єктів малого підприємництва. У разі його віднесення можуть застосовувати такі форми бухгалтерського обліку: просту і скорочену. Фермерські господарства для організації та ведення бухгалтерського обліку:

- самостійно встановлюють форму бухгалтерської роботи, виходячи з умов господарювання;
- визначають форми та методи бухгалтерського обліку;
- розробляють систему внутрішньогосподарського контролю;
- забезпечують дотримання встановлених правил ведення бухгалтерського обліку, включаючи порядок документування господарських операцій та відображення їх в облікових регістрах, оцінки майна та господарських операцій, інвентаризації;
- встановлюють метод визначення виручки від продукції (робіт, послуг), тощо.

До обліку висуваються наступні вимоги: точність, об'єктивність, оперативність, простота та доступність, методична єдність із встановленим порядком, економічність.

Бухгалтерський облік ґрунтується на безперервному, взаємопов'язаному, суцільному та документальному спостереженні та реєстрації всіх господарських операцій, необхідних для контролю за виробничою діяльністю. Господарські операції отримують відображення у бухгалтерському обліку лише завдяки відповідним чином оформленим первинним документами, які мають юридичну силу.

Практика свідчить, що розрахунок показників щодо оцінки ефективності виробничо-господарської діяльності у 80% опитаних фермерських господарств Київської, Вінницької областей ведеться особисто головою ФГ, в решті — бухгалтером, які перебувають у штаті. Бухгалтерський облік об'єктів господарської діяльності має надати повну, достовірну та своєчасну інформацію [2]. Він необхідний для складання не лише податкової, а й статистичної звітності, оскільки голова господарства несе встановлену законодавством відповідальність за своєчасність та точність подання.

Отже, ведення обліку для керівництва фермерського господарства є справою не добровільною, а обов'язковою та необхідною. У зв'язку з цим виникають складнощі у виборі форми ведення бухгалтерського обліку фермерських господарств. При веденні бухгалтерського обліку у ФГ має дотримуватися концепція відокремленого суб'єкта господарювання. Це означає, що господарська діяльність фермерського господарства має розглядатися окремо від домогосподарства. У бухгалтерському обліку повинні відображатися ті операції, пов'язані з діяльністю ФГ, як відокремленої господарської юридичної одиниці [3].

Визначаючи ефективну модель ведення бухгалтерського обліку для фермерського господарства слід виходити із трьох умов:

- необхідно враховувати статус та організаційно-правову форму господарювання;
- враховувати обсяги виробництва сільськогосподарської продукції;
- враховувати особливості оподаткування з метою інтеграції фінансового та податкового обліку.

Як свідчить досвід діяльності фермерських господарств на етапі розвитку застосовують одну з таких форм обліку:

- проста форма обліку (без використання подвійного запису);
- спрощена форма обліку;
- облік за спрощеним Планом рахунків бухгалтерського обліку;
- облік за Планом рахунків бухгалтерського обліку.

Вище зазначене доводить необхідність у удосконаленні існуючої методики бухгалтерського обліку для ФГ. У фермерських господарствах обсяг облікової роботи набагато менший, ніж у великих сільськогосподарських підприємствах, але вимоги до неї не знижуються. Крім того, в штатному розписі ФГ не може міститися посада — бухгалтер, особливо це стосується мікро- та малих суб'єктів підприємницької

діяльності в сфері аграрного бізнесу, що створює передумови до формування простого та доступного обліку. Вважаємо, що в нині можна рекомендувати фермерським господарствам ведення обліку за такими формами, як:

- проста;
- спрощена;
- загальна.

Необхідно наголосити, що на даних бухгалтерського обліку будується і процес управління, формується інформація про майновий стан фермера, його зобов'язання, господарські процеси. Облік необхідний для успішного впровадження підприємницької діяльності, для проведення аналізу та виявлення резервів, обґрунтування спеціалізації, планування нових проектів, формування податкової та статистичної звітності. Дані необхідні і зовнішнім користувачам. Вибір форми побудови бухгалтерського обліку фермерських господарств нині є досить важливим і водночас дискусійним питанням [4]. Складнощі виникають у результаті специфічних особливостей організації та господарювання, одночасному функціонуванні їх у різних статутах. У нормативних джерелах, що регламентують облік, пропонуються на вибір різні методики, варіанти обліку із застосуванням різних реєстрів. Проте відсутні чіткі розмежування застосування цих систем. Фермерські господарства нині потребують найефективнішої нормативної бази, що регламентує організацію обліку та звітності, відповідно до їх специфікою.

Облік повинен бути простим, але в той же час дозволяти отримувати повну та достовірну інформацію про процеси, що відбуваються в поточній господарській діяльності для оперативного управління фермером своїм бізнесом.

Право вибору варіанта ведення обліку залишається за головою господарства. Варіант у кожному даному випадку визначається залежно від розміру суб'єкта підприємницької діяльності, його спеціалізації, економічної доцільності.

Основною проблемою для фермера є вибір найбільш прийняттого з можливих варіантів ведення обліку, а також системи оподаткування та аудиту фермерського господарства. Основною бухгалтерського обліку є: первинні документи, дані з яких переносяться у бухгалтерські реєстри. Важливими моментами організації обліку у селянських господарствах є підбір та ведення облікових реєстрів. ФГ може використовувати загальноприйняті форми реєстрів, передбачені законодавством; спрощені форми реєстрів, запропоновані рекомендаціями провідних наукових установ або розробити форми реєстрів самостійно.

Просту форму обліку рекомендуємо застосовувати в мікроекономічних та малих суб'єктах підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу, що спеціалізуються виключно на виробництві одного або навіть кількох видів сільськогосподарської продукції чи по одній галузі. Основою такого обліку є ведення Книги обліку доходів та витрат. Нині вона ведеться за принципом "прихід — витрати".

Рух майна та продукції всередині ФГ (індивідуального підприємця) первинними документами, як правило, не оформляється, що викликано відсутністю єдиної методики бухгалтерського обліку діяльності фермерського господарства і як наслідок не використовується в практичній діяльності єдиних облікових регістрів [4]. Фермери можуть застосовувати для документування господарських операцій уніфіковані форми первинної облікової документації, і навіть самостійно розроблені реєстри первинного обліку.

З умов господарювання фермерське господарство самостійно обирає облікову політику, форми організації та методи ведення бухгалтерського обліку, визначає технологію обробки облікової інформації вручну, з допомогою калькуляторів чи комп'ютерів. Невеликі за розміром ФГ можуть застосовувати спрощені варіанти облікових регістрів, великі — звичайну, що характеризується використанням системи рахунків та подвійного запису. Він дозволяє детально відобразити на рахунках всі господарські операції, що відбуваються в фермерських господарствах, об'єктивно зафіксувати господарські процеси виробництва, обігу та розподілу сільськогосподарської продукції.

Облікова діяльність у фермерському господарстві порушує у тому чи іншому обсязі питання стану та зміни майна, матеріалів і продукції, коштів і трудових ресурсів. Обсяг та ступінь точності облікової інформації багато в чому визначається цілями господарювання, виробничою необхідністю та економічною доцільністю [5]. Значення та необхідність обліку в обумовлюється, з одного боку, потребою в інформації про наявне в господарстві майно, витрати, обсяги виробництва продукції та надходження виручки від реалізації продукції, робіт, послуг, а з іншого боку, обов'язком подання до державних установи інформації про результати виробничо-господарської діяльності.

Таким чином, облік — це невід'ємна та обов'язкова функціональна діяльність фермерського господарства, що забезпечує водночас контроль над виробництвом, наявністю та ви-

користанням матеріальних, трудових та грошових коштів. Тому голові господарства чи іншій особі, яка здійснює облік, необхідно: обов'язково визначати економічну доцільність та вигідність тієї чи іншої господарської дії перш ніж приступити до її реалізації; вміти правильно в момент здійснення господарської операції (угоди) складати первинні документи та щодня та акуратно вести записи у відповідних книгах, журналах, на окремих аркушах про вчинені за день господарські операції (угоди) на підставі оформлених документів [6]. Щоб домогтися об'єктивної оцінки стану господарства та суворого обліку всіх господарських процесів необхідно належним чином налагодити весь обліковий процес.

Дослідження організації обліку та формування фінансової звітності у фермерському господарстві дозволило запропонувати низку напрямів щодо її вдосконалення.

Нами було виявлено, що у фермерських господарствах недостатня увага приділяється кадровій політиці. Підвищення кваліфікації регулярно відбувається лише головний бухгалтер. Інші працівники бухгалтерії не пройшли жодного навчання з питань бухгалтерського обліку. Ми вважаємо, що керівництву господарства необхідно організовувати проходження курсів підвищення кваліфікації, які навчають семінарів усіма співробітниками бухгалтерії не рідше ніж 1 раз на 3 роки. Крім цього, було б доцільно головному бухгалтеру організовувати навчальні заходи для своїх співробітників з метою ознайомлення їх із новими нормативними документами, що стосуються ведення бухгалтерського обліку на підприємстві.

Підприємству необхідно розробити організаційну систему бухгалтерського обліку з виділенням фінансового та управлінського обліку. Фінансовий облік вирішує проблеми формування картини фінансового стану суб'єкта господарювання, розрахунок кінцевих фінансових результатів виробничо-господарської діяльності. Управлінський облік призначений на формування інформаційно-аналітичної бази керівників всіх рівнів, виходячи з якої прийматимуть оптимальні управлінські рішення. Також він допоможе встановити рівень відповідальності окремих працівників, підвищить якість планування та прогнозування економічної ефективності роботи підприємства та її окремих структурних підрозділів, сприятиме глибшому аналізу [7]. Центри відповідальності за витратами необхідно сформувати у кожному цеху (рослинництва, тваринництва, механізації та електрифікації, будівництва та ремон-

ту) та службі господарства. За центрами відповідальності здійснюватиметься управлінський облік та контроль. Відповідальність за результати діяльності центрів повністю ляже на керівників структурних підрозділів та служб. Діяльність сформованих центрів має контролюватися адміністрацією господарства.

Рахунки управлінського обліку слід методично та організаційно відокремити від інших рахунків бухгалтерського обліку, оскільки на них формується конфіденційна інформація для внутрішньофірмового управління, а також на відміну від інших рахунків відображається не лише фактична, а й планово-бюджетна інформація у детальному розрізі по центрах відповідальності, калькуляційним об'єктам. Відображення планових і фактичних даних на рахунках дозволить у реальному режимі часу отримувати відхилення від планових показників у вигляді сальдо на рахунках.

Для цього в затвердженому Плані рахунків можна зайняти вільні номери рахунків та вести на них облік за елементами витрат, щоб поєднати в єдиних регістрах отримання інформації про витрати на користь і бухгалтерського, і податкового обліку. Фермер, вирішивши зайнятися підприємницькою діяльністю та ставши юридичною особою, повинен мати знання елементарного ведення бухгалтерського обліку, вміти самостійно відображати процес господарювання документально та складати звіт. Для допомоги йому існують спрощені форми організації бухгалтерського обліку та план рахунків [8].

Шляхом анкетування за встановленими критеріями було проведено моніторинг побудови облікового процесу в фермерських господарствах, що дозволило обґрунтувати можливість єдиного методологічного підходу до організації та ведення бухгалтерського обліку в розрізі кожної групи:

1) для мікро- та малих господарств рекомендовано організувати облік на основі регістрів без застосування системи рахунків;

2) у середніх господарствах доцільно зберегти принципи подвійного запису, використання облікових регістрів та плану рахунків за спрощеною формою.

Бухгалтерський облік покликаний попереджати негативні результати, виявляти внутрішні резерви та формувати повну інформацію про діяльність господарюючого суб'єкта. До раніше визначених завдань для фермерських господарств необхідно додатково встановити такі:

— забезпечення контролю за цільовим, ефективним використанням коштів державної допомоги;

— формування повної та достовірної інформації про витрати внутрішнього споживання кожного члена фермерського господарства;

— забезпечення повною інформацією про фінансові результати діяльності, та правильний їх розподіл між членами фермерського господарства з урахуванням їхньої трудової участі та розміру внеску.

Для мікро- та малих фермерських господарств рекомендовано облік організувати на основі регістрів без застосування системи рахунків.

Для обліку майна фермерського господарства було запропоновано використати "Книгу обліку майна", що складається з наступних розділів:

1. земельні ділянки та об'єкти природокористування;
2. основні засоби та нематеріальні активи;
3. облік робіт з капітального будівництва та ремонтно-будівельних робіт;
4. облік тварин.

Розроблений регістр відображає відомості про використання сільськогосподарських угідь, кількість поголів'я тварин, що дозволяє на його підставі формувати статистичну звітність.

У сучасних умовах господарювання організації дедалі частіше стикаються із безпрецедентним тиском з боку ринку. Вжити і досягти успіху можуть лише ті організації, які мають реальні конкурентні переваги, ведуть бізнес найефективнішим способом, домагаючись високої якості продукції, робіт, послуг. Однією з найбільш сучасних та успішних бізнес-моделей, що дозволяють досягти реальних конкурентних переваг, є аутсорсинг.

При передачі конкретного набору функцій іншим організаціям, які мають необхідні ресурси і мають в штаті фахівців високої кваліфікації, бізнес-структури можуть вирішити багато проблем, що виникають. Залучення аутсорсера прискорює виконання бухгалтерської роботи та гарантує високоякісний результат.

Можна відзначити кілька ситуацій, коли бухгалтерський аутсорсинг в організації є доцільним:

— при автоматизації облікових процесів скорочення собівартості кінцевого продукту процесу підготовки бухгалтерської звітності, отримання оперативної інформації, розрахунків, довідок;

— при організації цілісності інформаційного місця, що власне і передбачає угруповання всіх інформаційних ресурсів фірми та забезпе-

чення доступності до них будь-якому користувачеві;

— при комплексному підході до вирішення всієї сукупності завдань управління фірмою.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На відміну від України, де бухгалтерський аутсорсинг використовується здебільшого дрібними і середніми компаніями, за кордоном не тільки маленькі, але нерідко і досить великі фірми не містять штатних бухгалтерів. Отже, співпраця з компанією-аутсорсером має можливість дозволити прискорити вирішення найважливіших питань та проконтролювати реалізацію плану, заощадити кошти та заощадити власну репутацію. Такий контроль допоможе звільнитися від завдань, що утворюються між замовником і постачальником. Облік господарських операцій має забезпечити обсяг інформації, необхідної для складання податкової декларації та статистичної звітності.

Він дозволяє фермеру провести аналіз виробничої діяльності та рівня рентабельності господарства, визначити рівень виробничих витрат та доходів від реалізації сільськогосподарської продукції та надання послуг, що забезпечує планування виробничо-господарської діяльності фермерського господарства.

Запропоновані напрями вдосконалення організації обліково-аналітичної роботи будуть ефективними при виконанні на підприємстві таких умов:

- створення ефективної системи управління;
- реалізація заходів щодо економії витрат;
- автоматизація системи бухгалтерського обліку бухгалтерського обліку за рахунок впровадження окремих програмних комплексів, що повністю автоматизують окремі ділянки обліку, це дозволяє полегшити працю бухгалтера.

Література:

1. Лен', В. С., Зоценко, Д. В. Щодо вибору форми бухгалтерського обліку у фермерських господарствах. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2014. № 1. С. 237—246.

2. Підпригора, І. В., Харіна І. В., Кірюшкіна Ю. М. Особливості обліку та шляхи його вдосконалення у фермерських господарствах. Причорноморські економічні студії. 2018. № 34. С. 195—197.

3. Маркус О., Колесник Ю. Організація обліку та оподаткування фермерських господарств. Молодий вчений. 2020. № 10 (86). С. 219—222.

4. Суліменко Л. А., Нечипорук О. В. Тенденції та підходи до обліку і звітності в фермерських господарствах на регіональному та світовому рівнях. Облік і фінанси. 2012. № 1. С. 52—58.

5. Нікітіна Г. Ю. Особливості обліку у фермерських господарствах. Управління розвитком. 2014. № 2. С. 69—71.

6. Коваль Л. В. Особливості формування облікової політики у фермерських господарствах. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 5. С. 113—123.

7. Кулинич М. Особливості організації бухгалтерського обліку на фермерських господарствах України. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. № 2. С. 96—102.

8. Чорна І. Ю. Особливості обліку у фермерських господарствах. Управління розвитком. 2014. № 4. С. 21—23.

References:

1. Len', V.S. and Zotsenko, D.V. (2014), "Regarding the choice of the form of accounting in farms", Visnyk Chernihiv's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky, vol. 1, pp. 237—246.

2. Pidopryhora, I.V. Kharina, I.V. and Kiriushkina, Yu.M. (2018), "Features of accounting and ways of its improvement in farms", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 34, pp. 195—197.

3. Markus, O. and Kolesnyk, Yu. (2020), "Organization of accounting and taxation of farms", Molodyj vchenyj, vol. 10 (86), pp. 219—222.

4. Sulimenko, L.A. and Nechyporuk, O.V. (2012), "Trends and approaches to accounting and reporting in farms at the regional and global levels", Oblik i finansy, vol. 1, pp. 52—58.

5. Nikitina, H.Yu. (2014), "Features of accounting in farms", Upravlinnia rozvytkom, vol. 2, pp. 69—71.

6. Koval', L.V. (2018), "Peculiarities of accounting policy formation in farms", Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky, vol. 5, pp. 113—123.

7. Kulynych, M. (2017), "Peculiarities of accounting organization on Ukrainian farms", Ekonomichnyj chasopys Shkhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky, vol. 2, pp. 96—102.

8. Chorna, I.Yu. (2014), "Features of accounting in farms", Upravlinnia rozvytkom, vol. 4, pp. 21—23.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2024 р.

УДК 332.155:631.584(477)

Л. О. Бойко,

к. с.-г. н., доцент,

Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон/м. Кропивницький

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3699-6906>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.72

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НІШЕВИХ КУЛЬТУР В АГРОБІЗНЕСІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

L. Boiko,

PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor,

Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson /Kropyvnytskyi

COMPETITIVENESS OF NICHE CROPS IN AGRIBUSINESS UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY

В умовах глобальних змін клімату та економічної нестабільності, аграрії шукають способи мінімізації ризиків. Вирощування нішевих культур може стати ефективним засобом для диверсифікації виробництва, що підвищить стійкість агробізнесу під час військової агресії РФ. Як правило, нішеві культури мають вищу рентабельність у порівнянні з традиційними, це дозволяє агровиробникам отримувати додатковий дохід і стимулює розвиток нових бізнес-моделей. У статті проаналізовано потенціал та визначено основні фактори конкурентоспроможності нішевих культур в агробізнесі України в умовах невизначеності. Виокремлено основні характеристики нішевих культур: висока додана вартість; адаптація до специфічних умов вирощування; вузький ринок збуту; інноваційність та експериментальність. Особливу увагу приділено опису різноманітних нішевих культур, які можуть сприяти розвитку цього сегменту аграрного сектору та відповідають потребам сучасного суспільства.

Under conditions of global climate change and economic instability, farmers are searching for different methods for minimizing risks. Growing niche crops can be an effective method for diversifying crop production which will increase agribusiness stability during the military aggression of the Russian Federation. In the context of the military conflict, the issue of the competitiveness of such crops is extremely important. As a rule, niche crops have higher profitability in comparison with traditional crops. This allows agricultural producers to generate additional income and stimulates the development of new business models.

The purpose of the study is to identify the factors affecting the competitiveness of niche crops in agribusiness analyzing their benefits and production risks under conditions of economic instability. The article examines the potential and determines the main factors of the competitiveness of niche crops in Ukraine's agribusiness under conditions of uncertainty. The main characteristics of niche crops were identified: high added value; adaptation to specific growing conditions; a narrow sales market; innovation and experimentation. Special attention is paid to the description of various niche crops which can promote the development of this segment of the agrarian sector and meet the modern society's needs.

To reduce risks in producing and selling niche crops, farmers should not only take into consideration agronomic aspects of cultivating them but also develop the strategies for market integration. This may involve diversifying sales channels, creating cooperatives for common market entry, signing long-term contracts with buyers or even developing

their own processing facilities for manufacturing added value products. Only an integrated approach combining agricultural technologies with business strategies will allow agricultural producers to successfully integrate niche crops into their agribusiness and ensure their competitiveness in both domestic and foreign markets.

Ключові слова: нішеві культури, конкурентоспроможність, агробізнес, аграрні технології, диверсифікація; невизначеність.

Key words: niche crops, competitiveness, agribusiness, agricultural technologies, diversification, uncertainty.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах, коли Україна стикається з викликами воєнного часу, аграрний сектор залишається однією з ключових складових національної економіки. Незважаючи на значні втрати та руйнування, сільське господарство продовжує забезпечувати країну продовольством та відігравати важливу роль у міжнародній торгівлі. Водночас актуальним є питання оптимізації агробізнесу, пошуку нових напрямів та нових рішень для забезпечення стабільності і його розвитку в умовах воєнних дій. Одним із перспективних шляхів підвищення ефективності агробізнесу в Україні є вирощування нішевих культур, які можуть забезпечити конкурентні переваги як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Нішеві культури, як правило, характеризуються високою доданою вартістю, стійкістю до кліматичних умов та можливістю вирощування на обмежених площах. Вони можуть стати джерелом додаткового доходу для аграріїв, а також сприяти диверсифікації аграрного виробництва. У контексті воєнного конфлікту особливо важливим стає питання конкурентоспроможності таких культур. Це зумовлено як зміною економічних умов, так і необхідністю адаптації до нових ринкових реалій. Враховуючи важливість продовольчої безпеки та економічної стабільності України, дослідження конкурентоспроможності нішевих культур в умовах невизначеності набуває особливої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тема конкурентоспроможності нішевих культур в агробізнесі є нарізною в умовах сучасних викликів, зокрема, пов'язаних зі зміною клімату та економічною нестабільністю. Зокрема, вітчизняні науковці Мірзоева Т. та Томашевський В. у своїх доробках розкривають актуальність виробництва нішевих сільськогосподарських культур в умовах сьогодення. Акцентують увагу на тому, що в Україні в умовах воєнного стану збільшуються площі під їх посівами, так як ціни на традиційні бізнес-культури суттєво знизилися. Науковці підкреслюють, що вирощу-

вання нішевих культур може сприяти як позитивному економічному, так і екологічному ефектам [1]. Вожегова Р.А. та інш. узагальнили інформацію про особливості рослин гуара й маш, їхні генетичні ресурси, що зберігаються у світових колекціях, господарську цінність і про перспективи вирощування цих нетрадиційних для України культур у південних регіонах. Селекційна робота, створення та вирощування вітчизняних сортів гуару та машу є необхідною для використання їх у харчовій, косметичній, нафтовидобувній промисловості, що дозволить зменшити імпорт та заощадити значні валютні ресурси [2].

Беженар І. М. та Скиба Г. І. проаналізували актуальні тенденції і основні особливості українського ринку нішевих культур, з урахуванням можливостей внутрішнього виробництва і ефективності державної фінансової підтримки. Охарактеризували виробництво нішевих культур в Україні, динаміку їх експорту та імпорту, державну фінансову підтримку щодо їх вирощування [3]. Бойко Л.О. у своїх дослідженнях вказує на те, що нішеві культури є важливим інструментом для відновлення агробізнесу у воєнний та повоєнний періоди, оскільки вони сприяють диверсифікації, стимулюють інновації та забезпечують додатковий прибуток. Такі культури можуть допомогти зменшити ризики, пов'язані зі змінами умов, і сприяти створенню більш стійкого та ефективного аграрного сектору. Вирощування нішевих культур дозволяє розширити різноманітність продуктів харчування, це особливо важливо в контексті продовольчої безпеки, коли необхідно забезпечити населення продуктами харчування у країні, яка перебуває у стані війни [4, 5].

Незважаючи на численні переваги нішевих культур, їх вирощування та реалізація суттєво відрізняються від традиційного сільськогосподарського виробництва, тому розвиток цього напрямку потребує додаткових досліджень, особливо з урахуванням сучасних умов невизначеності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Визначити фактори, що впливають на конкурентоспроможність нішевих культур в агро-

Рис. 1. Основні характеристики нішевих культур

Джерело: узагальнено на основі [14].

бізнесі, проаналізувати їхні переваги та виробничі ризики в умовах економічної нестабільності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нішеві культури — це сільськогосподарські рослини, які вирощуються у відносно невеликих масштабах і не є широко поширеними або традиційними для певного регіону чи країни. Ці культури мають специфічні ринкові ніші, де вони користуються попитом завдяки своїм унікальним властивостям, таким як харчова цінність, смакові якості, корисні для здоров'я або здатні адаптуватися до особливих умов вирощування.

Нішеві культури зазвичай мають вищу ринкову ціну через їхню унікальність і обмежену пропозицію. Вони можуть використовуватися в спеціалізованих сегментах ринку, таких як органічне землеробство, екологічно чисті продукти або продукти для здорового харчування. Багато нішевих культур успішно можна вирощувати в умовах, що не є оптимальними для традиційних культур. Наприклад, вони можуть бути стійкими до посухи, зростати на бідних ґрунтах або в регіонах з коротким вегетаційним періодом. Через свою специфічність нішеві культури часто мають обмежений ринок збуту. Це як перевага, так і виклик для фермерів [6], оскільки такі культури потребують спеціалізованого підходу до реалізації продукції. Вирощування нішевих культур часто пов'язане з пошуком нових підходів до сільського господарства. Аграрії, які їх вирощують, зазвичай експериментують із новими методами виробництва і збуту.

Вирощування нішевих культур допомагає агробізнесу створювати високу додану вартість, підвищуючи прибутковість виробництва та конкурентоспроможність на ринку (Рис. 1). Адаптація до специфічних умов вирощування дозволяє нішевим культурам бути впровадженими у регіонах, де традиційне сільське господарство може бути менш ефективним, і сприяє диверсифікації агробізнесу. Вузький ринок збуту може бути як перевагою, так і викликом. З одного боку, при меншій конкуренції можна отримувати високі прибутки, з іншого — обмеження за кількістю споживачів і географією стане стримуючим фактором для розвитку бізнесу. Інноваційність та експериментальність є важливими драйверами успіху в нішевому агробізнесі, надаючи можливість виробникам адаптуватися

до сучасних викликів, покращувати продуктивність і відповідати вимогам споживачів.

Прикладами нішевих культур є батат, спаржа, артишок, амарант, кіноа, гарбуз [7], різні сорти пряних трав, лікарські рослини [8], а також рідкісні сорти фруктів і овочів, що не входять до основного спектру сільськогосподарських культур певного регіону. В Україні, де сільське господарство традиційно орієнтоване на зерновий сегмент, нішеві культури можуть стати перспективним напрямом для ефективного агробізнесу і збільшення доходів, як окремих фермерів так і великих холдингів.

Ще кілька років тому більшість українських споживачів сприймали батат як екзотичний продукт, доступний переважно у преміум-сегменті. Проте сьогодні ця культура поступово здобуває популярність на українському ринку. Для успішного виробництва батату не потрібно мати великі посівні площі. Більше того, ця культура досить добре підходить для вирощування майже у всіх регіонах України, однак у різних областях урожайність буде відрізнятися: від 100 т/га при вирощуванні у південних регіонах, до 35 т/га, якщо ці плантації розташовані на сході. У перший рік вирощування рентабельність виробництва батату може становити 180%. Водночас, роздрібні ціни на батат на українському ринку нерідко сягають 160 грн/кг, причому, значну кількість пропозиції складає імпортна продукція, яка в потенціалі може бути витіснена бататом місцевого виробництва [9].

Україна має сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування спаржі, і все більше аграріїв зацікавились такою культурою. Це підтверджується наявністю нових площ для

промислового виробництва спаржі. Однак, підраховувати рентабельність для нових плантацій не зовсім коректно, адже на початкових етапах вони ще не приносять прибутку. Важливо звертати увагу на засіяні площі, які вже досягли максимального рівня плодоношення, зазвичай на 4—6 рік. У таких випадках рентабельність може досягати 250—350%. Варто зазначити, що посадка та вирощування спаржі — це досить затратний процес у всьому світі, який ще й потребує значної кількості ручної праці. Для закладки одного гектара спаржі необхідно вкласти від 14 до 26 тис. євро, що залежить від якості саджанців, наявності необхідної матеріально-технічної бази та площі для посадки. Через обмежені фінансові ресурси деякі невеликі агровиробники поступово розширюють свої площі під спаржу, тоді як великі агрохолдинги не проявляють великого інтересу до цієї культури. Водночас торговельні мережі стикаються з дефіцитом спаржі, адже основним її виробником в Україні була Херсонська область. Внаслідок окупації недобір урожаю спаржі у 2024 р. складає 600-800 т [10].

Артишок — рослина, яку рідко можна зустріти на українських полях, і вона нечасто з'являється на прилавках магазинів, оскільки в основному імпортується. У багатьох країнах артишок вважається делікатесом завдяки своєму особливому смаку та корисним властивостям. Хоча його вирощування не є масовим в Україні, артишок набирає популярності серед гурманів та тих, хто цінує здорове харчування. У ресторанах страви з артишоку вже сьогодні можна знайти в меню, проте культура його споживання в Україні поки що залишається на низькому рівні. Ніша вирощування артишоку практично не зайнята, хоча кліматичні умови цілком сприятливі для його вирощування у промислових масштабах. Це відкриває значні можливості для аграріїв, які можуть скористатися потенціалом цієї культури, адже попит на артишок зростає як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [11].

Останніми роками в Україні все більшої популярності, особливо в контексті агробізнесу та нішевих культур, набуває амарант. Амарант відомий як суперфуд завдяки високому вмісту білка, амінокислот, вітамінів і мінералів. Він багатий на залізо, магній, кальцій і антиоксиданти, що робить його цінним для здорового харчування. Українські аграрії збільшують площі під амарантом через зростання попиту на світових ринках, особливо в Європі та Азії, де він вважається цінною органічною культурою. У сезоні 2020—2021 рр. відбулося зростання посівних площ амаранту до 3500 га, але у 2022 р. площа

посіву зменшилась до 1500 га. Якщо врахувати, що йде війна, а амарант — нішева культура, то це непоганий показник. Через високу рентабельність та широке використання у різних напрямках переробки, Продовольча комісія при ООН визнала амарант культурою XXI ст [12].

Буквально десяток років назад багато хто з нас навіть не чув про таку культуру як кіноа. Але сьогодні ці маленькі різнокольорові зерна можна знайти на прилавках майже в кожному супермаркеті. Популярність кіноа зростає, і її часто називають справжнім "суперфудом", адже вона має велику користь для нашого організму. Кіноа — це різновид їстівного насіння, яке буває білого, червоного та чорного кольорів. Рослина культивується близько 5000 років і походить з Андського регіону Південної Америки. В Україні кіноа набуває великої популярності серед споживачів та прихильників здорового виду харчування, кількість яких швидко зростає. На жаль, наразі в нашій країні її не вирощують, хоча є можливість культивувати цю культуру в гірських районах Карпат, оскільки вона потребує холодних ночей і теплих, але не спекотних днів. Логічно припустити, що поки вирощування кіноа не стане масовим, її будуть все більше імпортувати, враховуючи як смакові якості, так і корисні властивості, які особливо важливі для харчування населення у регіонах, що мають екологічні проблеми [13].

Багато аграріїв, зважаючи на мінливі економічні та кліматичні умови, експериментують з вирощуванням традиційних, але дещо забутих, для України культур, таких як, нут, сочевиця, фундук, трюфель, шипшина та інші. Ці культури привертають увагу завдяки своїм харчовим властивостям, стійкості до несприятливих кліматичних умов і можливості отримання вищих прибутків у порівнянні з зерновими. Ці культури мають великий потенціал для успішного розвитку в нішевому бізнесі, оскільки вони відповідають сучасним трендам споживання та здорового харчування [14].

Українські агропривиробники, також постійно шукають можливості для вирощування альтернативних культур, особливо враховуючи постійний дефіцит вологи у ґрунті. Через це більшість уваги приділяється посухостійким культурам, таким як сорго. Хоча сорго вирощується в Україні вже досить давно, але воно рахується нішевою культурою і його потенціал ще далеко не розкритий. Це обумовлено кількома факторами: недостатніми знаннями про технології вирощування, проблемами з реалізацією отриманого врожаю та неправильним включенням сорго в сівозміну [15, 16]. Сорго має багато застосувань у харчовій промисловості, зокрема у вироб-

ництві борошна, круп, а також хлібобулочних і кондитерських виробів. Завдяки своїм технологічним властивостям, воно може бути ефективною альтернативою традиційним зерновим культурам у багатьох продуктах. Додавання сорго до асортименту продукції допоможе диверсифікувати виробництво і підвищити рентабельність аграрного бізнесу

Одним із найбільш критичних завдань для аграріїв, які вирішують вирощувати нетрадиційні культури, є пошук ринків збуту. Нетрадиційні культури часто мають обмежений ринок, і фермери можуть зіткнутися з труднощами в налагодженні стабільних каналів продажу. На відміну від більш поширених сільськогосподарських культур, для яких існує розвинена логістична мережа та стійкі ринки, нішеві культури можуть вимагати спеціалізованого підходу до реалізації. Це включає необхідність виходу на нові ринки збуту, проведення маркетингових кампаній для підвищення обізнаності про ці продукти, або пошук спеціальних дистриб'юторів і переробників, які зацікавлені у закупівлі таких культур.

Крім того, зростання пропозиції на ринку нішевих культур може створити додатковий тиск на ціни. Якщо більша кількість аграріїв починає вирощувати одну і ту ж культуру, ринок може бути перенасичений, що призведе до зниження цін і, відповідно, до скорочення прибутковості. Це особливо актуально в умовах, коли немає розвинутого експортного каналу або достатнього внутрішнього попиту, щоб поглинути збільшені обсяги вирощеної продукції. Таким чином, аграрії ризикують зіткнутися з проблемою реалізації своєї продукції за вигідною ціною, що може поставити під сумнів економічну доцільність вирощування таких культур.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для зниження ризиків при виробництві та реалізації нішевих культур, аграріям необхідно не лише враховувати агрономічні аспекти їх вирощування, але й розробляти стратегії ринкової інтеграції. Це може включати диверсифікацію каналів збуту, створення кооперативів для спільного виходу на ринок, підписання довгострокових контрактів з покупцями, або навіть розвиток власних переробних потужностей для створення продуктів з доданою вартістю. Лише комплексний підхід, що поєднує аграрні технології з бізнес-стратегіями, дозволить агровиробникам успішно інтегрувати нішеві культури у свій агробізнес і забезпечити їхню конкурентоспроможність як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках.

Література:

1. Мірзоева, Т., & Томашевський, В. (2023). Аналіз сучасного стану виробництва нішевих зернових культур. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, (15), 99—108. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.12>
2. Вожегова Р.А., Боровик В.О., Грабовський М.Б., Марченко Т.Ю., Грабовська Т.О. Нішеві культури — нові можливості агропромислового комплексу України. Аграрні інновації. 2022. № 13. URL: <https://doi.org/10.32848/agrar.innov.2022.13.27>
3. Беженар І. М., Скиба Г. І. "Нішеві" культури: стан, проблеми та перспективи. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки. 2023. № 4 (71). DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/71-3>
4. Бойко, А. (2023). Нішеві культури для ревіталізації агробізнесу у період невизначеності. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, (17), 44—49. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.17.6>
5. Бойко А.О. Нішеві культури — прибутковий бізнес для аграрного підприємництва. Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference. Bordeaux, France 2020. P. 48—51. URL: <https://isg-konf.com> DOI: <https://doi.org/10.46299/ISG.2020.II.XIII>
6. Бойко, А. (2020). Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в умовах конкурентного ринку. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, (2), 78—85. вилучено із <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/51>
7. Бойко А. О. Нові ніші підприємницької діяльності в аграрній галузі. Ефективна економіка. 2021. № 10. URL: <http://www.economy-nayka.com.ua/?op=1&z=9449> (дата звернення: 26.09.2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.82
8. Бойко А. (2021) Економічна ефективність виробництва лікарських рослин та перспективи трав'яного бізнесу. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. № 9. С. 17—25. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.9.2>
9. ТОП-10 нішевих культур для експорту. URL: <https://agropolit.com/news/8890-top-10-nishovih-kultur-dlya-eksportu>
10. Рентабельність вирощування спаржі сягає 350%. Але не все так просто. <https://agroportal.ua/blogs/rentabelnist-viroshchuvannya-sparzhi-syagaye-350-ale-ne-vse-tak-prosto>
11. Екзотичні овочі: як в Україні вирощують артишок. URL: <https://agroportal.ua/publishing/idei-dlya-biznesa/ekzoticheskie-ovoshchi-kak-v-ukraine-vyrashchivayut-artishok>
12. Альтернатива 2023: культура, що дає до 35 000 грн прибутку з га. URL: <https://kur->

kul.com/spetsproekty/1416-alternativa-2023-kultura-scho-daye-do-35-000-grn-pributku-z-ga

13. Пена Б. Дотації заощаджують нам до половини обігових коштів. URL: <https://landlord.ua/special-projects/tekhnolohiia-vyroshchuvannia-kinoa-keis-ekvadorskoho-fermera>

14. Нові "ніші" або які культури перспективні для малих та середніх фермерів. URL: <https://agro-yug.com.ua/archives/10902>

15. Бойко М. О. Посухостійкі культури для зернового клину півдня України. Proceedings of the XIV International Scientific and Practical Conference. Copenhagen, Denmark. 2023. Pp. 23—25. URL: <https://isg-konf.com/world-trends-realities-and-accompanying-problems-of-development/>

16. Базалій В.В., Бойко М.О., Алмашова В.С., Онищенко С.О. Рослинницькі аспекти та агро-екологічні засади вирощування сорго зернового на Півдні України. Таврійський науковий вісник: Науковий журнал. Вип. 91. Херсон: Грінь Д. С., 2015. С. 3—6.

References:

1. Mirzoieva, T., and Tomashevskiy, V. (2023), "Analysis of the current state of the production of niche cereal crops", Taurida Scientific Herald. Series: Economics, vol. 15, pp. 99—108. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.12>

2. Vozhehova, R.A., Borovyk, V.O., Hrabovskiy, M.B., Marchenko, T.Yu., and Hrabovska, T.O. (2022), "Niche crops are new opportunities for the agro-industrial complex of Ukraine", Agrarian innovations (electronic journal), vol. 13. <https://doi.org/10.32848/agrar.innov.2022.13.27>

3. Bezhenar, I. and Skyba, H. (2023), "Niche" cultures: status, problems and prospects", Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Economic Sciences, vol. 4 (71). <https://doi.org/10.32689/2523-4536/71-3>

4. Boiko, L. (2023), "Niche crops for revitalization of agribusiness in the period of uncertainty", Taurida Scientific Herald. Series: Economics, vol. 17, pp. 44—49. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.17.6>

5. Boiko, L. O. (2020), "Niche crops as profitable business for agrarian entrepreneurship", Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference, Bordeaux, France, pp. 48—51, Available at: <https://isg-konf.com> (Accessed 26 September 2024). DOI: <https://doi.org/10.46299/ISG.2020.II.XIII>

6. Boiko, L. (2020), "Prospects for the development of family farms under conditions of a competitive market", Taurida Scientific Herald. Series: Economics, vol. 2, pp. 78—85, available at:

<http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/51> (Accessed 26 September 2024).

7. Boiko, L. (2021), "New niches of entrepreneurial activity in the agrarian sector", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9449> (Accessed 26 September 2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.82

8. Boiko, L. (2021), "Economic efficiency of the production of medicinal plants and prospects of herb business", Taurida Scientific Herald. Series: Economics, vol. 9, pp. 17—25. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.9.2>

9. Agro Polit. com (2018), "TOP-10 niche crops for export", available at: <https://agro-polit.com/news/8890-top-10-nishovih-kulturdlya-eksportu> (Accessed 24 September 2024).

10. Agro Portal (2024), "Profitability of asparagus production reaches 350%. But it is not that simple", available at: <https://agroportal.ua/blogs/rentabelnist-viroshchuvannya-sparzhi-syagaye-350-ale-ne-vse-tak-prosto> (Accessed 26 September 2024).

11. Agro Portal (2020), "Exotic vegetables: how artichoke is grown in Ukraine", available at: <https://agroportal.ua/publishing/idei-dlya-biznesa/ekzoticheskie-ovoshchi-kak-v-ukraine-vyrashchivayut-artishok> (Accessed 26 September 2024).

12. Kurkul (2023), "Alternative 2023: the crop generating the profit up to 35 000 UAH per ha", available at: <https://kurkul.com/spetsproekty/1416-alternativa-2023-kultura-scho-daye-do-35-000-grn-pributku-z-ga> (Accessed 01 October 2024).

13. Pena, B. (2020), "Subsidies save up to half of our working capital", available at: <https://landlord.ua/special-projects/tekhnolohiia-vyroshchuvannia-kinoa-keis-ekvadorskoho-fermera> (Accessed 01 October 2024).

14. Agro-Yug (2018), "New "niches" or what crops are promising for small and medium", available at: <https://agro-yug.com.ua/archives/10902> (Accessed 01 October 2024).

15. Boiko, M. O. (2023), "Drought-resistant crops for the grain wedge of the South of Ukraine", Proceedings of the XIV International Scientific and Practical Conference, Copenhagen, Denmark, pp. 23—25, Available at: <https://isg-konf.com/world-trends-realities-and-accompanying-problems-of-development/> (Accessed 26 September 2024).

16. Bazalii, V.V., Boiko, M.O., Almashova, V.S., and Onyshchenko, S.O. (2015), "Plant aspects and agroecological principles of grain sorghum cultivation in the South of Ukraine", Taurida Scientific Herald, vol. 91, pp. 3—6.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2024 р.

УДК 657.3

О. Д. Панченко,
PhD, доцент кафедри обліку і оподаткування,
ВП НУБіП України "Ніжинський агротехнічний інститут"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8326-5888>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.78

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗВІТНОСТІ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

O. Panchenko,
PhD, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Nizhyn Agrotechnical Institute"

TRANSFORMATION OF REPORTING IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Проаналізовано зміни законодавчо-нормативних регламентів, що регулюють звітність про сталий розвиток у ЄС. Визначено, що основними організаціями, які займаються питаннями сталого розвитку та інтегрованої звітності є IIRC, GRI, CDSB, UNEP FI та ресурси "Делойт". Зазначено, що ключовими категоріями звітів ESRS є наскрізні, тематичні та галузеві стандарти. Вимоги до розкриття інформації в ESRS 2, тематичних і галузевих ESRS структуровані за такими областями звітності: управління (GOV); стратегія (SBM); управління впливом, ризиком і можливостями (IRO); показники та цілі (MT). Установлено, що факторами, які стримують розвиток звітності зі сталого розвитку, є: витрати людських і фінансових ресурсів; розробка нових систем для збору інформації; можливі юридичні наслідки; відсутність кваліфікованих кадрів; орієнтація на короткострокові фінансові результати; відсутність в українському законодавстві чітких вимог щодо ведення обліку витрат, пов'язаних з економічними, соціальними й екологічними факторами. Визначено, що інтегровану звітність можна схематично представити у вигляді взаємозв'язку таких ключових елементів як: фінансові й нефінансові показники; стратегічний контекст; зацікавлені сторони та результати. Запропоновано алгоритм трансформації звітності в умовах сталого розвитку, який складається з п'яти основних етапів: інтеграція фінансової та нефінансової звітності; упровадження нових стандартів; залучення зацікавлених сторін; використання сучасних технологій; оцінка ризиків і можливостей.

Sustainable development is becoming a key principle for businesses around the world, which necessitates a revision of traditional reporting approaches. In today's business context, where environmental and social issues are coming to the fore, reporting should reflect not only financial results, but also the impact of activities on the environment and society. This approach requires the integration of new standards and methodologies that will help businesses measure their sustainable practices. In view of the above, enterprises should begin to actively accumulate efforts in the field of responsibility, which, in turn, will strengthen their reputation and trust among consumers and investors.

The article analyzes changes in the legislative and regulatory framework governing sustainability reporting in the EU. It is determined that the main organizations dealing with sustainable development and integrated reporting are IIRC, GRI, CDSB, UNEP FI and Deloitte resources. It is noted that the key categories of ESRS reports are cross-cutting, thematic and industry standards. The disclosure requirements in ESRS 2, thematic and sectoral ESRS are structured into the following reporting areas: governance (GOV); strategy (SBM); impact, risk and opportunity management (IRO); indicators and targets (MT). It is determined that the factors that hinder the development of sustainability reporting are: the cost of human and financial resources; development of new systems for collecting information; possible legal consequences; lack of qualified personnel; focus on short-term financial results; lack of clear requirements in Ukrainian

legislation for accounting for costs associated with economic, social and environmental factors. It is determined that integrated reporting can be schematically represented as a relationship of the following key elements: financial and non-financial indicators; strategic context; stakeholders and results. The author proposes an algorithm for transforming reporting in the context of sustainable development, which consists of five main stages: integration of financial and non-financial reporting; implementation of new standards; stakeholder engagement; use of modern technologies; assessment of risks and opportunities.

Ключові слова: фінансова звітність, інтегрована звітність, сталий розвиток, ESRS, NFRD.

Key words: financial reporting, integrated reporting, sustainable development, ESRS, NFRD.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Кліматичні зміни, соціальна нерівність та екологічні виклики висувають нові запити до бізнесу, вимагаючи від підприємств не лише фінансової прозорості, а й урахування екологічних, соціальних і управлінських аспектів їх діяльності. Традиційні моделі звітності, які зосереджуються виключно на фінансових показниках, втрачають свою релевантність. Нині перед підприємствами постає необхідність адаптації звітних практик до нових реалій, зокрема інтеграції нефінансових показників, що відображають їхній вплив на навколишнє середовище та суспільство. Важливість такого підходу не лише в зростанні вимог з боку інвесторів і споживачів, але й у забезпеченні сталого розвитку, що стає стратегічною метою для багатьох господарюючих суб'єктів.

У даному контексті, дослідження трансформації звітності стає важливим науковим і практичним завданням, що вимагає комплексного підходу, який включає нові стандарти, методології, технологічні рішення та активну участь усіх зацікавлених сторін. Вступаючи в епоху, де відповідальність за майбутнє планети лягає на плечі бізнесу, необхідно знайти ефективні шляхи для перетворення звітності на інструмент, що підтримує не лише фінансовий

успіх, але й екологічну та соціальну справедливість.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців представлено напрацювання щодо відображення у звітності підприємств інформації про сталий розвиток.

К. Безверхий досліджує можливості впровадження ESRS в національну практику корпоративного звітування [1]. А. F. Rahi, J. Johansson, A. Fagerstrom, M. Blomkvist описують концептуалізацію зв'язку між звітністю про сталий розвиток і системами управлінського контролю [2]. С. Villiers вивчає трансформацію європейського законодавства в частині вимог до звітності про сталий розвиток [3]. М. Проданчук, Ю. Бездушна, А. Михалків, Н. Шевчук, О. Попова аналізують використання інтегрованої звітності вітчизняними підприємствами. Автори запропонували власне бачення позиції інтегрованої звітності в процесі формування вартості бізнесу [4]. В. Жук, І. Замула, Д. Люденко та Є. Попко удосконалили організаційно-методологічний підхід до формування нефінансової звітності аграрних підприємств [5].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даного дослідження є виявлення особливостей та розробка алгоритму транс-

Таблиця 1. Організації, що займаються питаннями сталого розвитку та інтегрованої звітності

Організація	Місія
Міжнародна рада з інтегрованої звітності (IIRC)	Має на меті створити глобально прийнятні рамки для процесу, результатом якого є повідомлення організації про створення цінності протягом певного періоду часу.
Глобальна ініціатива зі звітності (GRI)	Сприяє використанню звітності зі сталого розвитку як способу для організацій стати більш стійкими та зробити свій внесок у сталу глобальну економіку. Місія GRI полягає в тому, щоб зробити звітність зі сталого розвитку стандартною практикою.
Рада зі стандартів розкриття інформації про зміну клімату (CDSB)	Прагне сприяти розкриттю інформації, пов'язаної зі зміною клімату, у основних звітах шляхом розробки глобальних рамок для корпоративної звітності про зміну клімату.
Фінансова ініціатива Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP FI)	Визначає роль фінансового сектору у вирішенні проблем зміни клімату та сприяє інтеграції факторів зміни клімату – як ризиків, так і можливостей – у процес прийняття фінансових рішень. Ціль досягається за допомогою робочої програми, що охоплює дослідження, навчання, заходи та регіональну діяльність.
Ресурси «Делойт» у сфері сталого розвитку та зміни клімату	«Делойт» у співпраці з Інститутом присяжних бухгалтерів Англії та Уельсу (ICAEW) пропонує спеціальний веб-сайт і програму відеонавчання з питань зміни клімату. Спільна ініціатива покликана допомогти бізнесу та фінансовим фахівцям дізнатися більше про боротьбу зі зміною клімату.

Джерело: сформовано на основі [6].

формації звітності підприємства з урахуванням елементів, що відображають сталий розвиток.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визнаючи потреби підприємств та інвесторів, які діють на глобальних ринках, і необхідність вільного руху капіталу, були розроблені Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ), щоб забезпечити прозорість, підзвітність та ефективність фінансових ринків. Їх метою є забезпечення ясності та порівнянності фінансових звітів, обмеження адміністративного тягаря та забезпечення простих і надійних правил бухгалтерського обліку, особливо для малих і середніх підприємств. Незважаючи на існування всесвітньо визнаних стандартів звітності, природа фінансової звітності залишається детальною та технічно складною [3].

Нефінансова звітність охоплює корпоративну соціальну відповідальність (КСВ) і звітність про сталий розвиток. На рівні ЄС багато різних підходів до нефінансової звітності були об'єднані в NFRD, прийнятий у жовтні 2014 року з датою впровадження в усіх державах-членах ЄС до 2018 року, що вносить зміни до Директиви 2013/34/ЄС щодо розкриття нефінансової інформації та інформації про різно-

манітність певними великими підприємствами та групами. Спеціальною метою NFRD є "підвищення актуальності, узгодженості та порівнянності інформації, що розкривається великими підприємствами та групами по всьому Союзу. NFRD разом із Рекомендаціями, опублікованими у 2017 році, надає підприємствам значну гнучкість у розкритті відповідної інформації у спосіб, який вони вважають найбільш корисним. У рамках Європейської зеленої угоди, Плану дій щодо сталого фінансування та на підтримку Цілей сталого розвитку ООН, 21 квітня 2021 року Європейська комісія прийняла пропозицію про Директиву щодо корпоративної звітності зі сталого розвитку (CSRD), яка вносить зміни до існуючих вимог до звітності NFRD, щоб включити інформацію про ширший спектр екологічних, соціальних і управлінських факторів, а також щоб така інформація надавалася відповідно до нових стандартів звітності, створених Європейською комісією через її Європейську консультативну групу з фінансової звітності. Завдяки зміні термінології з нефінансової інформації на інформацію про сталий розвиток (щоб відобразити, що така інформація дійсно має фінансову значимість), CSRD шукає кращі дані від підприємств щодо їхніх ризиків і наслідків для сталого розвитку, а також для підвищення на-

Рис. 1. Категорії звітів ESRS

Джерело: сформовано на основі [8].

дійності, порівнянності та актуальності інформації [3].

Важливою частиною глобального руху до практик сталого розвитку є необхідність обліку та звітності у сфері сталого розвитку, яку іноді називають екологічною, соціальною та управлінською звітністю (ESG). Існуючі державні регулятори з великими труднощами справляються з традиційними формами звітності; вони виконують дуже прагматичну функцію забезпечення надходження податкових та інших платежів і контролю за реєстрами основних прав власності. У цьому контексті розвиток нефінансової звітності став предметом дослідження переважно неурядових стейкхолдерів (Табл. 1).

Наразі звітування з питань сталого розвитку є добровільним процесом. Однак така тенденція останнім часом змінюється, зокрема в деяких країнах, таких як Франція, Німеччина та окремих країнах Північної Європи, запроваджуються обов'язкові вимоги щодо аспектів сталого розвитку. Крім того, багато кодексів поведінки та нормативних розробок діють як рушій корпоративної прозорості (Глобальна ініціатива зі звітності, керівні принципи ОЕСР, Глобальний договір ООН тощо). Подібні події вказують на те, що в майбутньому будуть установлені більш стандартизовані формати звітності, що можуть зменшити гнучкість підприємств в експериментах та інноваціях у сфері звітності [7].

У останні роки зростає тенденція до підвищення підзвітності та прозорості підприємств на всіх рівнях, функціях та операціях. З боку основних груп зацікавлених сторін, таких як акціонери, працівники та фінансові установи, зростає вимога щодо розкриття й обґрунтування широкого спектру питань сталого розвитку, пов'язаних з їхньою діяльністю, продукцією та послугами. Заклики до посилення корпора-

тивної підзвітності також пролунали на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку (WSSD) в Йоганнесбурзі. Такі вимоги створюють дилеми між користувачами й виробниками інформації. Підприємствам необхідно знайти баланс між тим, що цікаво знати стейкхолдерам, і тим, що є практичним для управління бізнесом. У міру того, як сталий розвиток все більше вкорінюється в підприємствах та їхніх управлінських структурах, він кидає виклик і, зрештою, змінює параметри прийнятної корпоративної поведінки. Від суб'єктів господарювання все частіше вимагають надання інформації про те, як вони виявляють соціальні, етичні й екологічні ризики та управляють ними, а також пояснювати, як ці ризики впливають на короткострокову та довгострокову вартість [7].

Додаток I до Делегованого Регламенту Комісії (ЄС) 2023/2772, що доповнює Директиву 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо стандартів звітності зі сталого розвитку, наголошує, що метою Європейських стандартів звітності про сталий розвиток (ESRS) є визначення інформації щодо сталого розвитку, яку підприємство повинно розкривати відповідно до Директиви 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради зі змінами, внесеними Директивою (ЄС) 2022/2464 Європейського парламенту. Зокрема, ESRS визначає інформацію, яку підприємство повинна розкривати про свій суттєвий вплив, ризики та можливість щодо екологічних, соціальних питань та питань стійкості управління [8].

Виділяють три категорії звітів ESRS (Рис. 1).

Наскрізні стандарти оформляються всіма підприємствами незалежно від сектору. ESRS 1 тлумачить правила складання й основні концепції та визначає загальні вимоги, які регламентують загальні правила підготовки та відображення інформації про сталий розвиток. ESRS

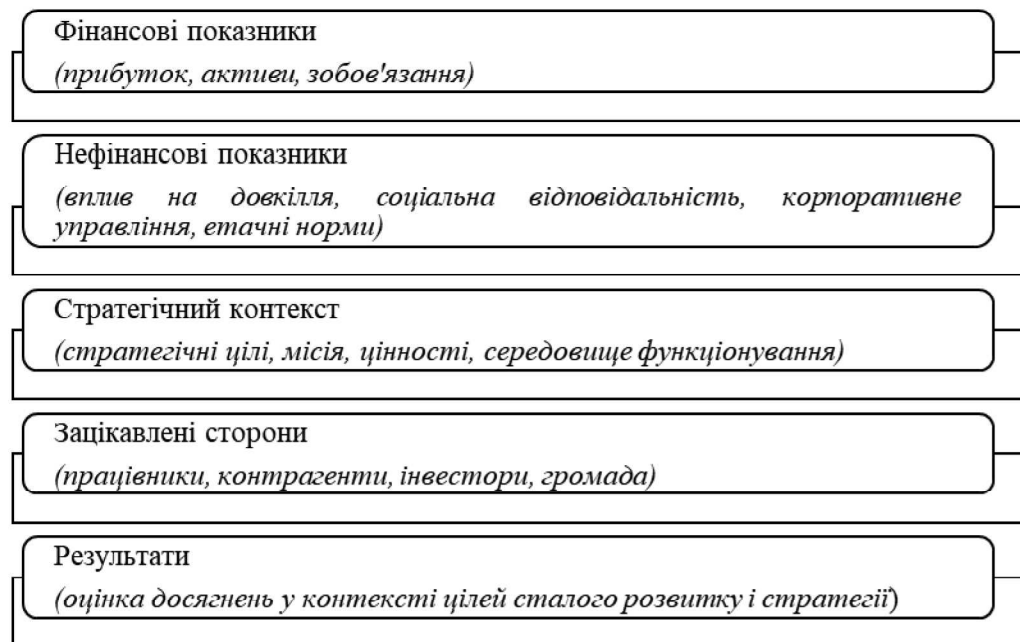

Рис. 2. Основні елементи інтегрованої звітності

Джерело: сформовано автором.

2 містить вимоги розкриття інформації, яка повинна надаватися на загальному рівні щодо звітності, управління, стратегії, показників, цілей. Тематичні ESRS поділені на теми та підтеми. Вони можуть містити специфічні вимоги. Галузеві стандарти використовуються для підприємств певної галузі. Вони спрямовані на виявлення ризиків і можливостей, які орієнтовані будуть вагомими для підприємств галузі.

Вимоги до розкриття інформації в ESRS 2, тематичних і галузевих ESRS структуровані за такими областями звітності:

— управління (GOV): процеси управління, засоби контролю та процедури, що використовуються для моніторингу, управління та нагляду за впливами, ризиками та можливостями;

— стратегія (SBM): як стратегія та бізнес-модель підприємства взаємодіють із його суттєвими впливами, ризиками та можливостями, включаючи те, як підприємство розглядає ці впливи, ризики та можливості;

— управління впливом, ризиком і можливостями (IRO): процес, за допомогою якого підприємство визначає вплив, ризики й можливості, оцінює їх суттєвість та керує питаннями стійкості матеріалів за допомогою політики та дій;

— показники та цілі (MT): показники діяльності підприємства, включаючи цілі, які воно встановило, і прогрес у їх досягненні [8].

Незважаючи на багато позитивних тенденцій та рушійних сил, існують також деякі практичні фактори, що працюють проти

звітності зі сталого розвитку. Серед них можна виокремити наступні:

— витрати проти переваг (підприємство може понести значні витрати як людських, так і фінансових ресурсів на підготовку звіту зі сталого розвитку. Витрати будуть значно меншими, якщо дані вже зібрані для конкретних бізнес-цілей);

— системи проти звітів (для створення систем збору даних за новими параметрами потрібен тривалий час. Даний факт пояснює, чому підприємства, як правило, звітують з питань, з якими вони знайомі, оскільки звітність на нові теми вимагає розробки спеціальних систем для збору необхідної інформації, що може виявитися дуже тривалим процесом);

— прозорість проти юридичних наслідків (деякі підприємства з побоюванням ставляться до того, як використовуватиметься їхня інформація про сталий розвиток) [7].

Окремо варто наголосити на відсутності кваліфікованих кадрів, особливо в малих та середніх підприємствах, які мають досвід у сфері сталого розвитку й звітності, що приводить до невпевненості в процесах їх упровадження. Недостатня обізнаність і досвід співробітників можуть призвести до неправильного розуміння принципів сталого розвитку та його практичних аспектів. Відсутність навчальних програм і ресурсів для підвищення кваліфікації співробітників у сфері сталого розвитку може призвести до стагнації в імplementації інноваційних практик.

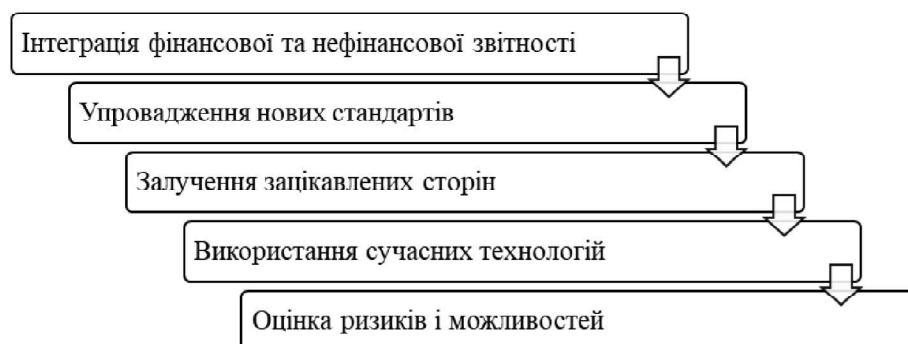

Рис. 3. Алгоритм трансформації звітності в умовах сталого розвитку

Джерело: сформовано автором.

Керівництво підприємств доволі часто буває більше орієнтоване на короткострокові фінансові результати, ніж на довгострокові цілі сталого розвитку, що призводить до ігнорування важливості нефінансової звітності. Така ситуація часто зумовлена тиском з боку акціонерів, які прагнуть швидкого прибутку, а також короткостроковими прогнозами, що вимагають зосередження на негайних фінансових показниках. Внаслідок цього підприємства можуть нехтувати інвестиціями в екологічні технології, соціальні програми або системи управління, які хоч і не дають миттєвих результатів, проте є критично важливими для стійкого розвитку в довгостроковій перспективі.

Крім того, в українському законодавстві немає чітких вимог щодо обов'язковості ведення обліку витрат, пов'язаних з економічними, соціальними й екологічними факторами. Господарюючі суб'єкти не можуть чітко визначити, які саме показники варто включати в звітність, що ускладнює порівняння та узгодженість між різними підприємствами. Така невизначеність стримує впровадження нових практик у діяльність господарюючих суб'єктів.

Зростання європейських законодавчих вимог до інформації, пов'язаної з кліматичними ризиками, у фінансовій звітності є важливою подією, яка підкреслює зв'язки між фінансовою діяльністю та кліматичними ризиками й можливостями. Незважаючи на важливість розкриття інформації, ці вимоги ускладняють фінансову звітність і бухгалтерський облік, беручи до уваги також різні вимоги, що висуваються додатковими обов'язковими правовими вимогами: інвестори прагнуть більшої ясності щодо своєї схильності до ризиків; фінансові центри прагнуть отримати вигоду від нового ринку цінних паперів, пов'язаних із кліматом; і уряди сподіваються, що такі вимоги до звітності сприятимуть зменшенню корпоративних викидів.

За таких умов на новий рівень виходить

інтегрована звітність, яка поєднує фінансову та нефінансову інформацію.

Створення Міжнародної ради з інтегрованої звітності (IIRC), одним із засновників якої є GRI, мало на меті допомогти підприємствам надати більш повну картину того, як вони працюють над створенням цінності протягом тривалого часу в усіх відповідних столицях. Інтегрована звітність, яка ґрунтується на інтегрованому мисленні в межах бізнесу, пояснює взаємозв'язки між фінансовим та іншими капіталами, від яких залежить бізнес. Інтегрований звіт може містити посилання на більш глибоку фінансову інформацію або інформацію про сталий розвиток, яка потрібна різним зацікавленим сторонам [6].

Влучно зауважують М. Проданчук, Ю. Бездушна, А. Михалків, Н. Шевчук, О. Попова, що наразі не існує єдиної загальновизнаної світової моделі інтегрованої звітності. Науковці й практики звикли бачити лише модель бухгалтерської звітності, як систему показників фінансової стійкості й стабільності підприємства, результатів діяльності та їх динаміки за відповідний період. Модель інтегрованої звітності передбачає розширене відображення фінансових і нефінансових показників діяльності підприємств таким чином, щоб надати більш точний звіт про фактори вартості підприємства, нематеріальні активи та прогнозовані майбутні грошові потоки. Така модель має базуватися на концептуальному наборі базових ідей, що передбачає інтегроване мислення про операційні та функціональні процеси, капітал, ресурси, стратегії, корпоративне управління, ризики й можливості, результати та перспективи підприємства у створенні вартості таким чином, щоб одночасно відображати комерційний, соціальний та екологічний контекст діяльності [4].

Інтегрована звітність об'єднує різні сфери звітності та може розглядатися як потен-

ційне рішення проблеми перевантаження інформацією та складності. Таким чином, інтегрована структура звітності, запроваджена Міжнародною радою з інтегрованої звітності (IIRC), функціонує на основі набору принципів IR, включаючи: стратегічний фокус і орієнтацію на майбутнє; зв'язність інформації; відносини зацікавлених сторін; матеріальність; лаконічність; надійність і комплектність; узгодженість і порівнянність. Мета полягає в тому, щоб покращити та оптимізувати комунікацію та прозорість, розширити інтегроване мислення та внутрішню організацію, а також надати якісну інформацію про процеси створення цінності підприємства з часом [3].

Інтегровану звітність можна схематично представити у вигляді взаємозв'язку таких ключових елементів як: фінансові й нефінансові показники; стратегічний контекст; зацікавлені сторони та результати (Рис. 2).

Фінансові показники охоплюють традиційні фінансові дані, які відображають діяльність підприємств. Вони дозволяють оцінити економічну стійкість і рентабельність господарюючих суб'єктів. Нефінансові показники вказують на вплив діяльності підприємства на навколишнє середовище та суспільство. Вони дозволяють оцінити соціальну відповідальність і екологічні наслідки бізнесу. Стратегічний контекст орієнтований на опис мети суб'єкта, її довгострокових цілей та принципів роботи. Одночасно проводиться дослідження ринкових умов, регуляторних вимог та інших факторів, що впливають на діяльність. Оцінка досягнень підприємства через досягнення цілей і стратегій, а також виявлення можливостей для поліпшення проводиться на основі аналізу ключових показників ефективності. Важливо використовувати зворотний зв'язок із зацікавленими сторонами для вдосконалення стратегії. Також потрібно проводити періодичні перевірки, що забезпечують достовірність звітності та відповідність обраним стандартам.

На основі аналізу наукових праць з досліджуваної тематики запропоновано алгоритм трансформації вітчизняної звітності з урахуванням вимог сталого розвитку (Рис. 3).

Перший етап передбачає поєднання традиційних фінансових показників із даними про сталий розвиток, що дозволяє отримати детальну інформацію про діяльність підприємства. Першочергово необхідно визначити нефінансові показники, що притаманні окремо-

му підприємству та важливі в контексті його діяльності; далі — розробити структуровані звіти, які поєднуюватимуть фінансові й нефінансові дані. Третім елементом цього етапу варто виокремити впровадження системи збору інформації, яка забезпечуватиме інтеграцію показників.

На другому етапі підприємства адаптують свої звітні практики до міжнародних стандартів, зокрема GRI (Global Reporting Initiative) та SASB (Sustainability Accounting Standards Board).

GRI — одна з найвідоміших організацій зі стандартизації звітності у сфері сталого розвитку, яка розробила орієнтовані на зацікавлені сторони стандарти звітності, спрямовані на забезпечення розкриття інформації, що полегшує розуміння того, як підприємства, що звітують, впливають на соціальні та екологічні питання. Дана організація створена в 1997 році як спільна ініціатива Коаліції за екологічно відповідальною економіку, американської неурядової організації, та Програми ООН з навколишнього середовища. Першочерговою метою GRI було створення першого механізму підзвітності, який би гарантував дотримання організаціями відповідальних екологічних принципів, що згодом були розширені, включивши соціальні, економічні та управлінські питання [9].

Стандарти SASB допомагають підприємствам розкривати відповідну інформацію щодо сталого розвитку своїм інвесторам. Вони доступні для 77 галузей промисловості, визначають ризики та можливості, пов'язані зі сталим розвитком, які, найімовірніше, вплинуть на грошові потоки суб'єкта господарювання, доступ до фінансування та вартість капіталу в короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі, а також теми та показники для розкриття інформації, які найімовірніше будуть корисним для інвесторів. З серпня 2022 року Рада з міжнародних стандартів сталого розвитку (ISSB) Фонду МСФЗ взяла на себе відповідальність за стандарти SASB. ISSB також будує та консолідує роботу ринкових ініціатив, орієнтованих на інвесторів, зокрема Цільової групи з рекомендацій щодо розкриття фінансової інформації, пов'язаної з кліматом (TCFD) [10].

На даному етапі відбувається вивчення і вибір стандартів, які відповідають специфіці діяльності підприємства. Розробляються конкретні форми звітності, що включають необхідні показники й методології. У по-

дальшому такі форми потрібно вдосконалювати відповідно до нових нормативних і стандартизованих вимог та запитів стейкхолдерів.

На третьому етапі важливо залучити всіх зацікавлених осіб (інвесторів, контрагентів, працівників, громади), щоб зрозуміти їхні очікування й потреби. Доцільно проводити опитування, дослідження фокус-груп консультації із зацікавленими сторонами, результати яких в подальшому врахувати у звітності.

Четвертий етап спрямований на впровадження сучасних інформаційних технологій для підвищення якості й ефективності звітності. Він потребує суттєвого інвестування та розробки інтерфейсів для візуалізації даних, що дасть змогу зробити інформацію доступнішою і зрозумілішою для різних груп користувачів.

При роботі з даними важливого значення набуває проблема виявлення зацікавленого споживача та задоволення його потреб. Вона проявляється через усвідомлену потребу в знаннях. Інформаційні потреби залежать від різних факторів, що зумовило їх поділ на: суб'єктивні (поточні) інформаційні потреби, які визначаються прагненням суб'єкта бути обізнаними про певну сферу своїх інтересів; об'єктивні (спеціальні) інформаційні потреби, пов'язані з професійною діяльністю суб'єкта та виконанням ним службових обов'язків [5].

Оцінка ризиків і можливостей, які відбуваються на п'ятому етапі, допомагає підприємствам виявляти нові можливості для розвитку. На даному етапі важливо не лише виявити ризики, пов'язані зі сталим розвитком, а і розробити стратегію управління ними, що включає план дій на випадок негативних сценаріїв.

Реалізація такого алгоритму дозволить покращити ринкове позиціонування підприємства за рахунок отримання додаткових конкурентних переваг серед споживачів та інвесторів. Інвестори все більше звертають увагу на ESG-фактори при ухваленні рішень, тому якісна звітність може підвищити шанси на залучення капіталу. Підприємства, що впроваджують принципи сталого розвитку, часто знаходять нові бізнес-моделі та продукти, що відповідають вимогам ринку.

Сталий розвиток підприємств, зокрема ведення діяльності з урахуванням інтересів майбутніх поколінь, не є тенденцією одного дня чи року. Це обов'язок кожного сучасно-

го підприємства, яке прагне зайняти своє місце на ринку і працювати з довгостроковою перспективою. Актуальність принципів ESG постійно зростає, що необхідно враховувати при створенні стратегії будь-якого господарюючого суб'єкта. На жаль, нині шлях реалізації стратегії ESG для суб'єктів залишається складним і не завжди зрозумілим для представників українських компаній [11].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Перехід до звітності, яка відповідає умовам сталого розвитку — суттєвий крок для підприємств, що прагнуть залишатися конкурентоспроможними в сучасному бізнес-середовищі. Звітність, яка поєднує фінансові та нефінансові показники, дозволяє створити цілісну картину діяльності господарюючих суб'єктів, що враховує їх вплив на економічні, екологічні та соціальні аспекти. Включення стратегічного контексту, залучення зацікавлених сторін і вимірювання результатів сприяє не лише підвищенню довіри з боку інвесторів і споживачів, але й покращенню управлінських практик. Успішна трансформація звітності дозволяє підприємствам адаптуватися до викликів сьогодення та знайти нові можливості для розвитку, що є критично важливим у швидко змінному середовищі.

Отже, у нинішніх умовах звітність стає не лише інструментом звітування, але й важливим елементом стратегічного управління, який допомагає підприємствам досягати сталих цілей і забезпечувати довгострокову конкурентоспроможність.

Перспективним напрямом подальших досліджень є виявлення особливостей облікового відображення витрат на реалізацію ESG-факторів.

Література:

1. Безверхий К. Імплементация европейских стандартов отчетности про стаильный розвиток. Зовнішняторгівля: економіка, фінанси, право. Серія. Економічні науки. 2024. № 2. С. 134—150. DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2024\(133\)08](https://doi.org/10.31617/3.2024(133)08).
2. Rahi A. F., Johansson J., Fagerstrom A., Blomkvist M. Sustainability Reporting and Management Control System: A Structured Literature Review. J. Risk Financial Manag. 2022. Vol. 15. Is. 12. DOI: <https://doi.org/10.3390/jrfm15120562>.

3. Villiers C. New Directions in the European Union's Regulatory Framework for Corporate Reporting, Due Diligence and Accountability: The Challenge of Complexity. *European Journal of Risk Regulation*. 2022. Vol. 13. Is. 4. P. 548—566. DOI:10.1017/err.2022.25.

4. Prodanchuk M., Bezdushna J., Mykhalkiv A., Shevchuk N., Popova O. Development of integrated reporting in ensuring a balanced system of management system indicators. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2022. № 6 (47). P. 111—124. DOI:10.55643/fcaptp.6.47.2022.3928.

5. Zhuk V., Zamula I., Liudvenko D., Popko Ye. Development of non-financial reporting of agricultural enterprises of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics*. 2020. Vol. 6. № 4. P. 76—89.

6. Luhova O., PISOCHENKO T. Formation of integrated reporting in the context of sustainable development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7. № 2. P. 129—138. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-2-129-138>.

7. Heemskerk B., Pistorio P., Scicluna M. Sustainable Development Reporting. Striking the balance. URL: <https://www.wbcsd.org/wp-content/uploads/2024/06/Sustainable-Development-Reporting.pdf>.

8. Annex I to Commission Delegated Regulation (EU) 2023/2772 supplementing Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council as regards sustainability reporting standards, published in the Official Journal of the European Union on 22 December 2023 and including the corrigendum published on 18 April 2024. URL: <https://xbrl.efrag.org/e-esrs/esrs-set1-2023.html>.

9. De Villiers C., La Torre M. Molinari M. The Global Reporting Initiative's (GRI) Past, Present and Future: Critical reflections and a research agenda on sustainability reporting (standard-setting). *Pacific Accounting Review*. DOI: 10.1108/ PAR-02-2022-0034.

10. Офіційний сайт SASB Standards. URL: <https://sasb.ifrs.org/>.

11. Umantsiv H. Reporting on sustainable development in the context of corporate social responsibility. *Scientia fructuosa*. 2023. № 3. P. 59—71. DOI: [https://doi.org/10.31617/1.2023\(149\)05](https://doi.org/10.31617/1.2023(149)05).

References:

1. Bezverkhyi, K. (2024), "Implementation european sustainability reporting standards", *Zovnishniatorhivlia: ekonomika, finansy, pravo. Serii. Ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. 134—150. DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2024\(133\)08](https://doi.org/10.31617/3.2024(133)08).

2. Rahi, A. F., Johansson, J., Fagerstrom, A. and Blomkvist, M. (2022), "Sustainability Reporting and Management Control System: A Structured

Literature Review", *J. Risk Financial Manag*, vol. 15, is. 12. DOI: <https://doi.org/10.3390/jrfm15120562>.

3. Villiers, C. (2022), "New Directions in the European Union's Regulatory Framework for Corporate Reporting, Due Diligence and Accountability: The Challenge of Complexity", *European Journal of Risk Regulation*, vol. 13, is. 4, pp. 548-566. DOI:10.1017/err.2022.25.

4. Prodanchuk, M., Bezdushna, J., Mykhalkiv, A., Shevchuk, N. and Popova O. (2022), "Development of integrated reporting in ensuring a balanced system of management system indicators", *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 6 (47), pp. 111—124. DOI:10.55643/fcaptp.6.47.2022.3928.

5. Zhuk, V., Zamula, I., Liudvenko, D. and Popko, Ye. (2020), "Development of non-financial reporting of agricultural enterprises of Ukraine", *Agricultural and Resource Economics*, vol. 6, no. 4, pp. 76—89.

6. Luhova, O. and PISOCHENKO T. (2021), "Formation of integrated reporting in the context of sustainable development". *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7, no. 2, pp. 129—138. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-2-129-138>.

7. Heemskerk, B., Pistorio, P. and Scicluna, M. "Sustainable Development Reporting. Striking the balance", available at: <https://www.wbcsd.org/wp-content/uploads/2024/06/Sustainable-Development-Reporting.pdf> (Accessed 7 October 2024).

8. Annex (2024), "I to Commission Delegated Regulation (EU) 2023/2772 supplementing Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council as regards sustainability reporting standards, published in the Official Journal of the European Union on 22 December 2023 and including the corrigendum published on 18 April 2024", available at: <https://xbrl.efrag.org/e-esrs/esrs-set1-2023.html> (Accessed 2 October 2024).

9. De Villiers, C., La Torre, M. and Molinari M. The Global Reporting Initiative's (GRI) Past, Present and Future: Critical reflections and a research agenda on sustainability reporting (standard-setting), *Pacific Accounting Review*. DOI: 10.1108/ PAR-02-2022-0034.

10. The official site of SASB Standards (2024), available at: <https://sasb.ifrs.org/> (Accessed 5 October 2024).

11. Umantsiv, H. (2023), "Reporting on sustainable development in the context of corporate social responsibility", *Scientia fructuosa*, vol. 3, pp. 59—71. DOI: [https://doi.org/10.31617/1.2023\(149\)05](https://doi.org/10.31617/1.2023(149)05).

Стаття надійшла до редакції 07.10.2024 р.

УДК 657:347.7

І. О. Нетреба,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності,
Київський національний університет імені Тараса ШевченкаORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5586-5405>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.87

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ ДІАГНОСТИКИ ЗАГРОЗИ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА

I. Netreba,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Innovation and Investment Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE METHODS OF DIAGNOSING THE THREAT OF BANKRUPTCY OF THE ENTERPRISE

Стаття присвячена актуальним проблемам оцінювання та аналізу загрози банкрутства підприємства на основі застосування кількісних показників та якісних критеріїв. Досліджено етапи діагностики кризи: збір даних, визначення цілей і завдань, вибір методичного інструментарію на основі кількісних і якісних показників, формування груп індикаторів для визначення типу кризи, розрахунок показників та інтерпретація отриманих результатів, прийняття управлінських рішень, формування інформаційної бази для розробки антикризової стратегії та стратегічного плану. Зосереджено увагу на доцільності прийняття стратегічних рішень при виявленні ознак кризових ситуацій. Наведено характеристики кількісних та альтернативних методів оцінювання загрози банкрутства підприємства, визначено переваги та недоліки кожної з груп методів. Обґрунтовано необхідність проведення аналізу показників криз на підприємстві: фінансової, виробничої, збутової. Виокремлено найважливіші параметри, що дають змогу передбачити фінансову кризу: величина кредиторської і дебіторської заборгованості, позикового капіталу, оборотного капіталу, чистого грошового потоку, коефіцієнти ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості. Доведено, що це дає змогу своєчасно виявляти прояви кризових явищ та ситуацій і приймати управлінські рішення для їх подолання.

The article is devoted to the actual problem of assessing and analyzing the threat of bankruptcy of the enterprise, which is based on the use of two groups of criteria: quantitative indicators and qualitative characteristics. The stages of crisis diagnosis were studied, namely: data collection for crisis diagnosis, definition of goals and objectives, selection of methodological tools based on quantitative and qualitative indicators, formation of groups of indicators to determine the type of crisis (financial, organizational, marketing and personnel), calculation of indicators and interpretation results, making management decisions, forming an information base for the development of an anti-crisis strategy and strategic plan. In the research process, quantitative methods based on discriminant analysis models and alternative methods of assessing the threat of bankruptcy of the enterprise, in particular, non-financial parameters and qualitative characteristics, were characterized. Based on the definition of typical qualitative characteristics inherent in economic processes, it is possible to determine a latent crisis, which is a potential threat to the operation of the enterprise. The advantages and disadvantages of each group of methods are determined. The need to analyze the indicators of the financial crisis: payables and receivables, loan capital, working capital, net cash flow, liquidity ratios, solvency, financial stability is substantiated. It is noted that the functioning of enterprises is negatively affected by such macroeconomic factors as: the increase in the level of unemployment, the change in the market price of finished products, the increase in the price of bank loans, and

high rates of inflation. These economic changes lead to a decrease in the indicators of business activity of enterprises. The parameters characterizing sales and production crises are disclosed. It has been proven that prompt identification of crises at the microeconomic level makes it possible to make important management decisions for the development of enterprises in the long term.

Ключові слова: банкрутство, діагностика кризи, моделі дискримінантного аналізу, фінансові коефіцієнти, ресурсне забезпечення.

Key words: bankruptcy, crisis diagnosis, discriminant analysis models, financial ratios, resource provision.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Питання підвищення ефективності управління підприємством, оптимального використання матеріальних, людських, фінансових ресурсів в умовах обмеженого часу, завжди були актуальними та потребували ретельного вивчення і пошуку актуального методичного інструментарію для їх вирішення. Кризові явища, процеси, які все частіше виникають у сучасних організаціях під дією зовнішнього середовища, потребують моніторингу та діагностики для своєчасного подолання і недопущення їх виникнення у майбутньому. За умов, коли компанія перебуває на етапі подолання кризи, застосовуючи низку активних заходів, довгострокове планування спрямоване на пошук нових шляхів розвитку, розробку нових стратегій, що будуть узгоджені з антикризовою програмою, а поточні плани будуть спрямовані на їх ефективну реалізацію.

Процедура оцінювання загроз зниження прибутку, необґрунтованого зростання прямих на непрямих витрат, зниження платоспроможності, можливого банкрутства має ґрунтуватися на принципах своєчасності, чіткості, співставності виробничих, маркетингових, фінансових, кадрових, маркетингових показників результативності діяльності підприємства загалом та його структурних підрозділів для отримання об'єктивної оцінки загальної економічної ситуації, що склалася і прийняття рішень апаратом управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зазначені вище питання досліджено у працях багатьох науковців, таких як Е. Альтман, У. Бівер, Г. Спрінгейт, Р. Ліс, Дж. Таффлер, О. Терещенко, А. Матвійчук, увагу яких приділено вирішенню завдань економічного аналізу, розробки напрямів оптимізації ресурсів із

використанням методів дискримінантного аналізу, системи фінансових коефіцієнтів, показників структури балансу та інших форм звітності підприємства, розробку та обґрунтування часткових та інтегральних показників оцінки ймовірності банкрутства, моделювання фінансової стійкості підприємств із застосуванням теорії нечіткої логіки.

Вчені Савицька О., Салабай В., Гавриш Ю., Вовк О. у своїх роботах розкривають проблеми оцінювання ефективності збутової, виробничої, маркетингової діяльності, управління кадрами, розкрито окремі критерії та системи показників, що у площині методології антикризового менеджменту мають пріоритетне значення для виявлення потенційної і аналізу реальної загрози виникнення локальних криз у цих функціональних сферах.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є розкриття сутності та особливостей застосування методів оцінки та аналізу загрози банкрутства у системі діагностики кризових явищ на підприємстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогоднішній день вченими виокремлено різні підходи до прогнозування загрози настання банкрутства підприємств. Кількісні показники, що вказують на критичний стан фінансової системи підприємства, безперечно є основою процедури діагностики можливого банкрутства, водночас, застосування якісних методик, врахування нефінансових характеристик, дає змогу отримати комплексну оцінку кризових явищ і процесів, які відбуваються на підприємстві. Процедура діагностики кризи на підприємстві охоплює етапи, виконання яких дає змогу приймати стратегічні рішення, розробляти і удосконалювати стратегії з врахуванням кризових умов та можливих наслідків (Табл. 1).

Аналіз результатів досліджень, представлених у джерелах [5; 10] засвідчив, що як класичні, так і альтернативні методики оцінювання загрози банкрутства мають низку переваг і недоліків. На основі систематизації даних, сформовано характеристику класичних і альтернативних методів оцінювання загрози банкрутства, а також визначено переваги та недоліки цих методів (Табл. 2).

Взявши до уваги обмеження застосування дискримінантних моделей, у практиці економічного аналізу часто застосовують logit-моделі, які враховують кредитну історію та належність підприємства до конкретної галузі. Щоб отримати достовірні оцінки, аналіз фінансової інформації підприємства слід здійснювати за кілька звітних періодів, водночас, поглиблене вивчення кредитної історії підприємства створює умови для розробки комплексної програми, спрямованої на покращення показників фінансово-господарської діяльності підприємства і зменшення ризику настання банкрутства.

Авторами праці [10] обґрунтовано доцільність включення макроекономічних індикаторів до системи оцінювання ймовірності банкрутства підприємства. На увагу заслуговує побудова взаємозв'язків між показниками, що характеризували діяльність компаній, які згодом збанкрутували. Негативний вплив на функціонування підприємств спостерігається через зростання рівня безробіття та коливання цін на готову продукцію, збільшення вартості банківських кредитів, зниження внутрішнього попиту через високу інфляцію, як наслідок, зниження показників ділової активності у країні. Враховуючи методичні аспекти застосування матричного методу для визначення ефективності ресурсного забезпечення [1], доцільно припустити, що одним із важливих етапів у процедурі визначення ймовірності банкрутства підприємств є оцінка наявних ресурсів та виявлення резервів. Поряд з аналізом витрат матеріальних ресурсів, потрібно оцінювати динаміку фінансових індикаторів, що дасть змогу вчасно виявити приховані кризові ситуації, які при несприятливому перебігу зовнішніх чинників можуть стати ознаками банкрутства компанії.

З цієї точки зору інтерес представляє дослідження авторів Нікольчук Ю.М. і Лопатовської О.О. [7], які на практичному прикладі доводять зв'язок "фінансового здоро-

Таблиця 1. Процедура діагностики кризи на підприємстві

Етап	Характеристика
1.Збір інформації для проведення діагностики	Обробка і систематизація даних з внутрішньогосподарської та бухгалтерської звітності підприємства
2.Визначення цілей діагностики	Встановлення ознак латентної кризи, оцінка наявних кризових явищ, аналіз можливостей відновлення платоспроможності підприємства у посткризовий період
3.Вибір методичного забезпечення для проведення діагностики кризи	Кількісний і якісний аналіз, спрямований на оцінювання загрози банкрутства підприємства.
4.Групування показників, що характеризують напрями діяльності підприємства	Виявлення ознак і встановлення типу кризи: • фінансова криза; • криза збуту; • криза управління персоналом; • криза операційної діяльності
5.Розрахунок та інтерпретація отриманих результатів	Виявлення відхилень показників від нормативних значень. Пошук причин відхилень і їх детальний аналіз
6.Прийняття управлінських рішень для вирішення виявлених проблем	Визначення можливостей мінімізації втрат від руйнівних наслідків кризи. Розробка напрямів подальшого розвитку підприємства,
7.Формування інформаційної бази для розробки антикризової стратегії	Погодження антикризової стратегії з діючими на підприємстві стратегічними планами

Джерело: сформовано на основі [2—4; 6].

в'я підприємства" і позитивної динаміки показників фінансового стану, що є свідченням фінансової незалежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування, а отже ефективного використання наявних фінансових ресурсів.

На наш погляд, для оцінки проявів та глибини фінансової кризи, доцільно спочатку проаналізувати "маркери кризи", що вказують на її загострення:

- зростання обсягів простроченої кредиторської і дебіторської заборгованості,
- збільшення величини позикового капіталу,
- зменшення обсягів оборотного капіталу і зростання тривалості обороту капіталу,
- стрімке зниження чистого грошового потоку,
- зниження ліквідності, платоспроможності, ділової активності, маневреності власного оборотного капіталу.

Відомо, що ці показники покладені в основу процедури експрес-аналізу фінансового стану підприємства, що засвідчує їх виняткову значущість для оцінки симптомів і причин фінансової кризи, а також оцінки наявних можливостей для її подолання. Їх аналіз спрямований на стабілізацію функціонування системи менеджменту підприємства, спрямування капіталу на забезпечення інвестиційної та операційної діяльності для досягнення відповідного рівня прибутковості і рентабельності, віднов-

Таблиця 2. Методи оцінювання загрози банкрутства підприємства

Класичні методи: - моделі Бівера, Альтмана, Спрінгейта, Ліса, Таффлера, Терещенка, Матвійчука	Альтернативні методи: - побудова дерева рішень, - метод опорних векторів, - метод сценаріїв, - експертні оцінки - PEST-аналіз - SWOT-аналіз
Сутність:	
Моделі дискримінантного аналізу. Основу складають фінансові коефіцієнти і розрахунок інтегрального показника, що враховує вагу кожної складової та уможливорює прогнозування загрози банкрутства	На основі визначення низки типових суттєвих якісних ознак і характеристик можливо виявити незначні прояви кризи або оцінити ступінь поширення кризових явищ, отже, виявити потенційні та реальні загрози для функціонування суб'єкту господарювання
Переваги:	
• Нескладна процедура розрахунку показників • Інтерпретація отриманих результатів шляхом порівняння з нормативними значеннями дає змогу виявити закономірності, притаманні економічним явищам і процесам та вивчити природу їх виникнення і розвитку • Ці моделі широко застосовуються у практиці фінансового аналізу компаній	• Можливість виявити перші ознаки кризових явищ на підприємстві ще до того, як це відобразиться на показниках ефективності діяльності департаментів або підприємства загалом • Прогнозування потенційних ринкових загроз для діяльності підприємства та виявлення нових можливостей для протидії цим загрозам на основі своєчасно прийнятих стратегічних рішень
Недоліки:	
• В основі оцінювання покладено переважно показники фінансового стану • Не враховується вплив чинників зовнішнього середовища непрямого впливу • Не враховуються галузеві особливості При одночасному застосуванні різних моделей на практиці можливе отримання суперечливих результатів розрахунків, а отже і прогнозу ймовірності настання банкрутства	• Прогноз загрози банкрутства, отриманий відповідно до результатів якісних оцінок часто має суб'єктивний характер • Складність здійснення у зв'язку з необхідністю аналізу значного обсягу даних впливу зовнішніх чинників на господарську діяльність підприємства • Складність врахування отриманих результатів оцінювання для прийняття рішень, що базуються на великій кількості критеріїв

Джерело: сформовано на основі [5; 8—10].

лення платоспроможності та конкурентоспроможності на ринку.

Традиційно методичні положення оцінювання ефективності діяльності компаній або окремих департаментів передбачають, що розрахунок показників здійснюється за результатами виробничих процесів, маркетингової та збутової діяльності, дослідження господарської діяльності загалом [3]. У розглянутій вище процедурі діагностики кризи деталізації потребує етап 4, зокрема, визначення груп показників, які характеризують функціональні сфери діяльності підприємства. Це дає змогу виявити ознаки і визначити тип кризи: виробнича, кадрова, збутова та ін.

Так, до індикаторів кризи збуту слід віднести наступні показники:

- Зменшення частки підприємства на ринку
- Зниження рентабельності продажу продукції

— Необгрунтоване стрімке зростання витрат на обслуговування функціонування мережі збуту

— Зниження інтенсивності оборотності товарних запасів

Кризу виробництва характеризують наступні тенденції:

— Зменшення обсягів виробництва продукції

— Зменшення фондоддачі основних засобів

— Зменшення фондоозброєності праці

— Зменшення рентабельності операційної діяльності

— Зменшення рентабельності основних засобів

— Зниження продуктивності праці виробничого персоналу

— Зростання трудомісткості, матеріаломісткості, фондомісткості, енергомісткості.

До показників, що можуть вказувати на кризу управління персоналом можна віднести:

— Зростання інтенсивності плинності кадрів

— Зниження продуктивності праці персоналу

— Порушення балансу між бюджетом HR-відділу та чи-

сельністю працівників, які обслуговує відділ

— Порушення співвідношення кількісної та якісної укомплектованості кадрів

— Зростання терміну закриття вакансій

— Порушення співвідношення витрат на забезпечення підприємства/підрозділу кваліфікованим персоналом і фактичних показників результативності діяльності підприємства/підрозділу

— Зниження ефективності впровадження кадрових програм/навчання персоналу, що відображено у показниках результативності роботи персоналу підрозділу/підприємства.

В основі використання методичних положень діагностики кризи і загрози банкрутства підприємства повинен діяти принцип співставності показників та їх системного аналізу з метою встановлення значущості кожного показника для вирішення управлінських задач у складних економічних умовах.

Не менш важливим елементом аналізу діяльності компанії, особливо що стосуєть-

ся виявлення ознак прихованої кризи, яка може розгорнутися найближчим часом, є застосування методів та підходів якісного аналізу. Так, особливістю методики Дж. Аргенті є детальний аналіз кризових ситуацій, що виникають у діючій системі менеджменту та можуть у підсумку призвести до банкрутства. Сутність даного методу полягає у встановленні груп бізнес-процесів, яким протягом певного періоду притаманні ознаки кризових явищ; передумовами настання банкрутства є три групи характеристик: недоліки, помилки і симптоми. Недоліками вважають проблеми, що виникають на підприємстві за декілька років до погіршення показників господарської діяльності підприємства. У результаті накопичення проблемних ситуацій керівники можуть припуститися системної помилки, що призведе до банкрутства у майбутньому. Через помилки починають виявлятися ознаки (симптоми) банкрутства, зокрема, погіршуються показники фінансового стану. Узагальнення оцінок, отриманих від експертів по цих групах параметрів, досягається визначенням А-рахунку, як агрегованого показника.

Якщо результати проведеного аналізу підтверджують загрозу банкрутства, важливо зосередити увагу на наступних положеннях, що мають стратегічний характер:

1. Розробка основних положень антикризової стратегії. Погодження із загальною стратегією підприємства.
2. Розробка антикризової програми та її економічне обґрунтування.
3. Оцінка ресурсного потенціалу підприємства для вирішення поточних завдань в умовах кризи.
4. Визначення можливості застосування методів менеджменту для подолання кризових ситуацій, зокрема, виокремлення методик, які будуть найбільш ефективними для подолання кризи у конкретних умовах (застосування ситуаційного підходу).
5. Економічне обґрунтування доцільності залучення додаткових ресурсів для реалізації антикризової програми з огляду на загрози зовнішнього оточення.
6. Реалізація антикризової програми; контроль отриманих результатів, внесення коректив за необхідності
7. Розробка та впровадження заходів превентивного характеру. Прогнозування і попередження кризових явищ у майбутньому.
8. Корегування стратегії підприємства з урахуванням планів по впровадженню нових

технічних рішень та інноваційних підходів в управлінську діяльність для забезпечення прибутковості у нових посткризових умовах функціонування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Оцінити глибину кризових явищ і ситуацій, що виникають на підприємстві, можливо за результатами аналізу фактичних показників фінансово-господарської діяльності та виявлення закономірностей розвитку. Детальне вивчення структури активів підприємства уможливорює отримання об'єктивної оцінки ресурсів та джерел їх забезпечення, що з позицій антикризового менеджменту дає змогу виокремити ознаки кризових ситуацій. Оцінювання динаміки потребують обсяги оборотних та необоротних активів підприємства, поточної дебіторської заборгованості. Проведення детального аналізу цих показників здійснюється із застосуванням кількісних методів прогнозування загрози банкрутства. Використання альтернативних методів дає змогу охопити більшу кількість критеріїв на основі результатів моніторингу зовнішніх чинників та оцінити їх вплив на діяльність підприємства для прийняття управлінських рішень. Поглибленого вивчення потребують положення побудови матричної моделі для оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів підприємства, аналіз особливостей та умов застосування матричного методу в контексті забезпечення сталого розвитку суб'єкта господарської діяльності.

Література:

1. Биба В.В., Теницька Н.Б., Каліновська Д.А. Матричний метод оцінки ефективності використання матеріальних ресурсів підприємства [електронний ресурс]. Економіка та суспільство. 2017. № 13. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/58.pdf
2. Вовк О. М., Ковальчук А. М., Мацаєнко Ю. О. Діагностика ефективності управління персоналом аеронавігаційного підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7860>
3. Гавриш Ю. О., Слесь І. Р. Методи оцінки ефективності управління збутової діяльності промислового підприємства. Сучасні проблеми економіки і підприємництва: збірник наукових

праць. 2017. Вип. 20. С. 189—197. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/120152>

4. Камінська І.М., Ковальчук Н.В., Демидович А.С., Горчинська І.П. Теоретико-методичні підходи до аналізу ефективності діяльності підприємства. Економічний форум. 2021. № 2. С. 79—87.

5. Ліндер Є. О. Розширена класифікація методів оцінки ймовірності банкрутства суб'єктів господарювання. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 22. С. 84—87. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2016/18.pdf

6. Мельник О.Г., Адамів М.Є. Методичні рекомендації з діагностики кредитоспроможності підприємств: вітчизняний та міжнародний виміри. Економіка. Фінанси. Право. 2016. № 11 (1). С. 18—25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2016_11%281%29__5

7. Нікольчук Ю.М., Лопатовська О.О. Ефективність використання фінансових ресурсів підприємства: теоретико-методичні та практичні аспекти оцінки. Трансформаційна економіка. 2023. № 4. С. 59—65. URL: <https://www.transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/49>

8. Савицька О. М., Салабай В. О. Ефективність діяльності та управління підприємством: особливості використання теорії, методології та результативності аналітичних досліджень. Ефективна економіка. 2019. № 6. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7126>

9. Савченко А. М., Фішер Н. В. Дослідження ймовірності настання банкрутства виробничого підприємства. Бізнес Інформ. 2020. № 11. С. 186—191. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2020&abstract=2020_11_0_186_191&lang=ua

10. Giriuniene G., Giriunas L., Morkunas M., Brucaite L. A Comparison on Leading Methodologies for Bankruptcy Prediction: The Case of the Construction Sector in Lithuania. Economies. 2019. 7(3):82. <https://doi.org/10.3390/economies7030082>

References:

1. Byba, V.V., Tenyts'ka, N.B. and Kalinovs'ka, D.L. (2017), "Matrix method of evaluation of efficiency of use of material resources of the enterprise", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 13, available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/58.pdf (Accessed 25 Sept 2024).

2. Vovk, O., Kovalchuk, A. and Matsaienko, Yu. (2020), "Diagnostics of the effectiveness of the personnel management system of an air navigation enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol.

5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7860> (Accessed 25 Sept 2024).

3. Havrysh, Yu. O. and Slies', I. R. (2017), "Methods of assessing the efficiency of management of sales activities of industrial enterprises", *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo: zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 20, pp. 189-197, available at: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/120152> (Accessed 25 Sept 2024).

4. Kamins'ka, I.M., Koval'chuk, N.V. Demydovych, A.S. and Horchyns'ka I.P. (2021), "Theoretical and methodological approaches to the analysis of the efficiency of the activity of the enterprise", *Ekonomichnyi forum*, vol. 2, pp.79—87.

5. Linder, Y. (2016), "Extended classification of methods for business entities bankruptcy probability estimation", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 84—87, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2016/18.pdf (Accessed 25 Sept 2024).

6. Mel'nyk, O.H. and Adamiv, M.Ye. (2016), "Methodical recommendations on diagnostics of enterprises' creditworthiness: national and international dimensions", *Ekonomika. Finansy. Pravo*, vol. 11 (1), pp. 18—25, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2016_11%281%29__5 (Accessed 25 Sept 2024).

7. Nikol'chuk, Yu.M. and Lopatovs'ka, O.O. (2023), "Efficiency of use of financial resources of the enterprise: theoretical-methodical and practical aspects of assessment", *Transformatsijna ekonomika*, vol. 4, pp. 59—65, available at: <https://www.transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/49> (Accessed 25 Sept 2024).

8. Savytska, Olena M. and Salabaj, Vladyslav O. (2019), "Efficiency of activity and management of the enterprise: features of application of theory, methodology and performance of analytical researches", *Efektivna ekonomika*, vol. 6, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7126> (Accessed 25 Sept 2024).

9. Savchenko, A. M. and Fisher, N. V. (2020), "Determining the Probability of Bankruptcy of Production Enterprise", *Biznes Inform*, vol. 11, pp. 186-191, available at: (https://www.business-inform.net/article/?year=2020&abstract=-2020_11_0_186_191&lang=ua Accessed 25 Sept 2024).

10. Giriuniene, G., Giriunas, L., Morkunas, M., and Brucaite, L. A (2019), "Comparison on Leading Methodologies for Bankruptcy Prediction: The Case of the Construction Sector in Lithuania", *Economies*, vol. 7(3):82. <https://doi.org/10.3390/economies7030082>

Стаття надійшла до редакції 08.10.2024 р.

УДК 657

А. В. Коваль,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3637-850X>
Р. В. Резніченко,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-7903-1298>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.93

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО РЕЗУЛЬТАТУ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

L. Koval,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxing, Vinnytsia National Agrarian University
R. Reznichenko,
Postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University

FORMATION OF THE FINANCIAL RESULT OF THE OPERATIONAL ACTIVITY OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE

У статті розкрито порядок формування фінансового результату суб'єктів господарювання, в тому числі наголошено на особливостях його формування аграрних товаровиробників. Зазначено, що виробничо-господарська діяльність аграрних підприємств відбувається в умовах нестабільності та змін у зовнішньому середовищі, непрогнозований вплив яких негативно позначається на показниках ефективності господарювання та призводить до ризикованості здійснення виробничо-господарських операцій, зниження рівня їх конкурентоспроможності. Розглянуто і проаналізовано основні підходи до трактування складових фінансового результату підприємства, таких як: доходи та витрати, у різних нормативно-правових актах. Встановлено, що важливо інтерпретувати поняття доходів згідно тих стандартів, за якими ведеться облік та складається звітність суб'єкта господарювання. Що стосується витрат, то прослідковується ідентичність у визначенні дефініції "витрати" за міжнародним та вітчизняним законодавством, що є позитивним моментом та надає змогу українським суб'єктам господарювання, які формують звітність за міжнародними стандартами, використовувати вітчизняне розуміння цієї категорії. Доведено відмінність між терміном "витрати" та терміном "затрати", що потрібно враховувати при визначенні фінансового результату. Наведено класифікацію доходів та витрат для цілей обліку з метою побудови в майбутньому Робочого пану рахунків відповідно до національних та міжнародних стандартів обліку. За наведеною класифікацією встановлено, що: основний критерій класифікації доходів вітчизняними стандартами — вид діяльності, з якого їх отримують, а міжнародними — предмет отримання доходів, при цьому перед вітчизняними підприємствами стає проблема вибору класифікації доходів та витрат, бо в національних і міжнародних регламентах вони суттєво відрізняються. Окреслено, що сільськогосподарське виробництво є специфічним, так як в більшості випадків напряму залежить від природньо-кліматичних умов. Зазначено, що при формуванні фінансового результату слід дотримуватися послідовності його визначення. При цьому загальна методика формування фінансових результатів для суб'єктів аграрного сектору дещо віддалена від моделі ринкової економіки, так як фінансовий результат формується після оприбуткування сільськогосподарської продукції з виробництва, а не після її реалізації.

The article describes the procedure for forming the financial result of economic entities, including emphasizing the peculiarities of its formation by agricultural commodity producers. It is noted that the production and economic activity of agrarian enterprises takes place in conditions of instability and changes in the external environment, the unpredictable impact of which negatively affects indicators of economic efficiency and leads to the riskiness of production and economic operations, a decrease in their level of competitiveness. The main approaches to the interpretation of the components of the financial result of the enterprise, such as: income and expenses, in various normative legal acts have been considered and analyzed. It has been established that it is important to interpret the concept of income according to the standards by which the accounting and reporting of the business entity is conducted. As for expenses, the identity of the definition of "expenses" according to international and domestic legislation is followed, which is a positive point and enables Ukrainian business entities that prepare reports according to international standards to use the domestic understanding of this category. The difference between the term "expenditure" and the term "expense" is proven, which must be taken into account when determining the financial result. The classification of income and expenses for accounting purposes is given in order to build a working master of accounts in the future in accordance with national and international accounting standards. According to the given classification, it was established that: the main criterion for the classification of income by domestic standards is the type of activity from which they are received, and by international standards, the subject of receiving income, while domestic enterprises face the problem of choosing the classification of income and expenses, because in national and international regulations, they are significantly different. It is outlined that agricultural production is specific, as in most cases it directly depends on natural and climatic conditions. It is noted that when forming the financial result, the sequence of its definition should be followed. At the same time, the general method of forming financial results for subjects of the agricultural sector is somewhat distant from the model of the market economy, since the financial result is formed after the sale of agricultural products from production, and not after their sale.

Ключові слова: дохід, витрати, прибуток, збиток, фінансовий результат, операційна діяльність, аграрне підприємство.

Key words: income, expenses, profit, loss, financial result, operational activity, agricultural enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Ефективність функціонування підприємства характеризується фінансовим результатом його діяльності, значення якого може бути різним: від позитивного до негативного.

За умов ринкової економіки управління фінансовими результатами посідає ключове місце у діловому житті сільськогосподарського підприємства. Фінансовий стан пояснюється забезпеченістю ресурсами фінансовими, потрібними для результативного функціонування, правильним їх розміщенням та дієвим використанням [1, с. 94].

На сьогодні проблеми створення фінансових результатів набувають не аби якої актуальності, і проявляє необхідність фундаментального вивчення світового, прогресивного досвіду, знаходження напрямків удосконалення обліку, моніторингу та аналізу. Зараз кожне підприємство, яке веде господарську діяльність, має самостійно фінансувати шляхи своїх затрат, вести розподілення підручних фінансових ресурсів, виділяючи їх на виробництво про-

дукції (послуг) з метою отримання кінцевого результату у формі прибутку. Ось чому конче потрібно дослідити механізм утворення (становлення) фінансових результатів підприємств [2].

Виробничо-господарська діяльність аграрних підприємств відбувається в умовах нестабільності та змін у зовнішньому середовищі, не прогнозований вплив яких негативно позначається на показниках ефективності господарювання та призводить до ризикованості здійснення виробничо-господарських операцій, зниження рівня їх конкурентоспроможності [3, с. 64].

Визначення фінансових результатів базується на використанні облікових даних щодо доходів та витрат, як складових результатів від певного виду діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Методику формування фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання розглядали у своїх працях ряд науковців, таких як: Масюк Ю. В., Боюн В. Ю., Миколенко І., Дігтяр В., Добрунік Т. П., Мусієнко Ю. Ю., Авда-

Таблиця 1. Облікова класифікація доходів та витрат за НП(С)БО та МСБО

Облікова категорія	НП(С)БО	МСБО
1	2	3
Доходи	– дохід від реалізації; – чистий дохід від реалізації; – інші операційні доходи; – дохід від фінансової діяльності; – інші доходи	– від реалізації товарів; – від надання послуг; – внаслідок використання третіми сторонами активів суб'єкта господарювання
Витрати	– виробничі (собівартість продукції); – операційні (адміністративні, збутові тощо); – фінансові; – втрати від участі в капіталі; – інші витрати	– за елементами (амортизація, матеріальні, трудові тощо); – за функціями (собівартість продукції, збутові, адміністративні, інші)

Джерело: сформовано за даними [7].

лян К. В., Галицький О. М., Бобровська Н. В., Грицевська О. А., Сухорукова В. В. та ін. Окремі автори присвячують свої праці формуванню та обліку фінансових результатів у різних сферах діяльності, зокрема і в аграрній. Однак методика формування фінансових результатів аграрного підприємства від операційної діяльності розкрита не в повній мірі.

Також виникають питання щодо складових та проявів фінансового результату операційної діяльності аграрних формувань.

Вищевикладене окреслює актуальність обраної теми дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є розкриття методики формування фінансового результату операційної діяльності аграрного підприємства та формування відповідних висновків щодо проведеного дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення фінансових результатів в загальному розумінні передбачає порівняння отриманих доходів та витрат звітного періоду.

Доходи та витрати є складовими фінансового результату та визначаються як в розрізі видів діяльності, так і по підприємству в цілому.

Відповідно до НП(С)БО 1 доходи — збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які приводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників); витрати — зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками) [4].

Поняття доходу визначається й у інших нормативних документах — національних і міжнародних.

Так, НП(С)БО 15 "Дохід" визначає дохід як збільшення активу або зменшення зобов'язань, що обумовлює зростання власного капіталу (за виключенням зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена [5], а МСБО 18 "Дохід" вважає, що це валове надходження економічних вигод протягом періоду, що виникає під час звичайної діяльності суб'єкта господарювання, коли власний капітал зростає внаслідок такого надходження, а не внаслідок внесків учасників власного капіталу [6]. Можна констатувати, що за НП(С)БО 15 доходи мають покривати витрати, які понесені у зв'язку з їх отриманням, та разом і зобов'язання, а МСБО 18 "Дохід" робить акцент не лише на надходженні активів, а й на підвищенні їх вартості, що є більш логічним. Вказана розбіжність впливає на методику відображення господарських операцій, що пов'язані з доходами підприємств, під час ведення обліку за національними та міжнародними стандартами [7]. Тому важливо інтерпретувати поняття доходів згідно тих стандартів, за якими ведеться облік та складається звітність суб'єкта господарювання.

Регламентация визначення витрат у вітчизняному і міжнародному законодавстві представлена: НП(С)БО 1 та 16 як зменшення економічних вигод у вигляді зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу, за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками [8]; Концептуальною основою фінансової звітності витрати визначаються як зменшення активів або збільшення зобов'язань, наслідком якого є зменшення власного капіталу, крім як унаслідок здійснення розподілу держателів вимог до власного капіталу [9].

В результаті дослідження можна стверджувати, що прослідковується ідентичність у визначенні дефініції "витрати" за міжнародним та вітчизняним законодавством, що є позитивним моментом та надає змогу українським суб'єктам господарювання, які формують звітність за міжнародними стандартами, використовувати вітчизняне розуміння цієї категорії.

Окрім терміну "витрати" використовується також термін "затрати". Ці дефініції не однакові, так як термін "затрати" передбачає будь-яке використання ресурсів, в тому числі і на придбання активів, в той час як термін "витрати" — використання тільки тих ресурсів, які при визначенні фінансового результату господарюючого суб'єкта за даний період часу ставляться у відповідність доходам.

Фінансові результати є обліковою категорією, тому класифікацію його складових слід розглядати з позиції обліку також. Тому доходи та витрати класифікують на види, представлені в таблиці 1.

Аналіз їх різновидів дає змогу зробити такі висновки:

1) основний критерій класифікації доходів вітчизняними стандартами — вид діяльності, з якого їх отримують, а міжнародними — предмет отримання доходів;

2) перед вітчизняними підприємствами стає проблема вибору класифікації доходів та витрат, бо в національних і міжнародних регламентах вони суттєво відрізняються.

Зазначені відмінності окреслюють та поглиблюють важливість облікової думки, яку формують та використовують на практиці працівники, що формують фінансову звітність. Підприємство приймає самостійно рішення щодо використання певної класифікації зокрема доходів та витрат як об'єктів обліку, що в подальшому використовується для формування робочого плану рахунків, як одного з додатків до Наказу про облікову політику суб'єкта господарювання. Тільки за умов чіткого визначення та класифікації таких категорій можливе належне інформаційне забезпечення ефективного управління підприємством.

Формування фінансового результату в сільськогосподарських підприємствах має свої особливості у зв'язку із специфікою виробничо-господарської діяльності підприємницьких структур аграрної галузі, серед яких домінуючими є такі:

— вплив природно-кліматичних факторів на процес формування прибутку (характерна сезонність виробництва);

— багатогалузевий характер діяльності сільськогосподарських підприємств: виробництво різноманітної продукції рослинництва і тваринництва, переробка власної та давальницької сировини;

— залучення в господарському процесі незамінних природно-біологічних факторів виробництва та біологічних активів, що зумовлює особливості їх оцінки, відображення в системі рахунків, а також специфіку обліку процесу виробництва (біологічних перетворень) і обчислення собівартості отриманої продукції;

— статус сільськогосподарського товаровиробника дозволяє використовувати спрощену систему оподаткування зі сплатою єдиного податку та спеціальний режим оподаткування з ПДВ [3, с. 64].

Окрім особливостей формування фінансових результатів слід окреслити фактори, що впливають на формування цієї категорії.

Основні зовнішні фактори, що формують фінансовий результат сільськогосподарського підприємства такі:

1) місткість ринку. Чим більша місткість ринку, тим більше можливостей у підприємства одержати позитивний фінансовий результат, тобто прибуток;

2) розвиток конкуренції, який негативно впливає на суму та рівень прибутку, тому що він призводить до усереднення норми прибутку. Конкурентна боротьба потребує значних витрат, що зменшують суму прибутку;

3) розмір цін. В умовах конкуренції підвищення цін не завжди призводить до підвищення продажних цін. Сільськогосподарські підприємства прагнуть менше працювати з посередниками, обирати серед постачальників тих, хто пропонує товари одного рівня якості за нижчими цінами;

4) ціни на послуги підприємств транспорту, комунального господарства, ремонтних та інших підприємств. Підвищення цін і тарифів на послуги збільшує поточні витрати підприємств, зменшує прибуток і знижує рентабельність діяльності підприємств;

5) розвиток профспілкового руху. Підприємство прагне до зменшення витрат на заробітну плату. Інтереси працівників висловлюють профспілки, які прагнуть підвищення розмірів оплати праці, що знижує прибуток підприємства;

6) розвиток діяльності громадських організацій споживачів товарів і послуг;

7) регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств із боку держави. Цей фактор належить до числа основних [10].

До внутрішніх факторів впливу на процес формування фінансових результатів належать: управління витратами, ефективність маркетингової стратегії, рівень організації виробничих процесів.

Процес визначення фінансових результатів багатогранний та трудомісткий. Він має враховувати показники не тільки операційної діяльності, а й фінансової та інвестиційної. В зв'язку з цим слід окреслити підходи до визначення фінансових результатів суб'єктів господарювання.

В умовах сьогодення різні країни світу розглядають два загальноприйнятих підходи щодо формування фінансових результатів суб'єкта господарювання модифікуючи їх під свої потреби та розуміння:

1) метод порівняння доходів і витрат (метод "витрати — випуск"), що передбачає визначення прибутку (збитку) згідно з принципом нарахування та відповідності доходів і витрат. Фактично обраховується різниця між доходами і витратами звітного періоду, тобто порівнюються доходи з витратами, які були понесені для отримання цих доходів. Визначення фінансового результату за методом "витрати — випуск" передбачає існування двох способів:

— перший спосіб називають "лінійним", тобто він передбачає порівняння випуску з минулими витратами з відображенням знову створеної вартості загальною сумою з наступною деталізацією;

— другий спосіб використовується у бухгалтерському обліку з відображенням по дебету споживання підприємством минулої праці і сторонніх витрат та знову створеної вартості за її елементами;

2) метод порівняння капіталу (або метод зміни чистих активів), що базується на визначенні приросту власного капіталу суб'єкта господарювання у звітному періоді, шляхом обрахунку різниці між сумою власного капіталу на кінець і на початок звітного періоду. Якщо власний капітал на кінець звітного періоду збільшується, то підприємство отримує прибуток, а якщо навпаки — збиток [11, с. 165].

В Україні середні та великі підприємства для визначення фінансового результату використовують порядок, визначений у НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" [4]. Малі підприємства розраховують фінансові результати діяльності відповідно до методики, що наведена у НП(С)БО 25 "Спрощена фінансова звітність" [12].

Таким чином, формування фінансових результатів є складовою загальної системи управ-

ління, яка включає прийняття рішень щодо забезпечення їх необхідного рівня на рівні підприємства з метою досягнення тактичних та оперативних цілей.

Таким чином, формування фінансових результатів можна розглядати як складову загальної системи управління, яка включає прийняття рішень щодо забезпечення необхідного рівня цих результатів на рівні підприємства для досягнення тактичних та оперативних цілей.

В загальному фінансовий результат формується шляхом порівняння доходів та витрат підприємства. Проявом фінансового результату діяльності найчастіше виступає прибуток (доходи перевищують витрати) або збиток (витрати перевищують доходи). Дуже рідко підприємство отримує нульовий результат (доходи та витрати рівні).

Як ми зазначали раніше, в літературі та нормативній базі взагалі відсутнє трактування поняття "нульовий результат", хоча саме він на початку діяльності суб'єкта господарювання є припустимим і навіть бажаним. Тому нульовий результат слід розглядати як позитивний фінансовий результат суб'єкта господарювання, що також має велике значення для його майбутнього розвитку.

Окрім цього слід зазначити, що визначення фінансового результату відсутнє в нормативно-правовій базі. Однак надано визначення доходом та витратам.

Податкове законодавство розглядає фінансові результати як прибуток, що визначається шляхом зменшення суми доходів на собівартість товарів (робіт, послуг) та суми інших витрат звітного податкового періоду. Таким чином фінансові результати ототожнюються з прибутком, при цьому негативне значення його навіть не передбачається.

Слід доповнити чинну нормативно-правову базу визначенням терміну "фінансовий результат" та чітко окреслити усі можливі його прояви із розкриттям їх суті.

При формуванні фінансового результату слід дотримуватися послідовності його визначення. Для цього необхідно вміти оперувати поняттями, наведеними у НП(С)БО 1, що дозволяють заповнювати окремі статті форми № 2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)":

— валовий прибуток — різниця між чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);

— прибуток (збиток) від операційної діяльності, визначається як алгебраїчна сума валово-

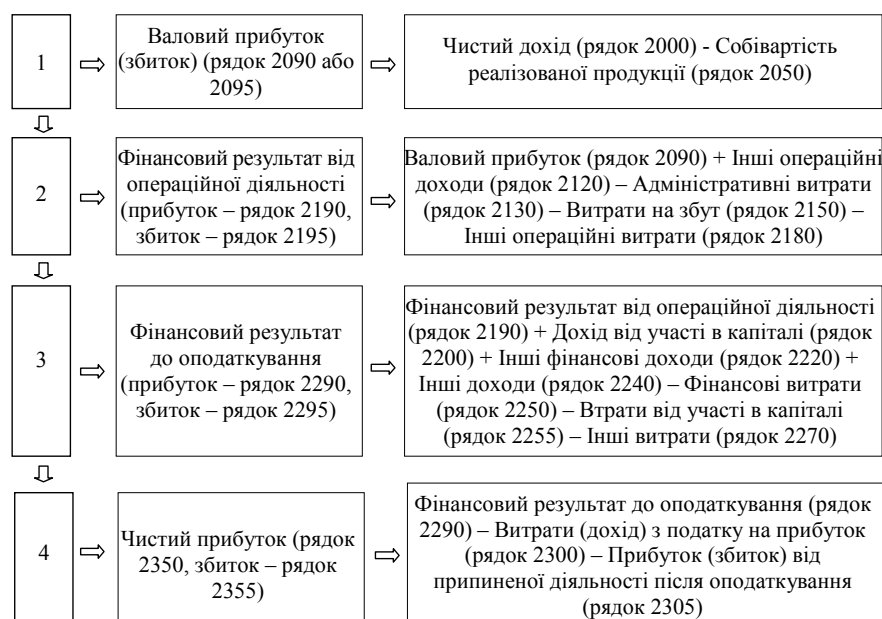

Рис. 1. Алгоритм визначення фінансового результату підприємства

Джерело: сформовано авторами на основі [13].

вого прибутку (збитку), іншого операційного доходу, адміністративних, витрат, витрат на збут та інших операційних витрат;

— прибуток (збиток) до оподаткування визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів (прибутків), фінансових та інших витрат (збитків);

— чистий прибуток (збиток) розраховується як алгебраїчна сума прибутку (збитку) до оподаткування, податку на прибуток та прибутку (збитку) від припиненої діяльності після оподаткування [4].

Послідовність та методику формування фінансових результатів наведемо у вигляді рисунку 1.

Фінансовий результат суб'єкта господарювання у вигляді чистого прибутку чи збитку розраховується у декілька етапів.

Так, на першому етапі визначається валовий прибуток (збиток) шляхом визначення різниці між чистим доходом та собівартістю реалізованої продукції.

Якщо до валового доходу (витрат) додати інші операційні доходи та відняти усі операційні витрати (адміністративні, на збут, інші), то отримаємо фінансовий результат від операційної діяльності.

Наступним кроком є визначення фінансового результату до оподаткування. Для цього необхідно до фінансового результату від операційної діяльності додати доходи від фінансової та інвестиційної діяльності та відняти витрати від цих же видів діяльності.

На заключному етапі обраховується кінцевий фінансовий результат — чистий прибуток (збиток). Для цього необхідно фінансовий результат до оподаткування зменшити на витрати (дохід) з податку на прибуток та прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування.

Фінансові результати сільськогосподарських підприємств розглядають як економічну категорію, яка відображає результативність діяльності підприємства шляхом зіставлення доходів, отриманих від певного виду біологічних активів або сільськогосподарської продукції галузі, виду діяльності в цілому по сільськогосподарському підприємству з сумою витрат на їх одержання [14].

Загальна методика визначення фінансових результатів сільськогосподарської діяльності не зовсім відповідає реальній моделі ринкової економіки, оскільки фінансовий результат передбачено визначати не після реалізації сільськогосподарської продукції, а відразу після її одержання від виробництва. У всіх видах економічної діяльності фінансовий результат визначається в процесі реалізації, а не виробництва продукції (надання послуг, виконання робіт) [15].

В сільськогосподарських підприємствах існують суттєві особливості формування фінансових результатів, які зумовлені прийнятим НП(С)БО 30 "Біологічні активи", відповідно якому до складу фінансових результатів сільськогосподарських підприємств належать:

— дохід (витрати) від первісного визнання одержаної сільськогосподарської продукції

та/або додаткових біологічних активів за кожною групою біологічних активів;

— витрати, пов'язані з біологічними перетвореннями, за кожною групою біологічних активів;

— фінансовий результат (прибуток, збиток) від первісного визнання сільськогосподарської продукції та/або додаткових біологічних активів;

— фінансовий результат (прибуток, збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції та поточних біологічних активів;

— фінансовий результат (прибуток, збиток) від зміни справедливої вартості біологічних активів;

— фінансовий результат від реалізації запасів сільськогосподарської продукції та біологічних активів, оцінка яких здійснюється за справедливою вартістю, за вирахуванням витрат на місці продажу;

— фінансовий результат від зміни справедливої вартості біологічних активів на дату балансу, оцінка яких здійснюється за справедливою вартістю, за вирахуванням очікуваних витрат на місці продажу [16].

Специфіка виробничо-господарської діяльності підприємств сільського господарства впливає на процес формування їх фінансових результатів, що має певні особливості. До особливостей формування фінансового результату аграрних товаровиробників належать:

— багатогалузевий характер;

— вплив навколишнього природного середовища на процес формування результатів діяльності (сезонність виробництва);

— виробництво різних видів продукції як рослинництва так і тваринництва;

— переробка власної та давальницької сировини;

— використання у процесі господарювання біологічних активів, що зумовлює особливості їх оцінки, відображення в системи рахунків, а також специфіку обліку процесу виробництва (біологічних перетворень);

— прорахунок собівартості виготовленої продукції, враховуючи особливості виробництва.

Сільськогосподарські товаровиробники формують свій фінансовий результат переважно за рахунок основної операційної діяльності, що являє собою сільськогосподарську діяльність спрямовану на виробництво та збут продукції сільського господарства та біологічних активів рослинництва і тваринництва. Така ситуація формує специфічні вимоги до організації і методики формування фінансових результатів сільськогосподарських підприємств.

Фінансовий результат визначається по кожному виду діяльності шляхом порівняння відповідних доходів та витрат.

На сільськогосподарських підприємствах найбільшу питому вагу серед доходів займає дохід від реалізації, це обумовлено заниженим рівнем практичного освоєння виваженої методики обчислення й облікового відображення доходу від сільськогосподарської діяльності [17].

Відповідно до НП(С)БО 30 "Біологічні активи" дохід від сільськогосподарської діяльності складається з: доходу від первісного визнання біологічних активів та сільськогосподарської продукції; доходу від зміни справедливої вартості біологічних активів; доходу від реалізації біологічних активів та сільськогосподарської продукції, отриманої в результаті біологічних перетворень.

На розмір та формування фінансових результатів сільськогосподарських підприємств суттєво впливає оцінка продукції за справедливою вартістю при первісному визнанні. Доходи від первісного визнання біологічних активів та сільськогосподарської продукції визначаються як різниця між справедливою вартістю отриманої продукції та (або) додаткових біологічних активів та витратами, які виникли в результаті виробництва цієї продукції біологічних активів [18].

Реальний розмір доходу від первісного визнання максимально точно визначити можливо тільки в кінці року. Така ситуація спричинена неможливістю відображення усіх витрат, пов'язаних з біологічною трансформацією таких активів на момент первісного його визнання. Точний розмір таких витрат можна визначити лише в кінці року. Окрім цього на момент первісного визнання товаровиробник не завжди може визнати яка продукція сільськогосподарського виробництва буде переведена у склад виробничих запасів, а яка призначена для продажу тому, що частина цієї продукції, як правило, використовується для власного споживання.

Цей момент є важливим в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств, тому розмір доходу (витрат) від первісного визнання, визначений в кінці року не співпадатиме із визначеним доходом (витратами) протягом року.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

В результаті проведеного дослідження встановлено відмінності у визначенні фінансових результатів діяльності аграрних підприємств.

емств від інших суб'єктів господарювання, що зумовлено в більшій мірі залежністю від природньо-кліматичних умов.

При цьому загальна методика формування фінансових результатів для суб'єктів аграрного сектору дещо віддалена від моделі ринкової економіки, так як фінансовий результат формується після оприбуткування сільськогосподарської продукції з виробництва, а не після її реалізації.

Окрім цього, при первісному визнанні біологічних активів та сільськогосподарської продукції розмір доходу реально встановити лише в кінці року, коли буде можливість встановити дійсну величину усіх понесених витрат. Тому важливим моментом є послідовність корегування фінансового результату в кінці звітного періоду, чому й потрібно приділити увагу в наступних дослідженнях.

Література:

1. Масюк Ю. В., Боюн В. Ю. Управління фінансовими результатами діяльності сільськогосподарського підприємства. Економіка та держава. 2021. № 10. С. 93—96. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.10.93

2. Миколенко І., Дігтяр В. Механізм формування фінансових результатів діяльності підприємства. Економіка та суспільство. 2021. № 32. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-17>

3. Добрунік Т. П. Особливості управління фінансовими результатами аграрних підприємств. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 5 (1). С. 76—83.

4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності": Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 "Дохід": Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99>

6. МСБО 18 "Дохід" (редакція від 01.01.2012). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_025

7. Мусієнко Ю. Ю. Поняття і класифікація доходів та витрат підприємства як основа організації їх управління. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2022. № 14. Том 2. С. 236—240.

8. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати": Наказ

Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>

9. Концептуальна основа фінансової звітності (прийняття від 01.09.2010). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009

10. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник, 2-е вид., доп. і перероб. Київ: КНЕУ, 2002. 624 с.

11. Авдалян К.В. Основні підходи до економічної сутності фінансових результатів об'єднань підприємств. Економічний вісник університету. 2018. Випуск № 37/1. С. 162—167.

12. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 "Спрощена фінансова звітність": Наказ Міністерства фінансів України від 25.02.2000 № 39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00>.

13. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності, затверджені Наказом Мінфіну України від 28.03.2013 р. № 433. URL: <http://dtk.com.ua/show/2cid010035.html>.

14. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств: затверджені Наказом Міністерства аграрної політики України від 18 травня 2001 р. № 132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01>

15. Методичні рекомендації з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах: затверджені Наказом Міністерства аграрної політики України від 2 липня 2001 р. № 189. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN3048>

16. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 "Біологічні активи": Наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 № 790. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05>.

17. Галицький О. М., Кожем'якіна В. Г. Особливості обліку фінансових результатів сільськогосподарської діяльності та їх відображення в фінансовій звітності. Аграрний вісник Причорномор'я. Економічні науки. 2014. Вип. 75. С. 46—49.

18. Бобровська Н. В., Грицевська О. А., Сухорукова В. В. Формування фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств. Фінансовий простір. 2018. № 4 (20). С. 145—150.

References:

1. Masyuk, Yu. and Boyun, V. (2021), "Management of financial results of agricultural

enterprise activity", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 93—96. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.10.93

2. Mykolenko, I. and Digtyar, V. (2021), "The mechanism of formation of financial results of the enterprise", *Ekonomika ta suspil'stvo* [Online], vol. 32. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-17>.

3. Dobrunik T. P. (2016), "Peculiarities of management of financial results of agricultural enterprises", *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 5 (1), pp. 76—83.

4. Ministry of Finance of Ukraine (2013), Order "National Regulation (Standard) of accounting 1 "General requirements for financial reporting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (Accessed 6 October 2024).

5. Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "National Regulation (Standard) of accounting 15 "Income", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99> (Accessed 5 October 2024).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "IAS 18 "Revenue", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_025 (Accessed 28 September 2024).

7. Musienko, Yu. Yu. (2022), "The concept and classification of income and expenses of the enterprise as a basis for organizing their management", *Visnyk students'koho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylya Stusa*. vol. 14, no. 2, pp. 236—240.

8. Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "National Regulation (Standard) of accounting 16 "Expenses", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (Accessed 4 October 2024).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Conceptual basis of financial reporting", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (Accessed 28 September 2024).

10. Andriychuk, V.G. (2002), *Ekonomika ahrarykh pidpryyemstv* [Economics of agricultural enterprises], 2nd ed., KNEU, Kyiv, Ukraine.

11. Avdalian, K.V. (2018), "Basic approaches to the economic essence of financial results of associations of enterprises", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. 37/1, pp. 162—167.

12. Ministry of Finance of Ukraine (2000), Order "National Regulation (Standard) of accounting 25 "Simplified financial reporting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> (Accessed 2 October 2024).

13. Ministry of Finance of Ukraine (2013), Order "Methodological recommendations for filling out financial reporting forms", available at: <http://dtkt.com.ua/show/2cid010035.html> (Accessed 3 October 2024).

14. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2001), Order "Methodological recommendations for planning, accounting and calculating the cost of products (works, services) of agricultural enterprises", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01> (Accessed 30 September 2024).

15. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2001), Order "Methodological recommendations on the organization and maintenance of accounting in peasant (farm) farms", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN3048> (Accessed 29 September 2024).

16. Ministry of Finance of Ukraine (2005), Order "National Regulation (Standard) of accounting 30 "Biological assets", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (Accessed 3 October 2024).

17. Halytskyi, O.M. and Kozhemyakina, V.G. (2014), "Peculiarities of accounting for the financial results of agricultural activity and their reflection in financial reporting", *Ahrarnyy visnyk Prychornomor'ya. Ekonomichni nauky*, vol. 75, pp. 46—49.

18. Bobrovska, H. B. Hrytsevska, O. A. and Sukhorukova, V.V. (2018), "Formation of financial results of agricultural enterprises", *Finansovyy prostir*, vol. 4 (20), pp. 145—150.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 330.341.1:338.108

О. Г. Підвальна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,

Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>**Я. Д. Антипенко,**

аспірант, Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3466-2031>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.102

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

O. Pidvalna,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Agrarian Management and Marketing, Vinnitsa National Agrarian University

Y. Antypenko,

Postgraduate student, Vinnitsa National Agrarian University

THE MODERN TECHNOLOGICAL APPROACHES IN THE FIELD OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

У статті проводиться комплексне дослідження сучасних технологічних підходів в управлінні персоналом, з акцентом на їхній вплив на ефективність роботи організацій у динамічному бізнес-середовищі. Автори аналізують різні аспекти автоматизації HR-процесів, таких як системи управління персоналом (HRMS) та системи відбору резюме (ATS), які дозволяють зменшити час на виконання рутинних завдань, зосередивши зусилля HR-фахівців на стратегічних завданнях. Важливу роль у трансформації HR-функцій відіграє штучний інтелект, який, завдяки аналітиці великих даних, дозволяє здійснювати більш точний підбір кадрів, прогнозувати потреби у навчанні та розвитку, а також покращувати загальну продуктивність персоналу. У статті також розглядаються виклики, що супроводжують впровадження нових технологій, зокрема питання безпеки даних та адаптації співробітників до змін. Безпека інформації стає критично важливою, адже зростання обсягу оброблюваних даних підвищує ризик їх витоку або несанкціонованого доступу. У зв'язку з цим, організаціям необхідно розробити ефективні політики захисту даних та програми навчання для працівників. Перспективи розвитку технологій у сфері HR обіцяють значні покращення в управлінських практиках, оскільки впровадження новітніх рішень може суттєво підвищити залученість і мотивацію працівників, поліпшити внутрішні комунікації та сприяти формуванню корпоративної культури. Автори підкреслюють необхідність проведення подальших досліджень у цій сфері, зокрема вивчення впливу технологій на різні аспекти управління персоналом у різних секторах економіки, що дозволить виявити нові можливості та стратегії для оптимізації HR-процесів.

This article provides a comprehensive study of contemporary technological approaches in human resource management, emphasizing their impact on organizational effectiveness in a dynamic business environment. The authors analyze various aspects of HR process automation, including Human Resource Management Systems (HRMS) and Applicant Tracking Systems (ATS), which significantly reduce the time spent on routine tasks. This efficiency enables HR professionals to concentrate on strategic objectives and align HR practices with broader business goals. Artificial intelligence plays a crucial role in transforming HR functions by enabling more accurate recruitment processes, predicting training and development needs, and enhancing overall employee productivity through advanced big data analytics. By leveraging AI, organizations can streamline candidate selection, ensuring they find the best fit for specific roles and reduce the likelihood of turnover. The article also addresses the challenges associated with the implementation of new technologies, particularly concerning data security and employee adaptation to changes. Information security becomes critically important as the volume of processed data increases, heightening the risk of leakage or unauthorized access. Consequently, organizations must develop effective data protection policies and comprehensive training programs for employees to ensure they are well-equipped to handle the new tools and systems. The prospects for technology

development in the HR field promise significant improvements in management practices. The adoption of cutting-edge solutions can enhance employee engagement and motivation, improve internal communications, and foster a positive corporate culture that aligns with the organization's mission. The authors stress the need for further research in this area, particularly in examining the impact of technologies on various aspects of personnel management across different economic sectors. This ongoing investigation will reveal new opportunities and strategies for optimizing HR processes, thereby contributing to the overall success of organizations in the ever-evolving business landscape. By exploring the intersection of technology and human resources, we can uncover innovative solutions that will prepare businesses for future challenges and enhance their competitive edge.

Ключові слова: сучасні технології, управління персоналом, автоматизація, штучний інтелект, аналітика великих даних, дистанційні робочі місця, корпоративна культура, залученість співробітників, мотивація, HR-процеси, ефективність управління, інноваційні рішення.

Key words: modern technologies, human resource management, automation, artificial intelligence, big data analytics, remote workspaces, corporate culture, employee engagement, motivation, HR processes, management efficiency, innovative solutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Постановка проблеми впровадження сучасних технологічних підходів в управлінні персоналом є надзвичайно актуальною в умовах стрімкої цифровізації та трансформації бізнес-процесів. В умовах глобалізації та постійних змін на ринку праці підприємства стикаються з необхідністю підвищення ефективності управління персоналом, оптимізації внутрішніх процесів та залучення найкращих фахівців. Технологічні інновації, такі як автоматизація HR-процедур, використання штучного інтелекту та аналітики великих даних, можуть стати ключовим фактором для досягнення конкурентних переваг. Однак, незважаючи на очевидні переваги, впровадження цих технологій супроводжується низкою проблем: адаптація працівників до нових технологій, забезпечення безпеки даних, високі витрати на впровадження та потенційні соціальні наслідки, пов'язані зі зменшенням потреби у традиційних робочих місцях.

Ця проблема є не лише важливою з практичної точки зору, оскільки впровадження технологій може підвищити продуктивність і знизити витрати підприємств, але і має наукову значущість. Необхідність дослідження впливу новітніх технологій на управління людськими ресурсами зумовлює потребу в розробці нових теоретичних підходів та моделей управління, що враховують сучасні виклики і можливості цифрової ери. Таким чином, це дослідження спрямоване на виявлення ефективних рішень для оптимізації HR-процесів через впровадження інновацій, що дозволить підприємствам

краще адаптуватися до сучасних умов і вимог ринку.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти використання технологій у сфері управління персоналом на підприємствах розглядалися в роботах багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед українських дослідників, що присвятили свої праці цій темі, варто відзначити Л. Балабанову, В. Брича, Д. Ведернікова, М. Виноградського, Н. Гавкалаву, В. Данюка, О. Дяків, О. Кравчук, Д. Мельничука, В. Островерхова, В. Петюха та О. Сардак, Г. В. Бей, Г. В. Середа, О. А. Грішнова. Вагомий внесок у розвиток управлінської думки зробили також зарубіжні фахівці, такі як М. Армстронг, Р. Дафт та інші.

Їхні дослідження охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із впровадженням інноваційних технологій у HR-процеси, включаючи автоматизацію рутинних завдань, розвиток стратегічних підходів до управління персоналом і використання сучасних інформаційних систем для оптимізації процесів найму, адаптації та розвитку співробітників. Вивчення досвіду цих учених є важливим етапом у формуванні наукової бази, яка може сприяти ефективному використанню новітніх технологій у HR-практиках.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою даного дослідження є аналіз сучасних технологічних підходів у сфері управління персоналом та їх впливу на ефективність організацій. У рамках дослідження буде розглянуто, як впровадження інноваційних рішень, таких як автоматиза-

ція HR-процесів, використання штучного інтелекту, аналітика великих даних та цифрові платформи для дистанційної роботи, сприяє оптимізації управління людськими ресурсами. Окрему увагу буде приділено дослідженню ролі технологій у покращенні продуктивності, залученості та розвитку співробітників, а також вивченню викликів, пов'язаних з їх адаптацією в сучасних умовах.

Дослідження також має на меті визначити основні перспективи розвитку технологічних рішень у сфері HR, їхню роль у подальшій цифровій трансформації підприємств та управлінських практик. Також дослідження спрямоване на формування рекомендацій щодо подолання існуючих бар'єрів на шляху до технологічних змін у HR-сфері, враховуючи необхідність забезпечення безпеки даних і підвищення адаптивності працівників до нових умов праці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Технології суттєво трансформують управління персоналом, надаючи нові інструменти та можливості для підвищення його ефективності. Сучасні технологічні рішення, такі як автоматизація HR-процесів, аналітика великих даних, штучний інтелект, дистанційні робочі платформи та інші цифрові інструменти, дозволяють підприємствам значно оптимізувати свою діяльність у сфері управління людськими ресурсами.

Однією з основних переваг впровадження технологій є автоматизація рутинних HR-процесів. Це дозволяє зменшити час, витрачений на виконання адміністративних завдань, таких як обробка резюме, ведення обліку робочого часу, управління пільгами та зарплатами. Автоматизація не лише підвищує швидкість виконання завдань, але й зменшує ймовірність помилок, що позитивно впливає на загальну якість управління персоналом.

Впровадження технологій також сприяє покращенню комунікації та взаємодії в колективі. Цифрові платформи для спільної роботи та відеозв'язку дозволяють співробітникам підтримувати зв'язок незалежно від їхнього місцезнаходження, що особливо важливо в умовах дистанційної роботи. Це забезпечує безперервність комунікації, сприяє розвитку командного духу та зміцнює корпоративну культуру.

Крім того, технології сприяють персоналізації підходів до навчання та розвитку співробітників. Використовуючи дані про індивідуальні потреби та цілі, компанії можуть створювати адаптивні програми навчання, що дозволяє кожному працівникові отримувати потрібну інформацію в оптимальному форматі.

Це веде до підвищення мотивації та ефективності навчальних процесів [1].

Однак, незважаючи на численні переваги, впровадження технологій у сферу управління персоналом також супроводжується певними викликами. Це може включати опір змінам з боку співробітників, необхідність у підготовці та навчанні персоналу щодо використання нових інструментів, а також потребу у забезпеченні захисту даних. Таким чином, для досягнення максимальних результатів компанії повинні ефективно управляти цими викликами.

У підсумку, технології значно впливають на ефективність управління персоналом, надаючи нові можливості для автоматизації, аналітики, комунікації та розвитку. Вони стають важливим фактором, що сприяє зростанню продуктивності праці, покращенню задоволеності співробітників та підвищенню конкурентоспроможності організацій.

Одним із ключових технологічних підходів в управлінні персоналом є автоматизація HR-процесів за допомогою систем управління людськими ресурсами (HRMS — Human Resource Management System) та систем відстеження кандидатів (ATS — Applicant Tracking System). Ці технології дозволяють значно оптимізувати роботу відділів кадрів, зменшити ручну працю, покращити якість прийняття рішень та прискорити процеси рекрутингу, управління персоналом і комунікації. Пропонуємо більш детально розглянути кожен з перелічених технологій.

HRMS — це комплексна система, що охоплює всі аспекти управління людськими ресурсами, починаючи від адміністрування даних про співробітників, обліку робочого часу, управління зарплатами та пільгами, до моніторингу ефективності роботи та розвитку співробітників. Вона об'єднує всі HR-функції в єдиній платформі, що дозволяє автоматизувати рутинні завдання, забезпечує зручний доступ до важливої інформації та аналітики, полегшує комунікацію між менеджерами та співробітниками.

ATS — це спеціалізована система для автоматизації процесу підбору персоналу. Вона допомагає обробляти резюме кандидатів, відстежувати їхній статус на різних етапах відбору, сортувати та фільтрувати кандидатів відповідно до необхідних критеріїв. Завдяки ATS роботодавці можуть ефективніше керувати рекрутинговими процесами, відстежувати прогрес найму, підтримувати комунікацію з кандидатами та робити більш обґрунтовані рішення щодо найму [2].

Автоматизація HR-процесів через HRMS і ATS дозволяє компаніям зменшити затрати часу на адміністративні завдання, підвищити

точність обліку та забезпечити інтеграцію HR-функцій у загальні бізнес-процеси підприємства. Це також сприяє поліпшенню досвіду як співробітників, так і кандидатів, дозволяючи їм взаємодіяти з організацією через зручні й інтуїтивно зрозумілі платформи.

Впровадження таких технологій є важливим кроком у напрямку цифровізації HR-сфери, що забезпечує не тільки підвищення ефективності управління персоналом, але й створює можливості для стратегічного розвитку організації та підвищення її конкурентоспроможності.

З розвитком технологій штучного інтелекту та машинного навчання HR-сфера отримала нові можливості для вдосконалення управління людськими ресурсами. ШІ та ML дозволяють обробляти великі масиви даних, автоматизувати рутинні процеси та надавати точні аналітичні прогнози, що полегшує прийняття рішень.

Одним із найбільш поширених застосувань ШІ є рекрутинг, де алгоритми машинного навчання використовуються для аналізу резюме та профілів кандидатів. Алгоритми можуть швидко знаходити найкращі відповідності між вимогами вакансій і кваліфікацією кандидатів, автоматизуючи процес первинного відбору. Це не лише знижує час на пошук кандидатів, але й мінімізує людські упередження при наймі, надаючи можливість об'єктивної оцінки.

Крім того, ШІ активно застосовується для прогнозування результатів роботи співробітників. Використовуючи дані про продуктивність, участь у проектах, оцінки компетенцій та інші показники, алгоритми можуть передбачати, які співробітники можуть досягти кращих результатів у певних ролях, допомагаючи компаніям оптимізувати управління талантами.

Машинне навчання також використовується для підвищення ефективності навчання та розвитку персоналу. За допомогою адаптивних алгоритмів компанії можуть створювати персоналізовані програми навчання для співробітників, що автоматично налаштовуються під індивідуальні потреби та цілі кожного працівника. Це підвищує ефективність навчальних процесів і дозволяє краще готувати співробітників до виконання завдань [4].

Штучний інтелект також активно застосовується для аналізу емоційного стану працівників через аналіз текстів і поведінкових патернів. Це допомагає HR-менеджерам краще розуміти настрої в колективі, виявляти потенційні проблеми або зниження мотивації та своєчасно реагувати на них.

Таким чином, використання штучного інтелекту та машинного навчання в управлінні пер-

соналом відкриває нові горизонти для автоматизації та оптимізації HR-процесів. Це дозволяє компаніям підвищити продуктивність, забезпечити об'єктивний підхід до прийняття рішень і створити ефективну систему розвитку персоналу на основі даних.

Аналітика великих даних (Big Data) стала важливим інструментом для вдосконалення управління персоналом, оскільки дозволяє отримувати цінну інформацію з величезних обсягів даних, які генеруються у процесі діяльності підприємств. У HR-сфері Big Data аналітика забезпечує більш обґрунтовані рішення, підвищуючи ефективність управління людськими ресурсами.

Одним із ключових застосувань аналітики великих даних у HR є прогнозування продуктивності співробітників [3]. Використовуючи дані про робочі результати, участь у проектах, зворотний зв'язок від колег та керівників, аналітичні системи можуть визначати патерни, які вказують на високу або низьку продуктивність. Це дозволяє компаніям краще розуміти фактори, що впливають на успіх, і вчасно вносити корективи у стратегії управління персоналом.

Big Data також значно полегшує процес найму та адаптації нових співробітників. За допомогою аналітичних інструментів компанії можуть оцінювати кандидатів на основі широкого спектра показників, включаючи не лише досвід та кваліфікацію, але й особистісні якості, поведінкові патерни, культурну відповідність організації тощо. Це дозволяє підвищити якість найму та зменшити рівень текучості кадрів, оскільки підбір персоналу стає більш точним та зваженим.

В аналітиці великих даних також криються можливості для прогнозування рівня залученості та утримання співробітників. Аналізуючи такі фактори, як частота змін робочих місць, задоволеність умовами праці, рівень стресу та зворотний зв'язок, компанії можуть виявляти потенційні ризики звільнень та вживати заходів для їх мінімізації. Наприклад, виявлення ознак вигорання на ранніх етапах дозволяє розробити програми для підвищення мотивації та зниження стресу.

Додатково, великі дані можуть допомогти в побудові ефективних програм навчання і розвитку персоналу. Аналізуючи результати проходження тренінгів, зворотний зв'язок від працівників та їхні індивідуальні досягнення, HR-фахівці можуть налаштовувати програми розвитку таким чином, щоб вони максимально відповідали потребам кожного працівника. Це сприяє підвищенню продуктивності та рівня задоволеності роботою [7].

Таким чином, аналітика великих даних стає потужним інструментом у сфері управління персоналом, дозволяючи компаніям приймати обґрунтовані рішення, підвищувати продуктивність працівників, оптимізувати процеси найму та утримання, а також розвивати таланти всередині організації.

Дистанційна робота та цифрові платформи стали невід'ємною частиною сучасного управління персоналом, особливо після глобальних змін, викликаних пандемією COVID-19. Технологічний прогрес дозволив компаніям ефективно адаптуватися до нових умов, забезпечуючи можливість роботи на відстані, не знижуючи при цьому продуктивність та комунікацію.

Цифрові платформи відіграють ключову роль у впровадженні дистанційних робочих місць, створюючи інструменти для ефективної комунікації, співпраці та управління робочими процесами. Використання таких платформ, як Slack, Microsoft Teams, Zoom та інших, дозволяє співробітникам залишатися на зв'язку, обмінюватися інформацією в режимі реального часу, організовувати зустрічі та брати участь у колективних обговореннях, незалежно від географічного розташування. Це суттєво полегшує взаємодію між командами та забезпечує безперервність бізнес-процесів.

Однією з головних переваг дистанційної роботи є можливість залучення талантів з різних куточків світу, що відкриває нові можливості для організацій. Компанії більше не обмежені місцевими ринками праці, і це дає змогу шукати фахівців із вузькопрофільними знаннями чи навичками. Завдяки цифровим платформам процес найму, адаптації та інтеграції нових співробітників також значно спрощується.

Цифрові платформи для управління проектами, такі як Asana, Trello чи Monday.com, допомагають структурувати роботу, розподіляти завдання та відстежувати прогрес у виконанні проєктів. Ці інструменти дозволяють керівникам команд залишатися в курсі всіх робочих процесів і оперативно вирішувати будь-які питання, що виникають під час реалізації завдань.

Водночас дистанційна робота викликає нові виклики для управління персоналом. Одним із них є підтримка мотивації та залученості працівників на відстані. Для вирішення цієї проблеми компанії використовують цифрові платформи для організації віртуальних командних заходів, тренінгів та заходів, спрямованих на розвиток корпоративної культури.

Завдяки впровадженню дистанційних робочих місць та цифрових платформ компанії не

лише отримують доступ до глобальних ринків праці, але й підвищують гнучкість організаційних структур. Це дозволяє підприємствам швидко адаптуватися до змін на ринку та створює нові можливості для розвитку в умовах глобалізованого світу.

Сучасні технології справляють значний вплив на ефективність управління персоналом, трансформуючи традиційні підходи та відкриваючи нові можливості для організацій. Основними аспектами цього впливу є підвищення продуктивності, оптимізація процесів підбору, адаптації та навчання, а також залученість і мотивація співробітників.

Перш за все, підвищення продуктивності є одним із найважливіших результатів впровадження технологій у сфері управління персоналом. Автоматизація рутинних завдань, таких як обробка даних, управління робочим часом і обчислення заробітної плати, дозволяє співробітникам зосередитися на більш стратегічних і творчих аспектах їхньої роботи. Це не тільки прискорює виконання завдань, але й зменшує кількість помилок, що в свою чергу веде до підвищення загальної продуктивності праці.

По-друге, оптимізація процесів підбору, адаптації та навчання є ще одним ключовим аспектом, на який впливають новітні технології. Використання систем управління талантами (TMS), автоматизованих систем відбору резюме (ATS) та аналітики великих даних дозволяє HR-фахівцям швидко і ефективно ідентифікувати найкращих кандидатів, спрощувати процеси адаптації нових співробітників та створювати персоналізовані програми навчання. Це підвищує якість підбору кадрів і забезпечує їх швидке інтегрування в колектив [8].

Нарешті, залученість і мотивація співробітників значно підвищуються завдяки впровадженню технологій. Системи управління продуктивністю, програми для зворотного зв'язку та аналітика можуть допомогти керівництву краще розуміти потреби і бажання своїх працівників, що, у свою чергу, сприяє створенню більш мотивуючого робочого середовища. Цифрові платформи для комунікації дозволяють підтримувати безперервний діалог між керівництвом і співробітниками, що позитивно впливає на рівень залученості та задоволення роботою.

Таким чином, технології не лише підвищують ефективність управління персоналом, але й створюють сприятливі умови для розвитку організацій. Вони відкривають нові горизонти для управління талантами, оптимізують робочі процеси та підвищують загальну продуктивність праці.

Впровадження сучасних технологічних рішень у сфері управління персоналом відкриває широкі можливості для підвищення ефективності та оптимізації бізнес-процесів. Проте на цьому шляху виникають певні виклики, які можуть негативно вплинути на успішність реалізації нових технологій. Два найбільш суттєвих виклики — це безпека даних і адаптація персоналу.

Проблема безпеки даних є критично важливою, оскільки зростання обсягу інформації, що обробляється в HR-системах, збільшує ризики витоку або несанкціонованого доступу до чутливих даних співробітників. Це включає персональну інформацію, фінансові дані, а також дані про продуктивність і результати роботи. Організації повинні вжити всіх необхідних заходів для забезпечення належного захисту цих даних. Важливими є не лише технічні рішення, але й розробка політик щодо обробки та зберігання даних, а також проведення регулярних навчань для співробітників, щоб вони усвідомлювали важливість безпеки інформації.

Іншим викликом є адаптація персоналу до нових технологій. Навіть найсучасніші рішення не матимуть успіху, якщо працівники не вміють ними користуватися або опираються змінам. Організаціям важливо впроваджувати програми навчання та підтримки, які допоможуть співробітникам швидше освоїти нові інструменти та зрозуміти їх переваги. Оскільки саме персонал компанії є основною рушійною силою в вдаломому впровадженні технологій в (Табл. 1) ми виклали основні виклики та можливі варіанти вирішення їх.

Ця таблиця демонструє, як можна систематизувати проблеми, з якими стикаються співробітники під час впровадження нових технологій, а також ефективні стратегії для їх вирішення.

Незважаючи на ці виклики, впровадження технологічних рішень має великі перспективи. З розвитком штучного інтелекту, аналітики даних і автоматизації процесів, компанії можуть досягати значних покращень у сфері управління персоналом, підвищуючи ефективність, продуктивність та задоволеність співробітників. Грамотно впроваджені технології здатні трансформувати HR-процеси, роблячи їх більш прозорими та адаптованими до сучасних умов.

Отже, для успішного впровадження технологічних рішень в управлінні персоналом організації повинні зосередитися на вирішенні вик-

Таблиця 1. Проблеми адаптації персоналу до нових технологій та можливі варіанти їх вирішення

Проблеми адаптації персоналу	Можливі варіанти вирішення
Низька обізнаність співробітників про нові технології	Проведення навчальних семінарів та тренінгів, що допоможуть зрозуміти функціонування нових інструментів
Опір змінам з боку працівників	Створення комунікаційних кампаній для роз'яснення переваг нових технологій та залучення співробітників до процесу їх впровадження
Страх перед технологіями	Інформування про успішні приклади використання нових технологій у інших компаніях; надання підтримки у процесі адаптації
Недостатня технічна підтримка	Впровадження технічної служби або допоміжних ресурсів для оперативного вирішення проблем, що виникають під час використання нових технологій
Відсутність мотивації до навчання	Запровадження системи винагород за успішне освоєння нових технологій та впровадження їх у робочий процес
Невизначеність у ролях та обов'язках	Перегляд та чітке визначення ролей співробітників у контексті нових технологій, щоб уникнути плутанини і забезпечити ефективну роботу
Висока вартість впровадження технологій	Проведення аналізу витрат та вигод, а також пошук варіантів фінансування або супсидій для впровадження нових технологій

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано автором основі [4, 9].

ликів, таких як безпека даних та адаптація персоналу, а також активно використовувати нові можливості, які відкриваються в результаті впровадження інновацій.

Сфера управління персоналом (HR) постійно еволюціонує завдяки швидкому розвитку технологій і у сфері HR нарізли значні зміни, які здатні перетворити управління персоналом на стратегічний інструмент для досягнення бізнес-цілей. Успішне впровадження цих технологій вимагатиме від організацій гнучкості, відкритості до нових ідей та готовності інвестувати в навчання та розвиток своїх працівників.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У результаті проведеного дослідження було визначено, що сучасні технологічні підходи в управлінні персоналом мають значний вплив на ефективність організацій та їхню здатність адаптуватися до змінюваного бізнес-середовища. Впровадження новітніх технологій, таких як автоматизація HR-процесів, штучний інтелект, аналітика великих даних та цифрові платформи, дозволяє оптимізувати процеси підбору, навчання і розвитку персоналу, а також підвищувати продуктивність і залученість співробітників. Ці зміни не лише покращують

управлінські практики, але й створюють сприятливі умови для розвитку корпоративної культури.

Проблеми, пов'язані з безпекою даних та адаптацією персоналу, залишаються важливими викликами, які потребують уваги. Вони можуть істотно вплинути на успішність впровадження нових технологій. Важливо забезпечити належний рівень захисту інформації та провести якісне навчання працівників для мінімізації опору змінам.

Для подальших досліджень рекомендується зосередитися на глибшому аналізі впливу різних технологій на управлінські процеси в різних секторах економіки, а також на розробці нових методик оцінки ефективності HR-технологій. Крім того, вартісно вивчити аспекти інтеграції нових технологій з традиційними управлінськими практиками, щоб створити комплексний підхід до управління персоналом, який відповідатиме сучасним вимогам і тенденціям ринку праці. Це дозволить не лише підвищити ефективність управління персоналом, але й зробити організації більш конкурентоспроможними в умовах глобалізації та цифровізації.

Література:

1. Бей Г. В., Середа Г. В. Трансформація HR-технологій під впливом цифровізації бізнес-процесів. Економіка і організація управління. 2019. № 2 (34). С. 93—101.
2. Грішнова О. А., Заїчко О. С. Новітні технології в економіці персоналу: нові можливості й нові виклики. Вісник економічної науки України. 2016. № 2 (31). С. 52—57.
3. Грішнова О. А. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці. Київ: КНЕУ, 2015.
4. Денисов А. Ф., Кардаш Д. С. Аналіз практики цифрових технологій в підборі персоналу. Економіка і управління. 2018. № 6. С. 26—37.
5. Новікова М. М., Швед А. Б. Сучасні тенденції розвитку HR-менеджменту на підприємствах України. Проблеми економіки. 2021. № 4 (50). С. 127.
6. Bartram F. 4 Examples of Strategic Human Resource Management From Top Companies. People Managing People. 2023. URL: <https://peoplemanagingpeople.com/strategy-operations/workforce-planning/strategic-human-resource-management/> (дата звернення: 14.09.2024).
7. Chellappa S. 10 HR Technology Trends In 2023: Expanding AI, Digitization, and Elevating Hybrid Workplaces. Engagedly. 2023. URL: <https://engagedly.com/blog/top-hr-technology-trends/> (дата звернення: 14.09.2024).

8. Ведерніков М., Базалійська Н. Інноваційні технології управління персоналом промислового підприємства. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.e

9. Дяків О., Шушпанов Д., Пошелюжний В. Розвиток економіки знань в організації, яка самонавчається. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2020. № 95. С. 113—125.

References:

1. Bey, G. V. and Sereda, H. V. (2019), "Transformation of HR Technologies under the Influence of Digitalization of Business Processes", Economics and Organization of Management, Vol. 2 (34), 93—101.
 2. Grishnova, O. A. and Zaychko, O. S. (2016), "New Technologies in Personnel Economics: New Opportunities and New Challenges", Bulletin of Economic Science of Ukraine, Vol. 2 (31), pp. 52—57.
 3. Grishnova, O. A. (2015), Investuvannia v liuds'kyj kapital u systemi chynnykiv zabezpechennia hidnoi pratsi [Investing in Human Capital in the System of Factors Ensuring Decent Work], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 4. Denisov, A. F. and Kardiash, D. S. (2018), "Analysis of the Practice of Digital Technologies in Recruitment ", Economics and Management, Vol. 6, pp. 26—37.
 5. Novikova, M. M. and Shved, A. B. (2021), "Modern Trends in the Development of HR Management in Ukrainian Enterprises ", Problems of Economics, Vol. 4 (50), p. 127.
 6. Bartram, F. (2023), "4 Examples of Strategic Human Resource Management from Top Companies. People Managing People", available at: <https://peoplemanagingpeople.com/strategy-operations/workforce-planning/strategic-human-resource-management/> (accessed 14.09.2024).
 7. Chellappa, S. (2023), "10 HR Technology Trends in 2023: Expanding AI, Digitization, and Elevating Hybrid Workplaces", available at: <https://engagedly.com/blog/top-hr-technology-trends/> (accessed 14.09.2024).
 8. Vederinkov, M. and Bazaliyiska, N. (2018), "Innovative Technologies for Personnel Management in Industrial Enterprises", available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.e (accessed 14.09.2024).
 9. Dyakiv, O., Shushpanov, D. and Poshe-lyuzhny, V. (2020), "Development of a Knowledge Economy in a Self-Learning Organization", Bulletin of Ternopil National Economic University, Vol. 95, pp. 113—125.
- Стаття надійшла до редакції 08.10.2024 р.*

УДК 338.2:65.011.5

Л. М. Пронько,
к. е. н., доцент, декан факультету менеджменту та права
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5633-901X>
А. Д. Просеков,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-8133-3191>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.109

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ НА БІЗНЕС-ПРОЦЕСИ ПІДПРИЄМСТВ

L. Pronko,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Faculty of Management and Law,
Vinnitsa National Agrarian University
A. Prosekov,
Postgraduate student, Vinnitsa National Agrarian University

STUDY OF THE INFLUENCE OF DIGITIZATION ON THE BUSINESS PROCESSES OF ENTERPRISES

У статті досліджується вплив діджиталізації на бізнес-процеси підприємств. Розглядаються теоретичні основи поняття діджиталізації та її значення в сучасному підприємницькому середовищі. Автори акцентують увагу на ключових аспектах впровадження цифрових технологій, таких як штучний інтелект, великі дані, блокчейн та IoT, і їхньому впливі на оптимізацію процесів, підвищення продуктивності та зниження витрат. Особлива увага приділяється викликам, пов'язаним з фінансовими витратами, безпекою даних та адаптацією персоналу.

У статті також аналізуються ключові фактори успіху діджиталізації, включаючи стратегічне планування, інвестиції в інфраструктуру та розвиток цифрових навичок працівників. Перспективи подальших досліджень охоплюють вивчення нових бізнес-моделей, які виникають завдяки цифровим технологіям, та вплив діджиталізації на різні галузі економіки. Стаття є корисною для науковців і практиків, які зацікавлені у впровадженні цифрових рішень на підприємствах.

The article investigates the profound influence of digitalization on business processes in modern enterprises. It delves into the theoretical underpinnings of digitalization and its pivotal role in shaping the contemporary business landscape. The authors underscore the importance of incorporating advanced digital technologies such as artificial intelligence (AI), big data analytics, blockchain, and the Internet of Things (IoT). These technologies significantly contribute to the optimization of business operations, enhancing productivity, streamlining processes, and reducing operational costs while fostering innovation.

Strategic planning is identified as a critical factor in the successful implementation of digital solutions. The authors emphasize that detailed, forward-looking strategies, combined with substantial investments in infrastructure and cutting-edge technologies, form the backbone of effective digital transformation. Equally important is the development of the workforce's digital competencies. Enterprises need to invest in employee training programs to ensure their teams possess the necessary skills to operate within increasingly digital environments. Regular assessments of business processes should also be carried out to adapt to the dynamic nature of technological advancement and emerging market trends.

The article also explores the far-reaching impact of digitalization across different areas of business operations. From enhanced management practices to more efficient production workflows, improved marketing approaches, and refined financial strategies, digitalization offers significant improvements in resource allocation, cost efficiency, and customer relations. Companies that fully embrace these technologies are better positioned to thrive in a highly competitive global marketplace. The creation of a flexible and adaptive organizational culture that encourages innovation, creativity, and the open exchange of ideas is essential for overcoming resistance to change and capitalizing on the opportunities presented by digital transformation.

In conclusion, digitalization is portrayed as a comprehensive, organization-wide transformation process that transcends mere technological upgrades. It revolutionizes business models, enabling enterprises to integrate innovative solutions across all facets of their operations. The article calls for further research into the long-term effects of digitalization, addressing challenges such as data security risks, financial investments, and the need for continuous employee upskilling. Ultimately, this research provides valuable insights for both academic scholars and business practitioners, outlining practical strategies for leveraging digital technologies to enhance business resilience, innovation, and competitiveness in an ever-evolving marketplace.

Ключові слова: діджиталізація, автоматизація, цифрові технології, великі дані, Інтернет речей, штучний інтелект, блокчейн, бізнес-процеси, ефективність, конкурентоспроможність, трансформація бізнесу.

Key words: digitalization, automation, digital technologies, big data, Internet of Things, artificial intelligence, blockchain, business processes, efficiency, competitiveness, business transformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах цифрової економіки діджиталізація стає ключовим фактором розвитку бізнесу та підвищення його конкурентоспроможності. Незважаючи на значні переваги впровадження цифрових технологій, такі як оптимізація бізнес-процесів, підвищення ефективності та швидкості прийняття рішень, багато підприємств стикаються з низкою викликів. Серед них — високі фінансові витрати, ризики безпеки даних, опір змін з боку персоналу, а також відсутність належної стратегії впровадження. Дослідження впливу діджиталізації на бізнес-процеси є важливим для розуміння того, як підприємства можуть ефективно інтегрувати цифрові рішення для досягнення стратегічних цілей та адаптації до швидких ринкових змін.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасних реаліях розвитку цифрових технологій ця тема стала об'єктом професійного, комерційного та бізнес-інтересу підприємств, проте питання ще недостатньо опрацьоване українськими дослідниками. Різні грані застосування діджиталізації в організаціях відображені в наукових працях таких дослідників, як Боннет Д., Гусева О., Легомінова С., Длігач О.А., Савицька О. М., Салабай В. О., Лігоненко Л. О., Фомичев К. Вивченню цифрових інструментів

для маркетингових комунікацій приділили увагу такі науковці, як Дибчук Л.В., Матвій М., Окландер М.А., Гриценко С.І. Водночас варто зауважити наявну недостатність розгляду цієї теми в науковій літературі України, що робить необхідними подальші дослідження.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз впливу діджиталізації на бізнес-процеси підприємств, виявлення ключових факторів, які сприяють успішному впровадженню цифрових технологій, а також оцінка їхнього впливу на ефективність і конкурентоспроможність. У процесі дослідження планується вивчити різні аспекти діджиталізації, зокрема її вплив на управлінські, виробничі та маркетингові процеси, а також визначити основні виклики і ризики, пов'язані з її впровадженням. Окрім цього, дослідження має на меті сформувати рекомендації для підприємств щодо стратегій діджиталізації та адаптації до умов цифрової економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Діджиталізація — це процес переведення інформації та бізнес-процесів у цифровий формат, що охоплює інтеграцію сучасних технологій, таких як штучний інтелект, великі дані, Інтернет речей (IoT) та блокчейн. Це не просто автоматизація завдань, а комплексна трансформація бізнес-моделей, що дозволяє під-

приємствам змінювати стратегії, управлінські процеси та взаємодію з клієнтами [1].

У сучасній економіці діджиталізація є критично важливою для виживання бізнесу. Вона підвищує ефективність бізнес-процесів, знижуючи витрати та скорочуючи час виконання завдань. Завдяки автоматизації підприємства можуть зосередитися на стратегічних цілях, адаптуючи свої моделі до змінюваних потреб споживачів.

Крім того, діджиталізація відкриває нові можливості для збору та аналізу даних, що є важливим для прийняття рішень. Використання цифрових каналів покращує взаємодію з клієнтами, підвищуючи їхню лояльність. Однак впровадження нових технологій вимагає фінансових витрат і підготовки персоналу, що може створити ризики, зокрема у сфері безпеки даних. Успішне впровадження діджиталізації забезпечить підприємствам конкурентні переваги в умовах швидко змінюваного ринку [2]. Проте, разом із перевагами, діджиталізація приносить і ряд викликів. Впровадження нових технологій вимагає значних фінансових вкладень, а також підготовки персоналу до нових умов роботи. Серед основних ризиків можна виділити питання безпеки даних та конфіденційності інформації, які стають все більш актуальними в умовах збільшення обсягу інформації, що обробляється підприємствами.

Таким чином, діджиталізація є невід'ємною частиною сучасної економіки, що впливає на всі аспекти діяльності підприємств [2]. Вона не лише підвищує ефективність та продуктивність, але й відкриває нові можливості для інновацій, розвитку бізнесу та покращення взаємодії з клієнтами. Успішне впровадження діджиталізації вимагає комплексного підходу, стратегічного планування та готовності до змін, що, в свою чергу, забезпечить підприємствам конкурентні переваги в умовах швидко змінюваного ринку.

Методи дослідження діджиталізації в бізнес-процесах підприємств можуть бути поділені на кілька основних категорій. По-перше, використовується аналітичний метод, який передбачає збір та аналіз вторинних даних з наукових статей, звітів, статистичних даних і кейс-стаді. Цей метод допомагає виявити основні тренди та патерни впровадження діджиталізації в різних галузях.

По-друге, кількісні методи дослідження, такі як опитування та анкетування, дозволяють отримати інформацію про досвід підприємств у впровадженні цифрових технологій. Зібрані дані обробляються за допомогою статистичних

методів для визначення кореляцій між рівнем діджиталізації та ефективністю бізнес-процесів.

По-третє, якісні методи, зокрема інтерв'ю з експертами, дозволяють глибше зрозуміти специфіку діджиталізації в окремих підприємствах. Поєднання цих методів забезпечує комплексний підхід до дослідження впливу діджиталізації на бізнес-процеси.

Постає питання як з'ясувати ступінь впливу діджиталізації на бізнес-процеси. Аналіз джерел даних є важливою складовою дослідження впливу. Для забезпечення комплексного та об'єктивного аналізу використовуються як первинні, так і вторинні дані. Первинні дані можуть бути отримані через анкетування, інтерв'ю з менеджерами та експертами в галузі діджиталізації, а також через проведення фокус-груп, що дозволяє зібрати якісну інформацію про досвід впровадження цифрових технологій на підприємствах.

Вторинні дані можуть включати статистичні звіти, наукові статті, дослідження ринку, галузеві звіти, а також матеріали з відкритих джерел, таких як аналітичні платформи та бази даних. Важливим етапом є критичний аналіз цих джерел для визначення їхньої актуальності та надійності. Перевага надається рецензованим науковим статтям, дослідженням авторитетних установ і звітам, які містять емпіричні дані про вплив діджиталізації на різні аспекти бізнесу. Це дозволяє створити обґрунтовану базу для подальшого аналізу та формування висновків про зв'язок між діджиталізацією та ефективністю бізнес-процесів.

Ще однією складовою оцінки впливу діджиталізації на бізнес-процеси підприємства є вибірка та критерії оцінки результатів, які є критично важливими для точності та надійності дослідження. Для збору первинних даних формуються репрезентативні вибірки підприємств, які використовують або планують впроваджувати цифрові технології. Вибірка повинна включати підприємства різних розмірів, галузей та географічних регіонів, щоб отримати більш об'єктивні результати. При відборі учасників враховуються критерії, такі як ступінь діджиталізації, досвід впровадження технологій, а також рівень доступності даних.

Критерії оцінки результатів можуть включати аналіз ефективності бізнес-процесів до і після впровадження діджиталізації, рівень задоволеності клієнтів, зростання прибутковості та продуктивності, а також інші ключові показники ефективності (КРІ). Важливо також враховувати ризики, пов'язані з безпекою даних та

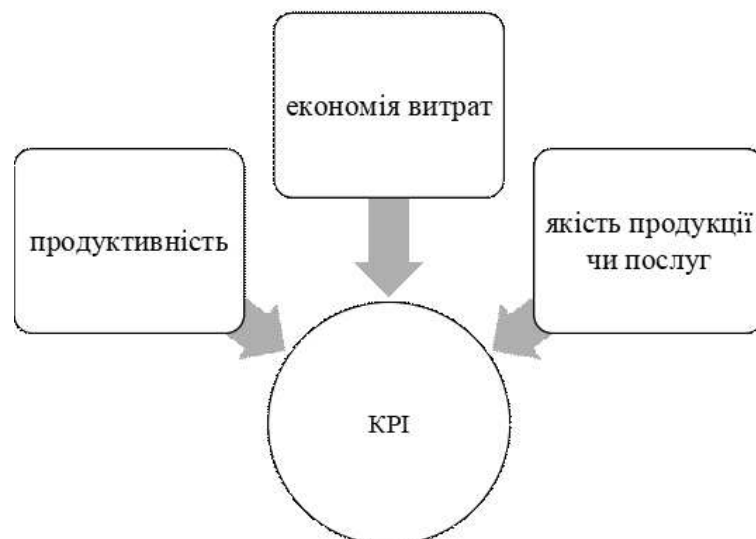

Рис. 1. Складові КРІ

адаптацією персоналу до нових технологій. Всі результати аналізуються в контексті визначених цілей дослідження, що дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо впливу діджиталізації на бізнес-процеси підприємств.

Оцінка поточних бізнес-процесів є ключовим етапом перед впровадженням цифрових технологій на підприємствах. Цей процес передбачає детальне вивчення існуючих робочих процесів, виявлення їхніх сильних та слабких сторін, а також визначення можливостей для оптимізації. Першим кроком є картографування бізнес-процесів, що дозволяє візуалізувати етапи виконання завдань, ролі учасників і взаємозв'язки між різними функціями.

Після картографування здійснюється аналіз ефективності кожного процесу за кількома критеріями: час виконання завдань, витрати ресурсів, рівень задоволеності клієнтів та якість продукції чи послуг. Наприклад, якщо обробка замовлень займає значний час і потребує багато ручної праці, це може вказувати на необхідність впровадження автоматизованих систем для скорочення часу та підвищення точності виконання.

Крім того, важливо оцінити інформаційні потоки в організації. Збір та обробка даних можуть бути ускладнені через розрізненість систем або використання застарілих технологій, що також впливає на швидкість прийняття рішень. Оцінка поточних бізнес-процесів також включає аналіз ризиків, які можуть виникнути в результаті недостатньої цифровізації, таких як втрата даних, помилки у виконанні завдань або низька реакція на зміни ринку.

У результаті такої оцінки підприємство отримує комплексне розуміння своїх слабких місць і можливостей для вдосконалення, що є важливою основою для планування впровадження цифрових технологій. Ця інформація дозволяє визначити пріоритетні напрямки для діджиталізації, що сприятиме підвищенню ефективності бізнес-процесів та конкурентоспроможності підприємства в цілому.

Діджиталізація суттєво трансформує різні сфери діяльності підприємств, впливаючи на управління, виробництво, маркетинг та фінанси. У сфері управління впровадження цифрових технологій дозволяє оптимізувати процеси прийняття рішень через використання аналітики даних і систем управління [3]. Завдяки цифровим платформам, керівники отримують доступ до реальної інформації в режимі реального часу, що сприяє швидшому реагуванню на зміни в бізнес-середовищі. Системи управління проектами, такі як Asana або Trello, дозволяють командам більш ефективно співпрацювати та відстежувати прогрес, знижуючи витрати часу та покращуючи продуктивність.

До прикладу у виробництві діджиталізація забезпечує впровадження інтелектуальних виробничих систем, які використовують Інтернет речей (IoT) для моніторингу та управління виробничими процесами. Це дозволяє зменшити витрати на матеріали, покращити якість продукції та знизити час простоїв. Наприклад, за допомогою сенсорів можна здійснювати моніторинг стану обладнання, що дозволяє виявляти несправності на ранніх стадіях та запобігати аваріям.

А от у сфері маркетингу діджиталізація відкриває нові можливості для взаємодії з клієнтами.

ми через цифрові канали. Використання соціальних мереж, онлайн-реклами та аналітики поведінки споживачів дозволяє підприємствам точно сегментувати аудиторію та створювати персоналізовані пропозиції. Інструменти автоматизації маркетингу, такі як HubSpot або Mailchimp, допомагають оптимізувати комунікації з клієнтами, підвищуючи їхню залученість та лояльність.

У фінансах діджиталізація також суттєво змінює підходи до управління фінансовими ресурсами. Використання фінансових технологій (FinTech) дозволяє автоматизувати обробку платежів, управління рахунками та бухгалтерський облік, що значно знижує ризики помилок та підвищує прозорість фінансових процесів. Системи електронного бухгалтерського обліку забезпечують зручний доступ до фінансових даних, що допомагає виявляти тенденції та робити прогнози.

Таким чином, діджиталізація не тільки оптимізує існуючі бізнес-процеси, але й створює нові можливості для розвитку підприємств у конкурентному середовищі [5]. Впровадження цифрових технологій є необхідним кроком для забезпечення стійкості та адаптивності бізнесу в умовах швидких змін ринку.

Хочемо також звернути вашу увагу, що вивчення ключових показників ефективності (КПІ) є важливим аспектом оцінки впливу діджиталізації на бізнес-процеси підприємств. КПІ служать орієнтирами для вимірювання успішності та продуктивності підприємства в різних сферах діяльності. Як видно на Рис. 1 основними показниками є продуктивність, економія витрат та якість, які дозволяють підприємствам оцінити результати впровадження цифрових технологій.

Продуктивність є одним із найважливіших КПІ, що відображає здатність підприємства генерувати продукцію або послуги в порівнянні з витраченими ресурсами. Діджиталізація, зокрема автоматизація процесів, сприяє підвищенню продуктивності, оскільки технології дозволяють скоротити час виконання завдань і зменшити навантаження на працівників. Наприклад, впровадження автоматизованих систем управління виробництвом може призвести до значного зростання виробничих обсягів при тих же ресурсах, що підвищує загальну ефективність підприємства.

Економія витрат є ще одним критично важливим показником, який дозволяє оцінити, наскільки діджиталізація допомагає знижувати витрати підприємства. Завдяки цифровим технологіям, підприємства можуть оптимізувати

свої бізнес-процеси, зменшуючи операційні витрати. Наприклад, використання електронних систем управління запасами дозволяє зменшити витрати на зберігання та управління товарними запасами, що безпосередньо впливає на прибутковість компанії.

Якість продукції чи послуг показує, наскільки задовольняють потреби клієнтів результати діяльності підприємства. Діджиталізація забезпечує можливість впровадження нових технологій контролю якості, які дозволяють виявляти дефекти на ранніх етапах виробництва. Використання аналітики даних також дозволяє підприємствам збирати зворотний зв'язок від клієнтів, що допомагає покращувати продукти та послуги відповідно до їхніх очікувань [4].

Таким чином, вивчення КПІ, таких як продуктивність, економія витрат і якість, є важливим елементом аналізу впливу діджиталізації на бізнес-процеси. Ці показники допомагають підприємствам зрозуміти, як впровадження цифрових технологій впливає на їхню ефективність та конкурентоспроможність на ринку. В результаті, систематичний моніторинг КПІ дозволяє компаніям своєчасно виявляти проблеми, коригувати стратегії та приймати обґрунтовані рішення для подальшого розвитку.

Впровадження діджиталізації в бізнес-процеси підприємств супроводжується не лише перевагами, але й численними викликами та ризиками, які можуть негативно вплинути на загальний результат трансформації [6]. Серед них виділяються фінансові витрати на впровадження нових технологій, ризики безпеки та конфіденційності даних, проблеми підготовки та адаптації персоналу, а також опір змін і організаційна культура.

Фінансові витрати на впровадження нових технологій є одним з найзначніших викликів, з якими стикаються підприємства. Інвестиції в діджиталізацію часто потребують значних капіталовкладень, включаючи витрати на придбання нових технологій, обладнання, програмного забезпечення та їх інтеграцію в існуючі системи. Крім того, підприємства повинні враховувати витрати на обслуговування та оновлення технологій, що може стати фінансовим тягарем, особливо для малих і середніх компаній. Тому важливо ретельно планувати бюджет та оцінювати повернення інвестицій (ROI) для уникнення фінансових ризиків.

Ризики безпеки та конфіденційності даних є серйозною проблемою, яка супроводжує діджиталізацію. З переходом до цифрових платформ зростає ризик кібератак, які можуть

Таблиця 1. Ключові фактори успішного впровадження діджиталізації

Ключові фактори	Опис
Стратегічне планування та адаптація бізнес-процесів	Стратегічне планування є основою для успішного впровадження діджиталізації. Потрібно створити чіткий план, що визначає цілі, результати і ресурси. Він має враховувати специфіку галузі та унікальні особливості підприємства. Адаптація бізнес-процесів повинна включати інтеграцію нових технологій у повсякденну діяльність і регулярний аналіз для відповідності новим викликам.
Інвестиції в інфраструктуру та технології	Інвестування в хмарні рішення, системи управління даними, аналітичні платформи та IoT підвищує ефективність бізнесу. Нові інфраструктурні інвестиції дозволяють модернізувати виробничі процеси та знижувати витрати. Важливо інтегрувати нові технології з існуючими системами для досягнення синергії і максимізації вигод від діджиталізації.
Розвиток цифрових навичок персоналу	Для успішної діджиталізації працівники повинні володіти відповідними навичками. Необхідно створити програми навчання, що включають семінари, онлайн-курси та практичні тренінги. Це підвищить кваліфікацію та впевненість працівників у використанні нових технологій. Залучення працівників до процесу змін створює відчуття причетності та сприяє їхній готовності адаптуватися.
Створення гнучкої та адаптивної організаційної культури	Важливо створити середовище, де зміни сприймаються позитивно, а працівники почуваються цінними учасниками процесу трансформації. Гнучка культура стимулює інновації та креативність. Керівництво повинно підтримувати відкриту комунікацію та ініціативи співробітників, що створить атмосферу довіри та співпраці, забезпечуючи успішну реалізацію діджиталізації та здатність організації швидко реагувати на ринкові зміни.

Джерело: систематизовано автором на основі джерл [3, 4].

призвести до втрати важливої інформації, фінансових втрат або навіть знищення репутації компанії. Захист персональних даних клієнтів також стає критично важливим у світлі посилення вимог до конфіденційності. Підприємства повинні вживати заходів для забезпечення безпеки даних, таких як впровадження систем шифрування, багатофакторної аутентифікації та регулярного моніторингу безпеки [8].

Проблеми підготовки та адаптації персоналу часто виникають під час впровадження нових технологій. Багато працівників можуть відчувати невпевненість щодо своїх навичок у роботі з новими цифровими інструментами, що може призвести до зниження продуктивності. Підприємства повинні інвестувати в навчання та розвиток персоналу, щоб забезпечити їх підготовленість до змін. Програми підвищення кваліфікації можуть включати тренінги, семінари та стажування, що допоможуть працівникам освоїти нові технології та адаптуватися до змін у бізнес-процесах.

Опір змін та організаційна культура можуть стати ще однією перешкодою на шляху до діджиталізації. Працівники можуть бути неготові до змін у звичних робочих процесах, що може призвести до опору нововведенням. Важ-

ливо створити культуру відкритості та готовності до змін, заохочуючи працівників до активного залучення в процес трансформації. Комунікація на всіх рівнях організації також є ключовим фактором успіху: керівництво повинно чітко донести до співробітників переваги діджиталізації та їх роль у новій стратегії.

Отже, успішне впровадження діджиталізації вимагає ретельного планування, врахування фінансових ризиків, забезпечення безпеки даних, підготовки персоналу та створення позитивної організаційної культури, що сприяє змінам. Лише подолавши ці виклики, підприємства зможуть реалізувати повний потенціал діджиталізації та отримати конкурентні переваги на ринку. Тому необхідно врахувати всі ключові фактори які сприятимуть успішній діджиталізації підприємства. Ми систематизували їх в (Табл. 1).

Як ми бачимо з таблиці, діджиталізація потребує постійного контролю з боку керівництва і значних фінансових вкладень.

Існують значні перспективи розвитку діджиталізації у підприємницькому середовищі. Можливі напрями майбутньої трансформації бізнес-процесів під впливом діджиталізації включають оптимізацію виробничих ланцюгів, автоматизацію управлінських функцій і

підвищення рівня персоналізації сервісів. Завдяки впровадженню нових технологій, таких як штучний інтелект, великі дані та Інтернет речей, підприємства можуть здійснювати детальний аналіз даних і прогнозувати потреби споживачів. Це дозволяє створювати більш ефективні бізнес-процеси, знижувати витрати та підвищувати продуктивність [5]. Наприклад, за допомогою аналізу даних компанії можуть виявляти нові ринки або оптимізувати виробництво, адаптуючи продукцію під потреби споживачів. Трансформація бізнес-процесів також відкриває нові можливості для інтеграції з постачальниками і клієнтами, що сприяє розвитку більш гнучких і швидко адаптивних організацій.

Нові бізнес-моделі та підходи, що з'являються завдяки цифровим технологіям, кардинально змінюють традиційні підходи до ведення бізнесу. Наприклад, моделі на основі підписки, які дозволяють споживачам отримувати послуги за місячну плату, набирають популярності у різних галузях — від програмного забезпечення до споживчих товарів. Також з'являються платформи, що об'єднують постачальників і споживачів у єдину екосистему, що забезпечує швидкий доступ до продуктів і послуг. Завдяки діджиталізації підприємства мають можливість швидше реагувати на зміни в ринковому середовищі, що дозволяє їм зберігати конкурентоспроможність. Водночас розширюється простір для інновацій, оскільки нові технології створюють можливості для розробки унікальних продуктів і послуг, які задовольняють специфічні потреби споживачів.

Глобальні тренди цифрової трансформації у світі свідчать про те, що діджиталізація стає важливою складовою стратегії розвитку компаній. Одним з ключових трендів є впровадження штучного інтелекту для автоматизації бізнес-процесів і прийняття рішень на основі аналітики. Іншим важливим аспектом є використання блокчейн-технологій, які забезпечують прозорість і безпеку транзакцій. Також спостерігається зростання значення сталого розвитку та екологічної відповідальності, де компанії впроваджують цифрові рішення для зменшення впливу на навколишнє середовище [8]. Окрім того, глобалізація і зростання конкурентного тиску змушують підприємства адаптувати свої стратегії до нових умов, що з'являються завдяки діджиталізації. У результаті, підприємства, які успішно реалізують ці тренди, отримують конкурентні переваги на світовому ринку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

По результатах нашого дослідження ми підтвердили, що діджиталізація є ключовим чинником розвитку сучасних підприємств. Вона сприяє не лише оптимізації окремих процесів, а й стимулює глибоку трансформацію бізнес-моделей, що дозволяє підприємствам залишатися конкурентоспроможними та ефективними в умовах стрімких технологічних змін. Важливими елементами успішного впровадження діджиталізації є стратегічне планування, інвестиції в інфраструктуру, розвиток цифрових навичок персоналу та створення гнучкої організаційної культури, здатної адаптуватися до нових викликів.

Нами було встановлено, що підприємства, які активно інвестують у цифрові рішення, здатні підвищити продуктивність, знизити витрати, покращити управління ресурсами та зміцнити зв'язки з клієнтами. Успіх діджиталізації значною мірою залежить від комплексного підходу, який поєднує технологічні інновації з управлінськими змінами.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у вивченні більш глибокого впливу діджиталізації на конкретні галузі економіки та бізнес-сфери. Необхідно зосередитися на дослідженні нових цифрових технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн, хмарні обчислення, і на їхньому довгостроковому впливі на підприємства різного масштабу. Особливо актуальними є дослідження ефективних стратегій подолання викликів, пов'язаних з безпекою, конфіденційністю даних та адаптацією персоналу до нових цифрових умов.

Література:

1. Длігач А. О. Цифрова трансформація як ліфт у майбутнє. URL: <https://tqm.com.ua/ua/likbez/uaarticles/cyfrova-transformaciya-yak-lift-u-majbutnye> (дата звернення: 08.10.2024).
2. Матвіїв М. Формування цифрового маркетингу підприємств. Збірник наукових праць. Ефективність державного управління. 2014. Вип. 41. С. 252—261.
3. Савицька О. М., Салабай В. О. Діджиталізація управління бізнесом підприємства в контексті розвитку Індустрії 4.0 в Україні. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: зб. тез доп. І Міжнародної наук.-практ. конф., 23 квіт. 2020 р. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во "Політехніка", 2020. С. 62—63. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/viewIssue/%D0%91%D0%86%D0%9C/6416> (дата звернення: 08.10.2024).

4. Лігоненко Л. О., Хріпко А. В., Доманський А. О. Зміст та механізм формування стратегії діджиталізації в бізнес-організаціях. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2018. № 22. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2018-22-4555> (дата звернення: 08.10.2024).

5. Фіщук В. В. Діджиталізація — це лише початок. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/didzhytalizaciya-ce-lyshe-pochatok> (дата звернення: 08.10.2024).

6. Гусева О. Ю., Легомінова С. В. Діджиталізація — як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2018. № 1. С. 33—39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есmebi_2018_1_7 (дата звернення: 08.10.2024).

7. Фомичев К. Go digital or die: Діджиталізація бізнесу, як неминучість. URL: http://www.nand.ru/professionalinformation/and_library/20565 (дата звернення: 08.10.2024).

8. Kemp S. DIGITAL 2020: Global Digital Overview. 2020. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digitaloverview> (дата звернення: 20.09.2024).

References:

1. Dligach, A. O. (2024), "Digital transformation as a lift to the future", available at: <https://tqm.com.ua/ua/likbez/uaarticles/cyfrova-transformaciya-yak-lift-u-majbutnye> (Accessed 20.09.2024).

2. Matviiv, M. (2014), "Formation of digital marketing of enterprises", Collection of scientific works. Efficiency of public administration, vol. 41, pp. 252—261.

3. Savytska, O. M. and Salabai, V. O. (2020), "Digitalization of business management in the context of Industry 4.0 development in Ukraine", Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy: zb. tez dop. I Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. [Business, innovations, management: problems and prospects: collection of abstracts of the 1st International scientific-practical conference], KPI named after Igor Sikorsky, Publishing house "Polytechnic", Kyiv, Ukraine, April 23, pp. 62—63, available at: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/issue/viewIssue/%D0%91%D0%86%D0%9C/6416> (Accessed 20.09.2024).

4. Lihonenko, L. O. Khripko, A. V., and Domanskyi A. O. (2018), "The essence and mechanism of forming the digitalization strategy in business organizations", International scientific journal "Internauka", vol. 22. <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2018-22-4555>.

5. Fishchuk, V. V. (2024), "Digitalization is just the beginning", available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/didzhytalizaciya-ce-lyshe-pochatok> (Accessed 20.09.2024).

6. Guseva, O. Yu. and Legominova, S. V. (2018), "Digitalization as a tool for improving business processes and their optimization", Economy. Management. Business, vol. 1, pp. 33—39, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есmebi_2018_1_7 (Accessed 20.09.2024).

7. Fomichev, K. (2024), "Go digital or die: Digitalization of business as an inevitability", available at: http://www.nand.ru/professionalinformation/and_library/20565 (Accessed 20.09.2024).

8. Kemp, S. (2020), "DIGITAL 2020: Global Digital Overview", available at: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digitaloverview> (Accessed 20.09.2024).

Стаття надійшла до редакції 08.10.2024 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 338.43:339.13

О. С. Пархоменко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6492-6836>

О. С. Кулешова,

аспірант, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-1807-3980>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.117

ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКСПОРТУ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ: КІЛЬКІСНА ОЦІНКА ВПЛИВУ КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ

O. Parkhomenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administration and Management, V. N. Karazin Kharkiv National University

O. Kulieshova,

Postgraduate student, V. N. Karazin Kharkiv National University

DETERMINANTS OF GRAIN EXPORT IN UKRAINE: QUANTITATIVE ASSESSMENT OF THE IMPACT OF KEY FACTORS

У дослідженні розглянуто вплив таких змінних, як рентабельність виробництва зернових, світові ціни на зерно, внутрішні ціни на зернові культури, а також валовий збір зерна з 2001 по 2023 рік. Побудована багатофакторна регресійна модель дозволяє глибше зрозуміти основні детермінанти експорту та може бути корисною для вдосконалення аграрної політики та стратегій розвитку аграрного сектору України. Особлива увага приділяється взаємозв'язкам між змінними та аналізу отриманих результатів, таких як негативний вплив світових цін та рентабельності на експорт. Отримані результати свідчать про складність впливу політичних і економічних чинників на ринок зернових, зокрема в умовах геополітичних викликів, таких як війна та блокування портів. Виявлені закономірності підкреслюють необхідність удосконалення аграрної політики, зокрема в частині регулювання внутрішнього ринку та підтримки експорту. Результати дослідження можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень і розробки стратегій, спрямованих на зміцнення позицій України на світовому ринку зерна.

Ukrainian grain plays a vital role in ensuring global food security, and its export significantly influences international markets. In light of recent geopolitical challenges and market shifts, understanding the dynamics behind Ukraine's grain export is more critical than ever. This study aims to provide a comprehensive analysis of the factors affecting grain exports from Ukraine over the period 2001–2023. The research focuses on variables such as the profitability of grain production, global grain prices, domestic grain prices, and total grain yield, seeking to identify their impact on export volumes. A particular emphasis is placed on analyzing the various stages of Ukraine's grain market development, including the country's accession to the World Trade Organization and the signing of the Association Agreement with the European Union, both of which significantly influenced Ukraine's trade policies and export capabilities.

The methodology employed in this study is based on correlation-regression analysis, chosen for its ability to quantitatively measure the strength and direction of relationships between independent variables (such as profitability, prices, and total grain yield) and the dependent variable (grain exports). By applying this method, the research identifies the key economic determinants that drive export trends, helping to clarify the multifaceted nature of Ukraine's grain export performance. The analysis demonstrates that global grain prices are among the most critical factors influencing export volumes, underscoring Ukraine's reliance on external market conditions.

In addition to examining the effects of global and domestic prices, the study also highlights the role of production output and profitability as essential contributors to the export dynamics. Regression analysis not only facilitates a deep understanding of the strength of relationships between variables but also provides a predictive framework, enabling policymakers and market analysts to anticipate the impact of various factors on future export trends. Moreover, the correlation aspect of the analysis allows for an evaluation of the directionality of these relationships, which is particularly important when assessing how price fluctuations and changes in production levels respond to global market shifts. This research contributes to a better understanding of Ukraine's strategic position in the global grain market and offers insights into how external economic factors influence the country's export capacity.

Ключові слова: ринок зерна, експорт зернових, рентабельність, виробництво зернових, кореляційно-регресійний аналіз.

Key words: grain exports, profitability grain production, correlation-regression analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з ключових проблем аграрної економіки є недостатнє розуміння взаємозв'язків між ринковими показниками, що визначають рентабельність виробництва зернових, та їх впливом на прибутковість сільськогосподарських підприємств. Зерновий ринок є важливою складовою економіки України, оскільки він не лише забезпечує продовольчу безпеку, але й відіграє вирішальну роль у зовнішній торгівлі країни. Однак, зважаючи на змінність ринкових умов, коливання світових цін на зерно, внутрішні виробничі фактори та невизначеність у прогнозуванні, стає актуальним завдання розробки математичних моделей, що дозволяють більш точно оцінювати взаємодію між такими показниками, як площа посівів, обсяги виробництва, рентабельність та ціни на зерно. Математичний підхід до аналізу цих змінних дозволить глибше зрозуміти закономірності ринку зерна та його вплив на експорт культури, що має вирішальне значення для підвищення ефективності управління ресурсами і прийняття економічно обґрунтованих рішень у сільському господарстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато дослідників, як в Україні, так і за її межами, займалися аналізом та моделюванням економічної ефективності зернового виробництва за з різними детермінантами. Наприклад, П.М. Грицюк та Т.Ю. Бабич розробили регресійну модель, що показує залежність рентабельності зерновиробництва від обсягів валового збору зерна та середньорічної ціни на зовнішніх ринках [1]. С.Г. Черемісіна провела всебічний аналіз ефективності виробництва зернових культур в Україні [9]. М.М. Жибак та Г.М. Христенко виділили ключові фактори, що

мають найбільший вплив на прибутковість у зерновій галузі [4], а Н.В. Рунчева та А.С. Бритвенко дослідили кореляцію між витратами і урожайністю соняшнику, встановивши пряму залежність [8]. Інвестиційну привабливість агропромислового комплексу (АПК) аналізували Б.Д. Долінський та О.С. Рибачок, застосувавши кореляційно-регресійний аналіз для визначення ключових факторів, що впливають на цей сектор [2]. Н.Є. Голомша та О.Я. Голомша здійснили факторний аналіз, що стосується конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках, і на основі отриманих даних побудували кореляційно-регресійну модель [3].

Важливий внесок для розвитку цієї теми зробили В.В. Козюк, А.В. Ліпецька, О.В. Длугопольський та О.П. Шиманська. Науковці досліджували кореляційно-регресійний аналіз впливу основних показників розвитку аграрного сектора на обсяги експортованої сільськогосподарської продукції України протягом 2011—2020 рр. вивчили зробили вагомий внесок у розуміння механізмів, що впливають на експортну спроможність аграрного сектора України. Їх дослідження дає чітке розуміння, що економічна продуктивність сільського господарства є ключовим фактором для експортних можливостей. Однак, парадоксальні результати, такі як негативний зв'язок рентабельності з експортом, вказують на складність структури аграрного ринку та необхідність подальших досліджень [5].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є обґрунтування впливу ключових ринкових показників, таких як рентабельність виробництва зернових, валовий збір, посівна площа, світові та внутрішні ціни на зерно, на експорт зернових культур Украї-

ни за період 2001—2023 років. Дослідження спрямоване на виявлення закономірностей, що визначають залежність експорту від внутрішніх та зовнішніх ринкових факторів, з метою побудови комплексної аналітичної моделі, яка дозволить більш точно оцінювати прибутковість зернового сектора для економіки України. Такий підхід дозволить не тільки ідентифікувати найбільш впливові фактори, але й запропонувати можливі напрямки підвищення ефективності вітчизняного аграрного сектору через удосконалення управлінських рішень та аграрної політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Важливість експорту зернових для України є надзвичайно великою. Українське зерно — це ключовий компонент не лише національної економіки, але й глобальної продовольчої безпеки. Високий рівень експорту зернових культур, зокрема пшениці, кукурудзи та ячменю, забезпечує значні надходження в економіку країни, а також допомагає підтримувати стабільність глобальних ринків. Тому дослідження факторів, що впливають на експорт зернових, є надзвичайно актуальним для ефективного управління аграрним сектором.

Кореляційно-регресійний аналіз є корисним інструментом для економетричних досліджень, оскільки дозволяє не лише визначити силу та напрямок взаємозв'язків між змінними, але й оцінити їх внесок у загальні результати експорту. Це важливо, адже ринок зернових культур є динамічним, і на нього впливають численні фактори як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Для досягнення мети дослідження доцільно використовувати регресійну методологію, яка дозволяє кількісно оцінити взаємозв'язок між ключовими змінними, що впливають на експорт зернових культур України. Такий підхід обумовлений залежністю експорту зернових від різних факторів. У даному дослідженні розглядаються наступні ключові змінні.

Рентабельність виробництва зернових як показник є одним із головних економічних чинників, що визначають ефективність виробництва. Висока рентабельність свідчить про те, що виробники отримують прибуток, який може бути інвестований у розширення виробництва та збільшення експортних можливостей. Це дозволяє забезпечувати стабільний ріст експортного потенціалу.

Валовий збір зерна є прямим індикатором обсягів виробництва зерна. Чим більше зерна виробляється, тим більше його може бути екс-

портовано на зовнішні ринки. Таким чином, цей показник визначає загальні можливості для експорту та є критичним у нашому аналізі.

Площа, відведена під посів зернових культур, відображає потенціал для виробництва. Збільшення посівних площ, як правило, призводить до збільшення обсягів виробництва. Однак, ефективність використання землі також відіграє значну роль, тому площа посівів може бути лише одним із факторів у визначенні загального експортного потенціалу.

Оскільки Україна є одним із провідних експортерів зернових у світі, зміни світових цін значно впливають на експортні обсяги. Високі ціни на зерно мають стимулювати збільшення експорту, оскільки це є вигідним для виробників. Тому у нашій моделі світові ціни виступають як одна з ключових змінних.

Внутрішні ціни на зерно відображають стан внутрішнього ринку. Коли ціни на внутрішньому ринку є привабливими для виробників, це може знижувати стимул до експорту. Або внутрішні ціни обумовлені іншими факторами ніж попитом та пропозицією, тому вектор впливу даного показника не є однозначним.

Регресійна модель допомагає виявити не лише напрями зв'язків між цими змінними, але й кількісно оцінити, наскільки кожен з факторів впливає на кінцевий результат — обсяги експорту зернових. Це дозволяє зробити висновки щодо того, які економічні та ринкові чинники є найважливішими для підвищення експортної спроможності аграрного сектору України та які заходи можуть бути прийняті для його оптимізації.

Для багатофакторної регресійної моделі, яку ми використовуємо, формула виглядатиме так:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3 + \beta_4 x_4 + \beta_5 x_5 + \epsilon \quad (1),$$

де:

- y — залежна змінна, що відображає обсяги експорту зернових;
- x_1 — валовий збір зерна, який показує загальні обсяги виробництва зернових;
- x_2 — рентабельність виробництва зернових, яка є одним з основних економічних показників ефективності;
- x_3 — площа посівів зернових культур, що визначає потенціал виробництва;
- x_4 — світові ціни на зерно, що значно впливають на прибутковість експорту;
- x_5 — внутрішні ціни на зерно, що визначають привабливість внутрішнього ринку для виробників;
- β_0 — константа (перехоплення), яка відображає середній рівень експорту за відсутності змін у незалежних змінних;

— $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ — коефіцієнти регресії для кожної з незалежних змінних, які показують їхній вплив на залежну змінну;

— ϵ — випадкова похибка, яка враховує всі інші фактори, що можуть впливати на експорт, але не були включені в модель.

Ця формула дозволяє кількісно оцінити вплив кожного з перелічених факторів на обсяги експорту зернових культур з України.

Представимо дані в Таблицю 1.

Проведемо розрахунки регресійного аналізу в Excel.

Під час проведення регресійного аналізу було отримано такі результати для залежної змінної Y — експорту зернових та п'яти незалежних змінних, які включали валовий збір, рентабельність виробництва, посівні площі, світові ціни на зерно та внутрішні ціни на зерно. Математична модель регресії виглядає таким чином:

$$y = 1116467,729 + 14,807x_1 - 43951,65x_2 - 424,92x_3 - 19291,93x_4 + 52015,02x_5 \quad (2).$$

Результати показали, що коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,93$, і це свідчить про те, що наша модель пояснює 93% варіації в залежній змінній. Це говорить про високий рівень відповідності моделі фактичним даним і підтверджує сильний взаємозв'язок між детермінантами і експортом зернових.

Інтерпретація коефіцієнтів регресії:

Таблиця 1. Вихідні дані по ключовим економічним показникам

Рік	Експорт (тис. дол. США)	Валовий збір зерна у тис. тон	Рентабельність виробництва зерна у %	Посівна площа зернових у тис.га	Світові ціни на зерно у дол. США за тон	Ціни на зерно в Україні у дол. США за тон
2001	483727,2	397061,1	43,30	15586	106,37298	71,00559
2002	997706,4	388043,1	19,30	15448	132,16746	58,63039
2003	402299,8	202339,2	45,80	12495	131,91876	100,39400
2004	844273,6	418088,2	20,10	15434	134,39089	85,16917
2005	1384078,3	380155,1	3,10	15005	129,67383	81,60156
2006	1354246,8	342583,1	7,40	14515	169,13864	102,01980
2007	763729,4	292949,1	28,70	15115	231,18494	165,04950
2008	3703795,9	532901,1	16,40	15636	292,96747	147,74194
2009	3556197,7	460283,1	7,30	15837	192,10747	102,56739
2010	2467060,7	392709,1	13,90	15090	195,22990	141,17128
2011	3617122,2	567468,1	26,10	15724	280,28247	172,42158
2012	6999871,0	462162,1	15,20	15449	276,33019	193,62954
2013	6371325,6	630513,1	1,50	16210	265,68628	162,67835
2014	6544127,6	638593,2	25,80	14801	242,89891	151,63300
2015	6057490,0	601258,2	43,10	14739	185,86598	133,33791
2016	6073915,3	660880,2	37,80	14401	143,20097	133,62035
2017	6501134,3	619167,2	25,00	14624	145,29359	141,78947
2018	7240558,1	604121,3	24,70	14839	186,12899	158,63971
2019	9633333,9	633445,4	11,80	15318	163,25767	149,61315
2020	9410668,9	633445,4	20,00	15392	185,51318	177,82270
2021	12343846,1	845703,6	38,64	15995	265,79317	230,79545
2022	9108153,5	538637,1	-18,86	12171	360,17478	206,44516
2023	8306665,9	597722,2	-15,13	10985	272,33217	155,19552

Джерело: складено авторами за [6, 7].

Валовий збір зерна (x_1). Коефіцієнт: 14,807. Це означає, що зростання валового збору на 1 тис. тонн призводить до збільшення експорту на 14,8 тис. доларів. Це логічно і підтверджує, що більші обсяги виробництва безпосередньо пов'язані зі зростанням експорту. Р-значення: 0,000001528, що є дуже малим і свідчить про значущість цієї змінної.

Таблиця 2. Результати регресійного аналізу

Регресивна статистика					
Множинний R			0,964764243		
Коефіцієнт детермінації R²			0,930770044		
Нормований R²			0,910408292		
Спостереження			23		
Дисперсійний аналіз					
	<i>df</i> (кількість ступенів свободи)	<i>SS</i> (пояснена сума квадратів)	<i>MS</i> (дисперсія на 1 ступінь свободи)	<i>F</i> (фактичне значення розподілу Фішера)	Значимість <i>F</i>
Регресія	5	252865262216668,00	50573052443333,60	45,71	0,0000000029
Залишок	17	18807922748213,00	1106348396953,70		
Всього	22	271673184964881,00			
	Коефіцієнти		Стандартна похибка	t-статистика	P-значення
Y-перетин	1116467,729		2863693,55	0,389869834	0,70147411
X ₁	14,80721322		2,061057467	7,184279654	0,000001528
X ₂	-43591,65322		17006,82345	-2,56318609	0,020155085
X ₃	-424,9202173		191,7861744	-2,21559358	0,040656606
X ₄	-19291,92828		6788,103909	-2,84202018	0,011262419
X ₅	52015,0201		10959,45944	4,74613008	0,000186997

Джерело: розраховано авторами.

Рентабельність виробництва (x_2). Коефіцієнт: -43 951 є цікавим і суперечить очікуванням. Однак пояснити таке значення можна таким чином. По-перше, коли рентабельність зернового виробництва зростає, виробники можуть бути зацікавлені в тому, щоб зберегти продукцію на внутрішньому ринку, де існують вигідніші умови для реалізації. Вища рентабельність часто означає, що витрати на виробництво є низькими, а прибутки від внутрішнього ринку можуть бути досить привабливими. Це зменшує стимул для експорту, особливо в періоди, коли внутрішні ціни на зерно є високими або є очікування щодо ще більших цін у майбутньому.

По-друге, не можна виключати вплив регуляторної політики. В Україні періодично запроваджувалися різні заходи з підтримки внутрішнього ринку, такі як тимчасові обмеження на експорт зернових або запровадження експортних мит у роки високої рентабельності. Ці заходи могли знизити стимул до експорту. Р-значення: 0,020155085, що є дуже малим і свідчить про значущість цієї змінної.

Площа посівів (x_3): Коефіцієнт: -424,92. Зростання площі посівів на 1 тис. га зменшує експорт на 424,92 тис. доларів. Це протирічить загальноприйнятій логіці, оскільки зростання площі посівів зазвичай означає збільшення обсягів виробництва та експортного потенціалу. Однак тут можуть існувати кілька важливих факторів, які варто врахувати.

По-перше, важливо зазначити, що неефективне використання земельних ресурсів може бути однією з причин такого результату. Якщо нові посівні площі розширюються на землях з низькою врожайністю або недостатнім рівнем агротехнологій, то збільшення площ не завжди призводить до підвищення ефективності виробництва. Особливо це може бути актуально для аграрних регіонів з нерозвиненою інфраструктурою або слабкою підтримкою з боку держави.

По-друге, можливо, збільшення посівних площ відбувається на фоні зменшення інтенсивності використання ресурсів або інвестицій. Наприклад, якщо аграрії змушені розширювати посівні площі через зниження ефективності на вже існуючих землях, це може призвести до зменшення загальної продуктивності, і, відповідно, до скорочення експортних обсягів. Значення Р дорівнює 0,0041, що підтверджує значущість цієї змінної.

Світові ціни на зерно (x_4): Коефіцієнт: -19291,93. Негативний коефіцієнт свідчить про те, що зростання світових цін на 1 долар за тонну

призводить до зменшення експорту на 19,291 доларів. Теоретично, зростання світових цін на зерно повинно стимулювати експорт, оскільки виробники отримують вигідніші умови на зовнішніх ринках. Однак, кілька факторів можуть пояснити цей парадокс.

По-перше, високе значення світових цін часто супроводжується зростанням нестабільності на ринку. В умовах глобальних криз, таких як війна або пандемія, навіть за високих цін можуть виникати труднощі з експортом, пов'язані з логістикою, транспортом та політичними обмеженнями. Наприклад, блокада українських портів у 2022 році суттєво вплинула на можливість постачати зерно на зовнішні ринки, незважаючи на високі ціни.

По-друге, за умов високих світових цін уряд України міг запроваджувати політику захисту внутрішнього ринку, щоб уникнути дефіциту продовольства в країні. Такі заходи могли включати тимчасові обмеження на експорт або створення стратегічних запасів зерна, що зменшувало експортні можливості. Р-значення: 0,0116, що також свідчить про значущість.

Внутрішні ціни на зерно (x_5): Коефіцієнт: 52015,02. Підвищення внутрішніх цін на 1 долар за тонну призводить до збільшення експорту на 52,015 доларів. Це показує, що зростання внутрішніх цін створює стимули для експорту, оскільки виробники намагаються отримати максимальний прибуток на зовнішніх ринках. Р-значення: 0,0002, що свідчить про високу статистичну значущість цієї змінної.

Високі внутрішні ціни можуть бути сигналом підвищеного попиту на продукцію на внутрішньому ринку. Це означає, що виробники можуть віддавати перевагу експортуванню, оскільки мають можливість отримати вищі прибутки. Крім того, в Україні існує певна взаємозалежність між внутрішнім та зовнішнім ринками. Наприклад, високі внутрішні ціни можуть стимулювати експортерів швидше вивозити продукцію для уникнення падіння цін або втрати можливості заробити більше на міжнародних ринках. Це особливо актуально в умовах ринкових та валютних коливань та обмеженого зберігання.

Також фактором, який важко представити у математичну модель є політичний контекст. Квотування експорту, що відбувалось на рику України також є важливим фактором. Історичні квоти на експорт зерна в Україні у 2006/2007 маркетинговому році квота в 1,603 мільйона метричних тон (ММТ) була введена в жовтні 2006 року з конкретними розподілами: 0,6 ММТ для ячменю та кукурудзи, 0,4 ММТ для пшениці

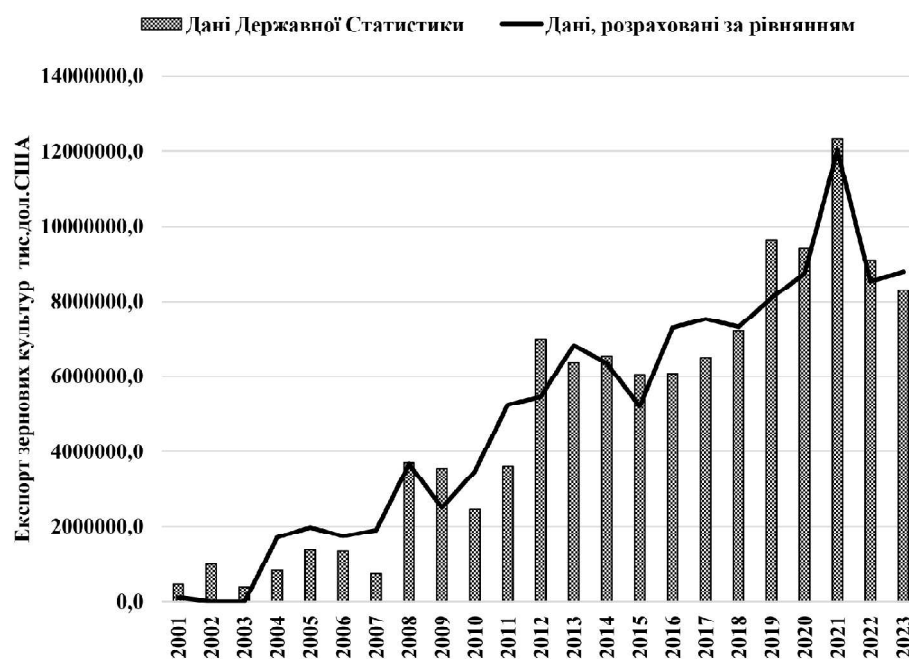

Рис. 1. Порівняння статистичних та розрахункових даних про експорт зернових

Джерело: розраховано авторами за [6].

та 0,003 ММТ для жита. Пізніше цю квоту було Переглянуто до 2,873 млн тон на 2006/2007 маркетинговий рік, з 0,73 млн тон для пшениці, 1,3 млнтон для ячменю, 0,84 млн тон для кукурудзи та 0,003 млн тон для жита. І ми бачимо з Таблиці 1, що саме в цей період вартість зерна на світовому ринку зросла з 129,67 дол.США/тон, у 2005 році до 169,14 дол.США/тон, у 2006 році, а далі до 231,18 дол.США/тон, у 2007 році. Що звичайно, могло лише спонукати виробників експортувати продукцію, однак квоти обмежили цю можливість.

Квота на 2010 рік була введена Урядом України, що розглянув квоту на експорт зерна в розмірі 2,5 млн тон з 1 вересня по 31 грудня 2010 р. У цей період 1 млн тон зерна, що зберігається в портах, було звільнено від квоти, а продаж кукурудзи не обмежувався. І тут ми бачимо, що у 2010 році ціна на зернові була 195, 23, а вже у 2011, коли квота мала свою чинність, вартість досягла до 280,28 дол.США/тон.

Остання квота на 2024/2025 маркетинговий рік. В цьому році було укладено угоду про максимальний обсяг експорту 16,2 млн тон пшениці та суміші пшениці та жита на 2024/2025 маркетинговий рік. Ця угода спрямована на забезпечення продовольчої безпеки та стабілізацію ринку зерна в Україні.

Аналіз політичного контексту збагачує розуміння впливу державного регулювання на експорт зернових в Україні. Політичні рішення,

такі як квотування експорту, можуть мати вагомий вплив на економічні результати та ринкові тенденції, але їх важко інтегрувати у стандартні економетричні моделі. Як показують дані про квоти у різні роки, існує значна відмінність між тим, як ринок міг би реагувати на світові ціни без обмежень, і тим, що фактично відбувалося через квотування.

Отже, порівняємо результати розрахунків за отриманою формулою (2) та даним Державної служби статистики у Рисунку 1.

Як ми бачимо, саме державні інструменти по скороченню експорту, які не враховані в математичку модель, вплинули на очікуваний експорт у 2006—2007 та у 2010 та 2011 роках. Які ще політичні інструменти впливають на економіку зернових, є відкритим питанням для дослідження.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Ринок зерна є надзвичайно важливим для світової продовольчої безпеки, а Україна, як один із провідних експортерів, відіграє ключову роль у задоволенні глобального попиту на сільськогосподарську продукцію. Експорт зернових є критичним компонентом української економіки, забезпечуючи значні валютні надходження та підтримуючи економічну стабільність країни. У цьому дослідженні ми обрали регресійний аналіз для того, щоб кількісно оцінити взаємозв'язок між ключовими детермінантами експорту, такими як рентабельність виробництва, валовий збір зерна, площа посівів, світові та внутрішні ціни на зерно. Цей підхід дозволяє виявити основні фактори, які впливають на обсяги експорту, та сприяє більш глибокому розумінню динаміки ринку, що є необхідним для прийняття зважених рішень у сфері аграрної політики. Модель показує, що позитивний вплив валового збору зерна та внутрішніх цін компенсується негативним

впливом світових цін та рентабельності виробництва. Це вказує на те, що ринок зернових є складним і залежить не лише від базових економічних показників, але й від багатьох інших факторів, таких як державна політика, експортні обмеження, ринкові умови та інфраструктурні можливості. Політичні фактори, такі як квоти на експорт, відіграли вирішальну роль у регулюванні доступу виробників до зовнішніх ринків. Приклади квотування у 2006/2007 та 2010 роках свідчать про те, що, незважаючи на сприятливі світові ціни, можливості для експорту були значно обмежені. Це підтверджує, що економічні моделі повинні враховувати не лише ринкові умови, але й політичні рішення, які можуть впливати на загальний обсяг експорту. Таким чином, для побудови ефективної стратегії розвитку аграрного сектору та вдосконалення експортної політики необхідно ретельно враховувати як ринкові детермінанти, так і вплив державного регулювання, яке може обмежувати або стимулювати розвиток експорту в Україні.

Література:

1. Бабич Т. Ю., Грицюк П. М. Загальні підходи до моделювання рентабельності зерновиробництва в Україні. Стратегічні рішення інформаційного розвитку економіки, суспільства та бізнесу: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, Рівне, 12—14 лютого 2014 р. — Рівне: НУВГП, 2014. — С. 223—224.
2. Долінський А. Б., Рибачок О. С. Кореляційно-регресійний аналіз інвестиційної привабливості АПК. Економічний аналіз. 2016. № 24 (1). С. 30—37.
3. Голомша Н. Є., Дзядикевич О. Я. Конкурентні переваги продукції зернової галузі на світовому ринку. Економіка АПК. 2017. № 11. С. 61—66.
4. Жибак М. М., Христенко Г. М. Фактори впливу на прибутковість зернової галузі. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. № 2. С. 754—757.
5. Козюк В. В., Ліпецька А. В., Длугопольський О. В., Шиманська О. П. Кореляційно-регресійний аналіз рентабельності виробництва та реалізації зернових культур в Україні. Академічний огляд. 2023. № 1 (58). С. 32—44.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 2.03.2021).
7. Офіційний сайт Investing. URL: <https://www.investing.com> (дата звернення 2.03.2021).
8. Рунчева Н. В., Бритвенко А. С. Кореляційний аналіз концентрації й ефективності виробництва та переробки соняшнику в агрохолдингах України та оцінка їх впливу на розвиток спеціалізованих аграрних ринків. Ефективна економіка. 2019. № 5.
9. Черемісіна С. Г. Ринок зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку. Економіка АПК. 2021. № 2. С. 48—57.

References:

1. Babych, T.Yu. and Hrytsiuk, P.M. (2014), "General approaches to modeling the profitability of grain production in Ukraine", *Strategichni rishennia informatsijnoho rozvytku ekonomiky, suspil'stva ta biznesu: tezy dopovidej III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Strategic solutions for the informational development of the economy, society and business: theses of reports of the 3rd International Scientific and Practical Conference], NUVHP, Rivne, Ukraine, pp. 223—224.
2. Dolins'kyj, L.B. and Rybachok, O.S. (2016), "Correlation-regression analysis of the investment attractiveness of the agricultural sector", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 24 (1), pp. 30—37.
3. Holomsha, N.Ye. and Dziadykevych, O.Ya. (2017), "Competitive advantages of grain industry products on the world market", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 61—66.
4. Zhybak, M.M. and Khrystenko, H.M. (2014), "Factors influencing the profitability of the grain industry", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 2, pp. 754—757.
5. Koziuk, V.V. Lipets'ka, A.V. Dluhopol's'kyj, O.V. and Shymans'ka, O.P. (2023), "Correlation-regression analysis of the profitability of production and sale of grain crops in Ukraine", *Akademichnyj ohliad*, vol. 1 (58), pp. 32—44.
6. State Statistics Service of Ukraine (2024), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 Sept 2024).
7. Investing (2024), available at: <https://www.investing.com> (Accessed 25 Sept 2024).
8. Runcheva, N.V. and Brytvienko, A.S. (2019), "Correlation analysis of concentration and efficiency of sunflower production and processing in ukrainian agroholdings and assessment of their impact on the development of specialized agrarian markets", *Efektivna ekonomika*, vol. 5.
9. Cheremisina, S.H. (2021), "Market of grain crops in Ukraine: analysis of the current state and development prospects", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 48—57.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2024 р.

УДК 658.8:658.1:334.72

L. Tarasovych,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department
of Management and Marketing, Polissia National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0740-6567>

M. Yareмова,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics, Entrepreneurship and Tourism, Polissia National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5636-3538>

O. Budnik,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Management and Marketing, Polissia National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6611-3310>

M. Ratnikov,

Master, Polissia National University

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-4509-685X>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.124

CREATING A MARKETING STRATEGY FOR THE ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AN ENTERPRISE: TECHNOLOGY, TOOLS, AND MODELS

Л. В. Тарасович,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу,
Поліський національний університет

М. І. Яремова,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму,
Поліський національний університет

О. М. Буднік,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
Поліський національний університет

М. Ю. Ратніков,

Магістрант, Поліський національний університет

ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: ТЕХНОЛОГІЇ, ІНСТРУМЕНТИ, МОДЕЛІ

The article deals with anti-crisis management that encompasses all aspects and functional areas of enterprise activity. Anti-crisis management is interpreted as a system of measures intended to prevent, mitigate, or overcome crises that jeopardize the stability of enterprise functioning. Marketing is seen as part of the anti-crisis management system due to its multifunctionality in terms of implementing a set of marketing measures and solutions aimed at stabilizing and adapting the enterprise activity during a crisis in order to minimize its negative consequences and ensure the survival and strategic development of business. It was substantiated that the marketing strategy of anti-crisis management is aimed at maintaining competitiveness, retaining customers, and searching for new opportunities for strategic development, i.e., it involves the interaction of an enterprise as a business entity with the market and consumers.

The mechanisms of creating a marketing strategy for anti-crisis management through the consistent implementation of seven key stages were substantiated. The stages include diagnostics of the marketing environment, setting the goals of anti-crisis management, market segmentation and identification of target audience, creation of a marketing strategy, planning of marketing activities, selection of marketing tools, implementation and control, strategy execution, evaluation of results and improvement. Each stage facilitates gradual adaptation to crisis settings, ensures enhanced effectiveness of enterprise performance and helps maintain its competitive ability.

Contemporary approaches to creating a marketing strategy intended to maintain competitive ability and attract customers in challenging times were generalized. It was emphasized that effective technologies used to improve the marketing strategy for anti-crisis management include marketing digitalization, customer-oriented approach and service improvement, anti-crisis price

setting and flexible payment options, communication with customers and their support, partnership and cooperation, innovation and technology, and raising the level of corporate social responsibility (CSR). The following anti-crisis management technologies were singled out: emergency planning, building up financial reserve and insurance, and training staff in the fundamentals of anti-crisis management.

В статті антикризове управління, охоплюючи усіх аспекти і функціональні сфери діяльності підприємства, розглядається як система заходів, спрямованих на попередження, пом'якшення або подолання кризових ситуацій, які загрожують стабільності його функціонування. Місце маркетингу в системі антикризового менеджменту ідентифікується його багатофункціональністю з позицій реалізації комплексу маркетингових заходів і рішень, спрямованих на стабілізацію та адаптацію діяльності підприємства під час кризи, з метою мінімізації її негативних наслідків та забезпечення виживання і стратегічного розвитку бізнесу. Обґрунтовано, що маркетингова стратегія антикризового управління спрямована на збереження конкурентоспроможності, утримання клієнтів та пошук нових можливостей стратегічного розвитку, тобто передбачає взаємодію підприємства як суб'єкта бізнесу з ринком і споживачами.

Обґрунтовано механізми формування маркетингової стратегії антикризового управління через послідовну реалізацію семи ключових етапів (діагностика маркетингового середовища; визначення цілей антикризового управління; сегментація ринку та визначення цільової аудиторії; розробка маркетингової стратегії; планування маркетингових заходів, добір маркетингових інструментів; впровадження та контроль; реалізація стратегії; оцінка результатів та вдосконалення), кожен з яких уможливорює поступову адаптацію до кризових умов, забезпечує підвищення ефективності роботи підприємства та збереження його конкурентного статусу.

Узагальнено сучасні підходи до формування маркетингової стратегії для підтримки конкурентоспроможності та залучення клієнтів у складних умовах. Акцентовано увагу, що дієвими технологіями удосконалення маркетингової стратегії антикризового управління є: цифровізація маркетингу; клієнтоорієнтованість і покращення сервісу; антикризове ціноутворення та гнучкі умови оплати; комунікація і підтримка клієнтів; партнерства і співпраця; інновації і технології; підвищення рівня корпоративної соціальної відповідальності (CSR). Доцільними технологіями антикризового менеджменту визначено: планування надзвичайних ситуацій; формування фінансових резервів та страхування; навчання персоналу основам антикризового управління.

Key words: marketing strategy; anti-crisis management; crisis settings; strategic planning; strategic development; business processes.

Ключові слова: маркетингова стратегія; антикризовий менеджмент; кризові умови; стратегічне планування; стратегічний розвиток; бізнес-процеси.

GENERAL PROBLEM STATEMENT AND ITS CONNECTION TO IMPORTANT SCIENTIFIC AND PRACTICAL TASKS

Given the volatility of the market business environment and potential crisis issues, it is a relevant and timely task to develop a marketing strategy for the anti-crisis management of an enterprise. Modern businesses face economic, technological, and social challenges more and more often, which requires rapid adaptation and response to crises. In addition to preserving market positions in times of crisis, a marketing strategy can be used to spot new opportunities for strategic development. Effective anti-crisis management helps to minimize financial losses and maintain consumer loyalty.

ANALYSIS OF RECENT PUBLICATIONS AND RESEARCH

Several domestic researchers have studied the issue of developing a marketing strategy for the anti-crisis management of an enterprise, including M. Bahorka, O. Budnik, V. Butenko, T. Bilous, A. Velychko, O. Vovchanska, I. Volkova, T. Voronkova, V. Dalyk, V. Zinovchuk, G. Kuznetsova, O. Kukhlenko, A. Oliinyk, O. Prokopyshyn, G. Sobolieva, N. Stepanenko, P. Shevchuk, etc.

[1—15]. Although the findings of these studies are valuable, it should be highlighted that more research in this area of the issue is required because, in the context of crisis events, marketing strategy is a crucial tool for guaranteeing business sustainability.

PURPOSE OF THE STUDY

The purpose of the study is to provide theoretical and methodological substantiation of the technologies and features of developing a marketing strategy for the anti-crisis management of an enterprise (a case study of the Vet House Veterinary Center).

PRESENTATION OF BASIC MATERIAL OF THE RESEARCH

Anti-crisis management is a system of measures intended to prevent, mitigate, or overcome crises that jeopardize the stability of enterprise functioning. It encompasses all aspects of enterprise activity. Marketing plays a special role in this process, as it ensures interaction with the market and consumers [4; 7]. The major objective of anti-crisis management is to maintain business sustainability and its continued development after overcoming the crisis.

Table 1. Profile of the current and potential crisis states and conditions in the Vet House Veterinary Center

Crisis states and conditions	Description	Occured		
		yes	no	partially
Local				
Clinic congestion	Many patients or urgent cases can lead to staff overload, which lowers the effectiveness of treatment. Congestion can also cause long waiting times, which worsens the customer experience and contributes to a decrease in the quality of medical services.			
Not enough equipment or its breakdown	The clinic provides intensive care and specialized services (ultrasound, X-ray, laboratory) that depend on reliable equipment. A breakdown or wear and tear on the equipment can disrupt the clinic's operations and delay treatment.			
Financial difficulties	If a clinic faces financial difficulties, it can affect the capacity to upgrade equipment, provide medical supplies, or even pay salaries to employees. This leads to a lower quality of services and the risk of closure.		✓	
Staff shortages or unqualified personnel	The lack of experienced doctors or veterinary technicians can result in a lower quality of treatment, errors during procedures, and a low level of trust among clients.			
Epidemics in animals	Veterinary clinics can face crises during outbreaks of infectious diseases among animals, which requires strict infection control measures and may require additional resources to isolate patients.			
Customer dissatisfaction and conflicts	A low level of service or unresolved issues can lead to customer complaints and negative reviews, which can damage the clinic's reputation and reduce the flow of patients over time.			
General				
Martial law in the country	Interruptions in the supply of medicines and equipment, a decreased number of clients, problems with staff, danger to the operation of the facility, economic difficulties, an increase in the number of stray animals, etc.			
Consequences of COVID-19 pandemic	Restriction of contacts and introduction of new security protocols, financial difficulties, interruptions in the supply of medical supplies, overwork and stress among staff, etc.			

Source: summarized by the author based on the data about the enterprise.

In this study, the marketing strategy of anti-crisis management is viewed as a set of appropriate measures and managerial decisions meant to stabilize and adapt the activities of the Vet House Veterinary Center throughout the crisis in order to minimize its negative consequences and ensure further development.

Vet House has not yet experienced any serious critical situations, with the exception of general circumstances involving the war and the COVID-19 pandemic. Table 1 presents the profile of the current and potential crisis states and conditions in the Vet House Veterinary Center.

Overall, the clinic provides a high level of service and has received positive reviews from clients, which suggests its stability and confidence of animal owners. However, like any healthcare facility, the veterinary clinic experiences typical

problems (various crises and circumstances) that affect operational processes and the quality of service. They include technical difficulties, congestion due to many patients (some reviews indicate that clients occasionally complain about insufficient professional service or delays in the provision of certain services), unforeseen circumstances related to hostilities in the country (power outages (the clinic has its own generator), various threats to the life and health of patients, etc.), work during COVID-19, and other.

Obviously, these circumstances require professional management to develop a marketing strategy for anti-crisis management. It is proposed to follow seven key stages, each of which enables gradual adaptation to crisis settings, enhances the efficiency of the clinic, and maintains a competitive level (Fig. 1).

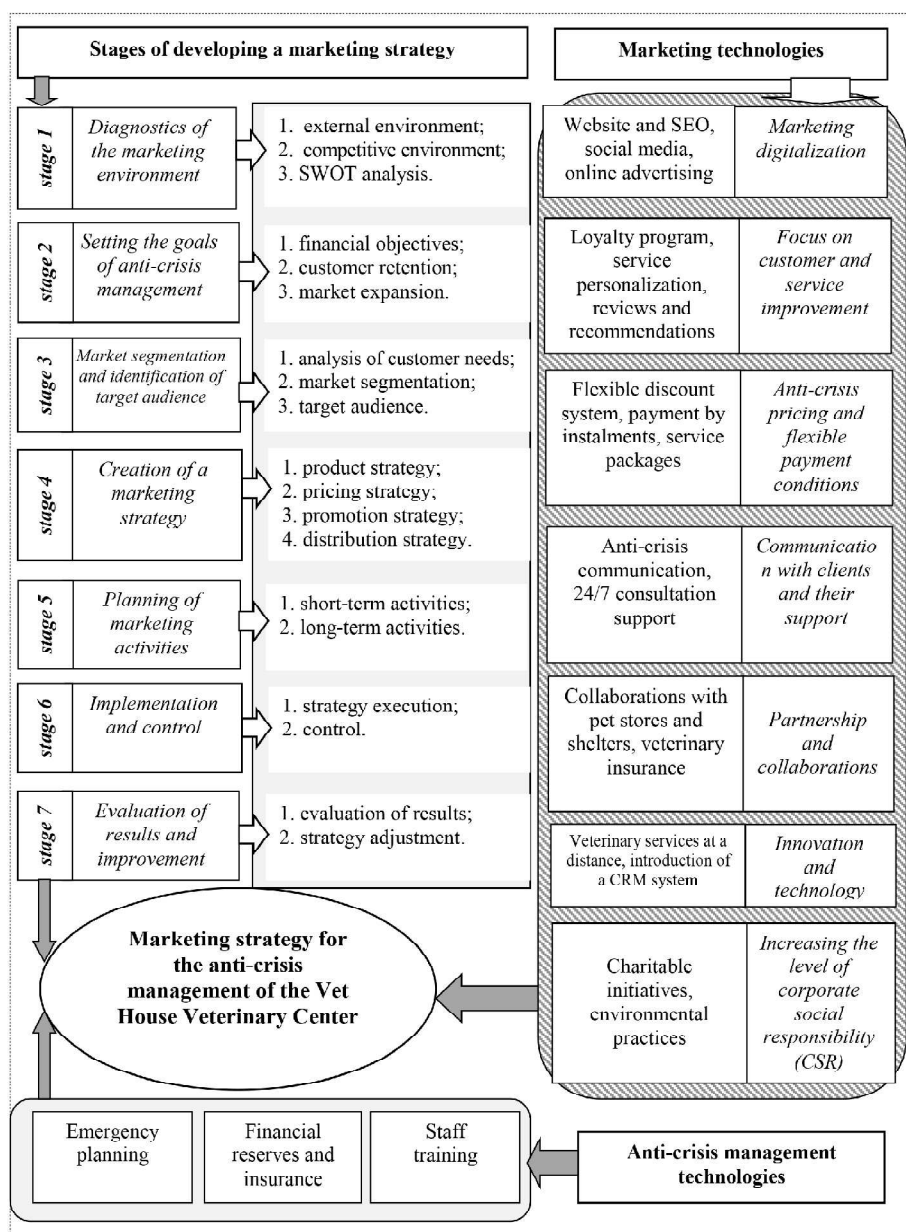

Fig. 1. Imperatives of creating a marketing strategy for the anti-crisis management in the Vet House Veterinary Center

Source: author's research.

Stage 1 involves the analysis of the external and internal environments: 1) analysis of the external environment (assessment of macroeconomic factors affecting the activities of the center makes it possible to identify threats and opportunities related to the current state of the veterinary services market in Vinnytsia); 2) analysis of the competitive environment by investigating competitors, their marketing strategies, pricing policies, and innovations. This is an evaluation of how other clinics are adapting to the crisis and what can be borrowed or improved at Vet House); 3) SWOT analysis (assessment of strengths and weaknesses, as well as opportunities and threats

that may arise in a crisis, which helps determine internal resources that should be mobilized and external threats that should be neutralized).

Stage 2 determines the objectives of anti-crisis management: financial (keeping a steady cash flow, cutting fixed and variable costs, sustaining profitability even in the face of declining demand); customer retention (maintaining a loyal customer base through loyalty programs, personalized offers, and improved quality of service); market expansion (developing new business lines or entering new market segments (additional services or cooperation with animal shelters)).

At stage 3, it is advised to segment the market and identify the target audience: 1) analysis of customer needs (research of customer needs during a crisis. For instance, in times of economic instability, clients may be looking for more affordable or basic veterinary services); 2) market segmentation (dividing clients into groups based on various criteria, such as financial capacity, type of pets, and frequency of clinic visits); 3) target audience formation (identifying major client groups to be targeted by the marketing strategy. For example, these may include young pet owners, families with children, or owners of rare breeds of animals, etc.)

Stage 4 involves the development of a marketing strategy: 1) product strategy (expanding or modifying the range of veterinary services in response to crisis settings (introducing remote consultations or special preventive packages); 2) pricing strategy (establishing a flexible system of prices and discounts (providing promotional offers or services in installments will make it easier for clients to pay for expensive procedures); 3) promotion strategy (raising brand awareness through active advertising campaigns in social media, targeted advertising to attract new clients, regular publications about achievements); 4) distribution strategy (introduction of online services — a system of healthcare at a distance that will facilitate clients, access to services, including in times of crisis or travel restrictions).

Planning of marketing activities (stage 5) encompasses short-term (quick anti-crisis actions that can be taken immediately (temporary promotions, discounts on basic services or offers for regular customers) and long-term measures (strategic initiatives intended to improve the clinic's position after the crisis (investing in innovative equipment)).

Stage 6 — implementation and control — focuses on strategy execution (forming a team that will be responsible for executing each aspect of the strategy), as well as monitoring and adjustment (monitoring the results of the marketing strategy using key performance indicators such as increasing the number of customers, profitability, or customer satisfaction).

Stage 7 of strategy development is the evaluation of results and improvement, which entails the following: 1) evaluation of results (after the strategy is executed, it is necessary to assess its success by analyzing relevant indicators, such as customer base growth, increased profitability, customer retention, and brand strengthening, which helps understand how successful the measures taken were); 2) adjusting the strategy (future activities can be modified to further

enhance the effectiveness of anti-crisis management and marketing measures based on the evaluation of results).

At the next stage of the study, contemporary approaches to creating and improving a marketing strategy intended to maintain competitive ability and attract customers in challenging times are substantiated. The directions for improving the marketing strategy for anti-crisis management are as follows:

1) Marketing digitalization: website and SEO (creating a high-quality website with information about services, price lists, and online registration; improving search engine rankings through SEO to make the clinic more easily accessible to clients from Vinnytsia and the region); social media (active presence in social networks (Facebook, Instagram, Tik Tok); online advertising (using targeted advertising on Google and social networks to promote services).

2) Focus on customer and service improvement: loyalty programs for regular customers (discounts for repeat visits or free services after a certain number of visits, which will help to retain customers and build long-term relationships); service personalization (creation of individual service packages for different types of customers, which will help to expand the customer base); reviews and recommendations (motivate satisfied customers to leave positive reviews on Google and social media platforms, which increases the trust in the clinic among potential customers).

3) Anti-crisis pricing and flexible payment conditions: a flexible discount system (introduction of special offers and discounts for basic services like vaccination and sterilization), the option of payment by installments (offering services on credit or the possibility to pay for expensive procedures in installments to reduce financial pressure on clients), service packages (creating package offers for regular veterinary services, such as preventive examinations and vaccinations, which will help clients save on complex services).

4) Communication with clients and their support: anti-crisis communication (frequent updates to clients regarding the center's operation throughout the crisis, implemented security measures, and client safety while using the clinic's services); 24/7 consultation support (introduction of online consultations via messengers or by phone, which will assist animal owners even during restricted movement or other crisis settings).

5) Partnership and collaborations: cooperation with pet stores and shelters (partnerships with local pet stores or animal shelters can help attract new

customers through mutual recommendations and organizing joint events); veterinary insurance (collaborating with companies that offer pet insurance can enable customers to more easily cover the cost of medical services, which will have a positive impact on the number of visits).

6) Innovation and technologies: veterinary services at a distance (during times of restricted movement or increased economic instability, it is crucial to introduce the possibility of remote consultations via video, which will expand the center's ability to provide advice and assistance); introduction of a CRM system (using cutting-edge software to manage customer interaction, which will help track the treatment history of each animal and improve service).

7) Increasing the level of corporate social responsibility (CSR): charitable initiatives (organizing free or discounted vaccination or treatment of animals from shelters, as well as supporting local animal protection initiatives. This will improve the clinic's reputation and attract public attention); environmental practices (use of environmentally friendly solutions (waste management, use of environmentally friendly materials) can be an advantage for clients who care about the environment).

Additionally, it is proposed to improve anti-crisis management through the following: a) emergency planning (in case of war, pandemics, or supply disruptions, it is crucial to have detailed crisis plans, including reserves of medicines and equipment); b) financial reserves and insurance (ensuring financial stability by creating a reserve fund can help in case of unexpected changes in the economic situation or a decrease in client flow); c) staff training (regular training on anti-crisis management and emergency preparedness will increase the ability of staff to respond quickly and effectively to unforeseen situations).

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

At present, anti-crisis management at Vet House has several advantages, but better stability and readiness for future challenges will require investment in improving the anti-crisis management measures. Developing a marketing strategy for anti-crisis management at the Vet House Veterinary Center involves a thorough analysis of market conditions, setting objectives, market segmentation, development of a product and pricing strategy, planning of activities, and monitoring of results. Improving the marketing strategy for anti-crisis management should focus

on digitalization, flexible pricing, partnerships, and innovation. These approaches will help to adapt to new realities, retain customer loyalty, and attract new customers in challenging economic conditions.

Література:

1. Багорка М. О., Устік Т. В. Обґрунтування вибору маркетингової стратегії управління підприємством. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2022. № 5. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-04-01>. (дата звернення: 22.09.2024).

2. Бутенко В., Тоюнда А. Формування маркетингової стратегії підприємства. Підприємництво та інновації. 2022. № 24. С. 61—67. URL: <http://surl.li/ouyrjv>. (дата звернення: 12.09.2024).

3. Вовчанська О., Іванова Л. Особливості реалізації інструментів маркетингу в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. № 38. URL: <http://surl.li/szzwnc>. (дата звернення: 12.09.2024).

4. Воронкова Т. Є., Грищук К. В. Формування системи антикризового управління підприємством у сучасних умовах господарювання. Економіка та держава. 2017. № 5. С. 82—84.

5. Далик В. П., Павленчик А. О., Феник В. О., Матвієвський Н. А., Федорица З. А., Приступа Д. А. Формування системи антикризового управління на підприємстві. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". 2023. № 10. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-10-9000>. (дата зв.: 12.09.2024).

6. Івченко Є. А., Мартинов А. А., Мартинова Л. В. Передумови формування системи антикризового управління на промислових підприємствах. Економіка. Фінанси. Право. 2021. № 5/2. С. 5—13.

7. Кузнецова Г. В. Формування системи антикризового управління на вітчизняних підприємствах. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 62. С. 312—319.

8. Олійник А. С., Тургеля Ю. С., Соколовська Ю. Є. Виробничо-маркетингові стратегії антикризового управління. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 19—20. С. 110—116. DOI: [10.32702/2306-6814.2020.19-20.110](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.19-20.110). (дата звернення: 12.10.2024).

9. Прокопишин О. С. Система антикризового управління як підґрунтя попередження кризових явищ на підприємствах. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 9. С. 40—45.

10. Романчукевич М. Й., Білецька І. М. Особливості використання сучасних інструментів маркетингу в умовах кризи. Ефективна еконо-

міка. 2021. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9143> (дата звернення: 12.09.2024).

11. Соболева Г. Формування антикризової політики управління підприємством. Економіка та суспільство. 2022. № 41. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1567> (дата доступу: 30.09.2024).

12. Тульчинський Р. В., Кириченко С. О., Ружицький А. В., Салоїд С. В. Стратегічні аспекти формування системи антикризового управління підприємством. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 9. С. 15—19.

13. Янчук Т., Боєнко О. Впровадження CRM-систем як засіб підвищення ефективності маркетингової діяльності. Економіка та суспільство. 2023. № 48. URL: <http://surl.li/vbitoy> (дата звернення: 18.09.2024).

14. Яремова М.І., Тарасович Л.В., Кільницька О.С., Буднік О.М. Активізація інвестиційного потенціалу як стратегічна передумова управління розвитком бізнесу. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 2. С. 65—72. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.12.65>. (дата зв.: 18.10.2024).

15. Tarasovych L., Yareмова M., Vlasenko O. Strategic marketing in the management system: business adaptation technology under global challenges. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 7. Р. 46—50. DOI: [10.32702/2306-6814.2023.7.46](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.7.46). (дата звернення: 12.09.2024).

References:

1. Bahorka, M.O. and Ustik, T.V. (2022), "Justification of Choice of Marketing Strategy of Enterprise Management", *Problemy suchasnykh transformatsij*. Seriya: ekonomika ta upravlinnia, vol. 5. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-04-01>.

2. Butenko, V. and Toiunda, A. (2022), "Formation of the marketing strategy of the enterprise", *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, vol. 24, pp. 61—67, available at: <http://surl.li/ouyrjv> (Accessed 12.09.2024).

3. Vovchans'ka, O. and Ivanova, L. (2022), "Specifics of marketing tools under martial law", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 38, available at: <http://surl.li/szzwnz>. (Accessed 12.09.2024).

4. Voronkova, T. and Grischuk, K. (2017), "Formation of crisis management in the modern business environment", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 82—84.

5. Dalyk, V.P. Pavlenchuk, A.O. Fenyk, V.O. Matviievs'kyj, N.A. Fedoryha Z.A. and Prystupa D.A (2023), "Formation of the anti-crisis management system at the enterprise", *Mizhnarodnyj*

naukovyj zhurnal "Internauka". Seriya: "Ekonomichni nauky", vol. 10. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-10-9000>.

6. Ivchenko, Ye.A. Martynov, A.A. and Martynova, L.V. (2021), "Prerequisites for the formation of the anti-crisis management system at industrial enterprises", *Ekonomika. Finansy. Pravo*, vol. 5/2, pp. 5—13.

7. Kuznetsova, H.V. (2018), "Formation of the anti-crisis management system at domestic enterprises", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 62, pp. 312—319.

8. Oliinyk, A. Turhelia, Yu. and Sokolovska, Yu. (2020), "Production and marketing strategies of anti-crisis management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 19—20, pp. 110—116. DOI: [10.32702/2306-6814.2020.19-20.110](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.19-20.110)

9. Prokopyshyn, O. (2021), "System of crisis management as a base for prevention of crisis phenomena at enterprises", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 40—45.

10. Romanchukevych, M. and Biletska, I. (2021), "Specifics of using modern marketing tools under conditions of crisis", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9143> (Accessed 12.09.2024).

11. Sobolieva, H. (2022), "Formation of an anti-crisis policy of enterprise management", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 41, available at: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1567> (Accessed 30.09.2024).

12. Tulchinskiy, R. Kyrychenko, S. Ruzhytskyi, A. and Saloid, S. (2021), "Strategic aspects of formation of the system of anti-crisis management of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 15—19.

13. Yanchuk, T. and Boienko, O. (2023), "Implementation of CRM systems as a means of increasing the effectiveness of marketing activities", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 48, available at: <http://surl.li/vbitoy> (Accessed 18.09.2024).

14. Yareмова, M.I. Tarasovych, L.V. Kil'nit's'ka, O.S. and Budnik, O.M. (2023), "Activation of the investment potential as a prerequisite for managing business development", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 65—72. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.12.65>.

15. Tarasovych, L. Yareмова, M. and Vlasenko, O. (2023), "Strategic marketing in the management system: business adaptation technology under global challenges", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 7, pp. 46—50. DOI: [10.32702/2306-6814.2023.7.46](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.7.46).

Стаття надійшла до редакції 10.10.2024 р.

УДК 338.3

О. В. Коваль,
к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4192-4456>
О. А. Подолянчук,
к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0234-8943>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.131

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ВИТРАТ БДЖІЛЬНИЦТВА ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

O. Koval,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Vinnytsia National Agrarian University
O. Podolianchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Vinnytsia National Agrarian University

IMPROVING BEEKEEPING COST ACCOUNTING THROUGH THE INTRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGIES

Стаття присвячена проблемі удосконалення обліку витрат у галузі бджільництва шляхом застосування інноваційних цифрових технологій. Досліджено переваги впровадження сучасних інструментів та їх вплив на підвищення ефективності управління і результативності виробництва в цьому секторі. Досліджено, що використання програми "BAS АГРО Бухгалтерія" для обліку витрат у бджільництві дозволяє значно підвищити ефективність управління фінансами та ресурсами. Основна перевага автоматизованої системи обліку виробництва полягає в можливості створення багаторівневих синтетичних рахунків витрат (на трьох або п'яти рівнях). Це дозволяє детально розподіляти виробничі витрати за статтями та об'єктами, що сприяє точнішому розподілу непрямих витрат і запобігає арифметичним помилкам у процесі.

Використання комп'ютерних систем дозволяє миттєво відображати кожен етап виробничого процесу, покращуючи доступність інформації, її якість та швидкість сприйняття. Це, в свою чергу, спрощує обліковий процес, підвищує конкурентоспроможність підприємства та оптимізує використання трудових ресурсів, що супроводжується зменшенням витрат і підвищенням продуктивності праці. Крім того, використання сучасних цифрових технологій, таких як Інтернет речей (IoT), хмарних обчислень та штучного інтелекту (AI) сприяє підвищенню точності обліку, продуктивності та ефективності управління пасікою.

The article is devoted to the problem of improving cost accounting in the beekeeping industry through the use of innovative digital technologies. The advantages of introducing modern tools and their impact on improving management efficiency and production efficiency in this sector are investigated. It has been shown that the use of the BAS AGRO Accounting software for cost accounting in beekeeping can significantly improve the efficiency of financial and resource management. The main advantage of an automated production accounting system is the ability to create multi-level synthetic cost accounts (at three or five levels). This allows for a detailed breakdown of production costs by item and object, which contributes to a more accurate distribution of indirect costs and prevents arithmetic errors in the process.

Specific techniques and tools that help optimise beekeeping production and management processes are discussed.

The development of computerised digitalisation systems allows for instant display of each stage of the production process, improving the availability of information, its quality and speed of perception. This, in turn, simplifies the accounting process, increases the company's competitiveness and optimises the use of labour resources, which is accompanied by reduced costs and increased productivity.

The use of modern digital technologies, such as the Internet of Things (IoT), cloud computing and artificial intelligence (AI), helps to improve the accuracy of accounting, productivity and efficiency of apiary management. Government support also plays an important role in stimulating the introduction of the latest solutions, which ensures the sustainable development of the industry.

The authors investigate the importance of digitalisation of processes in the beekeeping industry and its positive impact on business efficiency. Specific examples of the introduction of new accounting tools, their advantages and possible risks are considered. The general conclusion is that the use of digital technologies in beekeeping is key to increasing the productivity and competitiveness of the farm.

Ключові слова: витрати, облік, бджільництво, продукція бджільництва, пасіка, автоматизація, бізнес, цифрові технології.

Key words: costs, accounting, beekeeping, beekeeping products, apiary, automation, business, digital technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна нині займає провідні позиції серед світових виробників меду. Окрім меду, бджільництво також забезпечує виробництво воску, прополісу, маточного молочка та інших продуктів, які високо цінуються в харчовій та фармацевтичній галузях. Ця галузь також є важливим економічним сектором, яка створює робочі місця, сприяє розвитку сільських територій та є важливим джерелом доходів для багатьох фермерів.

Бджільництво забезпечує вагомий внесок в економіку України. Наш український мед користується широким попитом країн Європи. Отже великий обсяг українського меду йде на експорт, забезпечуючи притік валютних надходжень у бюджет держави. Найбільшими виробниками меду у світі є Аргентина, Канада, США, Китай та Україна. Щорічно з України екпортується понад 50 тис тон меду. За підсумками 2022 року за експортом до країн ЄС Україна посідає друге місце серед країн-експортерів. Поставки меду до ЄС становлять Китай (36%), Україна (24%), Аргентина (10%), Мексика (7%), Туреччина (4%), Куба та В'єтнам (по 3% кожна країна) [1].

Проте, наразі, українські бджолярі стикаються з серйозними труднощами в управлінні витратами через відсутність єдиної методики обліку витрат, яка б враховувала всі виробничі напрямки бджільництва (медово-товарний, медово-запилювальний, запилювальний, бджоло-розплідний та комплексний).

Специфічним викликом для бджолярів є сезонність виробництва, що впливає на розподіл витрат протягом року. Ускладнює облік витрат і доходів і нерегулярність виробництва,

де витрати на бджільництво не завжди співпадають з отриманням продукції. В результаті цього, ефективна організація обліку витрат набуває ще більшого значення.

Традиційні методи обліку витрат часто є трудомісткими та схильними до помилок, що може призводити до фінансових втрат та зниження продуктивності. Впровадження сучасних цифрових технологій відкриває нові можливості для автоматизації процесів обліку та управління. Ці технології дозволяють отримувати точні дані в режимі реального часу, аналізувати великі обсяги інформації та приймати обґрунтовані рішення, що сприяє підвищенню продуктивності та якості продукції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових праць у сфері цифровізації обліку в бджільництві вказує на постійний інтерес науковців до впровадження технологій у сільське господарство. А. Айєта зазначає, що у XXI столітті технологічна революція значно трансформує традиційні підходи до управління організаціями, їх персоналом та ресурсами, що вимагає обов'язкового застосування цифровізації [2]. Л. Федулова визначає, що сучасні бізнес-процеси зазнають суттєвих змін. Нинішні рішення щодо впровадження цифровізації дозволяють оптимізувати використання ресурсів і спростити обробку значних обсягів інформації [3]. Підприємства, які впроваджують цифровізацію, стають більш конкурентоспроможними. Вітчизняні та зарубіжні дослідники активно працюють над дослідженням проблем бухгалтерського обліку в умовах цифрової економі-

Таблиця 1. Переваги та ризики ведення бджільництва на території України

№	Переваги ведення бджільництва на території України	Мінуси та ризики ведення бджільництва на території України
1	Високий попит на мед та інші продукти бджільництва	Кліматичні зміни
2	Екологічна чистота продукції	Хвороби та отруєння бджіл
3	Підтримка з боку держави та міжнародних організацій	Конкуренція та демпінг
4	Різноманітність кліматичних умов	Регулювання та бюрократія
5		Сезонність і залежність від погоди

Джерело: сформовано на основі [5].

Таблиця 2. Основні етапи виробничого циклу бджолосімей у бухгалтерському обліку

№	Етапи	Характеристика етапу	Витрати
1	Підготовка до сезону	Закупівля та підготовка інвентарю	Витрати на закупівлю вуликів, рамок, вошини та інших матеріалів
		Підготовка бджолосімей	Витрати на лікування, підгодівлю та інші заходи для підготовки бджіл до сезону.
2	Основний сезон	Збір меду та інших продуктів	Витрати на робочу силу, транспортування та обробку продукції.
		Облік продукції	Ведення обліку зібраного меду, воску, прополісу та інших продуктів.
3	Післясезонний період	Підготовка до зимівлі	Витрати на підгодівлю, утеплення вуликів та інші заходи для забезпечення зимівлі бджіл.
		Облік витрат	Ведення обліку витрат бджолосімей та продукції.

Джерело: сформовано авторами.

ки, однак теоретико-методичні підходи до впровадження інформаційних технологій в облік витрат виробництва та калькулювання продукції бджільництва залишаються недостатньо вивченими.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у дослідженні методики обліку витрат та розрахунку собівартості продукції бджільництва в умовах автоматизації та сучасних цифрових технологій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бджільництво є однією із перспективних галузей сільського господарства. Воно тісно пов'язане з багатьма напрямками, оскільки займає специфічне міжгалузеве положення в сільськогосподарському виробництві. Як сільськогосподарська галузь бджільництва, в той же час, бджоли є основними запилювачами ентомофільних культур, сприяючи вирішенню агроекономічних і екологічних задач. Крім того, це одна з небагатьох областей, що створює і примножує кінцевий продукт, як власний, так і суміжних галузей, без негативного впливу на довкілля [4, ст. 93]

Бджільництво в Україні залишається перспективним і прибутковим видом підприємництва у 2024 році.

Проте успіх потребує ретельного підходу до організації та управління. Ключове значення має здатність адаптуватися до нових викликів — зміни клімату, проблем зі здоров'ям бджіл та конкуренції на ринку (табл. 1).

Таблиця 3. Методи розподілу витрат між окремими видами продукції бджільництва

№	Метод	Сутність методу
1	Пропорційний метод	Витрати розподіляються пропорційно до вартості продукції, оціненої за реалізаційними цінами
2	Метод калькулювання собівартості	Витрати розподіляються за видами продукції пропорційно її вартості за цінами реалізації та віднесення визначених сум до кількості одержаної продукції
3	Метод обліку витрат	Витрати розподіляються залежно від напрямку розведення й утримання бджолосімей (медовий, медово-запилювальний, запилювальний).
4	ABC-метод (Activity-Based Costing)	Розподіляє витрати на основі діяльності, пов'язаної з виробництвом кожного виду продукції. Він дозволяє точніше визначити витрати на кожен продукт, враховуючи всі етапи виробництва.
5	Метод маржинального аналізу	Фокусується на аналізі змінних витрат і маржинального доходу для кожного виду продукції. Він допомагає визначити, які продукти є найбільш прибутковими.
6	Метод повного обліку витрат	Включає всі витрати, як змінні, так і постійні, для точного визначення собівартості кожного виду продукції.

Джерело: сформовано на основі [6].

**Таблиця 4. Основні можливості програми
BAS АГРО Бухгалтерія у веденні обліку бджільництва**

Ключові функції	Сутність	Результат
Облік витрат	Дозволяє вести детальний облік витрат на різні статті, такі як корми, ліки, обладнання, транспортні витрати тощо	Допомагає точно визначити собівартість продукції.
Планування та аналіз	Надає можливість планувати витрати та доходи, а також аналізувати фінансові показники	Дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення
Інтеграція з іншими системами	Програма може бути інтегрована з іншими системами управління, такими як CRM або ERP	Забезпечує комплексний підхід до управління підприємством
Звіти та аналітика	Генерує різноманітні звіти, які допомагають аналізувати ефективність діяльності.	Допомагає виявляти можливості для оптимізації витрат
Мобільний доступ	Деякі версії програми підтримують мобільний доступ	Дозволяє вести облік безпосередньо на пасіці

Джерело: сформовано авторами.

Високий попит на якісні продукти бджільництва, підтримка з боку держави та міжнародних організацій, а також можливості для експорту роблять цей вид бізнесу привабливим для інвестування та розвитку підприємцями [5]. Однак, бджолярне виробництво має низку особливостей, які значно впливають на організацію бухгалтерського обліку.

Характерною ознакою бджільництва, що вимагає підвищеної оперативності обліку в весняно-літній період є сезонність виробничого процесу (табл. 2).

У процесі виробництва в бджільництві одночасно отримують кілька видів готової продукції. Частина продукції набуває товарної форми, а інша частина залишається в господарстві та використовується як вихідний матеріал для подальшого виробництва. Це вимагає специфічних методів розподілу витрат і розрахунку собівартості. Розподіл витрат між окремими видами продукції бджільництва може бути здійснений за кількома методами (табл. 3).

Як бачимо, галузеві Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, затверджених наказом Мінагрополітики від 18.05.01 р. № 132 [6] містять загальні підходи до визначення собівартості у бджільництві, тому щоб наладити процес калькулювання їх недостатньо.

Для ефективного управління витратами підприємства необхідно систематично та повно відображати всі господарські операції в системі бухгалтерського обліку. Це можливо за умови добре налагодженого фінансового та управлінського обліку за допомогою сучасних інформаційних програм. Використання автоматизованих програм, таких як BAS АГРО Бухгалтерія, доз-

воляє створити комплексну інтеграцію функцій управління (планування, облік, аналіз і контроль витрат на виробництво). Це забезпечує отримання достовірних даних для управління, контролю за дотриманням норм виробничого споживання ресурсів та оцінки діяльності підприємства.

BAS АГРО є потужним інструментом для автоматизації обліку витрат у бджільництві. Основні ключові функції програми допоможуть точно визначати собівартість продукції, що дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення (табл. 4).

Витрати на виробництво продукції бджільництва в програмі BAS АГРО Бухгалтерія слід відображати на окремому субрахунку до рахунку 23 "Виробництво", залежно від напрямку діяльності пасіки (медотоварний, запилювальний, розплідницький тощо). Аналітичний облік необхідно вести за статтями витрат, склад яких визначається самостійно та закріплюється у наказі про облікову політику. Методика автоматизованого обліку витрат бджільництва включає кілька основних етапів: введення витрат, розподіл витрат, розрахунок собівартості та аналіз даних.

На першому етапі здійснюється реєстрація всіх витрат, пов'язаних з бджільництвом. Так як, форми первинного та аналітичного обліку у бджільництві законодавчо не затверджені і в програмі не введені, то слід використовувати існуючі документи, наприклад, для матеріальних витрат (корми, засоби захисту бджіл) — документи "Надходження товарів і послуг" (рис. 1) або "Авансовий звіт".

Для списання кормів на відгодівлю бджіл, медикаментів слід використовувати документи "Відомість на відпуск продукції" (рис. 2), "Акт приймання передачі".

← → ☆ Провести та закрити

Записати Провести

Створити на підставі Друк

Номер: 0000-000014

Дата: 07.10.2024 13:29:52

Вид операції: Покупка, комісія

Контрагент: ТОВ "Ресорт"

Організація: ТОВ Україна

Договір: Договір на закупівлю кормів

На склад: Центральний склад

Документ розрахунків:

Ціна не включає ПДВ

☐ Склад в табличній частині

Товари (1)

Послуги Зворотна тара Рахунки розрахунків Додатково

Додати Підбір Змінити Заповнити

N	Номенклатура	Кількість	Од	К	Ціна без ПДВ	Сума без ПДВ	% ПДВ	Сума ПДВ	Всього	Рахунок	Податкове пр
1	Штучний пилкок дріжджовий	20,000	кг	1,000	230,00	4 600,00	20%	920,00	5 520,00	208	Опод. ПДВ

Ще

Рис. 1. Документ що відображає операції по придбання кормів для бджіл в програмі BAS АГРО Бухгалтерія

← → ☆ Провести та закрити

Записати Провести

Створити на підставі Друк

Номер: 0000-000001

Дата: 07.10.2024 13:44:12

Вид операції: Списання кормів

Організація: ТОВ Україна

Склад: Центральний склад

Матеріали (1)

Підбір

Номенклатура	Кількість	Одиниця виміру	Коефіцієнт	Рахунок	Податкове призначення (ПДВ)	Рахунок витрат
1 Штучний пилкок дріжджовий	0,500	кг	1,000	208	Опод. ПДВ	Субkonto 1
						Субkonto 2
						Субkonto 3
						Корми для бджіл
						Прям матеріальні ...

Ще

Рис. 2. Документ що відображає операції по списанню кормів для годівлі бджіл в програмі BAS АГРО Бухгалтерія

Сільгосп підприємство
ТОВ Україна

Ідентифікаційний код ЄДРПОУ
351544847

Структурний підрозділ
Центральний склад

Ферма

Додаток 9 до Методичних рекомендацій
Сільгоспоблік, форма N ВЗСГ-9
Затверджено наказом Мінагрополітики України
від 21 грудня 2007 р. N 929

"ЗАТВЕРДЖУЮ"

підпис керівника
08 жовтня 2024 р.

Відомість витрати кормів № 0000-000001
за 08 жовтня 2024 р.

Вид (група) тварин, птахів За ним закріплені тварини, птахи

Дата	Найменування використаних кормів	Номенклатурна група	Код синтетичного обліку		Одиниця виміру	Кількість (фізична вага)	Кількість кормо одиниць	Ціна	Сумма
			дебет	кредит					
	Штучний пилок дріжджовий	Корми для бджіл	232	208	кг	0,500		235,90	117,95
					Разом:	0,500		X	117,95

Зоотехнік підпис прізвище, ім'я, по батькові Керівник структурного підрозділу підпис прізвище, ім'я, по батькові

Рис. 3. Друкована форма документа на списання кормів в програмі BAS АГРО Бухгалтерія

☆ Нарахування заробітної плати ПАСІКА (Способи відображе... [?](#) [×](#) [Ще](#) [?](#)

[Записати та закрити](#) [Записати](#)

Найменування: Нарахування заробітної плати ПАСІКА

Група:

Бухгалтерський облік

Рахунок ДТ: 2321 | Рахунок КТ: 661

Підрозділ: пасіка | Працівники організації:

Номенклатурні групи: Пасіка Медотоварна |

Статті витрат: Витрати на оплату прац |

Податковий облік

Рис. 4. Довідник "Способи відображення зарплати в регламентованому обліку" для працівників медотоварної пасіки

Друкована форма документа матиме наступний вигляд (рис. 3).

Основну та додаткову заробітну плату пасічників та інших працівників пасіки, таких як сторожі, слід відображати в документі "Нарахування зарплати працівникам організацій". Так як у галузі бджільництва є необхідність вести аналітичний облік за відповідними підроз-

ОЗІНМА

Операції

Звіти

Кадри

Зарплата

Виробництво

Біологічні активи

Транспорт

Випуск продукції

Звіти виробництва за зміну

Надання виробничих послуг

Відображення відходів рослинництва

Розподіл витрат

Плани посівів

Розподіл витрат

Передача в переробку

Передача сировини в переробку

Надходження з переробки

Довідники та налаштування

Підрозділи

Номенклатурні групи

База розподілу

Структура планової собівартості

Список рахунків витрат для розподілу

Колір номенклатурної групи

Рис. 5. Меню програми BAS АГРО Бухгалтерія (документ "Розподіл витрат")

← → ☆ Розподіл витрат 0000-0001 від 07.10.2024 15:05:57

Провести та закрити Записати Провести Друк Настройки

Номер: 0000-0001 Дата: 07.10.2024 15:05:57

Організація: ТОВ Україна

Період з: 01.10.2024 00:00:00 по: 30.10.2024 23:59:59

Відбори Витрати База розподілу Розподіл

Витрати

Рахунок витрат: 912

Підрозділ: Пасіка Медовотоварна

Номенклатурна група:

Стаття витрат:

Податкове призначення витрат: Опод. ПДВ

☐ Застосовувати коефіцієнт 0,000000 ☐ Не застосовувати коефіцієнт для суми випуску

Спосіб розподілу

Спосіб розподілу: Пропорційно обсягу виробленої продукції

База розподілу

Рахунок: 2321

Рис. 6. Документ що відображає операції по розподілу витрат бджільництва в програмі BAS АГРО Бухгалтерія

ділами, то в довідник "Способи відображення зарплати в регламентованому обліку" додаються необхідні записи (рис. 4).

Після введення витрат їх необхідно розподілити між різними видами продукції. Це можна зробити за допомогою документа "Розподіл витрат", який знаходиться у меню "Виробництво" (рис. 5, рис. 6). Витрати розподіляються на основі встановлених коефіцієнтів або пропорційно до обсягу виробництва.

Після введення та розподілу витрат програма BAS АГРО Бухгалтерія автоматично розраховує собівартість продукції. Це включає прямі витрати (напрямку пов'язані з виробництвом) та непрямі витрати (загальновиробничі витрати). Для цього можна скористатися звітом "Оборотно-сальдова відомість за рахунком", який надасть інформацію про залишки та обороти в розрізі видів витрат.

Для детального аналізу витрат та операцій на рахунку програма генерує різноманітні звіти, які допомагають аналізувати собівартість продукції та приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Звіт "Аналіз рахунку" надає детальну інформацію про обороти рахунку з іншими рахунками за обраний період, а також про сальдо на початок і кінець звітного періоду.

Звіт "Картка рахунку" дозволяє отримати детальну інформацію про всі операції на рахунку.

Зі звіту "Оборотно-сальдова відомість за рахунком", сформованого для рахунку 23 "Виробництво", можна отримати інформацію про залишки та обороти в розрізі видів витрат.

Ці звіти є важливими інструментами для аналізу фінансових даних та прийняття обґрунтованих управлінських рішень у сфері виробництва. Вони

дозволяють детально відстежувати рух коштів, оцінювати ефективність використання ресурсів та виявляти можливі резерви для оптимізації витрат.

Як бачимо з вищезазначеного, використання програми "BAS АГРО Бухгалтерія" для обліку витрат у бджільництві дозволяє значно підвищити ефективність управління фінансами та ресурсами. Основна перевага автоматизованої системи обліку виробництва полягає в можливості створення багаторівневих синтетичних рахунків витрат (на трьох або п'яти рівнях). Це дозволяє детально розподіляти виробничі витрати за статтями та об'єктами, що сприяє точнішому розподілу непрямих витрат і запобігає арифметичним помилкам у процесі. Автоматизація процесів обліку витрат сприяє точнішому розрахунку собівартості продукції та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Крім спеціалізованого програмного забезпечення, що допомагає вести облік меду, продукції бджільництва та інших важливих параметрів, для більш ефективного ведення автоматизованого обліку бджільництва можна використовувати додаткові цифрові технології (цифрові платформи, додатки, які дозволяють вести облік вуликів, відстежувати продуктивність, планувати роботи та зберігати історію кожного вулика).

Наприклад, використання Інтернет речей (IoT), а саме систем моніторингу вуликів, обладнаних датчиками температури та вологості, дозволяє пасічникам в режимі реального часу отримувати дані про стан вуликів. Це допомагає швидко реагувати на зміни умов та запобігати можливим проблемам.

GPS-трекери для відстеження переміщення вуликів є ще одним важливим інструментом,

який дозволяє контролювати місцезнаходження пасіки та забезпечувати її безпеку.

Технології штучного інтелекту (AI), такі як машинне навчання та аналіз даних, можуть бути застосовані для прогнозування витрат, планування закупівель та оптимізації ресурсів.

Очевидно, що використання цих технологій буде сприяти підвищенню продуктивності та точності обліку, допоможе спростити процеси управління, забезпечити доступ до необхідної інформації в реальному часі та підвищити конкурентоспроможність господарства.

ВИСНОВКИ

Впровадження автоматизованої системи обліку витрат у бджільництві є важливим кроком для підвищення ефективності та точності управління пасікою. Використання багаторівневих синтетичних рахунків витрат дозволяє детально розподіляти виробничі витрати за статтями та об'єктами, що сприяє більш точному розподілу непрямих витрат і запобігає арифметичним помилкам.

Сучасні цифрові технології, такі як Інтернет речей (IoT), штучний інтелект (AI), відкривають нові можливості для моніторингу та управління пасікою. Вони дозволяють отримувати дані в режимі реального часу, аналізувати великі обсяги інформації та прогнозувати можливі проблеми, що значно підвищує продуктивність та ефективність бджільництва.

Ключовим фактором у стимулюванні впровадження цих технологій є підтримка з боку держави. Надання грантів та субсидій на придбання сучасного обладнання та програмного забезпечення сприятиме зростанню продуктивності та якості продукції бджільництва.

Таким чином, автоматизована система обліку витрат у поєднанні з сучасними цифровими технологіями та державною підтримкою забезпечить стійкий розвиток галузі. Це дозволить пасічникам ефективніше управляти своїми пасіками, вести точний облік, підвищувати якість продукції та забезпечувати стабільний розвиток бджільництва в майбутньому.

Література:

1. Україна посіла друге місце серед постачальників меду в ЄС за підсумками 2022 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/943355.html> (дата звернення: 06.10.2024).

2. Ayeta A. Impact of ICT on human resource management. ACADEMIA. 2019. URL: https://www.academia.edu/12682490/impact_of_ict_on_human_resource_management (дата звернення: 06.10.2024).

3. Федулова Л. Тенденції розвитку та впровадження цифрових технологій для реалізації цілей

сталого розвитку. Економіка природокористування і сталий розвиток. 2020. № 7 (26). С. 6—14.

4. Принципи зеленої післявоєнної відбудови України екодії. URL: <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ua.htm> (дата звернення: 07.10.2024).

5. Ведення бізнесу в сфері бджільництва на території України: проблеми, рентабельність та ризики в 2024 році. Агроновини. URL: <https://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/30465-vedennia-biznesu-v-sferi-bdzhilnytst-va-na-terytorii-ukrainy-problemy-rentabelnist-ta-ryzyky-v-2024-rotsi.html> (дата звернення: 08.10.2024).

6. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств: Наказ Міністерства аграрної політики України від 18.05. 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555_01#Text (дата звернення: 07.10.2024).

References:

1. Interfax Ukraine news agency (2022), "Ukraine ranked second among EU honey suppliers in 2022", available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/943355.html> (Accessed 6 October 2024).

2. Ayeta, A. (2019), "Impact of ICT on human resource management", ACADEMIA, available at: https://www.academia.edu/12682490/impact_of_ict_on_human_resource_management (Accessed 7 October 2024).

3. Fedulova, L. (2020), "Trends in the development and implementation of digital technologies to achieve sustainable development goals", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyyi rozvytok*, vol. 7, pp. 6—14.

4. Ecoaction (2024), "Principles of green post-war reconstruction of Ukraine eco-design", available at: <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ua.htm> (Accessed 7 October 2024).

5. Agricultural news (2024), "Doing beekeeping business in Ukraine: challenges, profitability and risks in 2024", available at: <https://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/30465-vedennia-biznesu-v-sferi-bdzhilnytst-va-na-terytorii-ukrainy-problemy-rentabelnist-ta-ryzyky-v-2024-rotsi.html> (Accessed 8 October 2024).

6. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2001) The Order "Methodological Recommendations on Planning, Accounting and Calculation of the Cost of Production (Works, Services) of Agricultural Enterprises", available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555_01#Text (Accessed 7 October 2024).

Стаття надійшла до редакції 08.10.2024 р.

УДК 658.8:614.2

В. Г. Гноєвий,

к. е. н., доцент кафедри економічного проектування та маркетингу,

Придніпровський інститут ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом"

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1669-9680>

Є. М. Арістаров,

к. т. н., доцент кафедри економічного проектування та маркетингу,

Придніпровський інститут ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-7052-2556>

Т. В. Бугайчук,

к. е. н., доцент кафедри економічного проектування та маркетингу,

Придніпровський інститут ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом"

ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0002-9349-8663>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.139

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ТОВАРОЗНАВСТВІ НА ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ

V. Hnoievyi,

PhD in Economics, Prydniprovskiy Institute of Higher Education Institution

"Interregional Academy of Personnel Management"

Y. Aristarov,

PhD in Technical Sciences, Prydniprovskiy Institute of Higher Education Institution

"Interregional Academy of Personnel Management"

T. Buhaichuk,

PhD in Economics, Prydniprovskiy Institute of Higher Education Institution

"Interregional Academy of Personnel Management"

RESEARCH OF CURRENT TRENDS IN COMMODITY ON THE FORMATION OF MARKETING STRATEGIES

У статті розглядається вплив упаковки та екологічності товарів на споживчі уподобання в контексті сучасного товарознавства. Упаковка виконує не лише естетичну, а й інформаційну функцію, впливаючи на сприйняття якості продукції та прийняття рішень про покупку. Досліджується, як колір, форма та матеріали упаковки формують емоційні асоціації та задовольняють потреби різних цільових груп споживачів. Значна увага приділяється екологічним аспектам, які впливають на нові споживчі звички та лояльність до брендів. Ця інформація має важливе значення для споживачів, які піклуються про своє здоров'я, для яких пріоритетом є безпека та довкілля. Оцінюється роль цифровізації в управлінні якістю товарів та змінах у поведінці споживачів. Висновки вказують на необхідність адаптації стратегій компаній до екологічних тенденцій та вимог сучасного ринку.

Identifying key factors influencing consumer preferences is essential in the field of commodity science. One significant factor is packaging, which plays both functional and emotional roles. Research indicates that consumers often evaluate products based on packaging aesthetics, which can attract attention, shape perceptions of product quality, and ultimately influence purchase decisions. Aspects such as color, shape, materials, and design greatly impact product perception. For instance, vibrant colors and unique designs can evoke associations with innovation and freshness, while classic colors may symbolize reliability and tradition. Furthermore, packaging serves an informational function by providing crucial

product details, including ingredients, expiration dates, and storage conditions. This information is critical for health-conscious consumers who prioritize safety and environmental concerns. For example, those opting for organic or eco-friendly products pay special attention to labeling and certifications on packaging, indicating that it not only garners attention but also aids informed decision-making. Moreover, the influence of packaging on consumer preferences may vary across target audiences and cultural contexts. Studies show that younger consumers often favor contemporary design and visual aesthetics, while older consumers may value practicality and simplicity. This highlights the importance of market segmentation and adapting packaging to meet the needs of diverse consumer groups. Overall, packaging is a key factor in influencing consumer preferences, fulfilling the roles of attracting attention, providing information, and forming emotional associations. Investigating its characteristics and role in the purchasing decision process enhances our understanding of how consumers interact with products in the marketplace and assists in developing effective strategies to meet their needs. Additionally, the impact of product sustainability on consumer habits has become a crucial research topic in modern commodity science. As consumer awareness of the environmental consequences of their choices rises, it directly affects purchasing decisions. Contemporary consumers are increasingly conscious of the negative repercussions associated with excessive consumption, environmental pollution, and resource depletion, leading to new consumer habits such as selecting eco-friendly products, recycling packaging, and reducing plastic use.

Ключові слова: упаковка, споживчі уподобання, екологічність, цифровізація, якість товарів.

Key words: packaging, consumer preferences, sustainability, digitalization, product quality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасний ринок товарів стає все більш динамічним і конкурентним, що обумовлює необхідність детального вивчення характеристик товарів та впливу різних факторів на споживчі вподобання. Товарознавство як наука, що займається вивченням якості, властивостей і призначення товарів, відіграє ключову роль у формуванні стратегій управління продуктами на ринку. В умовах глобалізації та швидкого розвитку технологій, знання про товари та їхнє споживче сприйняття стає критично важливим для успішного ведення бізнесу [1].

Актуальність досліджень у сфері товарознавства зумовлена кількома факторами. По-перше, сучасні споживачі мають доступ до широкого спектра інформації, що впливає на їх вибір, тому компаніям необхідно глибше розуміти, як дизайн, упаковка та маркетинг товарів впливають на прийняття рішень. По-друге, екологічні аспекти стають важливими в контексті сталого розвитку, і дослідження впливу упаковки та матеріалів на екологічну безпеку товарів стають все більш затребуваними. Нарешті, розвиток цифрових технологій і електронної комерції відкриває нові горизонти для досліджень у сфері товарознавства, вимагаючи нових підходів до аналізу споживчих даних і адаптації бізнес-моделей до змін у поведінці споживачів.

Ці аспекти підкреслюють важливість та актуальність досліджень у цій галузі, сприяючи розвитку теоретичних знань і практичних рекомендацій для бізнесу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження в галузі товарознавства свідчать про зростаючу зацікавленість у вивченні споживчої поведінки та впливу зовнішніх факторів на вибір товарів. Однією з ключових тем є вплив упаковки на рішення споживачів. Наприклад, дослідження [2, 3], такі як дослідження Smith (2023) та Johnson (2022), акцентують увагу на дизайні упаковки та її здатності привертати увагу покупців. Ці дослідження вказують на те, що естетика упаковки та інформація, представлені на ній, можуть суттєво змінити споживчі уподобання.

Додатково, значна увага приділяється екологічності товарів. Дослідження, зокрема, роботи [4, 5] Brown (2023) і Taylor (2022), вивчають, як екологічні аспекти впливають на споживчі рішення. Зокрема, зазначається, що споживачі стають більш свідомими щодо екологічних наслідків своїх покупок, і готові платити більше за екологічні товари. Однак ці дослідження переважно зосереджені на західних ринках, що вказує на необхідність розширення досліджень на інші регіони та культури.

Однією з важливих тем є цифровізація та її вплив на товарознавство. Дослідження, такі як

роботи [6, 7] Green (2023) і Williams (2022), розглядають зміни в поведінці споживачів в умовах цифрової економіки, акцентуючи увагу на значенні онлайн-торгівлі та соціальних медіа. Проте більшість досліджень зосереджена на аспектах маркетингу, залишаючи недостатньо вивченими питання, пов'язані з якістю товарів у цифровому середовищі.

Крім того, сучасні дослідження підкреслюють роль інновацій у товарознавстві. Публікації, наприклад, роботи [8, 9] Lee (2023) та García (2022), обговорюють вплив новітніх технологій на виробництво товарів, зокрема, на застосування 3D-друку та біоматеріалів. Проте залишаються нерозкритими питання щодо реального впливу цих технологій на споживчу поведінку та довгострокову стійкість продуктів.

Також актуальною є тема управління якістю товарів. Незважаючи на численні дослідження, які висвітлюють значення стандартів якості, залишається недостатньо вивченим вплив на довіру споживачів до брендів у різних секторах ринку. Потреба в комплексному аналізі, який враховує не лише виробничі стандарти, а й споживчі очікування, є нагальною.

Отже, існує потреба в інтегративних дослідженнях, які б об'єднали різні аспекти товарознавства, такі як вплив упаковки, екологічність, цифровізація та управління якістю. Це дозволить створити більш комплексну картину споживчих уподобань та розробити ефективні стратегії для бізнесу. Таким чином, нерозкриті питання, пов'язані з цими аспектами, відкривають можливості для подальших досліджень і практичних застосувань у сфері товарознавства.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі впливу упаковки, екологічності, цифровізації та управління якістю на споживчу поведінку в умовах сучасного ринку товарів. Дослідження має на меті визначити ключові фактори, що впливають на споживчі уподобання, оцінити вплив екологічності на свідомість споживачів, вивчити зміни в поведінці споживачів в умовах зростання онлайн-торгівлі та проаналізувати управління якістю товарів та його роль у формуванні довіри до брендів. Це дозволить виявити нерозкриті питання у сфері товарознавства та сформулювати рекомендації для бізнесу щодо адаптації до змін у споживчих вимогах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення ключових факторів, що впливають на споживчі уподобання, є важливим аспектом дослідження у сфері товарознавства [1, 3, 6]. Одним із основних факторів є упаковка, яка виконує не лише функціональну, а й емоційну роль. Дослідження показують, що споживачі часто оцінюють продукцію на основі зовнішнього вигляду упаковки, яка може привертати увагу, формувати уявлення про якість товару та впливати на рішення про покупку. Аспекти, такі як колір, форма, матеріали та дизайн упаковки, значно впливають на сприйняття товару. Наприклад, яскраві кольори та оригінальний дизайн можуть створити асоціації з інноваційністю та свіжістю, тоді як класичні кольори можуть символізувати надійність і традиційність.

Крім того, упаковка виконує інформаційну функцію, надаючи споживачам важливу інформацію про продукт, таку як склад, терміни придатності, умови зберігання та інші характеристики. Ця інформація може бути вирішальною для споживачів, які дбають про здоров'я, безпеку та екологічні аспекти. Наприклад, споживачі, що обирають органічні або екологічні продукти, можуть звертати особливу увагу на маркування та сертифікати, представлені на упаковці. Це свідчить про те, що упаковка не лише привертає увагу, але й допомагає споживачам приймати обґрунтовані рішення.

Також варто зазначити, що вплив упаковки на споживчі уподобання може варіюватися залежно від цільової аудиторії та культурного контексту. Дослідження показують, що молодші споживачі, наприклад, можуть надавати перевагу сучасному дизайну і візуальній естетиці, тоді як старші споживачі можуть більше цінувати практичність і простоту. Це підкреслює важливість сегментації ринку та адаптації упаковки до потреб різних груп споживачів.

Отже, упаковка є ключовим фактором, що впливає на споживчі уподобання, виконуючи функції привертання уваги, надання інформації та формування емоційних асоціацій. Вивчення її характеристик та ролі в процесі прийняття рішень про покупку дозволяє краще зрозуміти, як споживачі взаємодіють з продуктами на ринку, і допомагає розробляти ефективні стратегії для задоволення їхніх потреб.

Оцінка впливу екологічності товарів на споживчі звички стала важливою темою досліджень у сучасному товарознавстві [2, 8], оскільки зростаюча свідомість споживачів щодо екологічних наслідків їх вибору безпосередньо

впливає на прийняття рішень про покупку. Сучасні споживачі все більше усвідомлюють негативні наслідки, які можуть виникнути внаслідок надмірного споживання, забруднення навколишнього середовища та виснаження природних ресурсів. Ця свідомість сприяє формуванню нових споживчих звичок, таких як вибір екологічних продуктів, переробка упаковки та зменшення використання пластику.

Дослідження також показують, що екологічні аспекти продукції можуть суттєво вплинути на лояльність споживачів до брендів. Якщо компанії активно впроваджують стратегії сталого розвитку та демонструють свою прихильність до екологічних принципів, споживачі можуть бути більш схильними обирати їхні продукти. Наприклад, компанії, які використовують екологічно чисті матеріали для упаковки або зменшують вуглецевий слід під час виробництва, часто отримують позитивну реакцію з боку споживачів. Водночас, недотримання екологічних стандартів може призвести до втрати довіри та репутації, що негативно вплине на продажі.

Важливим аспектом є також роль інформації у формуванні екологічної свідомості споживачів. Поширення знань про екологічні наслідки, пов'язані з виробництвом та споживанням товарів, має безпосередній вплив на рішення покупців. Наприклад, реклама, що підкреслює екологічні переваги продукту, може стимулювати покупку. Дослідження показують, що споживачі, які отримують інформацію про екологічність товарів через рекламні кампанії або соціальні медіа, значно частіше включають екологічні аспекти у свої рішення про покупки.

У цілому, вплив екологічності товарів на споживчі звички є складним і багатограним процесом, який залежить від свідомості споживачів, їхнього доступу до інформації та маркетингових стратегій компаній. Поглиблене вивчення цих аспектів дозволяє бізнесу краще зрозуміти потреби сучасних споживачів і адаптувати свої стратегії до змін, що відбуваються в суспільстві. Таким чином, зростаюча екологічна свідомість споживачів відкриває нові можливості для розвитку сталих продуктів та бізнес-моделей.

Вплив цифровізації на товарознавство є значним, оскільки зміни в технологіях комунікації та доступі до інформації трансформують способи, якими споживачі взаємодіють із продуктами та брендами. Онлайн-торгівля стала основним каналом розподілу товарів, пропонуючи споживачам зручність, доступність та ши-

рокий вибір. Згідно з дослідженнями, проведеними [7, 8], понад 60 % споживачів зазначили, що перевага надається онлайн-покупкам через можливість порівняти ціни, переглянути відгуки та отримати детальну інформацію про товар. Ці фактори значно змінюють поведінку споживачів, які тепер більш активно досліджують продукти перед покупкою, що зумовлює зростання конкуренції між брендами.

Соціальні медіа також відіграють ключову роль у формуванні споживчих звичок, адже вони стали важливими платформами для просування товарів і взаємодії з аудиторією. Бренди використовують соціальні мережі для створення контенту, який залучає та зацікавлює споживачів, що веде до збільшення лояльності та впізнаваності. За даними [5], близько 73 % молодих споживачів вказують, що соціальні медіа впливають на їхній вибір продукції. Інфлюенсери та блогери, які демонструють продукти у своїх постах, значно підвищують ймовірність покупки, формуючи позитивний імідж брендів і заохочуючи споживачів до придбання.

Цифровізація також забезпечує нові можливості для збору та аналізу даних про споживачів. Завдяки аналітиці великих даних компанії можуть отримувати уявлення про поведінку, уподобання та звички своїх клієнтів. Це дозволяє адаптувати пропозиції та маркетингові стратегії, роблячи їх більш цілеспрямованими. Дослідження показують, що бренди, які активно використовують дані для персоналізації своїх продуктів і послуг, мають значно вищі показники конверсії та задоволеності споживачів. За оцінками [4], персоналізовані пропозиції можуть збільшити дохід компаній на 10...15 %.

Водночас, цифровізація створює нові виклики для товарознавства, пов'язані зі зростанням ризику шахрайства, проблемами з якістю товарів та захистом даних споживачів. Бренди повинні вжити заходів для забезпечення безпеки онлайн-покупок і захисту прав споживачів, щоб підтримувати довіру та репутацію. У зв'язку з цим, актуальним є питання розробки ефективних стратегій управління ризиками в умовах цифровізації. Таким чином, вплив цифровізації на товарознавство відкриває нові горизонти для розвитку, але також вимагає від компаній адаптації до нових умов ринку та змін у поведінці споживачів.

Управління якістю товарів є ключовим аспектом, який безпосередньо впливає на довіру споживачів до брендів та їх успішність на ринку. У сучасному конкурентному середовищі, де

споживачі мають доступ до великої кількості інформації та альтернативних варіантів, високі стандарти якості стали невід'ємною умовою для підтримки репутації бренду. Дослідження показують, що 70% споживачів готові заплатити більше за продукцію, яка відповідає їхнім очікуванням щодо якості [5]. Таким чином, компанії, які впроваджують ефективні системи управління якістю, мають переваги у формуванні позитивного іміджу та довіри з боку споживачів.

Ефективне управління якістю включає в себе кілька етапів, таких як контроль виробничих процесів, впровадження стандартів якості, аналіз відгуків споживачів та постійне вдосконалення продукції. Наприклад, компанії, які активно збирають та аналізують дані про споживчі вподобання, можуть швидше реагувати на зміни на ринку, що допомагає підтримувати конкурентоспроможність. Дослідження, проведене компанією PwC у 2022 році, показує, що 83 % споживачів готові віддати перевагу бренду, який демонструє активну позицію в управлінні якістю та орієнтований на задоволення їхніх потреб.

Довіра споживачів до брендів безпосередньо пов'язана з їхнім досвідом взаємодії з продукцією. Якщо споживачі постійно отримують якісні товари, їхня лояльність до бренду зростає. За даними Harvard Business Review у 2021 році, існує пряма кореляція між якістю товару та повторними покупками: 70 % споживачів, які були задоволені якістю продукції, готові повторно здійснити покупку у тому ж бренді. Отже, стабільність та надійність товарів формують позитивне враження у споживачів, що в свою чергу підвищує ймовірність успішності продуктів на ринку.

Успішність продуктів також залежить від маркетингових стратегій, які акцентують увагу на якості товарів. Компанії, які комунікують свою прихильність до високих стандартів якості, здатні формувати у споживачів позитивні асоціації з брендом. Дослідження свідчить, що бренди, які використовують сертифікацію якості як інструмент маркетингу, мають на 20% вищі шанси на успіх на ринку, порівняно з тими, які цього не роблять [4, 5]. Таким чином, управління якістю товарів не лише підвищує довіру споживачів, але й виступає важливим інструментом для підвищення конкурентоспроможності та успішності продуктів на сучасному ринку.

Отже, управління якістю товарів є критично важливим елементом, який впливає на довіру споживачів до брендів і, в результаті, на

успішність продуктів на ринку. Зосередженість на якості, активне управління відгуками та постійне вдосконалення продукції створюють умови для формування лояльності споживачів, що є запорукою тривалого успіху в умовах жорсткої конкуренції.

Пандемія COVID-19, яка розпочалася у 2019 році, стала глобальним викликом, що змінив багато аспектів повсякденного життя. Однією з найзначніших змін, що відбулися в умовах пандемії, є трансформація поведінки споживачів. З метою адаптації до нових реалій, споживачі почали змінювати свої звички, уподобання та методи здійснення покупок. Це дослідження має на меті проаналізувати ключові зміни в поведінці споживачів під впливом COVID-19, вивчаючи нові тенденції у споживчих звичках, вплив онлайн-торгівлі, а також зростання свідомості щодо здоров'я та екологічності.

Згідно з дослідженням, проведеним Nielsen (2020), 66 % споживачів змінили свої звички під час пандемії, причому більшість з них зазначили, що стали більше звертати увагу на продукти, які сприяють зміцненню імунної системи. Споживачі почали віддавати перевагу здоровому харчуванню, збільшуючи споживання продуктів, багатих на вітаміни та мікроелементи. Це свідчить про те, що пандемія змінила не лише поведінку споживачів, але й їхні пріоритети в умовах нових викликів.

Однією з найзначніших змін у поведінці споживачів є зростання популярності онлайн-торгівлі. Згідно з [3, 4], обсяг онлайн-продажів зріс на 32 % у 2020 році порівняно з попереднім роком. Споживачі, які раніше віддавали перевагу традиційним методам покупок, почали активно використовувати інтернет для здійснення замовлень, що, в свою чергу, спонукало компанії адаптувати свої стратегії до нових умов. Багато брендів стали впроваджувати нові технології, такі як безконтактна доставка та оплата, щоб задовольнити попит споживачів на безпеку та зручність.

Пандемія COVID-19 також призвела до зростання свідомості споживачів щодо екологічних і соціальних аспектів покупки. Дослідження [5] виявило, що 65% респондентів стали більш уважними до екологічних наслідків своїх покупок. Споживачі почали активно цікавитися етичністю брендів, їхніми екологічними ініціативами та корпоративною соціальною відповідальністю. Це свідчить про зміну фокусу з чисто економічних міркувань на більш комплексні цінності, включаючи екологічність та соціальну відповідальність.

У той же час, підприємства стикнулися з новими викликами в умовах зміненої поведінки споживачів. Відповідно до [2, 8], компанії, які не адаптували свої стратегії до нових реалій, зазнали втрат через зменшення попиту на традиційні товари. Бренди повинні були швидко реагувати на зміни, переосмислюючи свої підходи до маркетингу, розвитку продуктів та управління ланцюгами постачання.

Приклад.

Пандемія COVID-19 вплинула на споживчу поведінку у всьому світі, змусивши споживачів адаптувати свої звички та пріоритети. У цьому контексті компанія Procter & Gamble (P&G), один із найбільших виробників споживчих товарів, стала прикладом того, як бізнес може швидко реагувати на зміни у поведінці споживачів, зокрема в умовах кризи. Дослідження P&G виявляє, як компанія адаптувала свої стратегії, щоб відповідати новим потребам споживачів та підтримувати довіру до бренду.

У перші місяці пандемії P&G помітила зростання попиту на товари особистої гігієни, такі як мило та дезінфектори. Згідно з фінансовим звітом компанії за другий квартал 2020 року, продажі засобів гігієни зросли на 30 % у порівнянні з попереднім роком (P&G, 2020). Компанія швидко адаптувала свої виробничі потужності, збільшивши випуск таких товарів, як рідке мило, дезінфектори для рук і миючі засоби. Це дозволило їй не лише задовольнити зростаючий попит, але й закріпити позиції на ринку, де конкуренція стала жорсткішою.

COVID-19 також сприяв значному зростанню онлайн-торгівлі. Згідно з даними Nielsen (2021), під час пандемії понад 40% споживачів стали більше купувати товари через інтернет. P&G реалізувала стратегію збільшення присутності у цифрових каналах, інвестуючи в рекламу в соціальних мережах та поліпшуючи свій веб-сайт для зручності користування. У фінансовому звіті P&G зазначено, що продажі в онлайн-каналах зросли на 35 % у 2020 році, що свідчить про успішність їхньої стратегії адаптації до нових умов ринку.

Пандемія також підвищила свідомість споживачів щодо екологічності продуктів. Згідно з дослідженням McKinsey (2020), 65 % споживачів стали більше звертати увагу на екологічні наслідки своїх покупок. P&G відповіла на ці зміни, зосередивши свої зусилля на сталому розвитку. Компанія запустила кілька ініціатив, спрямованих на зменшення впливу на навколишнє середовище, зокрема проєкт "Ambition 2030", метою якого є досягнення нульового рівня відходів та забезпечення екологічної

відповідності продукції. Це не лише відповідає новим запитам споживачів, але й зміцнює репутацію бренду.

Компанія Procter & Gamble є яскравим прикладом того, як підприємство може адаптуватися до змін у споживчій поведінці під час пандемії COVID-19. Збільшення виробництва товарів особистої гігієни, активне використання онлайн-торгівлі та фокус на сталому розвитку стали ключовими аспектами їхньої стратегії. У результаті P&G змогла не лише задовольнити нові потреби споживачів, а й зміцнити свої позиції на ринку. Це дослідження підкреслює важливість гнучкості та адаптації бізнесу в умовах глобальних змін.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Дослідження споживчих уподобань виявило, що упаковка товарів, екологічність, цифровізація, управління якістю та маркетингові стратегії мають значний вплив на прийняття рішень про покупку. Упаковка, виконуючи функції привертання уваги та надання важливої інформації, відіграє важливу роль у формуванні споживчих вподобань. Екологічні аспекти товарів стають дедалі важливішими для споживачів, що сприяє формуванню нових звичок, зокрема вибору екологічних продуктів. Цифровізація трансформує способи взаємодії споживачів із брендами, створюючи нові можливості для збору та аналізу даних, що дозволяє компаніям адаптувати свої пропозиції. Управління якістю залишається ключовим фактором у формуванні довіри споживачів, оскільки високі стандарти якості прямо пов'язані з лояльністю до бренду.

Подальші дослідження в сфері маркетингових стратегій можуть зосередитися на кількох важливих напрямках, які мають суттєвий вплив на споживчу поведінку. По-перше, важливим є глибше вивчення впливу упаковки, де дослідження можуть акцентувати увагу на специфічних елементах дизайну, які найбільше резонують із різними сегментами споживачів, враховуючи їхній культурний контекст. Одночасно необхідно аналізувати екологічність товарів, вивчаючи, як екологічні аспекти впливають на лояльність до брендів у різних товарних категоріях і яким чином сталий розвиток може бути інтегровано в управління брендами.

Крім того, важливо дослідити вплив цифровізації, зокрема, як новітні технології, такі як штучний інтелект і великі дані, можуть оптимізувати маркетингові стратегії та підвищити якість товарів. Вивчення взаємозв'язку між

якістю товарів і споживчою поведінкою стане ключовим для розробки нових стратегій, що сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності. Нарешті, дослідження ролі соціальних медіа в формуванні споживчих звичок і їхньому впливі на маркетингові стратегії відкриє нові горизонти для адаптації компаній до сучасних умов ринку.

Література:

1. Kerschbamer R., Neururer D., Sutter M. Credence goods markets, online information and repair prices: A natural field experiment. *Journal of Public Economics*. Vol. 222. 2023. 104891. doi: 10.1016/j.jpubeco.2023.104891

2. Nugroho T., Balijepalli C., Zukhruf F. Analysing wholesale market development strategies for decongesting city centre considering retailers' procurement choices. *Case Studies on Transport Policy*. Vol. 18. 2024. 101278. doi: 10.1016/j.cstp.2024.101278

3. Bulawa N., Mason K., Jacob F. Should the wheel be reinvented? Market-referencing in the electric vehicle market charging infrastructure. *Journal of Business Research*. Vol. 185. 2024. 114826. doi: 10.1016/j.jbusres.2024.114826

4. Sgroi F. Digital technologies to remove the information asymmetry in the food market. *Smart Agricultural Technology*. Vol. 5. 2023. 100326. doi: 10.1016/j.atech.2023.100326

5. Zhang J., Xu R., Chen J. Does industrial land marketization reform facilitate urban land use efficiency? *International Review of Economics & Finance*. Vol. 96. 2024. 103609. doi: 10.1016/j.iref.2024.103609

6. Cerqueti R., Ficcadenti V., Mattera R. Investors' attention and network spillover for commodity market forecasting. *Socio-Economic Planning Sciences*. Vol. 95. 2024. 102023. doi: 10.1016/j.seps.2024.102023

7. Xie W., Gu Z., Cui S., Wang X. CiteSpace-based Commodity Trading Risk Research Status and Trend Analysis. *Procedia Computer Science*. Vol. 242. 2024. P. 1362—1369. doi: 10.1016/j.procs.2024.08.125

8. Zhang D., Dai X., Xue J. Incorporating weather information into commodity portfolio optimization. *Finance Research Letters*. Vol. 66. 2024. 105672. doi: 10.1016/j.frl.2024.105672

References:

1. Kerschbamer R., Neururer D. and Sutter M. (2023), "Credence goods markets, online information and repair prices: A natural field experiment", *Journal of Public Economics*, vol. 222, 104891. doi: 10.1016/j.jpubeco.2023.104891

2. Nugroho, T. Balijepalli, C. and Zukhruf, F. (2024), "Analysing wholesale market development strategies for decongesting city centre considering retailers' procurement choices", *Case Studies on Transport Policy*, vol. 18, 101278. doi: 10.1016/j.cstp.2024.101278

3. Bulawa, N. Mason, K. and Jacob, F. (2024), "Should the wheel be reinvented? Market-referencing in the electric vehicle market charging infrastructure", *Journal of Business Research*, vol. 185, 114826. doi: 10.1016/j.jbusres.2024.114826

4. Sgroi, F. (2023), "Digital technologies to remove the information asymmetry in the food market", *Smart Agricultural Technology*, vol. 5, 100326. doi: 10.1016/j.atech.2023.100326

5. Zhang, J. Xu, R. and Chen, J. (2024), "Does industrial land marketization reform facilitate urban land use efficiency?", *International Review of Economics & Finance*, vol. 96, 103609. doi: 10.1016/j.iref.2024.103609

6. Cerqueti, R. Ficcadenti, V. and Mattera, R. (2024), "Investors' attention and network spillover for commodity market forecasting", *Socio-Economic Planning Sciences*, vol. 95, 102023. doi: 10.1016/j.seps.2024.102023

7. Xie, W. Gu, Z. Cui, S. and Wang, X. (2024), "CiteSpace-based Commodity Trading Risk Research Status and Trend Analysis", *Procedia Computer Science*, vol. 242, pp. 1362—1369. doi: 10.1016/j.procs.2024.08.125

8. Zhang, D. Dai, X. and Xue, J. (2024), "Incorporating weather information into commodity portfolio optimization", *Finance Research Letters*, vol. 66, 105672. doi: 10.1016/j.frl.2024.105672

Стаття надійшла до редакції 10.10.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 339.138

О. В. Кравець,
старший викладач кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6661-0184>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.146

МАРКЕТИНГОВЕ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПРОДУКЦІЇ

O. Kravets,
Senior Lecturer of the Department of Marketing, Dnipro State Agrarian and Economic University

MARKETING MANAGEMENT OF PRODUCT COMPETITIVENESS

Висока конкурентоспроможність підприємства демонструє ефективність його господарської діяльності, гнучкість адаптації до змін зовнішнього економічного середовища, високу якість продукції та правильну цінову політику. Посилення конкуренції є одним із багатьох викликів, з якими стикаються всі компанії. Враховуючи те, що проблема функціонування та розвитку національного підприємництва загострюється насиченням ринку та посиленням конкуренції, постає проблема оцінки рівня конкурентоспроможності та ефективності управління нею. На цьому етапі конкурентоспроможність компанії є дуже важливою, і важливо знайти нові шляхи підвищення конкурентної переваги компанії. При оцінці конкурентоспроможності компанії враховуються сильні та слабкі сторони, приховані можливості та потенційні загрози діяльності компанії, і в кінцевому підсумку діяльність компанії можна ефективно планувати та розвивати на основі конкурентних переваг. З точки зору положення на ринку, конкурентоспроможність є основною характеристикою компанії. Вона визначає прибутковість підприємства, результати його виробничо-збутової діяльності в умовах ринкової конкуренції. Конкуренція змушує підприємства всіх форм власності постійно контролювати зміни попиту та пропозиції, вартості матеріальних ресурсів, знижувати собівартість продукції, покращувати якість продукції та послуг, що реалізуються на ринку, підвищувати конкурентоспроможність.

The high competitiveness of the enterprise demonstrates the efficiency of its economic activity, the flexibility of adaptation to changes in the external economic environment, the high quality of products and the correct price policy. Increasing competition is one of the many challenges that all companies face. Given that the problem of functioning and development of national entrepreneurship is aggravated by market saturation and increased competition, the problem of assessing the level of competitiveness and the effectiveness of its management arises. At this stage, the company's competitiveness is very important, and it is important to find new ways to increase the company's competitive advantage.

When assessing the company's competitiveness, the company's strengths and weaknesses, hidden opportunities and potential threats are taken into account, and ultimately the company's activities can be effectively planned and developed based on competitive advantages. From the point of view of market position, competitiveness is the main characteristic of the company. It determines the profitability of the enterprise, the results of its production and sales activities in the conditions of market competition. Competition forces enterprises of all forms of ownership to constantly monitor changes in supply and demand, the cost of material resources, reduce the cost of production, improve the quality of products and services sold on the market, and increase competitiveness. The competitiveness of the company is manifested through competitive conditions and competition. Competitiveness is one of the main concepts that are actively used in the theory and practice of economic analysis. Translated from Latin, it means competition, striving for the best results. In order for a company to survive on the market, it is important to assess its competitiveness and build a system for creating a competitive advantage. Domestic and foreign scientists paid great attention to the study of the existing competitive

advantages of enterprises and the formation of new competitive advantages. The work of Harvard Business School professor M. Porter, who developed the theory of competitive advantages, was of greatest importance in this area. Analysis of different approaches to explaining the essence of the competitiveness of enterprises and economies shows that competitive advantages in both domestic and foreign markets depend on the availability and efficiency of the use of resources at the enterprise level. Competitiveness can be assessed only within a specific group of companies producing the same product. The concept of competitiveness is relative, and companies belonging to a regional group may not be recognized as globally competitive.

Ключові слова: управління, конкурентоспроможність, маркетинг, продукція, продаж, канал збуту.

Key words: management, competitiveness, marketing, production, sales, sales channel.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Мета подолання кризи української економіки вимагала розвитку конкурентних відносин і конкурентоспроможної економіки в цілому. Не всі вітчизняні компанії були готові до конкуренції. Через відсутність практики роботи зі складним маркетингом багато з цих компаній не можуть ефективно реалізувати цю перевагу, навіть з конкуруючими продуктами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема оцінки та оптимізації конкурентоспроможності компаній досить добре розроблена та розглядається в наукових публікаціях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Наступні вчені зробили значний науковий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних з управлінням конкурентоспроможністю підприємства: Білявський В. М., Бондар Ю. А., Брінь П. В., Воржакова Ю. П., Гірняк О. М., Каличева Н. Є., Квятко Т. М., Кузьмін О. Є., Мальська М. П., Мігалатій О. В., Молнар О. С., Перчук О. В., Писаренко С. В., Плотнікова М. Ф., Рекуненко І. І., Славина Н. А., Щербина О. С. та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета даної статті полягає у визначенні сутності процесу управління конкурентоспроможністю продукції, обґрунтуванні процесу управління конкурентоздатністю підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Умови конкурентоспроможної економіки вимагають, щоб керівники підприємств розуміли зв'язок між конкурентоспроможністю про-

дукції та конкурентоспроможністю підприємств, а вчені розробляли сучасні методи управління конкурентоспроможністю продукції та підприємства. Найважливішою характеристикою є оцінка рівня конкурентоспроможності.

Щоб вирішити ці проблеми, необхідно визнати і зрозуміти економічну природу конкуренції. Хоча наразі немає загальноприйнятого визначення терміну "конкуренція", усі тлумачення свідчать про те, що конкуренція є однією з найбільш помітних характеристик компаній, рушійною силою економічного розвитку та важливим рушієм автономії компанії, механізмом регулювання.

Конкуренція — це економічна боротьба між виробниками подібних товарів на ринку з метою залучення більшої кількості клієнтів і отримання максимального прибутку в короткостроковій або довгостроковій перспективі. Щоб зрозуміти сутність економічних аспектів конкуренції, необхідно відповісти на питання, які мають велике значення для формування конкурентних переваг і формулювання конкурентної стратегії підприємства. Йдеться про те, що повинні робити компанії, щоб зайняти лідируючі позиції в конкурентній боротьбі. Що таке конкурентний ринок, тобто конкурентоспроможність компанії, і як це можна забезпечити умови та конкуренцію. Конкурентоспроможність є одним із основних понять, які активно використовуються в теорії та практиці економічного аналізу. У перекладі з латинської означає змагання, прагнення до найкращих результатів. (рис. 1).

Для того, щоб компанія вижила на ринку, важливо оцінити її конкурентоспроможність і побудувати систему створення конкурентної переваги. Велику увагу вітчизняні та зарубіжні вчені приділяли дослідженню наявних конкурентних переваг підприємств та формуванню нових конкурентних переваг. Найбільше значення в цій області мала робота професора Гар-

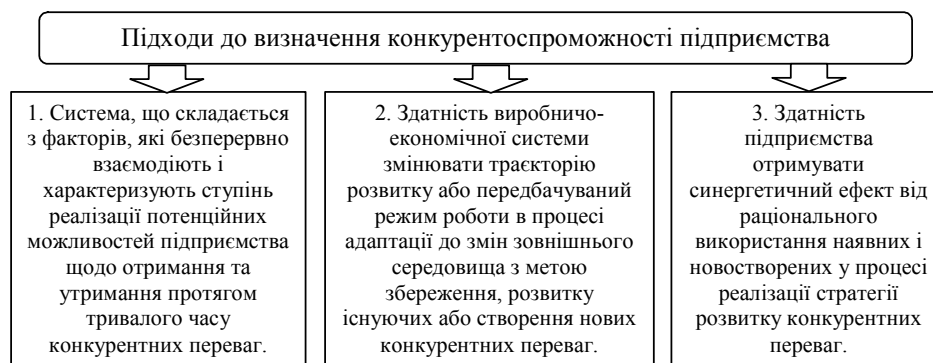

Рис. 1. Трактуювання категорії "конкурентоспроможність підприємства"

вардської школи бізнесу М. Портера, який розробив теорію конкурентних переваг. Аналіз різних підходів до пояснення сутності конкурентоспроможності підприємств та економік показує, що конкурентні переваги як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках залежать від наявності та ефективності використання ресурсів на рівні підприємства. Конкурентоспроможність можна оцінити лише в межах конкретної групи компаній, що виробляють однаковий продукт. Поняття конкурентоспроможності є відносним, і компанії, які належать до регіональної групи, можуть не визнаватися глобально конкурентоспроможними.

У вітчизняній літературі здійснено найбільш детальний порівняльний аналіз поняття "конкурентоспроможність підприємства" за різними джерелами. Відповідно до основних висновків цього дослідження можна виділити основні особливості КСП (конкурентоспроможності підприємства).

— Відносність. Неможливо визначити КСП ізольовано, оскільки він завжди вимірюється в порівнянні з конкурентами.

— Складність. Як правило, КСП оцінюється не за одним показником, а за його сукупністю.

— Повнота. Незважаючи на те, що КСП оцінюється за багатьма показниками, керівництву підприємства необхідно розуміти загальну оцінку КСП, оскільки недоліки одних показників можуть бути повністю компенсовані перевагами інших аспектів.

— Варіативність. Оскільки КСП є відносною характеристикою, вона змінюється з часом залежно від дій конкурентів. Тому КСП слід оцінювати динамічно, а не статично.

Беручи до уваги ці характеристики, конкурентоспроможність компанії можна визначити як ключову відносну характеристику компанії. Її рівень відображає позицію підприємства в порівнянні з конкурентами за певними показни-

ками і характеризує ступінь конкурентної переваги над конкурентами в різних аспектах. Конкурентна перевага, з одного боку, забезпечує конкурентоспроможність підприємства з іншими виробниками аналогічної продукції зараз і в майбутньому, а з іншого — характеризується ефективною виробничо-господарською діяльністю.

Як зазначалося вище, КСП у всіх випадках є відносною величиною на основі порівняння з іншими компаніями. Метою цього порівняння є висвітлення відмінностей у розвитку компаній в окремих вимірах. Як зазначалося вище, сучасна інтерпретація КСП передбачає оцінку здатності компанії успішно конкурувати в бізнес-середовищі. Концепція КСП є основою розробки стратегії бізнесу і залежить від кількох факторів, які взаємопов'язані та не можуть розглядатися окремо [8]. Кожен із цих факторів можна оцінити шляхом розрахунку певних показників, деякі з яких можна розглядати на різних рівнях агрегування, наприклад: на рівні компанії, галузі, регіоні, країні чи загальному міжнародному рівні. КСП визначається як комплексна оцінка цих показників [7]. Багато вчених відзначають, що конкурентоспроможність — це здатність компанії працювати краще, ніж контрольні компанії, з точки зору прибутковості, зростання чистого прибутку, продажів і рентабельності активів [1]. Крім того, деякі дослідники зазначають, що існують додаткові способи вимірювання КСП за допомогою таких ключових показників, як зростання прибутку та зростання продажів, за умови стабільності показників плінності кадрів завдяки стабільному внутрішньому середовищу [3]. Це компанія з високою конкурентоспроможністю, яка взаємодіє зі своїми постачальниками, клієнтами та навколишнім середовищем і враховує потреби навколишнього суспільства, тим самим генеруючи стабільні прибутки [4]. Через зміни в міжнародній економіці основа промислової конкурентоспроможності поступово зміщується від статичної цінової конкуренції до динамічного вдосконалення, і підприємства починають розвивати нішеве виробництво для здійснення додаткової інноваційної діяльності відповідно до своїх маркетингових знань і "ноу-хау" на продукти та послуги. Закривають приховані прогалини на ринку, але цього також

можна досягти, лише будуючи міцні відносини з усіма зацікавленими сторонами бізнесу.

Розглянемо конкретні показники конкурентоспроможності підприємства. Конкурентоспроможність пов'язана з низкою показників, за допомогою яких можна визначити відносні сильні та слабкі сторони компанії. Найважливішими з цих показників є рентабельність частки ринку, рентабельність інвестицій, плинність кадрів і зростання продажів. Для того, щоб компанії відповідали на поточні екологічні виклики, вони повинні бути конкурентоспроможними за різними показниками, такими як прибутковість, зростання чистого прибутку та рентабельність капіталу. Очікується, що компанії з високою конкурентоспроможністю матимуть вищі темпи зростання продажів і прибутку, кращу рентабельність активів і кращий контроль над продажами порівняно з компаніями з нижчою конкурентоспроможністю [35]. Конкурентоспроможність компанії можна визначити як загальну порівняльну характеристику, яка відображає ступінь домінування набору показників ефективності, що визначають успішність певної галузі за певний період часу.

Конкурентоспроможність товарів і послуг в економіці залежить від багатьох факторів, таких як наявність економічного потенціалу, контроль якості, обсяг наукових досліджень, проектних робіт, рівень інноваційності виробництва, нормативно-правове забезпечення розвитку і виробництва, ступінь державного втручання для створення сприятливого конкурентного середовища, наявність внутрішнього і, перш за все, зовнішнього попиту на товар, досвід і кваліфікація персоналу виробничого підприємства.

Поки що будівельні компанії в Україні все ще зайняті подоланням наслідків фінансової кризи, таких як зниження активного попиту населення та низька платоспроможність, високі відсоткові ставки по іпотеці, війна в Україні. Як показує Державний комітет статистики України, падіння обсягів будівництва зачіпає основні галузі виробництва будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, а саме: галузі, що забезпечують виробничі процеси в будівельній сфері. Нинішні ціни на ринку матеріалів не є гарантією якості та ефективності виробництва. Значна кількість українських компаній все ще працює над розвитком енерго- та трудовітких технологій. Поширення глибокої механічної обробки неметалевих матеріалів обмежене через відсутність вітчизняного обладнання та недоступність дорогого імпортного обладнання.

В даний час українськими виробниками найчастіше представлені традиційні будівельні матеріали, такі як: цемент, листовий прокат, покрівельні матеріали, шифер, деякі лакофарбові матеріали, а поріг для входу у виробництво відносно низький. Те саме стосується будівельних матеріалів: сухі будівельні суміші, вагонка, паркет, ДСП, європокрівля, металочерепиця, гофрокартон, гіпсокартон, гіпсокартонний профіль. З обсягу реалізації цих матеріалів не менше 90% продукції, яку купують українські споживачі, є вітчизняного виробництва, але для виходу продукції на міжнародний ринок необхідно створити необхідні умови для забезпечення зростання потреб України в інноваційних будівельних матеріалах, виробів і конструкцій.

Конкурентоспроможність підприємства багато в чому залежить від конкурентоспроможності його продукції. Найважливішими факторами конкурентоспроможності вітчизняної будівельної продукції є оптимальне співвідношення ціни та якості та широта асортименту. Для підвищення конкурентоспроможності товару важливу роль також відіграють маркетингові елементи компанії, такі як просування бренду та підтримка позитивного іміджу компанії. Одним з найважливіших елементів бренду у сфері виробництва будівельних матеріалів є якість продукту. Сьогодні система забезпечення якості повинна складатися з серії заходів, які встановлюються та постійно впроваджуються для забезпечення відповідності продукту будівельним нормам, нормам і державним стандартам.

Конкурентоспроможність промислової компанії найчастіше оцінюють за окремими аспектами її діяльності (виробництво, інновації, маркетинг, фінанси тощо). Водночас її рівень визначає найважливіші фактори, що впливають на конкурентоспроможність компанії, і присвоює кожному фактору коефіцієнт впливу (ваговий коефіцієнт). Можливі критерії порівняння: середні показники по галузі; показники компаній-лідерів ринку; ретроспективні показники для оцінюваних компаній.

Для оцінки конкурентоспроможності промислових підприємств зазвичай використовують комплексні (комбіновані) методи, які враховують положення теорії ефективної конкуренції та забезпечення якості продукції та базуються на оцінці наступних груп показників:

— Група І: Містить показники, що характеризують ефективність контролю виробничих процесів, а саме зниження витрат виробництва, раціональність експлуатації основних

фондів, удосконалення технології виготовлення продукції та організації праці на виробництві.

— Група II: показники, що відображають ефективність управління оборотним капіталом, незалежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування, здатність підприємства погашати борги та можливість стабільного розвитку підприємства в майбутньому.

— Група III: Містить показники, які дозволяють отримати уявлення про ефективність управління продажами та просування продукції на ринку за допомогою реклами та стимулювання.

— Група IV: Показники якості та ціни продукції [12].

Якщо розглядати конкурентоспроможність підприємств з виробництва будівельних матеріалів, то її рівень можна визначити комплексним методом, описаним вище, за такими показниками:

I група: показники собівартості одиниці продукції, фондівдачі, завантаження потужностей, рентабельності продукції, продуктивності праці.

II група: коефіцієнт автономії, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт оборотності оборотних коштів.

III група: віддача від продажів, обсяг продажу готової продукції та ефективність методів реклами та стимулювання збуту, відсоток ринку.

IV група: Конкурентоспроможність продукції. Оцінка здійснюється шляхом аналізу ряду характеристик продукції (технічних, функціональних, естетичних, ергономічних, параметрів безпеки тощо). Набір цих параметрів змінюється в залежності від типу будівельного матеріалу.

Серед факторів, що визначають лідируючі позиції за конкурентоспроможністю виробників будматеріалів, можна виділити наступні: здатність проектувати та впроваджувати у виробництво принципово нові для українського ринку товари (шляхом перейняття технологій та іноземних асортиментів); здатність максимально швидко освоїти серійне виробництво нової продукції; можливість скоротити витрати для виробництва продукції вищої якості; вміння організувати ефективне післяпродажне та гарантійне обслуговування (наприклад, є така практика, коли споживач не тільки купує черепицю, а й замовляє покрівельні послуги у виробника).

Гарантія триває кілька років, і виробник покриває будь-які пошкодження даху, спричинені екстремальними погодними умовами.

Конкурентоспроможність компанії залежить від ефективності управлінської діяльності і, перш за все, стратегічного планування. Конкурентна оцінка є основою для розробки конкурентних стратегій для створення або посилення конкурентних переваг, які визначають успіх довгострокового розвитку компанії.

Підсумовуючи, проблема підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств з виробництва будівельних матеріалів пов'язана із сучасною ситуацією, яка характеризується зниженням попиту на будівельні матеріали та зменшенням обсягів будівництва. Вибір ефективної конкурентної стратегії має базуватися на комплексній оцінці конкурентоспроможності підприємства з урахуванням специфіки галузі. Така оцінка полягає у виявленні основних конкурентних факторів, які відображають не тільки конкурентоспроможність продукції підприємства, а й ефективність його виробничої, фінансової та маркетингової діяльності.

Військова агресія Росії проти України призвела до суттєвих змін у розвитку національної економічної системи та потребує суттєвих змін у процесах управління конкурентоспроможністю підприємств. Нині ми спостерігаємо реформування всіх внутрішніх ринків товарів (робіт, послуг) під впливом: переміщення комерційних підприємств з тимчасово окупованих територій та небезпечних для господарської діяльності територій; значна частина населення стала внутрішньо переміщеними особами або покинули країну; значне падіння національного доходу; розвиток закупівельних векторів органів державної влади та місцевого самоврядування; розвиток волонтерського руху; величезні надходження гуманітарної допомоги; відкриття нових зовнішніх ринків та зменшення бар'єрів на зовнішніх ринках, контролюваних українськими компаніями (переважно Європейського Союзу, Великої Британії та Канади); проблеми з логістикою та доставкою; спотворення на ринку праці через мобільність населення та міграцію. З цієї причини компанії змушені робити швидкі зміни та суттєво трансформувати своє управління конкуренцією.

Понад 70% українських компаній постраждали від російського військового вторгнення і майже 100% з них відчули негативні зміни [5]. Крім інших важливих питань (фінансування, наявність робочої сили, посилення збуту продукції, вирішення проблем логістики), основною метою сучасних компаній є відновлення, забезпечення та посилення своєї конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому

ринках збуту. Це вимагає проведення наукових досліджень та розробки ефективних практичних рекомендацій для національних органів влади, компаній та міжнародних/іноземних організацій.

Суттєві зміни на внутрішньому ринку збуту вітчизняних суб'єктів господарювання та іноземних компаній на українському ринку товарів (робіт, послуг), спричинені російським військовим вторгненням, включають запровадження суттєвих змін у управлінні та менеджменті конкурентоспроможності. Йдеться про конкурентоспроможність в умовах дуже динамічних змін на ринку та значного скорочення розмірів економіки України, що потребує розвитку можливостей трансформуючого впливу. Слід зазначити, що наразі в більшості українських компаній управління конкурентоспроможністю переміщується зі сфери функціонального менеджменту в сферу ситуаційного (кризового) менеджменту і потребують відповідних змін процеси управління. З іншого боку, поява ринкових розривів, відхід значної кількості іноземних виробників та імпортерів з внутрішнього ринку збуту та відкриття зовнішніх ринків збуту створюють нові конкурентні можливості для вітчизняних виробників та експортерів.

Вважаємо за доцільне з'ясувати шляхи трансформації управління конкурентоспроможністю українських компаній на тлі російської військової агресії. Українські підприємства були розділені на чотири великі групи, які мають суттєві відмінності у здійсненні господарської та комерційної діяльності: державне підприємство середнього розміру; вітчизняні малі та середні підприємства; український малий бізнес. Вважаємо, що для кожної із зазначених груп суб'єктів економіки необхідно виділити внутрішні та зовнішні негативні та позитивні фактори впливу в рамках формулювання шляху до трансформації управління конкуренцією.

Для великих українських компаній основними негативними зовнішніми факторами, що впливають на конкурентоспроможність в умовах військової агресії Росії, є: зниження споживчого попиту на внутрішньому ринку збуту; фундаментальні зміни в уподобаннях споживачів (компаній, домогосподарств, національних установ, органів місцевого самоврядування); теми безпеки для компаній і співробітників; тимчасово окупована частина території України; іноземні покупці неохоче ведуть справи з українськими експортерами через підвищені ризики; проблеми логістики; інфляційний тиск на оборотні кошти; доступ до фінансових ре-

сурсів, у тому числі кредитних; внутрішні міграційні та імміграційні процеси; процес девальвації (для імпортерів).

Позитивними зовнішніми чинниками, що впливають на конкурентоспроможність великих українських компаній в умовах військової агресії Росії, є: відкриття нових ринків збуту за кордоном, особливо в країнах Європейського Союзу, США, Канади та Великої Британії; позитивний імідж країни та підвищена увага до української продукції на зовнішніх ринках; виведення з внутрішнього ринку збуту окремих вітчизняних та іноземних виробників (імпортерів); процес девальвації (для експортерів).

Для великих українських компаній основними негативними внутрішніми факторами, що впливають на конкурентоспроможність в умовах російської військової агресії, є: підвищення операційних ризиків і порушень через військові загрози; психологічна атмосфера в колективі; втрата важливих працівників через мобілізацію та еміграцію/міграцію; підвищення динаміки змін на ринку збуту продукції, особливо на внутрішньому ринку; труднощі із забезпеченням постачання виробництва сировиною, матеріалами та напівфабрикатами; необхідність трансформації маркетингової та економічної діяльності за кордоном.

До позитивних внутрішніх факторів, що впливають на конкурентоспроможність великих українських компаній в умовах військової агресії Росії, можна віднести: збільшення пропозиції на ринку праці; зниження середньої зарплати по країні; підвищення лояльності співробітників.

Враховуючи вищезазначене, можна запропонувати наступні методи трансформації конкурентного менеджменту великих українських компаній в умовах російської військової агресії: підвищення лояльності вітчизняних споживачів шляхом запровадження та підтримки національних соціальних проектів; перехід до середнього класу та зайнятість в економічних верствах; перегляд цінової політики з пошуком резервів стабілізації цін на продукцію (роботи, послуги); активізація виходу на нові ринки збуту за кордоном та збільшення частки зовнішніх ринків збуту для демонстрації репрезентативності компанії шляхом використання іміджу країни та переформатування маркетингу; захоплення частини внутрішнього ринку збуту, залишеної компаніями, які пішли з ринку або заморозили свою фінансово-господарську діяльність.

Для середніх компаній в Україні основними негативними зовнішніми факторами, що

впливають на конкурентоспроможність в умовах військової агресії Росії, є: тимчасова окупація території України та значна втрата ринку через переміщення населення/імміграцію; значне зниження попиту на товари не першої необхідності; національний дохід значно скорочується, а витрати компаній, національних установ і органів місцевого самоврядування перерозподіляються; інфляція; негативні зміни на ринку праці; логістичні проблеми; деякі корпоративні клієнти в країні та за кордоном пішли з ринку; процес девальвації (для імпортерів); паливна криза в Україні.

До позитивних зовнішніх факторів, що впливають на конкурентоспроможність середніх компаній в Україні в умовах російської військової агресії, можна віднести: трансформацію внутрішнього ринку збуту, що дозволяє підприємствам збільшити свою частку; розширено можливості залучення кредитних ресурсів на пільгових умовах на зовнішньому та внутрішньому ринках капіталу в рамках реалізації національних програм підтримки підприємництва; участь у реабілітаційних програмах на окупованих територіях; процес девальвації (для експортерів).

Для середніх компаній в Україні основними негативними внутрішніми факторами, що впливають на конкурентоспроможність в умовах російської військової агресії, є: небезпека для власності та безпеки працівників; додаткові витрати на дотримання стандартів безпеки; втрата важливих працівників через мобілізацію та еміграцію/міграцію; повільний темп роботи та відповідні витрати; зросли організаційно-адміністративні проблеми, пов'язані з реалізацією продукції (робіт, послуг) та постачанням підприємств сировиною, матеріалами та напівфабрикатами; психологічний стан працівника.

До позитивних внутрішніх факторів, що впливають на конкурентоспроможність середніх компаній в Україні в умовах російської військової агресії, належать: поліпшення утримання працівників; зниження витрат на забезпечення маркетингової діяльності.

Враховуючи вищезазначене, можна запропонувати такі шляхи зміни управління конкурентоспроможністю українських середніх компаній в умовах російської військової агресії: формулювання та впровадження бізнес-стратегій для подолання криз, включаючи управління конкурентоспроможністю; вихід на зовнішні ринки збуту з урахуванням послаблення обмежень для українських експортерів; реформування маркетингу та просування продукції

на внутрішньому та зовнішньому ринках шляхом реалізації соціальних програм для українських біженців в Україні чи за кордоном.

Найбільшу частку підприємств в Україні складають малі та середні підприємства та мікропідприємства. Для українського малого та середнього бізнесу основними негативними зовнішніми факторами, що впливають на конкурентоспроможність в умовах військової агресії Росії, стали: втрата ринку збуту; інфляція; зменшення доходу домогосподарства; логістичні проблеми; дефіцит внутрішнього палива.

До позитивних зовнішніх факторів, що впливають на конкурентоспроможність українського малого та середнього бізнесу в умовах російської військової агресії, належать: зменшення податкового та адміністративного тиску; збільшення можливості отримання грантів та інших фінансових ресурсів для розвитку та підтримки бізнесу; висока гнучкість і швидка реакція на зміни відкривають додаткові можливості продажу на внутрішньому ринку; розвиток ринків збуту за кордоном.

Для українського малого та середнього бізнесу основними негативними внутрішніми чинниками, що впливають на конкурентоспроможність в умовах військової агресії Росії, стали: майнова безпека та безпека працівників; психологічний клімат; підвищений ризик фінансово-господарської діяльності; погіршення якості управління через перехід або мобільність (міграція/імміграція) власників.

До позитивних внутрішніх факторів, що впливають на конкурентоспроможність українських МСП в умовах російської військової агресії, належать: висока гнучкість і мобільність малого та середнього бізнесу; швидке реагування на зміни на ринку збуту; можливість залучення висококваліфікованих спеціалістів.

Враховуючи викладене, можна запропонувати наступні методи трансформації управління конкурентоспроможністю малого та середнього бізнесу в Україні в умовах російської військової агресії: активізуйте пошук вільних і занедбаних ніш на ринку збуту; вихід на зовнішні ринки збуту, використання іміджу України та позитивного ставлення іноземних споживачів до українського малого та середнього бізнесу; активізація участі у відбудові країни; змініть лінійку продуктів відповідно до потреб війни.

Серед суб'єктів господарювання в Україні найбільш чисельними є мікропідприємства. Для малого бізнесу основними негативними зовнішніми чинниками, що впливають на конкурен-

тоспроможність в умовах військової агресії Росії, є: порушення логістики; повна втрата підприємством ринку збуту тимчасово окупованих районів та районів зони проведення військових дій; зменшення доходу домогосподарства.

До позитивних зовнішніх факторів, що впливають на конкурентоспроможність малого бізнесу в умовах російської військової агресії, можна віднести: майже повне усунення податкового тиску; збільшено джерела фінансування для залучення коштів для підтримки та розвитку підприємницької діяльності; можливість налагодження поставок продукції чи послуг на зовнішні ринки.

Для малого бізнесу основними негативними внутрішніми факторами, що впливають на конкурентоспроможність в умовах військової агресії Росії, є: психологічні проблеми; ризик втрати майна та інвестицій у бізнес; нерегулярна робота через військову небезпеку.

Серед позитивних внутрішніх факторів, що впливають на конкурентоспроможність мікропідприємств в умовах російської військової агресії, слід відзначити: додаткові можливості освоєння нових ринків і зайняття вільних ніш; чудова гнучкість і здатність адаптуватися до змін; можливість швидкої переорієнтації господарської діяльності.

Враховуючи вищезазначене, можна запропонувати наступні методи трансформації управління конкурентоспроможністю українських мікропідприємств в умовах російської військової агресії: пошук перспективних національних і міжнародних ринків і зміну напрямку економічної діяльності; участь у національних відновлювальних та соціальних програмах, у тому числі міжнародних та іноземних організацій; скористайтеся позитивним іміджем країни та лояльним ставленням іноземних споживачів до українських мікропідприємств.

Українські компанії стикаються з серйозними викликами в управлінні своєю конкурентоспроможністю на тлі російської військової агресії в країні, що вимагає фундаментальної трансформації всіх управлінських процесів у цій сфері управління. Проте кризи та економічні проблеми можна виявити та використати, особливо з метою підвищення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках збуту продукції (робіт, послуг) та перерозподілу внутрішніх ринків збуту продукції (робіт, послуг).

Оскільки поняття "управління конкурентоспроможністю підприємств" має багатовекторний характер, то для наукового обґрунту-

вання поняття необхідно спочатку з'ясувати його трактування. Думки вчених розподіляються в кількох аспектах, у тому числі щодо загальних процесів управління, функцій управління, а також конкретних напрямків дій і можливостей впливу. Це дає змогу виділити основні підходи до управління конкурентоспроможністю підприємства: організаційний, процесний та ситуаційний.

Управління конкурентоспроможністю підприємства на основі організаційного підходу визнає конкурентоспроможність як сукупність окремих елементів внутрішнього і зовнішнього середовища та взаємозв'язків між ними, які в сукупності впливають на діяльність системи підприємства. Вчені зазначають, що організаційний підхід до управління повинен включати два елементи: зовнішнє середовище та внутрішню структуру.

Процесний підхід полягає у взаємозалежності функцій управління на всіх фазах діяльності компанії. Управління конкурентоспроможністю за даним підходом включає постановку цілей, планування заходів для підвищення конкурентоспроможності, організацію планів реалізації, мотивацію співробітників і управління встановленими процесами. Включає виконання класичних адміністративних функцій, які реалізуються; забезпечення довгострокового виживання компанії шляхом використання конкурентних переваг її діяльності.

В основі ситуаційного підходу до управління конкурентоспроможністю лежить багатоваріантний метод досягнення поставлених цілей, зумовлений змінами корпоративного середовища та умов діяльності. Це зумовлює потребу в деяких альтернативних варіантах розвитку заходів, які забезпечують реалізацію принципів адаптивності та гнучкості в процесі та підвищують конкурентоспроможність компанії.

Практика показала, що найбільш ефективно управління конкурентоспроможністю підприємства відбувається на основі комплексного підходу, заснованого на зазначених принципах. Це призводить до реалізації системи функціонування в компанії, яка відбувається через охоплення всіх внутрішніх процесів з урахуванням впливу зовнішнього середовища, на основі багатоваріантності, яка визначається динамікою умов ведення бізнесу, пов'язаних з швидким розвитком, глобалізаційними та інтеграційними процесами національних економік та поширення інформації в суспільстві.

Зміст управління конкуренцією як наукової категорії виявляється в реалізації внутрішніх відносин, наприклад, у виборі актуальних на-

Таблиця 1. Зв'язок основних характеристик стану підприємства з ефективністю менеджменту конкурентоспроможності

Ключові елементи	Менеджмент конкурентоспроможності
Рівень платоспроможності	Поточний (робочий) стан управління конкурентоспроможністю
Рівень прибутковості	
Стратегічна спрямованість управління	Тактичний рівень управління конкурентоспроможністю (комплексні показники фінансово-економічного стану підприємства)
Адаптивність системи управління	
Прозорість фінансової та управлінської діяльності	
Система менеджменту підприємства	
Інвестиційна привабливість	Конкурентоспроможне управління на стратегічному рівні (підвищення вартості компанії)

прямів забезпечення конкурентоспроможності підприємства, і поділяється на зовнішню (маркетинг) і внутрішню (ресурси). Управління конкуренцією буває: стратегічне, тактичне та поточне (оперативне) управління.

Стратегічне управління спрямоване на формування та розвиток стратегічної конкурентної переваги підприємства в довгостроковій перспективі (більше трьох років) і реалізується на рівні менеджменту підприємства. Тактичний менеджмент знаходить своє відображення в тактиці, спрямованій на забезпечення конкурентних переваг, тобто прийомах і методах, які компанія обирає для реалізації своєї конкурентної стратегії та фактично використовує проти своїх конкурентів. В рамках вирішення оперативних питань постійно здійснюється управління поточним станом. Реалізація тактичного та оперативного рівня управління орієнтована насамперед на середній і нижчий ланки управління і розрахована на середньостроковий (від 1 до 3 років) і короткостроковий (до 1 року) часові горизонти.

Ключовими елементами системи управління конкурентоспроможністю виробничого підприємства є розробка концепції управління його конкурентоспроможністю, формування системи конкурентоспроможності підприємства та конкурентних переваг, розробка стратегічного управління конкурентоспроможністю та використання конкурентних переваг.

Практичне управління конкурентоспроможністю підприємства призводить до виявлення та оптимального використання прихованих можливостей і резервів підприємства. Основними показниками, що свідчать про ефективність системи управління конкурентоспроможністю підприємства, є рентабельність фінансово-господарської діяльності, потенціал

стратегічного розвитку, фінансова стійкість, платоспроможність, кількість, асортимент і якість продукції. У таблиці 1 показано зв'язок між основними характеристиками підприємства та його конкурентоспроможністю.

Позиціонування компанії в ринковому середовищі є першим кроком в управлінні конкурентоспроможністю. Аналіз конкурентоспроможності організації дає змогу визначити сильні та слабкі сторони компанії, визначити можливості та загрози та прийняти відповідні бізнес-рішення. Таким чином, аналіз конкурентоспроможності організації дає змогу визначити сильні та слабкі сторони компанії та, таким чином, надійно визначити можливості та ризики та прийняти відповідні бізнес-рішення. Іншими словами, вони можуть досягти кінцевої мети будь-якого бізнесу.

Щоб зберегти конкурентоспроможність і частку ринку, компаніям можна запропонувати деякі з наступних основних варіантів підвищення їх конкурентоспроможності:

— Завжди підтримувати високу якість продукції. Цього можна досягти завдяки використанню у виробництві якісної сировини та грамотній роботі виробничого персоналу.

— Залучення інвестицій для модернізації підприємства (оновлення обладнання, оптимізація зберігання, кадри та управління).

— Посилення рекламної діяльності в певні періоди (коли попит на вироблену продукцію низький).

— Створення стійкого іміджу компанії.

— Наймати висококваліфікованих працівників.

— Впровадження нових технологій і ноу-хау.

Компанія може залучити клієнтів серед своїх конкурентів, пропонуючи високоякісні продукти та послуги за справедливою ціною або пропонуючи спеціалізовані послуги. Комбінуючи ці фактори, компанії можуть підвищити свою конкурентоспроможність, домінувати над конкурентами та утримувати лідируючі позиції на ринку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Маркетингові аспекти конкурентоспроможності підприємства — суттєва відносна характеристика підприємства, яка за певними показниками відображає позицію підприємства по відношенню до конкурентів і характеризує

ступінь їх конкурентних переваг — бути кращим за своїх конкурентів у різних аспектах протягом певного періоду часу. Конкурентоспроможність виробничого підприємства це узагальнене та комплексне поняття, що виникає під впливом різноманітних факторів, які формують всі сфери управління. Отже, це комплексна система управління, спрямована на створення конкурентної переваги в сучасних нестабільних умовах на основі раціонального використання ресурсів, ефективного позиціонування своєї продукції, забезпечення фінансової стабільності тощо.

Література:

1. Вініченко І. І., Павленко О. С., Маховський Д. В. Вибір стратегій підвищення управління конкурентоздатністю підприємств. *Агросвіт*. 2020. № 11. С. 20—25.

2. Гречківський В. Д. Реформа конкурентного законодавства в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 582—585. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2023_5_106

3. Дашко І. М. Аналіз факторів впливу на формування конкурентоспроможності промислових підприємств. *Інтелект XXI*. 2022. № 1. С. 12—19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2022_1_4

4. Машевська А. А. Організаційно-економічні заходи підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства. *Ефективна економіка*. 2023. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_5_73

5. Мігалатій О. В. Фактори формування конкурентоспроможності у системі управління підприємством. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: Економічні науки. 2023. № 7. С. 45—49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2023_7_8

6. Ходаківський В. М., Аврамець І. С., Дурницька Д. М. Економічна діагностика конкурентоспроможності підприємств в середньостроковій перспективі їх ефективного розвитку та сталого функціонування. *Ефективна економіка*. 2023. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_5_68

7. Чебанюк С., Орджонікідзе А., Токарев О., Савенко О. Роль стратегічного управління персоналом в підвищенні ефективності роботи підприємства. *Маркетинг та конкурентоспроможність соціально-економічних систем в умовах сталого розвитку. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Суми, 17—18 квітня 2024 р.)*. Суми: Поліграфічний відділ "НОВА". С. 14—23.

8. Щербина О. С. Цінова політика будівельно-виробничого підприємства та її вплив на конкурентоспроможність. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 2. С. 110—118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2023_2_18

References:

1. Vinichenko, I.I., Pavlenko, O.S. and Ma-khovskiy, D.V. (2020), "Selection of strategies for increasing the competitiveness of enterprises, *Agroworld*, vol. 11, pp. 20—25.

2. Grechivskiy, V.D. (2023), "Reform of competition legislation in Ukraine", *Analytical and comparative jurisprudence*, vol. 5, pp. 582-585, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_5_106 (Accessed 01 Oct 2024).

3. Dashko, I. M. (2022), "Analysis of influencing factors on the formation of competitiveness of industrial enterprises", *Intelligence XXI*, vol. 1, pp. 12-19, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2022_1_4 (Accessed 01 Oct 2024).

4. Mashevskaya, A. A. (2023), "Organizational and economic measures to increase the level of competitiveness of the enterprise", *Efficient economy*, vol. 5, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_5_73 (Accessed 01 Oct 2024).

5. Migalatiy, O. V. (2023), "Factors of forming competitiveness in the enterprise management system", *International scientific journal "Internauka"*. Series: Economic Sciences, vol. 7, pp. 45-49, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2023_7_8 (Accessed 01 Oct 2024).

6. Khodakivskiy, V.M., Avramets, I.S. and Durytska, D.M. (2023), "Economic diagnosis of the competitiveness of enterprises in the medium-term perspective of their effective development and sustainable functioning", *Efficient economy*, vol. 5, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_5_68 (Accessed 01 Oct 2024).

7. Chebanyuk, S., Ordzhonikidze, A., Tokarev, O. and Savenko, O. (2024), "The role of strategic personnel management in increasing the efficiency of the enterprise", *Marketing and competitiveness of socio-economic systems in conditions of sustainable development. Materials of the 2nd International Scientific and Practical Conference, Sumy, Ukraine, April 17—18*, pp. 14—23.

8. Shcherbyna, O. S. (2023), "Price policy of a construction and manufacturing enterprise and its impact on competitiveness", *Economy, management and administration*, vol. 2 P. 110—118, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2023_2_18 (Accessed 01 Oct 2024).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2024 р.

УДК 332.363:349.42

І. Ю. Баруліна,
аспірант, асистент кафедри землеустрою, геодезії та кадастру,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-3408-0063>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.156

МІСЬКІ АГРОСИСТЕМИ В УКРАЇНІ: АДАПТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ КОНЦЕПЦІЙ ТА РОЗРОБКА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

I. Barulina,
Postgraduate student, Assistant of the Department of Land Management,
Geodesy, and Cadastre, Kherson State Agrarian and Economic University

URBAN AGROSYSTEMS IN UKRAINE: ADAPTATION OF INTERNATIONAL CONCEPTS AND DEVELOPMENT OF A NATIONAL DEFINITION

У даній статті розглядається проблема відсутності чіткого, загальноприйнятого визначення міських агросистем в українському законодавстві та науковій літературі. Проведено глибокий аналіз міжнародних та українських наукових досліджень з метою адаптації існуючих визначень до специфіки соціально-економічних умов України. Розроблено нове визначення, яке враховує багатофункціональність міських агросистем, їх вплив на продовольчу безпеку, екологічну стійкість та соціально-економічний розвиток міських громад. Запропоновані рекомендації для вдосконалення нормативно-правової бази України, включаючи спрощення процедур зміни цільового призначення земель, створення кооперативів та використання органічних відходів. Робота має наукову новизну та практичне значення для розвитку міських агросистем в Україні, а також для інтеграції даної концепції у стратегії сталого розвитку міських територіальних громад.

This paper addresses the lack of a universally accepted definition of urban agrosystems in Ukrainian legislation and scientific literature. Urban agrosystems are increasingly recognized as a sustainable solution to challenges related to urbanization, food security, and environmental concerns. However, in Ukraine, the absence of a formal definition creates barriers for integrating urban agricultural practices into legal and planning frameworks.

The study provides a comprehensive analysis of international and Ukrainian approaches to urban agrosystems, aiming to adapt them to the socio-economic context of Ukraine. Seminal works by J. Smit and L. J. A. Mougeot are foundational, focusing on food security, social integration, and sustainability. Ukrainian scholars, such as V. Tseluyko, R. Rubai, I. Bandach and L. Marmul, explore economic benefits but often overlook environmental and social aspects that are emphasized internationally.

The main objective of the paper is to formulate a unified definition of urban agrosystems suitable for Ukraine's context. The research also analyzes the current legal framework and proposes recommendations for its improvement. A new definition of urban agrosystems is offered, encompassing multifunctionality, food security, ecological sustainability, and socio-economic benefits for urban communities.

The study finds that current Ukrainian legislation lacks provisions for urban agrosystems, leading to significant barriers, such as restrictions on using urban land for agriculture without complex legal procedures. Recommendations include incorporating urban agrosystems into key legislation, simplifying land-use procedures, and including urban farming in city master plans.

The practical significance lies in creating a supportive legal foundation for urban agrosystems, enabling their integration into urban environments. The research contributes by providing a definition tailored to Ukrainian needs and offering actionable recommendations based on international best practices. Proper integration of urban agrosystems can foster sustainable development, improve urban resilience, and enhance the quality of life in cities.

Ключові слова: міські агросистеми, міське фермерство, міське сільське господарство, сталий розвиток, циркулярна економіка, продовольча безпека, український контекст, міжнародний досвід, розвиток міських територій.

Key words: urban agrosystems, urban farming, urban agriculture, sustainable development, circular economy, food security, Ukrainian context, international experience, urban area development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Міські агросистеми стають все більш актуальною темою досліджень в умовах зростання рівня урбанізації, змін клімату та посилення проблем з продовольчою безпекою у містах. Останнім часом усе більше країн впроваджують практики міського фермерства, інтегруючи його в стратегії сталого розвитку міської інфраструктури. Проте в Україні відсутнє чітке визначення та правове регулювання міських агросистем, що створює значні бар'єри для їх впровадження та розвитку. Це, зокрема, стосується використання земельних ресурсів у межах міських громад, створення відповідних умов для підтримки аграрної діяльності, а також розвитку правових механізмів для забезпечення інтеграції міських агросистем у структуру міської економіки.

У зарубіжній науковій літературі міські агросистеми визначаються через різні концепції, такі як урбаністичне фермерство, сільське господарство на дахах або громадські садівничі проекти, які розглядаються як інструменти для підвищення екологічної стійкості, зміцнення соціальних зв'язків та економічного розвитку міст.

Водночас, українські дослідження часто послуговуються терміном "міське сільське господарство", що може викликати певні суперечності у трактуванні через поєднання двох на перший погляд протилежних понять — "міське" та "сільське". Така неоднозначність сприяє виникненню термінологічних розбіжностей та правової невизначеності в українському правовому полі.

Формулювання чіткого визначення міських агросистем є надзвичайно важливим завданням, яке має не лише наукове, але й значне практичне значення. Правове визначення цьо-

го явища створить умови для розвитку нормативно-правової бази, що сприятиме інтеграції міських агросистем у міське середовище, забезпечуючи продовольчу безпеку та екологічну сталість міських громад. Крім того, узгоджене визначення сприятиме розробці стратегії підтримки аграрної діяльності у містах, зокрема через запровадження відповідних політичних і економічних інструментів стимулювання.

Таким чином, проблема формулювання визначення міських агросистем має важливе значення для впровадження стійких практик міського землеробства та розвитку аграрної діяльності в межах міських і приміських територій. Це дослідження націлене на розробку єдиного визначення, яке відповідатиме міжнародним підходам та буде адаптоване до українських соціально-економічних реалій, тим самим створюючи підґрунтя для вдосконалення правового регулювання міських агросистем в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Міські агросистеми, як явище, привертають дедалі більше уваги як на міжнародному рівні [1, 2, 3], так і в Україні [4, 5]. Роботи таких зарубіжних дослідників, як Smit J. [6] та Mougeot L. J. A. [7], стали основоположними в цій галузі, закладаючи фундаментальні концептуальні підходи до визначення міських агросистем. Smit J. підкреслював роль міського фермерства у забезпеченні продовольчої безпеки, зменшенні вуглецевого сліду та інтеграції соціальних елементів у міське середовище. Проте його підхід переважно фокусувався на продовольчому забезпеченні та використанні міських ресурсів, залишаючи без уваги правові бар'єри, з якими зіштовхуються фермери в різних країнах, зокрема тих, що розвиваються.

Mougeot L. J. A. зробив значний внесок у розвиток розуміння багатофункціональності

міських агросистем, акцентуючи увагу на соціально-економічному впливі та участі громад. Його роботи підкреслюють роль міських агросистем у покращенні соціальної згуртованості та розвитку місцевих громад. Проте Mougeot не враховував особливості правового регулювання та соціальних умов в країнах з трансформаційною економікою, як Україна, що ставить питання про адаптацію його підходів у локальний контекст.

Українські дослідники, такі як Целуйко В. [8], Рубай Р. [9], Бандач І. [10] та Мармуть Л. [11], вивчали міські агросистеми з фокусом на економічні вигоди та можливості використання міських просторів для продовольчого забезпечення. Однак їхні роботи здебільшого залишають поза увагою екологічні та соціальні аспекти, що є важливими компонентами концепцій міських агросистем у міжнародній практиці. Зокрема, аналіз використання термінів показує, що в Україні часто використовується термін "міське сільське господарство", що створює термінологічні суперечності.

Таким чином, аналіз літератури вказує на наявність прогалин у розумінні та визначенні міських агросистем в українському контексті, що вимагає адаптації та розширення існуючих міжнародних підходів з урахуванням специфічних українських умов.

Відсутність узгодженого визначення міських агросистем в українському науковому середовищі та його відмінність від зарубіжних підходів вимагає перегляду основних теоретичних і методичних підходів до формування понятійного апарату в цій галузі. Це створює необхідність у розробці єдиного, адаптованого до українських умов визначення, що відповідає сучасним вимогам сталого розвитку та враховує специфіку соціально-економічного і законодавчого контексту України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Основною метою статті є формулювання загального визначення міських агросистем для українського правового поля та практичного використання, ґрунтуючись на аналізі закордонних наукових практик та їх адаптації до українських реалій. Для досягнення цієї мети ставляться такі завдання:

1. Проаналізувати існуючі визначення міських агросистем у зарубіжній науковій літературі, виявити основні концептуальні підходи та особливості їх застосування.

2. Дослідити актуальний стан правового забезпечення розвитку міського фермерства в

Україні, визначити ключові обмеження та бар'єри для впровадження міських агросистем.

3. Сформулювати чітке, загальноприйнятне визначення міських агросистем, яке відповідає українським соціально-економічним умовам та особливостям законодавчої бази.

4. Запропонувати рекомендації для вдосконалення нормативно-правової бази в Україні з метою підтримки розвитку міських агросистем, зокрема, враховуючи міжнародний досвід у цій сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Міські агросистеми, як явище, яке набуває популярності в останні два десятиліття, відіграють дедалі важливішу роль у різних сферах суспільного життя. Їх обговорення присутнє не лише в наукових колах, але й на рівні розробки політик, в засобах масової інформації та серед широкого загалу. Однак визначення цього поняття значно варіюється залежно від контексту, у якому його використовують [1].

У науковому середовищі, міські агросистеми розглядаються через призму екології, урбаністики та економіки. Зокрема, наука зосереджується на питаннях ефективності використання ресурсів, адаптації до кліматичних змін і розвитку інноваційних технологій, таких як вертикальне фермерство. Дослідники акцентують увагу на їхній здатності зменшити вуглецевий слід, сприяти продовольчій безпеці та забезпечити сталість міського розвитку.

У розробці політики, міські агросистеми стають частиною стратегії сталого розвитку міст. Політики розглядають їх як інструмент для покращення міської екосистеми, зниження рівня продовольчої залежності від зовнішніх поставок та стимулювання місцевої економіки. Різні країни, такі як Нідерланди, США, Канада, впроваджують політичні ініціативи для підтримки міського фермерства через субсидії, законодавчі зміни та інституційне забезпечення.

Засоби масової інформації активно поширюють інформацію про переваги міських агросистем, особливо у контексті інноваційного розвитку міст та боротьби зі змінами клімату. Медіа фокусуються на успішних кейсах міських ферм, екологічних ініціативах та соціальних проєктах, що впливають на місцеві громади. Відповідно до цього, термін "міське фермерство" стає частиною публічних обговорень про майбутнє міської екології [2].

У суспільстві, міські агросистеми сприймаються як інструмент вирішення низки соціаль-

них та економічних проблем. Вони підтримують локальну продовольчу безпеку, сприяють розвитку соціальних ініціатив, таких як міські садівничі спільноти, та покращують якість життя в містах. У цьому контексті міське фермерство інтерпретується не лише як спосіб вирощування їжі, а й як соціально-економічний феномен, що сприяє згуртованості громад та екологічній свідомості [3].

Отже, міські агросистеми набувають різних тлумачень залежно від того, у якій сфері чи контексті їх розглядають. Така багатозначність визначення свідчить про універсальність та актуальність явища, яке інтегрується у різні аспекти міського життя, забезпечуючи довгострокову стійкість урбанізованих територій.

Міське фермерство, як складова сучасних урбаністичних та агроекономічних систем, стало важливим напрямком розвитку у відповідь на зростаючу урбанізацію, екологічні виклики та потребу в сталому продовольчому забезпеченні [4]. Проте в наукових і практичних дослідженнях існує велика кількість різноманітних термінів, що описують це явище. У закордонній практиці синонімічний ряд містить такі поняття, як "urban agriculture", "urban farming", "community gardening", "rooftop farming" тощо, кожне з яких має свої специфічні відтінки значення і контекст застосування. Розуміння цих термінів є ключовим для точного визначення меж та напрямків міських агросистем, а також для формування стратегій його розвитку в умовах сучасного урбанізованого середовища.

Провівши аналіз тлумачення даних термінів у закордонній науковій літературі ми виділи основні визначення які користуються популярністю та науковим визнанням серед академічного кола дослідників міських агросистем.

Таблиця 1. Основні визначення міських агросистем у сучасній закордонній науковій літературі

Визначення (англійською мовою)	Переклад українською	Автор, Джерело
Urban and peri-urban agriculture (UPA) can be defined as practices that yield food and other outputs through agricultural production and related processes (transformation, distribution, marketing, recycling...), taking place on land and other spaces within cities and surrounding regions.	Міське та приміське сільське господарство можна визначити як практики, що забезпечують продовольчі та інші продукти через сільськогосподарське виробництво та пов'язані процеси (переробка, розподіл, маркетинг, переробка відходів тощо), які здійснюються на землях та інших просторах у межах міст та прилеглих регіонів.	FAO [12]
Urban agriculture is growing, processing and distribution of food or livestock within and around urban centres with the goal of generating income.	Міське сільське господарство – це вирощування, обробка та розподіл їжі або тварин в межах та навколо міських центрів з метою отримання прибутку.	J. McEldowney, 2017 [13]
Urban and peri-urban agriculture can be defined as the growing, processing and distribution of food and other products through plant cultivation and (seldom) raising livestock in and around cities for feeding local populations	Міське та приміське сільське господарство можна визначити як вирощування, обробку та розподіл їжі та інших продуктів шляхом вирощування рослин і (рідше) розведення тварин в межах і навколо міст для забезпечення їжею місцевого населення.	I. Game, R. Primus, 2015 [14]
Urban agriculture is an industry located within (intra-urban) or on the fringe (peri-urban) of a town, a city or a metropolis, which grows and raises, processes and distributes a diversity of food and non-food products, (re-)using largely human and material resources, products and services found in and around that urban area, and in turn supplying human and material resources, products and services largely to that urban area.	Міське сільське господарство – це галузь, розташована в межах (інтраміських) або на околицях (приміських) міст, містечок чи метрополій, яка вирощує та розводить, обробляє та розподіляє різноманітні харчові та нехарчові продукти, використовуючи (повторно використовуючи) в основному людські та матеріальні ресурси, продукти та послуги, що знаходяться в цьому міському районі та навколо нього, і, в свою чергу, постачає людські та матеріальні ресурси, продукти та послуги переважно в цей міський район.	Luc J.A. Mougeot, 2001 [6]
Urban agriculture is an industry that produces, processes and markets food and fuel, largely in response to the daily demand of consumers within a town, city or metropolis, on land and water dispersed throughout the urban and peri-urban area, applying intensive production methods, using and reusing natural resources and urban wastes, to yield a diversity of crops and livestock.	Міське сільське господарство – це галузь, яка виробляє, переробляє та реалізує продовольчі продукти і паливо, в основному у відповідь на щоденний попит споживачів у містах, містечках чи метрополіях, на землях і водоймах, розташованих по всьому міському та приміському району, застосовуючи інтенсивні методи виробництва, використовуючи та повторно використовуючи природні ресурси та міські відходи для отримання різноманітних культур і тваринницької продукції.	J. Smit, 1996 [7]

Джерело: сформовано автором на основі [6,7, 12, 13, 14].

На основі всебічного аналізу отриманої вибірки джерел, оцінки кількості цитувань можна зробити висновок, що найбільш популярними виділяються два визначення:

Перше визначення у науковій праці Smit J. [6], що наводиться як основоположна публікація Програми розвитку ООН (ПРООН), оскільки ця робота є однією з перших систематичних спроб описати й визначити міське сільське господарство як важливу частину економічного, соціального та екологічного життя міст. Smit J., спільно з іншими дослідниками, працював у

Таблиця 2. Огляд законодавчих та політичних аспектів розвитку міського фермерства в Україні

Законодавчий акт	Основний зміст та вплив на міське фермерство
Конституція України [15]	Конституція закладає основи права власності та користування природними ресурсами. Не містить прямих положень щодо міського фермерства.
Земельний кодекс України [16]	Використання міських земель для сільськогосподарських цілей обмежене. Необхідність зміни цільового призначення земель або отримання спеціальних дозволів створює правові бар'єри.
Закон України «Про фермерське господарство» [17]	Закон не враховує специфіку міського фермерства. Ведення фермерської діяльності в межах міста не передбачено без зміни цільового призначення землі.
Закон України «Про особисте селянське господарство» [18]	Регулює діяльність громадян на землях сільськогосподарського призначення для задоволення особистих потреб. Не поширюється на землі в межах міст. Не стосується міського фермерства.
Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [19]	Містобудівне законодавство не містить прямих положень щодо міського фермерства. Генеральні плани можуть включати зелені зони та інші території для суспільних потреб. Планування може враховувати можливості для розвитку міського фермерства.
Закон України «Про кооперацію» [20]	Регулює діяльність кооперативів, включаючи сільськогосподарські. Громадяни можуть об'єднуватися в кооперативи для спільної діяльності. Може бути використаний для організації міських фермерських кооперативів. Не містить спеціальних положень для міського фермерства.
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [21]	Встановлює основи екологічної політики, спрямованої на раціональне використання природних ресурсів. Підтримує екологічно сталий розвиток. Не містить конкретних положень щодо міського фермерства.
Закон України «Про відходи» [22]	Регулює управління відходами для зменшення їх негативного впливу на довкілля. Сприяє повторному використанню відходів. Створює правову основу для використання органічних відходів у міському сільському господарстві (компостування).
Національна економічна стратегія на період до 2030 року [23]	Включає аспекти екологізації економіки. Не містить конкретних положень щодо міського сільського господарства. Створює загальні рамки для сталого розвитку, які можуть включати міське фермерство

Джерело: сформовано автором на основі [15–19].

межах ініціатив ПРООН, що стосувалися розвитку міських агросистем, і його публікація стала основою для багатьох подальших досліджень. Це визначення міських агросистем підкреслює важливість його внеску в продовольчу безпеку, стійкий розвиток та екологічні функції міських громад. Ця робота сприяла формуванню загальноприйнятого розуміння "міського сільського господарства" та вважається основоположною в цій галузі.

Другим фундаментальним дослідженням міських агросистем по праву вважається робота Mougeot L. J. A. [7] та дуже ціниться в науковому співтоваристві оскільки він пропонує одне з найбільш повних і всебічних визначень міського сільського господарства, яке охоплює не лише його економічний і продовольчий аспекти, а й соціальні та екологічні виміри. Він аналізує, як міське фермерство впливає на різні аспекти міського життя, що робить це визначення корисним для багатьох наукових дис-

циплін і дослідників. Mougeot L. J. A. вивчає міське фермерство як частину складної системи взаємозв'язків у містах, охоплюючи питання присутності міського фермерства, його потенціалів і ризиків. Він розглядає не лише позитивні аспекти, а й можливі проблеми, такі як забруднення та питання гігієни, що робить його аналіз більш збалансованим і актуальним для практичного використання. Як частина досліджень, що фінансуються та підтримуються міжнародними організаціями, такими як Міжнародний дослідницький центр розвитку (IDRC), ця робота здобула визнання на глобальному рівні. Mougeot L. J. A. був активним учасником досліджень IDRC щодо міського сільського господарства, і його робота стала базою для подальших ініціатив у цій сфері.

Після аналізу визначень міських агросистем, запропонованих зарубіжними науковцями, доцільно звернутися до досвіду українських дослідників. Розуміння та практики міських

Рис 1. Кількість згадувань ключових слів, пов'язаних з терміном "міські агросистеми", у заданій вибірці

Джерело: сформовано автором.

агросистем можуть суттєво відрізнятися залежно від соціально-економічних умов, культурних особливостей, рівня урбанізації та законодавчої бази кожної країни. Тому, щоб отримати повнішу картину та врахувати специфіку українського контексту, розглянемо підходи та визначення міських агросистем, запропоновані вітчизняними науковцями, а також проаналізуємо українське законодавство та відповідні політики. Це дозволить виявити спільні риси, унікальні аспекти та нормативно-правові умови, які впливають на розвиток міських агросистем в Україні.

Аналіз українського законодавства та політик

Для всебічного розуміння розвитку міського фермерства в Україні важливо не лише дослідити теоретичні підходи та практики, але й детально проаналізувати чинне законодавство та політики, що регулюють цю сферу. Правова база є фундаментом для формування сприятливих умов або, навпаки, бар'єрів на шляху впровадження міських агросистем. Враховуючи, що законодавство може суттєво впливати на можливості реалізації міських агроініціатив, аналіз нормативно-правових актів дозволить виявити існуючі прогалини, суперечності та потенційні напрямки для вдосконалення. Далі представлено детальний аналіз українського законодавства та політик у контексті розвитку міського фермерства, який допоможе виявити ключові аспекти, що впливають на цю галузь, та сформулювати рекомендації для її

підтримки та стимулювання. Критеріями для аналізу стали відповідність понятійного апарату, наявність перешкод для аграрної діяльності в міському середовищі та можливість адаптації міжнародних практик.

Отже, станом на вересень 2024 року, прямі згадки про "міське фермерство" або "міське сільське господарство" у законодавстві України відсутні.

Чинне законодавство України не містить прямих положень, які б регулювали діяльність міських агросистем. Це створює правову невизначеність та потенційні перешкоди для розвитку цієї сфери. Використання земель у межах міста для сільськогосподарської діяльності ускладнене через обмеження цільового призначення земель. Розробка спеціального законодавства або доповнення до існуючих законів дозволить створити сприятливі умови для розвитку міських агросистем.

Аналіз українських наукових джерел

Аналіз здійснювався за ключовими словами "урбаністичне фермерство", "міське фермерство", "міське сільське господарство", "міські агрокультура", "сіті-фермерство" у безкоштовному пошуковому сервісі Google Академія (Google Scholar). Сервіс Google Академія був обраний як одна з найбільш доступних та всеосяжних платформ для пошуку наукової літератури, включаючи статті, дисертації, книги та інші наукові публікації серед україномовних джерел. За пошуковим запитом ("урбаністичне фермерство" OR "міське фермерство")

OR "міське сільське господарство" OR "міські агросистеми" OR "сіті-фермерство") AND ("визначення" OR "тлумачення" OR "поняття" OR "це") відібрано 53 найрелевантніші дослідження.

Оцінивши наявну вибірку наукової літератури за окремими ключовими словами робимо висновок, що найбільш популярне визначення серед вітчизняних науковців є "міське сільське господарство", що є дослівним перекладом "urban agriculture". Таке визначення лексично може створювати певні суперечності у контексті української мови через поєднання понять, які на перший погляд є взаємовиключними: "міське" та "сільське". Сільське господарство традиційно асоціюється з діяльністю на сільських територіях, тоді як "міське" вказує на урбанізовані зони. Така комбінація термінів створює семантичний конфлікт і може призводити до сприйняття цього поняття як некоректного або нелогічного, оскільки поєднання двох протилежних за значенням слів створює певний дисонанс.

В той же час, провівши змістовний аналіз кожної статті, що потрапила у вибірку наукової літератури було встановлено, що лише 4 статті розкривали поняття міських агросистем:

1. "Одним із соціально-економічних феноменів сучасних збройних конфліктів став розвиток так званого "міського сільського господарства". Його суть полягає у тому, що всі придатні місцевості у містах починають використовувати для вирощування сільськогосподарської продукції та навіть тварин. Для цього використовуються не лише такі відкриті місцевості, як площі, парки, стадіони, двори, а й плоскі дахи будівель. Підвальні приміщення використовують для вирощування їстівних грибів" [8].

2. "Слід розглядати міське сільське господарство, як спосіб поєднання виробництва харчів та дозвілля для звичайних людей і тим, що це важлива діяльність для сьогодення та очікуваного майбутнього: продовольчої кризи. Воно має великий потенціал, як рекреація, так і виробництва з містобудівної, соціальної, екологічної, культурної та естетичної точки зору" [9].

3. "Міська агрокультура може підвищити продовольчу стабільність для людей в місті, скоротити витрати на доставку і розподіл продуктів харчування, вироблених в сільській місцевості, розвинути місцеву економіку і привести до скорочення міського безробіття, створюючи нові робочі місця і соціальну залу-

ченість. Міське фермерство передбачає вирощування продуктів харчування в межах міста" [10].

4. "Під сіті-ферми відводяться вільні міські землі, це можуть бути ділянки внутрішніх дворів, дахів, підвали, неексплуатовані станції метро, балкони, тераси, навіть стіни будинків та парканів під вертикальні городи. Міські ферми сприяють не лише збільшенню обсягів виробництва продуктів харчування, але й вихованню дбайливого ставлення до міського середовища, забороні використання неякісного пального" [11].

Інші джерела наводили згадку про міські агросистеми в контексті інновацій в сільськогосподарській галузі, зокрема щодо технологій закритого ґрунту, розвитку сталих міст, урбаністики, а також при проведенні соціологічних досліджень.

Якщо більш детально розглянути вище наведені визначення, то можна зробити наступні висновки:

— Перше визначення підкреслює використання всіх можливих міських просторів, таких як площі, парки, дахи та навіть підвали, для вирощування їжі та тваринництва. Основний акцент робиться на адаптивність і прагматичне використання міських земель у відповідь на виклики, спричинені збройними конфліктами.

— Друге визначення фокусується на поєднанні виробництва продуктів з дозвіллям, підкреслюючи соціальний, екологічний та культурний внесок міських агросистем, що розглядаються як важлива діяльність у контексті продовольчої кризи.

— У третьому визначенні акцентується на економічних та соціальних аспектах міських агросистем, зокрема на зниженні витрат на доставку продуктів, скороченні рівня безробіття та розвитку місцевої економіки.

— У четвертому визначенні міські агросистеми визначаються як форма використання вільних міських просторів, таких як дахи, підвали, тераси, навіть стіни будинків. Окрім збільшення виробництва, робиться акцент на вихованні екологічної свідомості у міських мешканців.

В той же час порівнюючи дані визначення із визначеннями Mougeot L. J. A [7] та Smit J. [6], що були прийняті як еталонні, можна сказати, що визначення Mougeot L. J. A в свою чергу, підкреслює, що міське сільське господарство включає вирощування їжі у міських та приміських районах, використовуючи різні види міських просторів — громадські та приватні. Порівнюючи з наведеними чотирма визначен-

нями, можна помітити, що лише третє і четверте визначення частково враховують питання місця розташування (міські простори). Однак, Mougeot L. J. A. чітко зазначає значення приміських районів, чого бракує в аналізованих визначеннях. Приміські території слугують мостом між урбанізованими та сільськими регіонами. Вони поєднують інфраструктуру міста з ресурсами сільської місцевості, що дозволяє ефективніше інтегрувати сільськогосподарську діяльність у міське життя. В той же час, у приміських зонах зазвичай більше доступної землі порівняно з центральними районами міста. Це створює можливості для розвитку міських агросистем, включаючи фермерські господарства, теплиці та садівництво. Mougeot L. J. A. також робить акцент на правовій та територіальній приналежності, що є важливим аспектом для успішного впровадження міських агросистем та наголошує на широкому спектрі переваг цієї діяльності: економічні, соціальні та екологічні.

Smit J., в свою чергу, описує міське фермерство як вирощування харчових продуктів та інших товарів у міських зонах з використанням міських відходів і ресурсів. Він підкреслює використання як громадських, так і приватних просторів, що дозволяє створити стійку міську систему забезпечення продовольством. Порівняно з чотирма наведеними визначеннями, жодне з них не розглядає питання переробки міських відходів або використання громадських просторів з такою деталізацією, як у Smit J. Його визначення також враховує використання як відкритих, так і закритих територій, що забезпечує більш всеосяжний підхід до міського фермерства.

Отже, проблема полягає в тому що в українському законодавстві, в українському правовому полі та наукових дослідженнях відсутнє загальне поняття яке б характеризувало міські агросистеми. Таким чином, виникає потреба у створенні чіткого терміну, який би краще описував явище сільськогосподарської діяльності в межах міських та приміських просторів.

Для визначення цього терміну необхідно врахувати різні аспекти діяльності міських агросистем, що включають як виробництво продуктів харчування, так і забезпечення сталого розвитку міських територій. Міські агросистеми можна охарактеризувати як комплексні системи, які об'єднують інноваційні підходи до землеробства та тваринництва, інтегровані в урбаністичний простір, забезпечуючи продовольчу безпеку міст та підтримуючи екологічний баланс.

Спираючись на проведений аналіз пропонуємо наступне визначення:

Міські агросистеми — це системи, розташовані у міських громадах, які займаються виробництвом, переробкою та розповсюдженням різноманітної харчової та нехарчової продукції рослинництва і тваринництва, використовуючи інтенсивні та інноваційні методи на основі принципів циркулярної економіки та сталого розвитку, з метою задоволення щоденного попиту міських споживачів, сприяння збереженню навколишнього середовища та підтримки соціально-економічного розвитку місцевих громад.

Дане визначення найбільш повно відповідає загальноприйнятим визначенням, які характеризують міські агросистеми у зарубіжній практиці, та не викликає філологічних суперечностей в українській мові.

Для забезпечення розвитку міських агросистем в Україні пропонується:

1. Офіційне включення терміну "міські агросистеми" та його визначення до правової системи та ключових нормативно-правових документів, таких як, Земельний Кодекс України, закони "Про фермерське господарство", "Про особисте селянське господарство", "Про регулювання містобудівної діяльності", що дозволить створити правову основу для розвитку аграрної діяльності у міських територіальних громадах та узаконити використання міських просторів (наприклад, незабудованих земельних ділянок, дахів будівель, парків) для аграрної діяльності.

2. Зміни у законодавстві повинні передбачати чіткі правила використання міських та приміських земель для ведення сільськогосподарської діяльності. Наприклад, включення положень, які дозволяють використовувати міські ділянки (парки, незабудовані площі, дахи будівель тощо) для вирощування продуктів без необхідності складних процедур зміни цільового призначення землі.

3. Потрібно спростити процедуру зміни цільового призначення земель для ведення міського фермерства. Зокрема, можуть бути розроблені спеціальні механізми для тимчасового використання незабудованих міських ділянок для аграрної діяльності, що дозволить оперативніше використовувати наявні ресурси та зменшити правові бар'єри для міських фермерів.

4. Законодавче визначення міських агросистем повинно також регламентувати права та обов'язки осіб, які займаються міським фермерством. Це може включати вимоги щодо еко-

логічної безпеки, дотримання санітарних норм, а також положення про можливість отримання субсидій чи державної підтримки.

5. Інтеграція терміну до законодавства також має встановити, які види сільськогосподарської діяльності можуть вважатися частиною міських агросистем. Це може бути вирощування рослин, аквакультура, вирощування тварин для місцевого споживання, використання органічних відходів тощо.

6. Враховуючи успішний досвід інших країн, рекомендується створити спеціальні програми підтримки для створення кооперативів у містах, які б об'єднували місцевих жителів для спільної аграрної діяльності. Це може включати гранти для нових ініціатив, пільгові кредити або програми субсидій, що допоможуть створити нові робочі місця та забезпечити місцеві громади свіжими продуктами.

7. Розвиток міських агросистем повинен бути включений до генеральних планів розвитку міст як один із елементів сталого розвитку. Це передбачає відведення окремих ділянок для діяльності міських агросистем, а також створення інфраструктури для полегшення доступу до таких ділянок.

8. Запровадження заходів з використання органічних відходів, таких як програми компостування, може стати важливим компонентом міських агросистем. Це сприятиме зменшенню кількості сміття, підвищенню екологічної сталості міст, а також зниженню витрат на добрива.

Таким чином, інтеграція поняття "міські агросистеми" до законодавства має бути спрямована на формування правової основи для їх розвитку, забезпечення нормативного регулювання земельних питань, прав суб'єктів, екологічних стандартів та підтримку міського фермерства як інструменту для забезпечення продовольчої безпеки, екологічної сталості та розвитку місцевих громад.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У статті проведено аналіз міських агросистем, який дозволив сформулювати чітке визначення цього явища для українського правового поля на основі закордонних практик та адаптації до українських реалій. Зокрема, було показано, що існує значна розбіжність у підходах до визначення міських агросистем у міжнародній та українській науковій літературі, а також ідентифіковано обмеження українського законодавства щодо регулювання цієї діяльності.

Враховуючи важливість міських агросистем для забезпечення продовольчої безпеки, екологічної сталості та соціально-економічного розвитку міст, формулювання чіткого визначення є лише першим кроком на шляху до повноцінного розвитку цього явища в Україні. Подальші дослідження мають бути спрямовані на адаптацію загальноприйнятої типології міських агросистем до українського контексту, з урахуванням соціально-економічних, культурних та кліматичних особливостей країни.

Адаптація типології дозволить створити ефективну нормативно-правову базу для розвитку міських агросистем, що забезпечить їхню інтеграцію в міське середовище та сприятиме поширенню практик сталого землеробства. Крім того, типологізація дозволить краще зрозуміти різноманітність міських агросистем, визначити найбільш підходящі форми для конкретних міських умов і сприяти плануванню та розвитку таких ініціатив в Україні.

Таким чином, подальші дослідження повинні зосередитися на адаптації типології міських агросистем, формуванні відповідних законодавчих рекомендацій та розробці практичних механізмів для підтримки їх впровадження. Це дозволить інтегрувати міські агросистеми в структуру українських міст, сприяючи їх сталому розвитку та підвищенню якості життя громадян.

Література:

1. Skar S.L.G., et al. Urban agriculture as a keystone contribution towards securing sustainable and healthy development for cities in the future. *Blue-Green Systems*. 2019. Vol. 2, no. 1. P. 1—27. URL: <https://doi.org/10.2166/bgs.2019.931> (дата звернення: 04.10.2024).
2. Grebitus C., Printezis I., Printezis A. Consumers' Perception of Urban Farming-An Exploratory Study. *Frontiers in Sustainable Food Systems*. Vol. 4. URL: <https://doi.org/10.3389/fsufs.2020.00079> (дата звернення: 04.10.2024).
3. Kumar S., Yadav V. K. An integrated literature review on Urban and peri-urban farming: Exploring research themes and future directions. *Sustainable Cities and Society*. 2023. P. 104878. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104878> (дата звернення: 04.10.2024).
4. Дудяк Н. В., Баруліна І. Ю. Розвиток ситі-фермерства в Україні як перспективний шлях подолання продовольчої кризи. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. № 12. С. 20—28. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2022.12.3> (дата звернення: 04.10.2024).

5. Дудяк Н., Баруліна І., Барулін Д. Інтеграція природоорієнтованих рішень у міські екосистеми в умовах стрімкої урбанізації та змін клімату. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2024. Т. 8, № 1. С. 10. URL: <https://doi.org/10.51599/is.2024.08.01.10> (дата звернення: 04.10.2024).

6. Smit J. 1996 Cities that feed themselves. In: *Urban Agriculture, Food, Jobs and Sustainable Cities* (2nd edn 2001, Smit J. Ratta A. Nasr J. eds). United Nations Development Program (UNDP) Publication, New York, pp. 1-29. URL: <http://jacsmi.com/book/Chap01.pdf> (дата звернення: 04.10.2024).

7. Mougeot L. J. A. 2001 Urban agriculture: Definitions, presence, potentials and risks. In: *Growing Cities, Growing Food, Thematic Paper 1: Urban Agriculture on the Policy Agenda: A Reader on Urban Agriculture* (Bakker N. et al eds). German Foundation for International Development (DSE), Feldafing, Germany, pp. 1—42. URL: https://www.ruaf.org/sites/default/files/Theme1_1_1.PDF (дата звернення: 04.10.2024).

8. Целуйко В. А. Роль великих міст у сучасних збройних конфліктах. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 2018. № 33. С. 126—130.

9. Рубай Р., Гнат Г. Містобудівна обумовленість та особливості застосування елементів агровиробництва при формуванні нових житлових комплексів. *Містобудування та територіальне планування*. 2022. № 80. С. 347—358. URL: <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2022.-80.347-358> (дата звернення: 04.10.2024).

10. Бандач І.О., Нівін С.І. Міські фермерські утворення. Світові тенденції та перспективи розвитку в Україні. *Архітектурний вісник КНУ-БА*. 2018. Вип. 16. С. 200—205.

11. Мармуль А., Новак Н. Розвиток органічного виробництва в Україні на основі кооперації. *Економіка АПК*. 2016. Т. 23, №9. С. 26—32.

12. Urban and peri-urban agriculture | Food and Agriculture Organization of the United Nations. UPA. URL: <https://www.fao.org/urban-peri-urban-agriculture/en> (date of access: 04.10.2024).

13. McEldowney J. 2017 Urban Agriculture in Europe: Patterns, Challenges and Policies. In-Depth Analysis. Report European Parliament, EPRS (European Parliamentary Research Service), Brussels. PE 614.641. doi:10.2861/413185. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/614641/EPRS_IDA-\(2017\)614641_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/614641/EPRS_IDA-(2017)614641_EN.pdf) (дата звернення: 04.10.2024).

14. Game I. Primus R. 2015 Global Sustainable Development. Report, 2015 Edition. Advance Unedited Version. Economic and Social Affairs, United Nations, p. 198.

15. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.10.2024).

16. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3—4. Ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 04.10.2024).

17. Про фермерське господарство: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення: 04.10.2024).

18. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 трав. 2003 р. № 742-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 29. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (дата звернення: 04.10.2024).

19. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лют. 2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (дата звернення: 04.10.2024).

20. Про кооперацію: Закон України від 10 лип. 2003 р. № 1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (дата звернення: 04.10.2024).

21. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 04.10.2024).

22. Про відходи: Закон України від 5 берез. 1998 р. № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36-37. Ст. 242. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр> (дата звернення: 04.10.2024).

23. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 берез. 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п> (дата звернення: 04.10.2024).

References:

1. Skar, S.L.G. (2019), "Urban agriculture as a keystone contribution towards securing sustainable and healthy development for cities in the

future", Blue-Green Systems, Vol. 2, no. 1, pp. 1—27. <https://doi.org/10.2166/bgs.2019.931>.

2. Grebitus, C. Printezis, I. and Printezis, A. (2020), "Consumers' Perception of Urban Farming-An Exploratory Study", Frontiers in Sustainable Food Systems, Vol. 4. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2020.00079>.

3. Kumar, S. and Yadav, V.K. (2023), "An integrated literature review on Urban and peri-urban farming: Exploring research themes and future directions", Sustainable Cities and Society, 104878. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104878>.

4. Dudiak, N.V. and Barulina, I.Yu. (2022), "City farm development in Ukraine as a prospective way to overcome the food crisis", Tavrijs'kyj naukovyj visnyk. Seriya: Ekonomika, vol. 12, pp. 20—28. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2022.12.3>.

5. Dudiak, N. Barulina, I. and Barulin, D. (2024), "Integration of nature-based solutions into urban ecosystems in the context of rapid urbanisation and climate change", Journal of Innovations and Sustainability, vol. 8, no. 1, pp. 10. <https://doi.org/10.51599/is.2024.08.01.10>.

6. Smit, J. (2001), "Cities that feed themselves", Urban Agriculture, Food, Jobs and Sustainable Cities, 2nd edn, United Nations Development Program (UNDP) Publication, New York, USA, pp. 1—29, available at: <http://jacsmiit.com/book/Chap01.pdf> (Accessed 04.10.2024).

7. Mougeot, L.J.A. (2001), "Urban agriculture: Definitions, presence, potentials and risks. In: Growing Cities, Growing Food, Thematic Paper 1: Urban Agriculture on the Policy Agenda: A Reader on Urban Agriculture", German Foundation for International Development (DSE), Feldafing, Germany, pp. 1—42, available at: https://www.ruaf.org/sites/default/files/Theme1_1_1.PDF (Accessed 04.10.2024).

8. Tselujko, V.A. (2018), "The role of large cities in modern armed conflicts", Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina, vol. 33, pp. 126—130.

9. Rubaj, R., Hnat H. (2022), "Urban planning conditionality and features of application of elements of agricultural production at formation of new housing estates", Mistobuduvannia ta terytorial'ne planuvannia, vol. 80, pp. 347—358. <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2022.80.347-358>.

10. Bandach, I.O. and Nivin, S.I. (2018), "Urban farming formations. Global trends and development prospects in Ukraine", Arkhitekturnyj visnyk KNUBA, vol. 16, pp. 200—205.

11. Marmul', L. and Novak, N. (2016), "Development of organic production in Ukraine on the basis of cooperation", Ekonomika APK, vol. 23, no. 9, pp. 26—32.

12. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2024), "Urban and peri-urban agriculture", available at: <https://www.fao.org/urban-peri-urban-agriculture/en> (Accessed 04.10.2024).

13. McEldowney, J. (2017), "Urban Agriculture in Europe: Patterns, Challenges and Policies", Depth Analysis. Report European Parliament, EPRS (European Parliamentary Research Service), Brussels, available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/614641/EPRS_IDA\(2017\)-614641_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/614641/EPRS_IDA(2017)-614641_EN.pdf) (Accessed 04.10.2024). doi:10.2861/413185.

14. Game, I. and Primus, R. (2015), "Global Sustainable Development. Report", Advance Unedited Version. Economic and Social Affairs, United Nations.

15. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 04.10.2024).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), "The Land Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (Accessed 04.10.2024).

17. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Farming Enterprise", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (Accessed 04.10.2024).

18. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Individual Farm", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15> (Accessed 04.10.2024).

19. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On Regulation of City Planning Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (Accessed 04.10.2024).

20. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Cooperation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (Accessed 04.10.2024).

21. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Environmental Protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (Accessed 04.10.2024).

22. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On Waste", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр> (Accessed 04.10.2024).

23. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "National economic strategy for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-р> (Accessed 04.10.2024).

Стаття надійшла до редакції 07.10.2024 р.

УДК 339.5.012:338.439:355.018(470+571)(477)

О. С. Сауляк,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6154-6604>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.167

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

O. Sauliak,

Postgraduate student, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine

SPECIAL FEATURES OF AGRICULTURAL TRADE IN THE CONTEXT OF RUSSIA'S MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Продовольча система може бути описана як сукупність видів діяльності, що охоплюють усі ланки ланцюжка "від поля до столу" і включають виробництво, обробку, допродажну підготовку, розподіл та роздрібний продаж, споживання продуктів харчування. Роль торгівлі у розвитку продовольчих систем та досягненні продовольчої безпеки величезна і дуже суперечлива. Незважаючи на те, що країни, здатні збільшувати частку експорту, теоретично повинні вигравати від зростання зовнішньоторговельних можливостей, торгова експансія для них не має ризиків.

Військові дії, що тривають з 2014 року до нинішнього часу, призвели до значних руйнувань сільськогосподарських угідь, інфраструктури та логістичних маршрутів. Це вплинуло на виробництво та експорт продовольства, створюючи додаткові ризики для продовольчої безпеки. Також в Україні поступово змінюється клімат, зокрема через почастішали посухи, екстремальні погодні умови відбулися зміни в режимах атмосферних опадів. Дана обставина може призвести до зниження урожайності основних сільськогосподарських культур, що, своєю чергою, створює загрозу національній та глобальній продовольчій безпеці.

Встановлено, що в низці великих продовольчих криз, що спостерігалися на протязі певного історичного періоду розвитку суспільства основним чинником загострення продовольчої безпеки, що характеризується недостатнім забезпеченням продуктів харчування були економічні потрясіння, які викликані в першу чергу військовими конфліктами. Сукупний вплив глобальних економічних потрясінь, що включають різке зростання цін на продовольство та порушення ринкових відносин, знижує здатність країн, які перебувають в зоні військових дій реагувати на зовнішньоекономічні виклики та реагувати на вирішення проблеми продовольчого забезпечення населення. Війна в Україні негативно вплинула на глобальну продовольчу безпеку, оскільки наша держава відіграє важливу роль у світовому виробництві основних видів агропродовольства, зокрема пшениці, кукурудзи та соняшникової олії.

Отже, розглянувши вплив міжнародної торгівлі на продовольчу систему, можна дійти висновку, що торгівля має колосальним потенціалом, який об'єднує як можливі конкурентні переваги, і суттєві загрози продовольчій безпеці. У зв'язку з цим розробка стратегічних пріоритетів розвитку сфер виробництва та розподілу продовольства має бути заснована на врахуванні інтересів усіх суб'єктів, а також потенційного ефекту, який може дати інтеграція України у світовий продовольчий ринок та збільшення експорту вітчизняних товарів з високим рівнем доданої вартості.

The food system can be described as a set of activities which covers all the links in the chain "from field to table" and include production, processing, pre-sale preparation, distribution and retailing, consumption of food. The role of trade in food systems development and achieving food security is huge and highly controversial. Despite the fact that countries with the capacity to increase their export share should theoretically benefit from the growth of foreign trade opportunities, trade expansion is not risky for them.

Military action ongoing from 2014 to present, have led to significant destruction of agricultural land, infrastructure and logistics routes. This affected the food production and exports, creating additional risks to food security. In addition, the climate changes gradually in Ukraine, in particular due to droughts and extreme weather conditions there have been changes in precipitation patterns. This may lead to reduced crop yields of the main agricultural crops, which poses a threat to national and global food security.

It is established, that in a number of major food crises observed during a certain historical period of social development, the main factor in the aggravation of food security, characterized by an insufficient supply of food products, were economic shocks caused primarily by military conflicts. The cumulative effect of global economic shocks, including a sharp increase in food prices and market relations disruption, reduces countries ability, which are in zone of military operations, respond to foreign economic challenges and solve the problems of food supply of the population. The war in Ukraine had a negative impact on global food security, because our state plays an important role in the global production of basic agro-food, including wheat, corn and sunflower oil.

Therefore, after considering the impact of international trade on the food system, we can conclude that trade has huge potential that combines possible competitive advantages and significant threats to food security. In this regard, the development of strategic priorities for the food production and distribution spheres should be based on the consideration of all subjects interests, as well as potential effect that Ukraine's integration into the world food market and increase in domestic goods export with a high level of added value can give.

Ключові слова: зовнішня торгівля, сільськогосподарська продукція, продовольство, продовольча безпека, військовий конфлікт.

Key words: foreign trade, agricultural products, food, food security, military conflict.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Створення умов, за яких торгівля сприятиме, а не перешкоджатиме ефективному функціонуванню продовольчої системи країни, є ключовим завданням, яке необхідно вирішувати на всіх рівнях управління економікою. Ця область є маловивченою в вітчизняній аграрній науці, що визначає актуальність досліджень.

Продовольча система може бути охарактеризована як сукупність видів діяльності, що охоплюють усі ланки ланцюжка "від поля до столу" і включають виробництво, обробку та упаковку, розподіл та роздрібний продаж, споживання продуктів харчування. Роль торгівлі у розвитку продовольчих систем та досягненні продовольчої безпеки величезна і дуже суперечлива. Незважаючи на те, що країни, здатні збільшувати частку експорту, теоретично повинні вигравати від зростання зовнішньоторговельних можливостей, торгова експансія для них не має ризиків. Підвищення обсягів експорту може негативно впливати на внутрішні споживчі ціни (викликати їх зростання), що особливо небажано в періоди, коли виробництво зна-

ходиться на середньому рівні або нижче. Можлива і обернена ситуація, коли швидке падіння цін на сільськогосподарську сировину може створити суттєві труднощі у країнах з експортно орієнтованим сільським господарством.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Пошук шляхів вирішення продовольчої проблеми і розширення зовнішньої торгівлі продукцією аграрного сектору завжди була предметом вчених і фахівців: зокрема, В. Андрійчука, В. Бойка, О. Богуцького, В. Власова, П. Гайдуцького, О. Головачової, В. Гуцула, Т. Зінчук, І. Кавецького, Н. Казакової, К. Кваші, Н. Клименко, І. Кобути, Ю. Лупенка, І. Лукінова, В. Месель-Веселяка, О. Одосія, Т. Осташко, М. Пістуна, М. Присяжнюка, П. Саблука, О. Файчук тощо. У той же час, у сучасних умовах глобальної продовольчої кризи питання, які підіймалися в працях цих та інших авторів, набувають особливої гостроти. Як наслідок, особливої уваги набуває питання пошуку найбільш перспективних напрямів збільшення зовнішньої торгівлі агропродовольством і нагромадження її виробництва в умовах сучасних інтеграційних процесів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТИ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

На основі узагальнення досліджень науковців запропонувати практичні рекомендації щодо удосконалення зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами вітчизняними товаровиробниками.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом кількох десятиліть торгівля сільськогосподарською продукцією продовжує розвиватись під впливом високого рівня попиту. З 2000 року вартість світового сільськогосподарського експорту зросла майже втричі, а його обсяг за той же період збільшився приблизно на 60%. Очікується, що обсяги торгівлі сільськогосподарською продукцією у світі продовжуватимуть зростати і в середньостроковій, і в довгостроковій перспективі. Отже, зростатиме і вплив торгівлі на продовольчі системи всіх країн та регіонів світу. У цих умовах необхідно, щоб розширення торгівлі сільськогосподарською продукцією сприяло, а не перешкоджало вирішенню завдання скорочення голоду, недоїдання та неповноцінного харчування та забезпечення продовольчої безпеки [1]. Цей вплив, з погляду, має оцінюватися у тих продовольчій незалежності, тобто. ситуації економіки, коли товарні ресурси стратегічних видів продовольства формуються переважно з допомогою власного виробництва.

Експорт сільськогосподарської продукції та продовольства України за 2023 рік у вартісному еквіваленті скоротився на 1,5 млрд дол. США. Головними факторами, що вплинули на дану обставину було зменшення експортних цін та військова агресія росії, яка суттєво ускладнила експортні шляхи для вивозу агропродовольства, що в кінцевому результаті призвело до підвищення частки логістичних витрат.

2023 р. було реалізовано 16,1 млн т пшениці 65 країнам, 26,2 млн т кукурудзи 80 країнам і 5,7 млн т соняшникової олії 130 країн світу.

Україна як один із найбільших світових експортерів сільськогосподарської продукції має особливу вразливість до глобальних та регіональних загроз, пов'язаних із продовольчими ресурсами. Україна в 2023 hjws теж здала свої позиції на світовому ринку — за обсягами виробництва пшениці спустилася з 7 до 10 місця у світі, тобто до рівня 2014/15 МР. Однак якщо врахувати, що увесь сезон українські аграрії відпрацювали в умовах війни з росією, утримання Україною статусу одного з десяти найбіль-

ших світових виробників пшениці цілком можна зарахувати до головних досягнень 2022/2023 МР. Це вплинуло виробництво та експорт продовольства, створюючи додаткові ризики для продовольчої безпеки. Збитки та втрати, завдані сільським господарством України внаслідок повномасштабного вторгнення рф, становлять близько 80,1 млрд. дол. США.

Як свідчать результатами досліджень, які проведені Центром досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки (KSE Агроцентр), що вартість знищених активів становить 10,3 млрд. дол. США. Найбільшою категорією збитків серед активів є пошкоджена та знищена сільськогосподарська техніка, яка становить 5,8 млрд США (56,7% від усіх збитків). За ними йдуть крадіжки виробничих ресурсів (18%) та пошкодження складських приміщень (18%).

Частково чи повністю пошкоджено близько 181000 одиниць сільськогосподарської техніки та обладнання. Завдані збитки від крадіжки або знищення вже виробленої продукції становлять 1,97 млрд дол. США, а збитки через пошкодження зерносховищ — 1,8 млрд США.

Збитки, завдані багаторічним насадженням, оцінюються у 398 млн дол. США, тваринництву — 254 млн США, аквакультурі та рибальству — 35 млн США. Крім того, ще 69,8 млрд. дол. США ставлять збитки виробників сільськогосподарської продукції від зменшення врожаю.

Загальні втрати через зниження виробництва в рослинництві становлять 35,1 млрд дол. США, додаткові збитки через зменшення виробництва тваринницької продукції — 5,6 млрд. дол. США Втрати від зниження внутрішніх цін, оцінюються в 24,1 млрд. дол. США, а збитки через підвищення собівартості виробництва — 4,4 млрд. дол. США [2]. Також в Україні поступово змінюється клімат, що характеризується зростанням тривалістю посух та змінами в режимах опадів, що може призвести до зниження урожайності основних сільськогосподарських культур. Дана обставина створює загрозу національній та глобальній продовольчій безпеці.

Блокади та обмеження на експорт українського зерна чи інших сільськогосподарських та продовольчих продуктів призвели до скорочення доходів та економічної стабільності країни, що створює додатковий тиск на продовольчу безпеку. За оцінками МВФ, можливі перебої із "зерновою ініціативою", а також імпортні обмеження в ЄС на українські продукти загрожують країні втратою до 800 млн дол. щомісяця [3].

Водно час внутрішня економічна нестабільність та фінансові труднощі також послабили здатність України забезпечити стабільне виробництво та постачання продовольства. Інфляція, знецінення валюти та економічна криза призводять до зростання цін на продукти харчування та створюють подальшу напругу в суспільстві: середні ціни на продукти харчування в Україні в січні 2024 року були на 3,7% вищими, ніж у січні минулого року. За даними Державної служби статистики, овочі подорожчали на 13,1%, м'ясо та — на 10,2%, олія на 10,2%, молоко — на 9,3%.

Твердий і м'який сир також подорожчали на 7,6%, хліб — на 5,8%, безалкогольні напої — на 5,8%, риба та продукти з риби — на 5,3%, фрукти — на 2,3% і макаронні вироби — на 0,3%.

Зростання цін на продукти харчування в Україні ізначно сповільнилося наприкінці 2023 року завдяки гарному врожаю та труднощам з експортом через західний кордон.

Ефекти функціонування продовольчої системи проявляються у соціальному добробуті населення, продовольчій та екологічній безпеці. Вплив торгівлі на розвиток продовольчих систем досліджено нами на основі чотирьох основних критеріїв продовольчої безпеки: наявності продуктів харчування, їхньої доступності, використання та стабільності.

Під наявністю розуміємо фізичну наявність продовольства країні або макрорегіоні світу, пов'язану з факторами пропозиції та визначається рівнем виробництва, запасів та чистим обсягом торгівлі продовольством. Економічна доступність продовольства визначається доходами населення, цінами на продукти харчування, рівнем та доступністю соціальної підтримки. Фізична доступність обумовлена наявністю та якістю інфраструктури та об'єктів, що забезпечують функціонування продовольчих ринків. Використання продовольства передбачає спосіб засвоювання організмом різних поживних речовин, які у продуктах. Достатнє споживання харчової енергії, макро— та мікроелементів, вітамінів досягається за рахунок приготування їжі, різноманітності раціону та розподілу в рамках домашнього господарства. У поєднанні з біологічною засвоюваністю їжі споживання харчової енергії та поживних речовин визначає харчовий статус людини. Стабільність перерахованих вище критеріїв з часом визначає стійкість досягнення цілей продовольчої системи. Навіть якщо в цілому кількість їжі, що споживається людиною, є достатньою, вва-

жається, що вона відноситься до категорії осіб, неблагополучних у плані продовольчої безпеки, якщо іноді недоотримує продукти харчування. Аналіз механізму впливу дозволяє зробити висновок про те, що торгівля впливає на сфери виробництва, розподілу та споживання продуктів харчування за допомогою різних механізмів і тією чи іншою мірою впливає на досягнення продовольчої безпеки країни [4].

Агресія росії в Україні стала серйозним ударом по стабільності світового продовольчого ринку. Україна завжди була одним із найбільших у світі постачальників соняшникової олії та зерна. Тепер вона практично ізольована, а постачання із країни не можна порівняти з колишніми обсягами. Зупинилися і багато ланцюжків постачання інших товарів. У результаті в усьому світі ціни на продукти харчування відновили історичні максимуми.

У березні 2022 року Міжурядова продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) зафіксувала зростання Індексу продовольчих цін на 12,6% до 159,3 відсоткових пунктів (в. п.), що є рекордом з моменту початку використання індексу в 1990 році. Цей безпрецедентний стрибок цін був спричинений, головним чином, зростанням цін на нафту (на 23,2% у березні порівняно з лютим) та зернові (на 17,1%), а також на м'ясо, цукор та молочні продукти. Крім того, ціни на зернові та олію зросли в наслідок нестабільності експортних поставок з України через військові дії. Варто зазначити, що середній світовий індекс цін на продовольство неухильно зростає вже три роки поспіль: порівняно з 2021 роком зростання світового індексу цін у 2022 році зафіксовано для багатьох соціально важливих продуктів (м'ясо, молочні продукти, крупи, олія та цукор).

Торгівля безпосередньо впливає на продовольчу систему, оскільки більшість країн є учасниками міжнародних відносин. У той час як конкуренція з імпортом може мати негативні наслідки для місцевих виробників, вона також здатна стимулювати позитивні зміни, що забезпечують зростання конкурентоспроможності внутрішнього виробництва на основі підвищення продуктивності, впровадження інновацій у галузі виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки, логістики та маркетингу [5]. У свою чергу експорт може сприяти зниженню масштабів бідності в країні в тому випадку, якщо експортні доходи спрямовуються на зростання добробуту незаможного населення. Кількість українців, які живуть за межею

бідності, зросла на 1,8 мільйона з 2020 року, що становить близько 29% від загальної кількості населення країни. Згідно з дослідженням науковців, 9 мільйонів з 32 мільйонів українців живуть у бідності; у червні 2023 року відомо, що близько 25% українців не мали достатньо грошей на їжу. Світовий банк констатує, що повномасштабне вторгнення Росії відкинуло Україну на 15 років назад у досягненні цілей зі скорочення бідності. У звіті зазначається, що майже чверть опитаних українців не мали достатньо грошей на їжу в певний момент у червні 2023 року, але продовольча безпека покращилася пізніше цього року, оскільки економічне зростання відновилося, а інфляція сповільнилася [6].

У низці великих продовольчих криз основним чинником важкої відсутності продовольчої безпеки та недостатності харчування були економічні потрясіння, а чи не конфлікти. Сукупний вплив глобальних економічних потрясінь, що включають різке зростання цін на продовольство та серйозні ринкові збої, знижує несприйнятливості країн до зовнішніх впливів та їхню здатність реагувати на продовольчі потрясіння. У доповіді робиться висновок про те, що війна в Україні негативно вплинула на глобальну продовольчу безпеку, оскільки Україна та росія відіграють важливу роль у світовому виробництві та збуті палива, сільськогосподарських ресурсів та основних продовольчих товарів, зокрема пшениці, кукурудзи та соняшникової олії. Війна в Україні підірвала сільськогосподарське виробництво та торгівлю у Чорноморському регіоні, спричинивши безпрецедентне зростання світових цін на продовольство у першій половині 2022 року. Хоча ціни на продовольство з тих пір знизилися, у тому числі завдяки Чорноморській зерновій ініціативі та "коридорам солідарності" Європейського союзу, війна продовжує побічно впливати на продовольчу безпеку, особливо в залежних від імпорту продовольства країнах з низьким рівнем доходу, чия і так невисока економічна стійкість була підірвана пандемією COVID-19.

Невиправдана війна російського агресора проти України завдала серйозної шкоди українській економіці та загострила глобальну відсутність продовольчої безпеки, особливо в країнах, що розвиваються. Україна вже давно є житницею Європи, яка годує мільйони людей по всьому світу. У 2021 році вона стала основним постачальником зерна в десятки країн Африки та Близького Сходу. З початку повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022

року росія перекрила торговельні шляхи України через Чорне море, замінувала українські сільськогосподарські землі, спалила посіви, знищила запаси продовольства в Україні та знищила її робочу силу порти. Росія також краде українське зерно для власної вигоди. Поставки пшениці з України складають понад 10% річного споживання пшениці 15 країнами світу. Наприклад, це відповідає 28% потреб Індонезії та 21% потреб Бангладеш. А за даними Організації Об'єднаних Націй, до нападу росії на Україну 44 мільйони людей у 38 країнах були під загрозою голодної смерті, але війна може збільшити це число до 52-57 мільйонів [7].

Близько третини полів України через бойові дії залишаються непридатними для посіву.

Як наслідок, продовження війни РФ проти України призведе до серйозних економічних потрясінь, які вплинуть на мобільність виробників сільськогосподарської продукції, підвищать світовий попит на сільськогосподарську продукцію, скоротять постачання продовольства в багатьох країнах, збільшать продовольство. Це призведе до прискорення росту цін та інфляції.

У липні 2022 року Організація Об'єднаних Націй та Туреччина виступили посередниками у відповідності до Чорноморської зернової ініціативи (ЧЗІ), покликаної забезпечити "безпечне судноплавство для експорту зерна та пов'язаних з ним продуктів харчування та добрив" з портів України з метою гарантувати вихід комерційних продуктів харчування та добрив на світових ринків. Важлива робота, яку виконали Туреччина та ООН, була майстерним дипломатичним ходом. Ініціатива виявилася критично важливою для зниження інфляції світових цін на продовольство та забезпечення людей по всьому світу терміново необхідним зерном.

Таким чином, більш активна участь країни у міжнародному обміні продовольством може мати різноспрямовані ефекти у контексті забезпечення продовольчої безпеки. На нашу думку, зміни у структурі торгівлі значною мірою впливають на внутрішнє виробництво та споживання, а також ціни продовольства на всіх етапах виробничо-збутового ланцюга. Тут також необхідно враховувати, що вплив торгівлі на продовольчу систему багато в чому залежить від конкретних умов, оскільки країни, які беруть участь у міжнародній торгівлі, мають диференційований економічний розвиток. Системний ефект залежатиме від впливу торгівлі на загальне економічне зростання держави, зайнятість населення, розмір доходів

населення, надходження до державного бюджету та інших ключових змінних факторів, що впливають на економічну та соціальну ситуацію в країні [8].

Взаємозв'язки між торгівлею та продовольчою безпекою активно обговорюються на національному та міжнародному рівнях, будучи центральною темою багатьох дискусій з питань торгівлі. В останні роки спостерігається все більша поляризація поглядів на стратегію досягнення продовольчої безпеки залежно від сприйняття торгівлі як загрози чи можливості.

Концепція "торгівлі як можливості" бере початок у неокласичній економічній теорії та виходить із закладеної в теорії міжнародної торгівлі економічної категорії "виграшу від торгівлі", ґрунтуючись на понятті порівняльної переваги. Прихильники концепції виступають за відкритість економіки для зовнішньої торгівлі як способу зменшення диспропорцій та підвищення ефективності та стабільності у продовольчому секторі без необхідності фінансування протекціоністської державної політики [9]. У рамках цієї концепції продовольча безпека розглядається з опорою на сили ринку, які забезпечують раціональніший розподіл ресурсів, підвищуючи тим самим ефективність виробництва продовольства, що, у свою чергу, стимулює економічне зростання, підвищення доходів, збільшення кількості робочих місць, а отже, сприяє поліпшенню ситуації з наявністю продовольства та доступом до нього. У концепції визнається важлива роль державного втручання, але вона зводиться до коригування "провалів ринку" або кінцевого розподілу доходів та передбачає здійснення комплексу адресних політичних заходів, спрямованих на досягнення цих цілей. Концепція "торгівлі як загрози" бере початок у низці економічних та соціальних наукових дисциплін. Вона заснована на уявленні про сільське господарство не тільки як про сектор економіки, а й як про постачальника суспільних благ, які ринки самостійно продукувати не в змозі, чим пояснюється особливий статус сільського господарства. Це альтернативний погляд на продовольчу безпеку, що враховує багатофункціональний характер сільського господарства у суспільстві та різноманіття цінностей, властивих його різним функціям, у зв'язку з чим виникає питання щодо економічної доцільності фінансування заходів щодо лібералізації торгівлі. Цим пояснюється особлива увага, яка приділяється "місцевому" сільському господарству, дрібним фермерам та системам ведення фермерського

господарства в умовах біорізноманіття. Прихильники концепції виступають за радикальне скорочення залежності, але не відмову від міжнародної торгівлі як засобу забезпечення продовольчої безпеки, а отже, за посилення ролі держави у здійсненні продовольчої політики на національному рівні.

Труднощі у знаходженні точок дотику між двома розглянутими концепціями пояснюються схильністю їхніх прихильників до спрощення уявлень опонента [10]. Прихильники погляду торгівлю як у можливість, зазвичай, зводять позицію з іншого боку виключно орієнтації на самозабезпеченість. Навпаки, прихильники погляду на торгівлю як на загрозу зазвичай розглядають позицію іншої сторони лише у контексті закликів до вільної торгівлі. Обидві сторони відкидають крайні позиції опонентів, вважаючи їх з різних причин проблематичними, і вдаються до риторичних прийомів, які часто ставлять їх у ситуацію вибору.

Розгляд цих концепцій можна виявити деякі об'єднуючі елементи. Наприклад, обидві концепції наголошують на важливості самозабезпеченості, а розбіжності між позиціями пов'язані з припустимою мірою залежності від торгівлі та ступеня, в якому внутрішня продовольча політика держави повинна або не повинна передбачати заходів щодо обмеження торговельної діяльності. Тому вважаємо, що застосування однієї з двох концепцій у чистому вигляді не дасть позитивного ефекту для всіх суб'єктів продовольчої системи. У зв'язку з цим пропонуємо інтегрувати їх у загальну концепцію "збалансованості інтересів", у якій держава контролює функціонування продовольчої системи країни, взаємодію її суб'єктів за досить високого рівня відкритості економіки та продовольчого ринку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, розглянувши вплив міжнародної торгівлі на продовольчу систему, можна дійти висновку, що торгівля має колосальним потенціалом, у якому криються як можливі конкурентні переваги, і серйозні загрози продовольчої безпеки. У зв'язку з цим розробка стратегічних пріоритетів розвитку сфер виробництва та розподілу продовольства має бути заснована на врахуванні інтересів усіх суб'єктів, а також потенційного ефекту, який може дати інтеграція України у світовий продовольчий ринок та збільшення експорту вітчизняних товарів.

Пріоритетами Мінагрополітики нині є освоєння нових ринків збуту та диверсифікація товарної структури українського аграрного експорту.

Вирощування та переробка нішевих культур має великий потенціал для сільгоспвиробників, оскільки забезпечує високу рентабельність. Це перспективний і вигідний напрямок розвитку аграрної галузі.

Профільне міністерство буде тісно співпрацювати з професійними організаціями, щоб надати всебічну підтримку, від інформації до організації тощо, щоб допомогти виробникам і експортерам досягти успіху як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

Література:

1. Іванова Л. С. Зовнішня торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольством: вітчизняні реалії та перспективи розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 22. С. 39—43.

2. Збитки та втрати аграрного сектору України складають понад \$80 млрд — KSE Agrocenter kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-ta-vtrati-agrarnogo-sektoru-ukrayini-skladayut-ponad-80-mlrd-kse-agrotsentr/.

3. Україна може втратити до \$800 мільйонів щомісяця через скорочення експорту зерна — МВФ <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3732906-ukraina-moze-vtracati-do-800-miljoniv-somisaca-cerez-skorocenna-eksportu-zerna-mvf.html>

4. Свиноус І. В. Щодо проблеми продовольчої безпеки у контексті зміни умов господарювання. Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 206—209.

5. Чан-Хі О. С. Зовнішньоторговельні перспективи агропромислового комплексу України в контексті євроінтеграції. Агросвіт. 2016. № 11. С. 16—21.

6. В Україні у бідності живе майже третина всього населення — Світовий банк <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/31/714505/>

7. Пітель Н. Я. Аграрний експорт України в умовах війни. Економіка та управління АПК. 2023. № 2. С. 45—56.

8. Рахман М. С., Книш А. С. Аналіз тенденцій розвитку експортно-імпортних операцій сільськогосподарської продукції України. Причорноморські економічні студії. 2019. № 45. С. 180—184.

9. Коляда О. В., Райчева А. О. Зовнішня торгівля України як чинник розвитку міжнародних економічних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія:

Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24 (2). С. 78—82.

10. Лисак М. А., Шеремет О. О. Зовнішня торгівля в умовах інтеграції України. Економіка АПК. 2017. № 12. С. 69—74.

References:

1. Ivanova, L. (2016), "Foreign trade in agricultural products and food: domestic realities and development prospects", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 39—43.

2. KSE Agrocenter (2024), "Losses and damages of the agricultural sector of Ukraine amount to more than \$80 billion", available at: kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-ta-vtrati-agrarnogo-sektoru-ukrayini-skladayut-ponad-80-mlrd-kse-agrotsentr/ (Accessed 25 Sept 2024).

3. Ukrinform (2023), "Ukraine may lose up to \$800 million per month due to a reduction in grain exports — IMF", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3732906-ukraina-moze-vtracati-do-800-miljoniv-somisaca-cerez-skorocenna-eksportu-zerna-mvf.html> (Accessed 25 Sept 2024).

4. Svyynous, I.V. (2013), "On the problem of food security in the context of changing economic conditions", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 206—209.

5. Chan-khi, O. (2016), "Foreign trade perspectives of Ukraine's agro-industrial complex in the context of european integration", *Agrosvit*, vol. 11, pp. 16—21.

6. Epravda (2024), "Almost a third of the entire population lives in poverty in Ukraine — World Bank", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/31/714505/> (Accessed 25 Sept 2024).

7. Pitel', N.Ya. (2023), "Agricultural exports of Ukraine during the war", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 2, pp. 45—56.

8. Rakhman, M.S. and Knysh, A.S. (2019), "Analysis of trends in the development of export-import operations of agricultural products of Ukraine", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 45, pp. 180—184.

9. Koliada, O.V. and Rajcheva, A.O. (2019), "Foreign trade of Ukraine as a factor in the development of international economic relations", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 24 (2), pp. 78—82.

10. Lysak, M.A. and Sheremet, O.O. (2017), "Foreign trade in the context of the integration of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 69—74.
Стаття надійшла до редакції 09.10.2024 р.

УДК 657; 336

Л. Д. Шульга,
аспірант, ННЦ "Інститут аграрно економіки"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4926-4192>
І. О. Муха,
аспірант, ННЦ "Інститут аграрно економіки"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8394-6304>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.20.174

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ НАРАХУВАННЯ ТА СПЛАТИ ПОДАТКІВ ДО МІСЦЕВИХ ГРОМАД

L. Shulha,
Postgraduate student, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"
I. Mukha,
Postgraduate student, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

PECULIARITIES OF CONTROLLING THE CALCULATION AND PAYMENT OF TAXES TO LOCAL COMMUNITIES

У статті розглядаються основні аспекти контролю нарахування та сплати податків і зборів до місцевих громад, підкреслюючи їх значення для фінансової стабільності територій та реалізації ними інфраструктурних і соціальних рішень. Досліджено досвід Європейського Союзу щодо позиції місцевих органів влади в частині акумулювання й розподілу податкових ресурсів. Наголошується, що формування податкового потенціалу регіонів повинно реалізовуватися через стимулюючу функцію, якою потрібно наділяти податки. Проаналізовано динаміку надходжень місцевих податків і зборів та їх частку у зведеному бюджеті. Також окремо досліджено тенденцію зміни законодавчо визначених в Україні місцевих податків і зборів. Проаналізовано поняття податкового контролю. Визначено роль контролюючих органів у забезпеченні правильності нарахувань, повноти та своєчасності сплати податків. Для реалізації повноважень в частині контролю адміністрування податків, податкові органи використовують документальні й камеральні перевірки. При цьому варто зауважити, що доволі часто податкові інспекції виконують функцію виключно сервісного обслуговування. Тому виникає необхідність реформування підходів до податкового контролю для забезпечення ефективного нарахування і сплати податків. Установлено, що необхідним елементом децентралізації виступає розширення повноважень органів місцевої влади щодо контролю за адмініструванням місцевих податків і зборів. Таке удосконалення функціональних можливостей дасть змогу підвищити прозорість їх сплати та сприятиме ефективному розподілу й використанню для забезпечення потреб громад.

Effective tax control is a key element for ensuring financial stability and development of local communities, as it is the key to filling local budgets. In the context of decentralization, when local authorities are given more powers, it is necessary to develop effective control mechanisms that will meet modern challenges. In this context, it is important to analyze existing practices, identify problems and propose ways to improve the tax administration system, which will help to increase tax discipline and ensure sustainable development of communities.

The article discusses the main aspects of control over the calculation and payment of taxes and fees to local communities, emphasizing their importance for the financial stability of territories and the implementation of infrastructure and social solutions. The author examines the experience of the European Union regarding the position of local authorities in terms of accumulation and distribution of tax resources. It is emphasized that the formation of the tax potential of regions should be realized through the incentive function that taxes should have. The author analyzes the dynamics of revenues from local taxes and fees and their share in the consolidated budget. The tendency of changes in the local taxes and fees legally defined in Ukraine is also separately studied. The concept of tax control is analyzed. The role of controlling authorities in ensuring the correctness of accruals, completeness and timeliness of tax payments is determined. To exercise their powers in terms of controlling tax administration, tax authorities use documentary and in-house audits. It is worth noting that quite often tax inspections perform exclusively service functions. Therefore, there is a need to reform approaches to tax control to ensure efficient tax calculation and payment. The author establishes that a

necessary element of decentralization is to expand the powers of local authorities to control the administration of local taxes and fees. This improvement of functionality will increase the transparency of their payment and facilitate their efficient distribution and use to meet the needs of communities.

Ключові слова: контроль, оподаткування, облік, місцеві податки, децентралізація.
Key words: control, taxation, accounting, local taxes, decentralization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Контроль за нарахуванням та сплатою податків є одним з ключових елементів фінансового управління на місцевому рівні. У сучасних умовах децентралізації влади в Україні, особливого значення набуває забезпечення ефективного надходження доходів до місцевих бюджетів. Основною проблемою є недостатня ефективність існуючих механізмів контролю, що призводить до втрат бюджетних надходжень і нерівномірного фінансування соціальних програм та інфраструктурних проєктів. Нині існують численні випадки несплати податків, ухилення від оподаткування та неефективного використання фінансових ресурсів, що свідчить про необхідність удосконалення системи контролю. З одного боку, нерегульованість у сфері податкових надходжень може призводити до бюджетних дефіцитів, а з іншого — до зниження довіри населення до органів місцевого самоврядування, що ставить під загрозу реалізацію важливих соціальних проєктів, які є критично важливими для розвитку громад. Проблема контролю за нарахуванням і сплатою податків має безпосереднє відношення до сталого розвитку місцевих громад та їхньої здатності ефективно реагувати на виклики сучасності.

З наукової точки зору, дослідження означеної проблеми дозволяє розробити нові теоретичні моделі і підходи до контролю, які можуть бути використані для аналізу та оптимізації податкових систем на місцевому рівні. З практичної позиції, результати дослідження можуть бути впроваджені в діяльність місцевих органів влади, що дозволить значно підвищити рівень збору податків, зменшити випадки ухилення від сплати, а також підвищити рівень довіри населення до системи оподаткування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

О. Михайленко досліджує суть місцевих податків і зборів, їх значення в дохідній частині місцевих бюджетів у світлі змін нормативно-за-

конодавчої бази [1]. К. Плотнікова зосереджується на аналізі фінансової децентралізації, описує правові основи місцевого оподаткування в інших країнах та визначає недоліки місцевого оподаткування в Україні [2]. Я. Сарнацька провела паралель розподілу доходів між бюджетами різних рівнів в Україні та Німеччині та виявила проблеми податкової децентралізації в Україні й запропонувала способи їх вирішення [3]. Ф. Ткачик вивчає теоретичні й прикладні засади реалізації фіскальної децентралізації в частині забезпечення дієвого функціонування територіальних громад в Україні [4]. І. Сидор, Н. Карпишин, аналізуючи вітчизняну практику справляння податків, розкривають підходи до трактування ролі місцевих податків у формуванні дохідної частини бюджетів [5]. А. Чинчик визначив ключові етапи становлення податкової системи, досліджував вплив податкової політики на трансформацію національної економіки в частині стимулювання економічного зростання, зосередившись на інноваційних засадах [6].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є узагальнення особливостей контролю нарахування та сплати податків до місцевих громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз місцевих податків і зборів є критично важливим для розуміння стану взаємовідносин з державою. Своєчасна та точна інформація про облік місцевих податків і зборів є необхідною для оцінки результатів роботи підприємств, що допомагає уникнути помилок у майбутньому та дає можливість оптимізувати податкове навантаження й робити свій внесок у розвиток громади чи регіону, адже сплачені податки справедливо вважаються одним із основних джерел наповнення місцевих бюджетів [1].

Міське самоврядування є ключовим елементом демократії в Україні. Згідно зі статтею 3 Європейської Хартії місцевого самоврядування, органи місцевого самоврядування мають

право і можливість управляти та регулювати важливі аспекти публічних справ у межах законодавства, несучи відповідальність за свої рішення та дії на місцевому рівні [2].

Досвід Європейського Союзу підкреслює важливість чіткого і послідовного політичного підходу до ролі місцевих органів влади в розвитку територіальних утворень та передбачає стимулювання створення сприятливих умов, які забезпечать достатній рівень автономії для місцевих влад через реформи децентралізації. Без автономії місцеві органи не зможуть отримувати додаткові ресурси від центрального уряду для активізації соціально-економічного розвитку. Вони не будуть ефективно функціонувати в системі підзвітності та ігноруватимуть думки мешканців щодо розвитку територій. Мешканці адміністративних одиниць, як учасники децентралізаційного процесу, відіграють важливу роль у покращенні доступу до послуг, спонукаючи виконавчі органи місцевого управління до більш збалансованого розподілу ресурсів і підвищення прозорості та підзвітності у своїй діяльності. У доктринах Європейського Союзу децентралізація розглядається як ключовий інструмент для досягнення кращих результатів у розвитку та управлінні [4; 7].

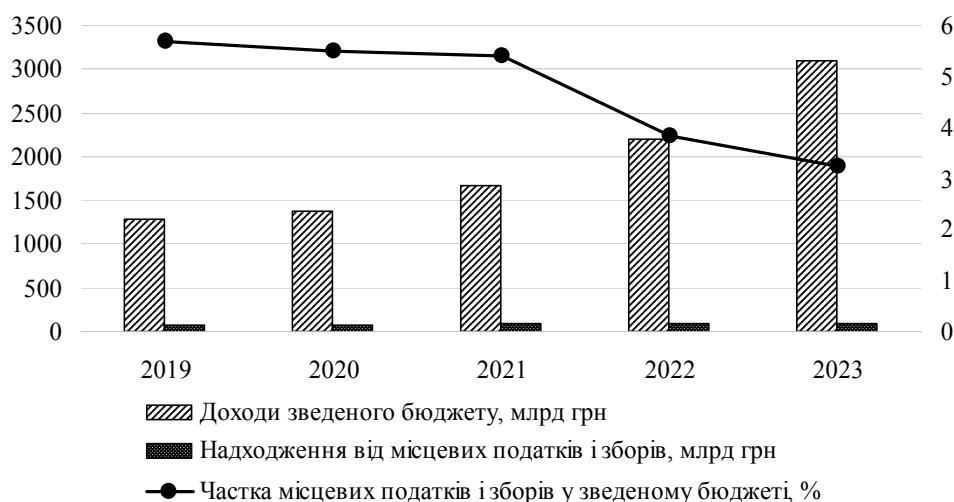
Як зазначають І. Сидор та Н. Карпишин, незалежність і самостійність органів місцевого самоврядування є вирішальними для стабільного розвитку демократичної держави й ринкових відносин. Згідно з Європейською Хартією, органи місцевого самоврядування фактично відокремлені від державної влади і наділені повною незалежністю у виконанні своїх функцій у межах компетенції. Проте в Україні залишається низка важливих питань, що стосуються реального забезпечення незалежності та самостійності місцевих органів влади. Перш за все, це стосується фінансової бази місцевого самоврядування, а саме необхідності створення надійної дохідної основи місцевих бюджетів. Основними джерелами доходів місцевих бюджетів повинні стати місцеві податки і збори, які є невід'ємною частиною податкової системи держави. Вони повинні забезпечити справжню фінансову автономію органів місцевого самоврядування та місцевих органів влади України, що сприятиме ефективному функціонуванню місцевих установ у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, соціальної інфраструктури, розвитку комунального господарства та соціального захисту населення [5].

Я. Сарнецька підкреслює, що податкова децентралізація має важливе значення для підвищення ефективності управління державними

фінансами. Вона сприяє реалізації стратегічних програм державних послуг з урахуванням регіональних особливостей і позитивно впливає на діяльність місцевих органів влади в податковій сфері. Децентралізація також сприяє створенню механізму відповідальності за реалізацію податкової політики, що позитивно позначається на формуванні податкового потенціалу регіонів і їх фінансовій автономії. Головною метою ефективної податкової децентралізації є стимулювання економічного розвитку через податки. Отже, стимулююча функція, яка стосується формування податкового потенціалу регіонів, є пріоритетною для регіонального рівня. Її реалізація можлива лише за умови дотримання відповідних принципів і використання норм перерозподілу доходів між різними рівнями бюджетної системи [3].

Місцеві податки та збори відіграють вирішальну роль у фінансовій системі України. Вони представляють собою сукупність законодавчо визначених норм, які регламентують порядок введення та адміністрування податкових платежів, що здійснюються міськими, селищними й сільськими радами. Дані норми також встановлюють механізм збору податків на рівні відповідних адміністративно-територіальних одиниць і їх подальшого зарахування до місцевих бюджетів, що забезпечує виконання функцій органів місцевого самоврядування. Таким чином, місцеві податки і збори формують основну фінансову базу для розвитку територій, що дозволяє громадам реалізовувати соціальні програми, розвивати інфраструктуру та забезпечувати якісні послуги для населення. У демократичному суспільстві важливо, щоб податкові механізми були прозорими і зрозумілими, адже це сприяє підвищенню довіри населення до органів влади та зміцненню фінансової автономії місцевих громад. З цієї причини варто приділити особливу увагу розвитку системи місцевих податків, щоб вони стали ефективним інструментом у сфері фіскальних відносин [8].

Трансформація економіки є критично важливим етапом у розвитку сучасного суспільства, де податковий інструментарій виконує ключову роль. Податкові механізми здатні істотно впливати на різні аспекти економічного життя, сприяючи або гальмуючи розвиток певних секторів, формуючи бізнес-середовище, забезпечуючи соціальну справедливість та впливаючи на податкову культуру. Такі механізми можуть стимулювати або обмежувати розвиток окремих форм підприємництва, а також їх об'єднань, залежно від стратегічних пріоритетів у економічній діяльності та ресурсного потенціалу.

Примітки: шкала для абсолютних показників — ліворуч; для відносних — праворуч.

Рис. 1. Місцеві податки та показники зведеного бюджету

Джерело: побудовано автором на основі [9].

Податковий інструментарій також має вагоме значення для бюджетної спроможності місцевих громад. Він регулює співвідношення між державними й місцевими податками, забезпечуючи справедливий перерозподіл податкових надходжень між регіонами та можливості їх ефективного використання на місцевому рівні [6].

Зростання значення місцевих податків і зборів, а також їх частки у власних доходах місцевих бюджетів є важливим завданням для розвитку фінансової автономії та зміцнення місцевого самоврядування. Розширення повноважень місцевих органів влади в адмініструванні податків і зборів є необхідним елементом децентралізації, що сприяє підвищенню їх незалежності. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади, яка реалізується в Україні, націлена на створення нової моделі управління, заснованої на фінансовій самодостатності громад. Починаючи з 2014 року, урядові ініціативи в цій сфері суттєво зміцнили фінансову спроможність місцевих бюджетів, зокрема завдяки збільшенню податкових надходжень. Наприклад, у період з 2019 по 2023 роки надходження від місцевих податків і зборів зросли на 26,4 млн грн, що становить 36%. У той же час доходи загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) підвищилися на 166,8 млн грн, що становить 61%. Це свідчить про позитивну динаміку в розвитку місцевих фінансів і важливість податкових механізмів для забезпечення стабільності і розвитку територіальних громад (Рис. 1).

По доходам зведеного бюджету спостерігається значне зростання — з 1289,7 млрд грн до 3104,3 млрд грн — приріст 140,7%. Проте

частка місцевих податків у загальному обсязі доходів все ще залишається на досить низькому рівні і навіть демонструє тенденцію до зменшення, що підкреслює необхідність удосконалення політики адміністрування та контролю за місцевими податковими надходженнями. Для кращого розуміння ситуації слід звернути увагу на динаміку змін окремих податків і зборів, яка представлена на Рис. 2.

У структурі надходжень місцевих податків і зборів найбільшу частку займає єдиний податок. У період з 2019 по 2022 рік його частка зросла з 48,0% до 56,0%, але потім дещо знизилася до 55,8%. Друге місце серед місцевих податків припадає на плату за землю, яка демонструє поступове зменшення: з 44,6% у 2019 році до 34,5% у 2023 році. Що стосується туристичного збору, збору за місця для паркування та транспортного податку, то їх частка залишається незначною, становлячи менше 1,0%. Така тенденція свідчить про необхідність перегляду політики оподаткування для підвищення ефективності місцевих фінансів.

Одним із найважливіших аспектів формування податкового потенціалу органів місцевого самоврядування є боротьба з тіньовою економікою. Нині статистичні дані про податковий потенціал українських територіальних громад не відображають реальну картину, оскільки тіньовий сектор залишається поза увагою оподаткування. В Україні цей сектор може стати перспективним джерелом доходів для бюджету, якщо буде вдосконалено законодавство та посилено контроль за його дотриманням. Недостатня ефективність заходів боротьби з тіньовою економікою є однією з основних причин, що стримують зростання економічного і

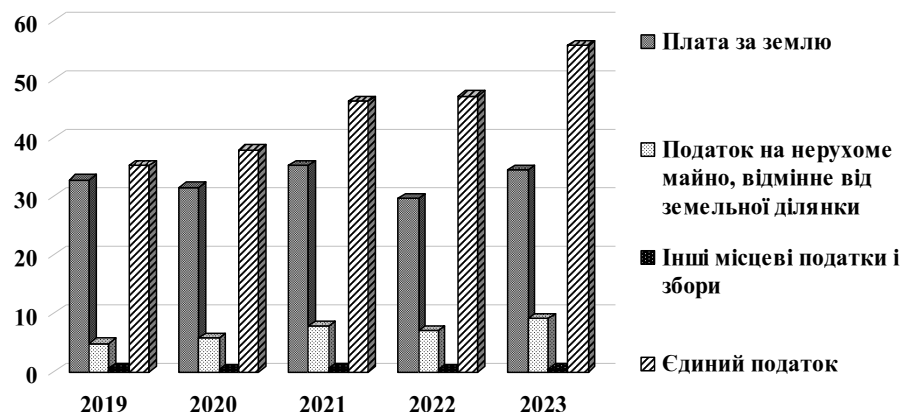

Рис. 2. Надходження місцевих податків і зборів, млрд грн

Джерело: побудовано автором на основі [9].

податкового потенціалу. Крім того, такі заходи негативно впливають на податкову культуру населення, знижуючи податкову свідомість громадян і сприяючи значній несплаті податків і зборів, що підкреслює необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми тіньової економіки для забезпечення стабільного фінансування місцевих бюджетів [10].

Надійність системи місцевого оподаткування є запорукою фінансової стабільності місцевих бюджетів, їх ресурсного наповнення та добробуту територіальних громад. Податкова система, яка забезпечує надходження до місцевих бюджетів, повинна використовуватися як інструмент для стимулювання бізнес-активності, економічного планування та прогнозування. Вона має стати ефективним механізмом, який дозволяє органам місцевого самоврядування впливати на економічну діяльність та покращувати якість життя населення. При розробці ефективної системи місцевого оподаткування в Україні важливо звернути увагу на досвід розвинутих країн, а також глибше теоретично обґрунтувати методологію податкових реформ на законодавчому рівні. Такі заходи дозволять створити адаптовану та ефективну податкову систему, яка відповідатиме потребам громади та сприятиме її сталому розвитку [11].

Варто зауважити, що Податковий кодекс України пропонує наступне трактування податкового контролю: "Податковий контроль — система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патенту-

вання, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи" [12].

Податковий контроль охоплює комплекс дій, що свідчить про системний підхід до управління податковими зобов'язаннями. Він не є одноразовою дією, а регулярним процесом, що включає різноманітні методи і форми контролю. Визначення акцентує на ролі контролюючих органів, які відповідають за здійснення податкового контролю, та підкреслює значення інституційної структури й організації, оскільки ефективність контролю залежить від професіоналізму та ресурсів цих органів.

Серед способів здійснення податкового контролю ПКУ виокремлює облік платників податків; інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів; податкові перевірки і звірки; моніторинг контрольних операцій і опитування посадових (уповноважених) осіб та працівників платників податків; облік і моніторинг діяльності фінансових агентів [12].

Відповідно до статті 41 ПКУ контролюючими органами є податкові та митні органи. Перші перевіряють дотримання законодавства в частині оподаткування, сплати єдиного податку та дотримання іншого законодавства в межах державної податкової політики. Митні органи перевіряють дотримання законодавства щодо оподаткування митом, акцизним податком, ПДВ товарів, які ввозяться на митну територію України чи вивозяться такі товари, а також щодо переміщення товарів по митній території України.

При дослідженні контролю за сплатою податків важливо звернути увагу на роль органів Державної податкової служби (ДПС) у проведенні камеральних перевірок нарахування місцевих податків і зборів юридичними особами. Вони аналізують подані декларації, щоб

виявити можливі порушення. Документальні перевірки здійснюються відповідно до чинного законодавства лише в разі наявності ризиків. Однак, через обмежені можливості податкового контролю, деякі випадкові зловживання можуть залишатися непоміченими, що негативно впливає на обсяги податкових надходжень. Це підкреслює необхідність вдосконалення механізмів контролю для підвищення ефективності збору податків [13].

Діючий законодавчий базис не забезпечує достатнього регулювання ефективного контролю за виконанням платниками своїх податкових зобов'язань, особливо в частині сплати місцевих податків і зборів, що призводить до суттєвих втрат для місцевих бюджетів. Податковий кодекс встановлює, що державні податкові інспекції виконують роль сервісного обслуговування платників податків, що зумовлює недоцільність акценту на адмініструванні податків і зборів. Внаслідок цього дані питання зазвичай не отримують належної уваги з боку податкових органів, що погіршує фінансову спроможність місцевих громад. Така тенденція підкреслює необхідність реформування підходів до податкового контролю для забезпечення належного збору місцевих податків [9].

Національна стратегія доходів до 2030 року передбачає, що адміністрування бюджетних коштів повністю перебуває під контролем податкових органів. Однак органи місцевого самоврядування зіштовхуються з труднощами у створенні ефективних механізмів для наповнення своїх бюджетів, зокрема через вдосконалення адміністрування податків. Оскільки значна частина доходів місцевих бюджетів залежить від того, наскільки успішно органи місцевого самоврядування організовують процес впровадження та мобілізації місцевих податків і зборів, важливо врахувати кілька ключових аспектів. По-перше, не всі майнові об'єкти підлягають оподаткуванню через їх відсутність у відповідних державних реєстрах, що створює прогалини у зборі податків і призводить до недоотримання доходів. По-друге, адміністрування податків є витратним і часто малоефективним для загального наповнення бюджету, обмежуючи його значення лише внеском у місцеві фонди. По-третє, органи місцевого самоврядування не мають достатніх законних можливостей для покращення адміністрування податків. Інформація, яку вони отримують згідно з чинним законодавством, не може бути використана для проведення перевірок фактичних власників (користувачів майна), які були неправильно оподатковані, що викликано недосконалістю ме-

ханізмів взаємодії між різними державними органами. У цьому контексті виникає необхідність обговорення можливості розширення повноважень органів місцевого самоврядування в сфері адміністрування місцевих податків і зборів. Збільшення їх повноважень стало б важливим кроком для підвищення ефективності збору податків, що, сприятиме зміцненню фінансової автономії місцевих громад і покращенню їх економічного становища [9].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Контроль нарахування та сплати податків до місцевих бюджетів є критично важливим аспектом забезпечення фінансової стабільності територіальних громад. Ефективність такого контролю залежить від досконалої організації роботи контролюючих органів та чіткої координації з центральною владою. Важливими елементами є розвиток інструментів адміністрування та вдосконалення законодавства, що регулює податкові відносини. Однак існуючі виклики, зокрема недостатня прозорість і ризики зловживань, потребують термінового вирішення. Загалом, забезпечення належного контролю сприятиме підвищенню податкової дисципліни і покращенню соціально-економічного розвитку регіонів.

Перспективним напрямом дослідження вбачаємо розробку алгоритму аналізу обліку і контролю сплати місцевих податків і зборів, який включатиме етапи від дослідження нормативно-правової бази до моніторингу ефективності впровадження змін.

Література:

1. Михайленко О. В., Козаченко В. О. Місце та аналіз місцевих податків і зборів з урахуванням особливостей змін законодавчо-нормативної бази. Економіка і суспільство. 2017. № 10. С. 781—785.
2. Плотнікова К. О. Окремі аспекти оподаткування на місцевому рівні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "ПРАВО". 2022. № 33. С. 92—99. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-33-10>.
3. Сарнецька Я. А. Податкова децентралізація в Україні: проблеми імплементації та шляхи їх вирішення. Фінанси, облік і аудит. 2018. № 2 (32). С. 75-88.
4. Ткачик Ф. П., Сіщук М. П. Теоретико-інституційні аспекти фіскальної децентралізації та її вплив на розвиток територіальних громад. Економіка та суспільство. 2024. № 61.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-104>.

5. Сидор І. П., Карпишин Н. І. Місцеве оподаткування в Україні в контексті фінансового забезпечення суспільних послуг. Ефективна економіка. 2020. № 9. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.56.

6. Чинчик А. А. Теоретичне підґрунтя дослідження податкової політики. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2020. № 5 (116). С. 29—33. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-5-5>.

7. Supporting decentralisation, local governance and local development through a territorial approach. Tools and Methods Series Reference Document № 23. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. 166 p.

8. Письменний В. В. Місцеве оподаткування в умовах реформування податкової системи України: монографія. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр "Економічна думка", 2011. 196 с.

9. Казюк Я., Ванцель В. Адміністрування місцевих податків і зборів органів місцевого самоврядування: поточний стан та проблеми. 2024. URL: <https://www.decentralization.ua/en/news/18432?page=225>.

10. Десятнюк О., Ткачик Ф. Роль податкового потенціалу в розвитку місцевого самоврядування в Україні. Світ фінансів. 2021. № 1 (66). С. 77-88. DOI: 10.35774/sf2021.01.077.

11. Лучишин А. М. Роль податків і зборів у доходах місцевих бюджетів. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2019. № 2. С. 61—69.

12. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n1446>.

13. Швабій К., Богдан Т., Джус М., Кошук Т., Новицька Н., Пасічний М., Онищук І., Острищенко Ю. Діагностика системи місцевого оподаткування. Аналітичний звіт. 2023. URL: <https://u-lead.org.ua/storage/admin/files/d7ee40daa7f8543c84903bb0b76b51dd.pdf>.

References:

1. Mikhailenko, O. V. and Kozachenko, V.A. (2017), "Place and analysis of local taxes and fees taking into account the particularities of the legal and regulatory framework", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 10, pp. 781—785.

2. Plotnikova, K. O. (2022), "Certain aspects of taxation at the local level", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, vol. 33, pp. 92-99. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-33-10>.

3. Sarnetska, Ya. (2018), "Tax decentralization in Ukraine: problems of implementation and ways for their resolving", *Finance, accounting and audit*, vol. 2, no. 32, pp. 75—88.

4. Tkachyk, F. and Sishchuk, M. (2024), "Theoretical and institutional aspects of fiscal decentralization and its influence on the development of territorial communities", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-104>.

5. Sydor, I. and Karpysyn, N. (2020), "Local taxation in Ukraine in the context of financial support of public services", *Efektivna ekonomika*, vol. 9. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.56.

6. Chynchyk, A. (2020), "Theoretical basis of tax policy research", *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 5 (116), pp. 29—33. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-5-5>.

7. European Union (2016), Supporting decentralisation, local governance and local development through a territorial approach. Tools and Methods Series Reference Document № 23, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

8. Pysmennyi, V. (2011), *Mistseve opodatkuvannya v umovakh reformuvannya podatkovoi systemy Ukrainy* [Local taxation in the context of reforming the tax system of Ukraine], *Vydavnycho-polihrafichnyj tsentr "Ekonomichna dumka"*, Ternopil, Ukraine.

9. Kaziuk, J. and Wanzel, V. (2024), "Administration of local taxes and fees by local governments: current state and problems", available at <https://www.decentralization.ua/en/news/18432?page=225> (Accessed 4 October 2024).

10. Desiatniuk, O. and Tkachyk F. (2021), "The role of tax potential in the development of local government in Ukraine", *Svit finansiv*, vol. 1 (66), pp. 77—88. DOI: 10.35774/sf2021.01.077.

11. Luchyshyn, L. (2019), "The role of taxes and fees in local budget revenues", *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*, vol. 2, pp. 61—69.

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n1446> (Accessed 1 October 2024).

13. Shvabiy, K., Bogdan, T., Dzhus, M., Koschuk, T., Novytska, N., Pasichny, M., Onyshchuk, I. and Ostryshchenko, Yu. (2023), "Diagnostics of the local taxation system — analytical report", available at: <https://u-lead.org.ua/storage/admin/files/d7ee40daa7f8543c84903bb0b76b51dd.pdf> (Accessed 2 October 2024).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2024 р.

Рецензія

на монографію

"Цифрова трансформація організаційної культури підприємств"
(автори: Ю. С. Ремига, к.е.н., доцент, директор

Навчально-наукового інституту "Європейська школа
бізнесу", професор кафедри менеджменту, фінансів
та бізнес-адміністрування ПЗВО

"Міжнародний європейський університет" (м. Київ);
Н. В. Приймак, к.е.н., завідувач кафедри менеджменту,
фінансів та бізнес-адміністрування ПЗВО

"Міжнародний європейський університет" (м. Київ);
Н. В. Трушкіна, к.е.н., старший дослідник,
старший науковий співробітник сектору промислової
політики та інноваційного розвитку відділу промислової
політики та енергетичної безпеки

Науково-дослідного центру індустріальних проблем
розвитку НАН України (м. Харків); Н. С. Ринкевич, к.е.н.)

Review

of the book "Digital Transformation of the Enterprises'
Organizational Culture" (author: Remyha Yuliia, Pryimak Nataliia,
Trushkina Nataliia, Rynkevych Natalia)

Нові виклики, які обумовлені глобальними економічними перетвореннями в епоху цифрової революції, ще більше сприятимуть трансформації організаційної культури компаній. За таких умов якісно нові підходи до управління розвитком організаційної культури дозволять забезпечити стійке функціонування підприємств та підвищити їх конкурентоспроможність.

Разом з тим, недостатня увага керівництва компаній до вирішення актуальних проблем організаційної культури як стратегічного ресурсу свідчать про неефективність її розвитку в системі внутрішньогосподарського механізму підприємств. Необхідність вирішення вищенаведених завдань практичного характеру і зумовила потребу методичного обґрунтування засад трансформації організаційної культури і розроблення відповідного інструментарію та прикладних рекомендацій щодо їх реалізації.

Монографія характеризується логічною побудовою, чіткою послідовністю, лаконічністю та повною мірою висвітлює зміст визначених розділів і підрозділів. Робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел.

У першому розділі монографії "Теоретичні аспекти трансформації організаційної культури підприємств" уточнено суть і зміст термінів "організаційна культура", "клієнтоорієнтованість", "трансформація організаційної культури", "управління трансформацією організаційної культури". Авторами запропоновано засади методичного забезпечення управління організаційними змінами на підприємствах у результаті обґрунтування необхідності використання в цьому процесі інтегрального підходу шляхом поєднання процесного, поведінкового, системного, адаптивного, ситуаційного, гуманістичного, психодинамічного та компетентнісного підходів, що дає змогу визначити засади вдосконалення організаційного механізму управління трансформацією організаційної культури підприємств як сукупності принципів, інструментів, функцій, методів, засобів, ресурсів і чинників впливу.

Удосконалено організаційний механізм формування стратегії управління трансформацією організаційної культури за рахунок його осмислення як концептуальної моделі довгострокових заходів у форматі клієнтоорієнтованої діяльності, які мають бути вжиті для досягнення перс-

пективних цілей підприємства на засадах запровадження програм саморозвитку і постійного поліпшення професійних якостей персоналу за допомогою цифрових технологій.

У другому розділі роботи "Діагностика сучасного стану управління процесами формування організаційної культури на підприємствах та методи оцінювання рівня їх розвитку" наведено результати емпіричного дослідження на основі експертного опитування, проведеного задля виявлення сучасних проблем, бар'єрів, тенденцій і напрямів трансформації організаційної культури підприємств різних видів економічної діяльності. Автори роботи звернули увагу на те, що вітчизняні підприємства стикаються з такими чинниками недостатньо ефективного розвитку організаційної культури: функціональна роз'єднаність, яка заважає обміну даними; неврахування потреб споживачів; незрозуміння суті клієнтоорієнтованого підходу до формування організаційної культури; відсутність загальноприйнятого визначення клієнтоорієнтованості; відсутність цифрових платформ, що дозволяють управляти даними; недостатня цифрова компетентність персоналу; нездатність менеджменту підприємства підтримувати маркетингові комунікації з клієнтами. Встановлено, що головними перешкодами для трансформації організаційної культури підприємств в умовах цифрової економіки є: низький рівень залученості співробітників до процесу цифровізації; недостатній обсяг фінансових ресурсів; недосконалість організаційної структури; відсутність чіткого бачення і підтримки керівництва; незрозуміння цифрових трендів; нездатність вносити необхідні зміни в організаційну культуру; нерозвиненість ІТ-інфраструктури; брак фахівців, які мають цифрові навички; відсутність необхідних баз даних. У даному аналітичному розділі виявлено прямий взаємозв'язок між організаційною культурою підприємства та фінансовими результатами його діяльності. Запропоновано удосконалений методичний підхід до оцінювання рівня організаційної культури підприємств.

У третьому розділі "Напрями трансформації організаційної культури підприємств в умовах цифрових перетворень" на основі узагальнення діючих кодексів корпоративної етики на вітчизняних підприємствах встановлено ключові корпоративні цінності, відповідно до яких має формуватися і розвиватися організаційна культура. Автори у найбільш вагомому за проектним наповненням розділі довели необхідність внесення змін і доповнень до діючих корпоративних кодексів згідно з основними напрямками трансформації організаційної культури та механізмами організаційно-економічного, маркетингового, фінансового й інформаційного забезпечення. Для вибору дієвого напрямку трансформації організаційної культури підприємств запропоновано методичний підхід, суть якого полягає у визначенні з використанням методу аналізу ієрархії найбільш значущих критеріїв, які систематизовано в чотири групи: здатність організації до адаптації; місія; узгодженість цілей; залученість співробітників до командної роботи і можливість їх кар'єрного зростання. Виконані розрахунки свідчать, що пріоритетним напрямом трансформації організаційної культури обстежених

підприємств є впровадження цифрових технологій, які дозволять оптимізувати процеси управління персоналом. У розділі наведено удосконалену змістовну структуру організаційної культури в цифровій економіці. Обґрунтовано доцільність застосування комплексного підходу до цифрової трансформації організаційної культури як симбіозу і постійного взаємозв'язку чинників впливу, складових елементів, цифрових компетенцій і навичок, інформаційно-комунікаційних технологій.

У висновках автори систематизували теоретико-методичні положення та практичні рекомендації, що дозволили запропонувати дієвий механізм вирішення проблеми вдосконалення управління трансформацією організаційної культури підприємств у контексті організаційних змін, пов'язаних з упровадженням цифрових технологій.

Однак можливості удосконалення змісту монографії не вичерпано. Їх необхідно використати при врахуванні таких зауважень:

— У першому розділі монографії авторами приділено значну увагу уточненню термінології з обраної тематики дослідження. Але варто було б більш детально пояснити, як саме виведено поняття "трансформація організаційної культури" та "управління трансформацією організаційної культури".

— У роботі доцільно було б розробити організаційно-економічний механізм управління трансформацією організаційної культури підприємств через детальне розкриття змісту економічних інструментів і методів.

— У підрозділі 2.2 "Методичний підхід до кількісного оцінювання рівня організаційної культури підприємств" слід було б провести порівняльний аналіз існуючих методик діагностики та економіко-статистичних методів оцінювання рівня розвитку організаційної культури, а також здійснити їх апробацію на прикладі конкретних вітчизняних підприємств.

— У підрозділі 3.3 "Комплексний підхід до трансформації організаційної культури підприємств в епоху цифровізації" монографії бажано було б ґрунтовніше дослідити й описати інформаційні системи з метою можливого їх застосування при цифровій трансформації організаційної культури підприємств. Крім цього, зміст даного підрозділу покращився, якщо б автори розробили методичний підхід до оцінювання синергетичного ефекту від реалізації запропонованого підходу.

Проте, ці зауваження ніяким чином не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного наукового дослідження, не знижують його теоретичної цінності й практичної значимості.

Загалом, монографічне дослідження "Цифрова трансформація організаційної культури підприємств" є вагомим доповненням до сучасної літератури теорії управління та менеджменту та відзначається достатньо високим науковим рівнем та актуальністю теми, відповідає встановленим до такого виду робіт вимогам і рекомендується до публікації та використання в освітньому й науковому процесі. Рекомендую цю монографію для уваги як наукових дослідників, так і практиків у сфері економіки та управління. *Стаття надійшла до редакції 10.10.2024 р.*

Рецензент: Я. Я. Пушак, д. е. н., професор, професор кафедри соціально-поведінкових, гуманітарних наук та економічної безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ

Reviewer: Y. Pushak, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Social-behavioral Sciences, Humanities and Economic Security, Lviv State University of Internal Affairs